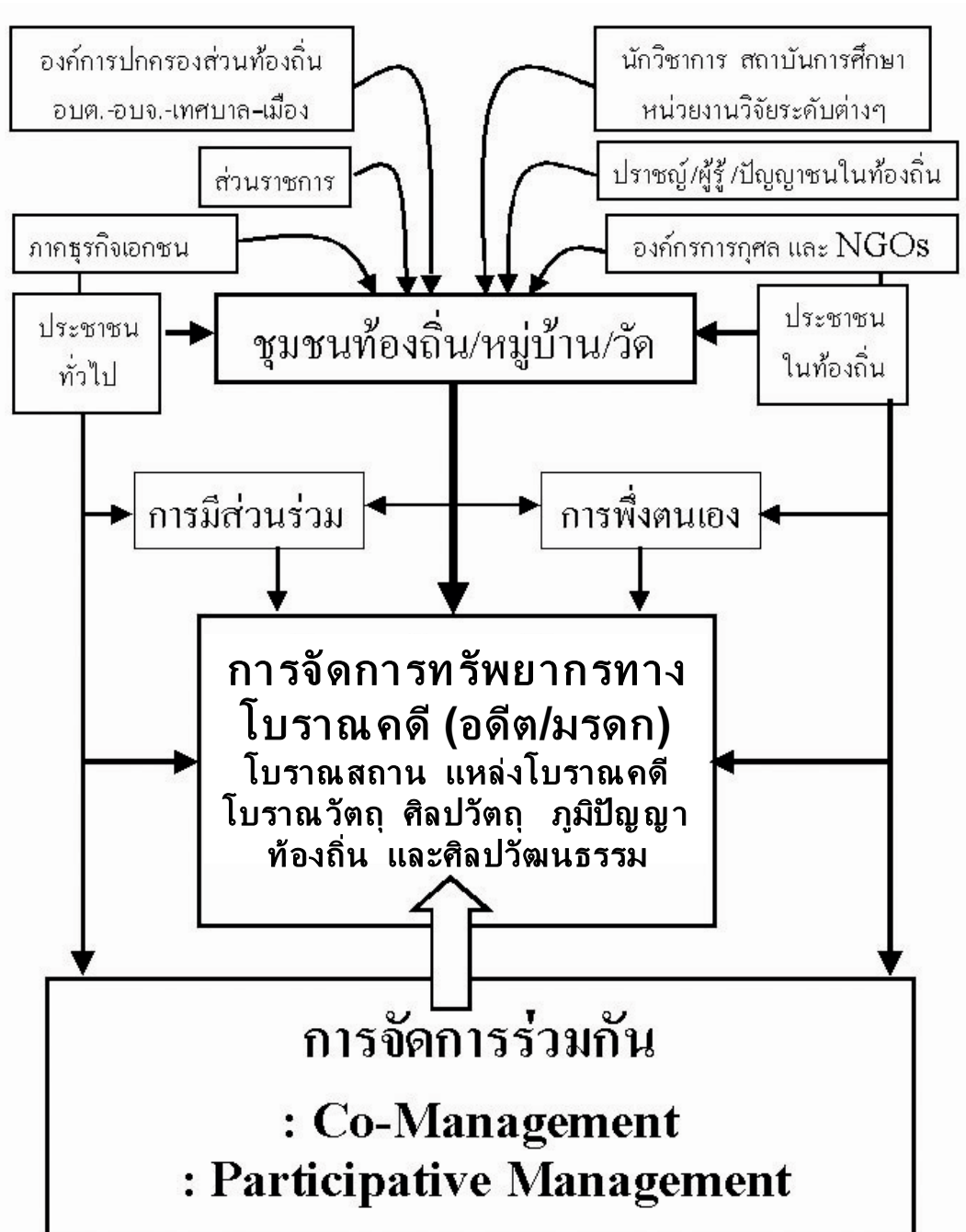

จะเป็นแนวคิดที่เหมาะสมในการทำงานจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีที่นำไปสู่การฟื้นคืนสิทธิชุมชนท้องถิ่นในการจัดการอดีตของประเทศไทยได้ทั้งในปัจจุบันและอนาคต

แผนภาพที่ 4 แนวทางการจัดการอดีต/มรดกทรัพยากรทางโบราณคดีแบบมีส่วนร่วมที่เป็นกระบวนการฟื้นคืนสิทธิชุมชนท้องถิ่นในการจัดการวัฒนธรรม จารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะ

งานวิจัยโบราณคดีชุมชนที่จังหวัดน่านได้รับการรับรองความสำเร็จทางวิชาการจากคณะกรรมการรางวัลวิจัยมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ให้ได้รับรางวัลผลงานวิจัยดีเด่นสาขาสังคมศาสตร์ ประจำปี 2549 และได้รับเกียรติคุณประกาศรางวัลชมเชย ผลงานวิจัยสาขาสังคมวิทยา รางวัลสภาวิจัยแห่งชาติ ประจำปี 2549 ซึ่งในประกาศเกียรติคุณได้เขียนถึงงานวิจัยเรื่องนี้ว่า คณะกรรมการบริหารสภาวิจัยแห่งชาติงานวิจัยเรื่อง **กระบวนการโบราณคดีชุมชน : การวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในจังหวัดน่าน** ของ รองศาสตราจารย์สายันต์ ไพเราะญจิตร แห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นผลงานที่แปลกใหม่ในแง่การทดลองใช้การผสมผสานทั้งในเชิงทฤษฎีที่นำเอาแนวคิดด้านโบราณคดีกับด้านพัฒนาชุมชนมาผสมผสานกันและนำไปทดลองใช้ในสนามจริงโดยอาศัยวิธี “ลองผิดลองถูก” ซึ่งถือว่า เป็นการทะลุกรอบคิดได้ในระดับหนึ่ง การทดลองนำเอาแนวคิดด้านการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม โบราณคดี การพัฒนาชุมชนผสมผสานกันเพื่อสร้างความสามารถในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมของตนเองซึ่งให้ชาวบ้านเป็นตัวขับเคลื่อน (PART) ถือเป็น “ความใหม่” ได้ระดับหนึ่ง⁸ ซึ่งการตอบรับเชิงบวกของสถาบันหลักทางการวิจัยทั้งในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และสภาวิจัยแห่งชาติต่องานโบราณคดีชุมชนดังกล่าวเป็นเครื่องยืนยันว่า “กระบวนการโบราณคดีชุมชน” มีศักยภาพในการสร้างผลได้ที่เป็นรูปธรรมในทางพัฒนาชุมชนและผลดีทางวิชาการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและทรัพยากรวัฒนธรรมในประเทศไทยไปพร้อมๆ กัน

นอกเหนือจากการดำเนินงานวิจัยในพื้นที่ศึกษาที่จังหวัดน่านระหว่างปี พ.ศ. 2542-2547 แล้ว ในปี พ.ศ. 2548 ผู้เขียนได้มีโอกาสนำเอากระบวนการโบราณคดีชุมชนเข้าไปสนับสนุนงานพัฒนาของชุมชนบ้านบัว ตำบลแม่กา จังหวัดพะเยา ในการขุดค้นแหล่งเตาเผาเครื่องถ้วยชามสมัยโบราณที่มีอยู่ในหมู่บ้าน ซึ่งต่อมาได้พัฒนาเป็นพิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดี และนำไปสู่การพัฒนาอาชีพเครื่องเคลือบดินเผา การจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน และได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐในการสร้างถนนคอนกรีตเข้าสู่แหล่งโบราณคดีในทันทีที่การขุดค้นสำเร็จและมีผู้คนเข้าไปเที่ยวชมและทัศนศึกษา และต่อมาชุมชนได้รับการสนับสนุนจากภาคธุรกิจเอกชนอย่าง **บริษัทกรุงเทพประกันภัย**

⁸ สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ. 2550, หนังสือประกาศเกียรติคุณรางวัลสภาวิจัย ประจำปี 2549. กรุงเทพฯ : อรุณการพิมพ์. หน้า 125.

จำกัด (มหาชน) ที่ให้เงินทุนก่อสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์แหล่งเตาเวียงบัว โรงงานผลิตเครื่องถ้วยชามของชุมชน และพัฒนาการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในชุมชนเป็นเงินจำนวน 4 ล้านบาท ผ่านการบริหารจัดการเชิงวิชาการของมหาวิทยาลัยนเรศวร วิทยาเขตสารสนเทศพะเยา

ต่อมาในปี พ.ศ. 2549 ผู้เขียนได้นำเอา “กระบวนการโบราณคดีชุมชน” เข้าไปสนับสนุนการพัฒนาพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดพระพรางค์ พิพิธภัณฑ์ให้สีหุเตาแม่แก่น้อย และการพัฒนาเชิงอนุรักษ์แหล่งเตาแม่แก่น้อยที่ชุมชนวัดพระพรางค์ ตำบลเชิงกลัด อำเภอบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี ซึ่งผลการดำเนินงานโบราณคดีชุมชนทั้งที่จังหวัดพะเยาและจังหวัดสิงห์บุรีได้แสดงให้เห็นศักยภาพของชาวบ้าน พระสงฆ์ เยาวชน ผู้นำชุมชน ในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชนได้เองโดยไม่ต้องพึ่งพาภาครัฐเลย และเมื่อเกิดความสำเร็จในระยะต้นทำให้ผู้บริหารงานพัฒนาในภาครัฐ (ระดับภูมิภาคและท้องถิ่น) ให้การยอมรับผลงานของชาวบ้าน พร้อมกับเข้ามาชื่นชมและมีส่วนร่วมในการนำผลงานไปเผยแพร่และขยายประโยชน์ในทางการพัฒนาที่กว้างขวางออกไปอีก ซึ่งปรากฏการณ์ดังกล่าวชี้ให้เห็นถึงการโน้มน้าว (influencing) ภาคส่วนที่มีอำนาจในสังคมคือ “รัฐ” ให้ลงมายอมรับศักยภาพและความสามารถของชาวบ้านและผู้คนส่วนมากที่ไม่เชี่ยวชาญทางวิชาการในการจัดการ“อดีต” ที่เป็นทรัพยากรทางโบราณคดีและวัฒนธรรมจะได้อย่างน่าชื่นชมและถือเอาเป็นเยี่ยงอย่าง

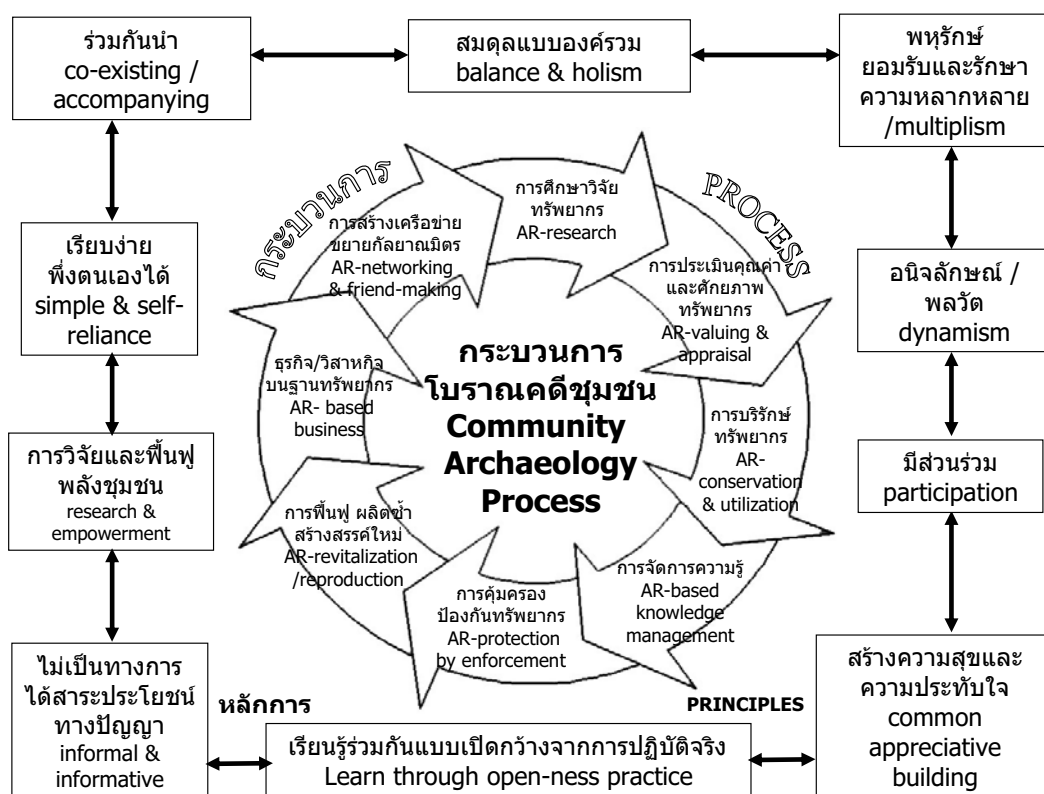
หลักการและปฏิบัติการที่สำคัญของ “โบราณคดีชุมชน”

การทำงาน“โบราณคดีชุมชน” ในระยะแรกๆ (พ.ศ. 2542-2544) ดำเนินไปโดยไม่มีแนวคิดทฤษฎีทางวิชาการกำกับ ทำงานแบบลองผิดลองถูก คิดไปทำไปตามสถานการณ์แต่ก็ค่อยๆ เรียนรู้พัฒนา และสรุปบทเรียนซ้ำแล้วซ้ำอีก จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2545 ผู้เขียนจึงสร้าง **ชุดแนวคิดอำนวยการวิจัยและพัฒนาโบราณคดีชุมชน** (research steering concepts) ที่อัญเชิญแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นทฤษฎีหลัก ผสมเข้ากับแนวคิดการพัฒนาวัฒนธรรมชุมชน และทฤษฎีการพัฒนาชุมชน จนเกิดเป็นแบบแผนการวิจัยเชิงการจัดการ “โบราณคดีชุมชน” ที่มีทั้งปรัชญา หลักการ และวิธีการเชิงกระบวนการชัดเจนมากยิ่งขึ้น ดังแสดงใน**แผนภาพที่ 5**

หลักการสำคัญในการดำเนินงาน “โบราณคดีชุมชน” มี 10 ประการ ได้แก่

(1) **การดำเนินการที่ยึดหลักองค์รวม** (holistic approach) หมายถึง การศึกษาและการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีในชุมชนท้องถิ่นที่อยู่บนฐานความคิดองค์รวม ให้ชุมชนเป็นหน่วยปฏิบัติการเชิงพื้นที่ และมุ่งทำการศึกษาเรื่องราวในอดีตทุกมิติของชุมชนนั้นๆ ทั้งเรื่องภูมิศาสตร์

ทรัพยากรธรรมชาติ ป่าไม้ แหล่งน้ำ ภูมิอากาศ เศรษฐกิจ สังคม การทำมาหากิน วัฒนธรรม ประเพณี การเมืองการปกครอง ศาสนาความเชื่อ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การท่องเที่ยว ตลอดจนผลกระทบของแต่ละส่วนที่มีต่อกันและกัน บนหลักการพื้นฐานที่ว่าเรื่องราวของทุกมิติในท้องถิ่นมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างแยกออกจากกันไม่ได้

แผนภาพที่ 5 หลักการและปฏิบัติการที่สำคัญของ “กระบวนการโบราณคดีชุมชน”

(2) การยอมรับและรักษาความแตกต่างหลากหลาย หรือ พหุภักษ์ (multiplism approach) เราต้องยอมรับว่าท้องถิ่นและชุมชนท้องถิ่นที่ตั้งของแหล่งทรัพยากรทางโบราณคดีมีคุณลักษณะทางวัฒนธรรมที่แตกต่างกันออกไป ไม่เหมือนกันหรือเป็นแบบเดียวกันทั้งหมด นักบริหารจัดการที่เป็นผู้เชี่ยวชาญหรือเป็นพนักงานเจ้าหน้าที่ในองค์กรเชี่ยวชาญตามกฎหมายจะต้องเคารพในวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มีอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งต้องให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ระบบความเชื่อของชุมชนเรื่องผี สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ตลอดจนกฎเกณฑ์ทางสังคมต่างๆ ของชุมชนท้องถิ่นจะต้องได้รับการปฏิบัติอย่างเคร่งครัดและจริงจัง

(3) **การไม่ยึดติดตายตัวหรือหลักอนิจจัง** (dynamic approach) ต้องให้ความสำคัญกับความไม่แน่นอนและการเปลี่ยนแปลงที่เป็นอนิจลักษณะ กล่าวคือ ต้องยอมรับหลักการที่ว่าสังคมและวัฒนธรรมตลอดจนสรรพสิ่งรวมทั้งทรัพยากรทางโบราณคดีประเภทต่างๆ มีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา จะต้องไม่ใช้แผนงานหรือตัวแบบในการดำเนินงานแบบเดียวตายตัวกับทุกท้องถิ่น และต้องไม่ยึดถือว่าความรู้ที่หน่วยงานเชี่ยวชาญตามกฎหมายมีอยู่นั้นถูกต้องทั้งหมด หรือเปลี่ยนแปลงไม่ได้ เพราะแม้ว่าหลักการและระเบียบวิธีการปฏิบัติงานทั้งที่ปฏิบัติอยู่ในภาครัฐและสถาบันการศึกษาที่เกี่ยวข้องจะเป็นระบบสากลที่ได้รับมาจากต่างประเทศ ซึ่งอาจจะมีมาตรฐานการทำงาน มีขั้นตอนชัดเจนเป็นที่ยอมรับกันมาก่อน แต่การทำงานในแหล่งทรัพยากรทางโบราณคดีใหม่ๆ ในชุมชนท้องถิ่นใหม่ๆ และหลักฐานที่พบใหม่ๆ ก็เป็นสิ่งที่ยืนยันว่าไม่เหมือนและไม่ใช่อะไรที่เคยรู้เดิมทั้งหมด มีอะไรที่แปลกและแตกต่างจากเดิมบ้างไม่มากนักน้อย นอกจากนี้หลักการไม่ยึดติดตายตัวยังสอดคล้องกับหลักการและวิธีการทำงานของแนวคิดการพัฒนาวัฒนธรรมชุมชนที่ว่า การพัฒนาไม่มีสูตรสำเร็จตายตัว การทำงานควรจะเป็นไปในลักษณะ “คิดไปทำไป” มีความยืดหยุ่น ไม่ยึดติดกับแผนงานมากเกินไป มีการประเมินผลระหว่างการทำงานในเชิงกระบวนการและสามารถปรับเปลี่ยนได้ตามสถานการณ์เพื่อให้บรรลุความมุ่งหมายของการจัดการที่มุ่งเน้นการพัฒนาความสามารถในการจัดระบบความสัมพันธ์ที่ดีของ “คน” และ “ชุมชนท้องถิ่น” เป็นสิ่งสำคัญ

(4) **สร้างและส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการจัดการ** (participation enhancement) เนื่องจากเรื่องทรัพยากรทางโบราณคดีเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมชุมชนและคนส่วนมาก ในการจัดการจึงต้องส่งเสริมให้สมาชิกในชุมชนและผู้คนในท้องถิ่นให้เข้ามามีส่วนร่วมในทุกๆ กิจกรรมของการจัดการให้มากที่สุด ไม่ว่าจะเป็นเข้ามาเกี่ยวข้องในฐานะอะไรก็ตาม เพราะการมีส่วนร่วมเป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงความเข้มแข็งและความสมัครสมานสามัคคีของชุมชนได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้การมีส่วนร่วมยังช่วยให้การจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีประสบความสำเร็จในทุกๆ มิติของการพัฒนา เกิดผลดีทั้งทางกายภาพ จิตวิญญาณ รวมทั้งขวัญกำลังใจ มีผลลัพธ์ที่ดีเป็นคุณประโยชน์สืบเนื่องแผ่กระจายไปในทุกกลุ่มคนในปัจจุบันและจะส่งผ่านผลดีต่อไปยังคนรุ่นลูกรุ่นหลานเหลนโหลนในอนาคต

(5) **การสร้างความสุขและความประทับใจร่วมกัน** (common appreciative building) การจัดการแนวโบราณคดีชุมชนต้องมุ่งสร้างความประทับใจในคุณค่าและความสำคัญของทรัพยากรทางโบราณคดี เรื่องราวภูมิหลังของทรัพยากรทางโบราณคดีนั้นๆ ทั้งในระดับมหภาพและระดับจุลภาพของชุมชนและสังคม นักวิชาการและนักจัดการเห็นว่าทรัพยากรทางโบราณคดีนั้นๆ มีคุณค่าและความสำคัญอย่างไร ก็จะต้องจัดกระบวนการเรียนรู้ให้คนในชุมชนท้องถิ่นและประชาชนทั่วไป

เห็นคุณค่าและความสำคัญไม่น้อยไปกว่ากัน และที่สำคัญจะต้องสร้างกระบวนการที่จะทำให้คนในท้องถิ่นที่มีทรัพยากรทางโบราณคดีเกิดความรู้ มีความเข้าใจ มีทัศนคติที่ดีต่อทรัพยากรทางโบราณคดีและผู้คนที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรทางโบราณคดีนั้นๆ จนเกิดความตระหนัก เกิดความรัก ห่วงแหนในฐานะที่เป็นทรัพยากรร่วมกันของชุมชน

(6) **การจัดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันแบบเปิดกว้างจากการปฏิบัติงานจริง** (learning through participative openness-practice / doing) ผู้ดำเนินงานจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีในขั้นตอนของการศึกษาวิจัย ได้แก่ นักโบราณคดีอาชีพ นักอนุรักษ์ นักจัดการ นักศึกษาโบราณคดี นักวิชาการและนักศึกษาในสาขาที่เกี่ยวข้อง ผู้บริหารและสมาชิกองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น นักพัฒนา และคนในชุมชนท้องถิ่น ผู้นำชุมชน ผู้รู้ ปราชญ์ท้องถิ่น ผู้สูงอายุ เยาวชน พระสงฆ์ ครู นักเรียน นักศึกษาในชุมชนท้องถิ่น เกษตรกร ช่างฝีมือ ฯลฯ ทำงานร่วมกันในลักษณะการเรียนรู้ร่วมกันช่วยกันสร้างและแลกเปลี่ยนความรู้ที่ทุกคนมีส่วนได้เสมอหน้ากัน เรียนรู้จากการลงมือทำจริง เปิดโอกาสให้คนในชุมชนท้องถิ่น และคนภายนอกที่สนใจเข้าร่วมเรียนรู้และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในกระบวนการทำงานในทุกขั้นตอน

(7) **ไม่เป็นทางการแต่สร้างสาระประโยชน์ด้านการเรียนรู้** (informal & educative approach) แบบแผนและเทคนิควิธีการในการจัดการควรปรับและประยุกต์ให้เหมาะสมกับภูมิสภาพและสภาพทางสังคมวัฒนธรรมของท้องถิ่นที่นั้นๆ การทำงานต้องสอดคล้องกับแบบแผนการดำรงชีวิตของชุมชนท้องถิ่น เป็นกันเอง ไม่เป็นทางการ ไม่เป็นพิธีการเฉพาะทางเกินไปจนทำให้คนในภาคส่วนอื่นเข้าไม่ถึงหรือเข้าใจยาก และกระบวนการทำงานแบบไม่เป็นทางการจะต้องสร้างสาระประโยชน์ด้านการเรียนรู้และสร้างความรู้ที่ถูกต้องแท้จริงในระดับภูมิปัญญาให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมให้มากที่สุด

(8) **การศึกษาวิจัยและการพัฒนาเพื่อฟื้นฟูพลังของชุมชน** (research & community empowerment : R&CE) ให้ความสำคัญต่อกระบวนการศึกษาวิจัยที่มีกิจกรรมการพัฒนาชุมชนที่เป็น การเสริมสร้างพลังสร้างความเข้มแข็งและแบบแผนความสัมพันธ์ที่เป็นไปในลักษณะเอื้อเพื่อเผื่อแผ่ แบ่งปัน ให้กำลังใจกันและกันด้วยความรักความเมตตาให้กับชุมชน ที่สามารถขยายผลไปสู่ความสำเร็จในการใช้การจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีไปพัฒนาหรือแก้ปัญหาด้านอื่นๆ ของชุมชน และท้องถิ่นทั้งด้านการจัดการศึกษา การพัฒนาวิทยาศาสตร์และศิลปะท้องถิ่น การพัฒนาเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม สังคม ศาสนา การท่องเที่ยว สังคมสงเคราะห์ สวัสดิการสังคม การแพทย์และสาธารณสุข กีฬาและนันทนาการ เป็นต้น

(9) **หลักความเรียบง่าย พึ่งตนเองได้ และสอดคล้องกับวัฒนธรรมชุมชน** (simple with self-reliance accompany with to local culture) ความเรียบง่ายและการพึ่งตนเองได้เป็นหัวใจสำคัญของความสำเร็จในการทำงานทุกประเภททุกชนิด การจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีจะต้องดำเนินไปอย่างไม่ซับซ้อนหรือใช้เทคนิควิชาการที่ยุ่งยากเกินไปจนชาวบ้านหรือผู้ที่ส่วนร่วมเข้าไม่ถึง ทำไม่ได้ ต้องเป็นกิจกรรมที่เรียบง่าย ประหยัด สร้างแรงจูงใจให้ผู้คนเห็นแนวทางของความสำเร็จได้ ด้วยการพึ่งตนเอง พึ่งกันเองในชุมชน หรือในท้องถิ่น ในประเทศให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ เพื่อให้เกิดความรู้สึกว่าความสำเร็จที่เกิดขึ้นทุกขั้นตอนเกิดจาก “ศักยภาพและความสามารถของเราเอง” ทำให้เกิดกำลังใจ ปลื้มใจ เห็นคุณค่าและเกิดความรักในถิ่นฐานบ้านเกิด ถิ่นที่อยู่อาศัย และพร้อมที่จะเสียสละให้ส่วนรวม

(10) **เน้นหลักการร่วมกันนำและสร้างความสุขเสมอกัน** (accompanying /co-existing) การจัดการทรัพยากรทางโบราณคดี ทั้งในเรื่องของการศึกษาวิจัยเพื่อให้ได้มาซึ่งความรู้ทางวิชาการ และการบริการ (อนุรักษ์และพัฒนา) ทรัพยากรทางโบราณคดี ที่มีอยู่ในท้องถิ่นต่างๆ ต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนทุกกลุ่มทุกระดับในท้องถิ่นนั้นๆ ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการให้มากขึ้นในทุกขั้นตอน และชุมชนท้องถิ่นต่างๆ รวมทั้งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีทรัพยากรทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์อยู่ในพื้นที่ปกครองจะต้องได้รับการหนุนช่วย และส่งเสริมให้มีมีความรู้ความสามารถในการจัดการทรัพยากรดังกล่าว ตามความเชื่อพื้นฐานที่ว่าจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเป็นมรดกวิธีหนึ่ง (a means) ในหลายมรดกวิธีที่ใช้ในกระบวนการพัฒนาคนและพัฒนาชุมชน ซึ่งการจัดการในรูปแบบแผนโบราณคดีชุมชนจะเป็นเครื่องมือสร้างความเสมอภาคให้กับคนทุกกลุ่มในชุมชนและท้องถิ่นได้อีกทางหนึ่ง

ในทางปฏิบัติ **โบราณคดีชุมชน** เป็นกระบวนการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีร่วมกันของกลุ่มคนต่างๆ ทั้งฝ่ายรัฐ นักวิชาการ ผู้บริหารและสมาชิกองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และชาวบ้านในท้องถิ่นที่เป็นคนส่วนใหญ่ของสังคม ซึ่งจะก่อให้เกิดผลดีอย่างกว้างขวางและประสบผลสำเร็จอย่างรวดเร็ว ทั้งนี้การเปลี่ยนแปลงแนวคิดและรูปแบบการทำงานในกระบวนการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีประเภทโบราณสถาน แหล่งโบราณคดี โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ รวมทั้งการจัดการพิพิธภัณฑ์ จากเดิมที่เคยดำเนินการโดยนักวิชาการและข้าราชการสังกัดภาครัฐ นักวิชาการจากมหาวิทยาลัย หรือนักวิชาการ นักบริหารจัดการในองค์กรธุรกิจและกลุ่มผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญฝ่ายเดียว มาเป็นการทำงานโดยมีชาวบ้าน ประชาชน นักวิชาการสาขาอื่นๆ กลุ่มคนที่อาจจะเคยเชื่อว่ามีรู้ไม่เชี่ยวชาญในวิชาการตามมาตรฐานสากล ผู้นำชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและองค์กรอื่นๆ ทั้ง

ภาคราชการ ภาคประชาชนและภาคธุรกิจเอกชนในท้องถิ่นร่วมด้วยนั้น อาจจะไม่ใช่ว่าเรื่องง่ายเพราะจะต้องมีการปรับเปลี่ยนวิธีคิด ทศนคติ และวิธีการดำเนินงานในส่วนของเจ้าหน้าที่ฝ่ายรัฐ และฝ่ายนักวิชาการกระแสหลัก กลุ่มผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะทางซึ่งได้แก่ นักโบราณคดี สถาปนิกด้านการอนุรักษ์ นักวิทยาศาสตร์การอนุรักษ์ที่ทำงานด้านการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานทั้งในภาครัฐและภาคธุรกิจเอกชน จะต้องเปิดใจให้กว้างยอมรับศักยภาพและศักดิ์ศรีของผู้คนในภาคส่วนอื่นๆดังกล่าวทั้งชาวเมืองและชาวบ้าน ซึ่งหมายรวมถึงการยอมรับศักยภาพและศักดิ์ศรีของผู้คนที่อยู่นอกวงการโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานกระแสหลักด้วย จะต้องปรับบทบาทของตนจากที่เคยศึกษาวิจัยกันเอง คิดกันเอง กำหนดนโยบายกันเอง วางแผนกันเอง ตัดสินใจกันเอง บริหารจัดการกันเองเพียงกลุ่มเดียวในรูปแบบการบริหารจัดการแบบผูกขาดรวมศูนย์อำนาจและสั่งการ มาใช้รูปแบบการบริหารจัดการในแนวระนาบที่มุ่งเน้นการประสานความร่วมมือร่วมใจ โดยจะต้องสร้างโอกาสและส่งเสริมให้ชาวบ้านได้เข้ามาช่วยคิดโดยอิสระ ต้องรับฟังความเห็นและสนองตอบต่อความต้องการที่แท้จริงของประชาชนในท้องถิ่นและภาคส่วนอื่นๆในสังคมให้มากขึ้น ประการสำคัญ ก็คือจะต้องทำงานด้วยความโปร่งใส ไม่มีผลประโยชน์หรือวาระซ่อนเร้น และพร้อมที่จะรับผิดชอบต่อสาธารณะในกรณีที่เกิดความบกพร่องผิดพลาดตามหลักการครองแผ่นดินโดยธรรม

คุณลักษณะสำคัญของกระบวนการโบราณคดีชุมชน คือ เป็นกระบวนการที่พัฒนาวิธีคิดและความสามารถในการจัดระบบความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันของผู้ที่มีส่วนร่วมในการจัดการประกอบด้วย ผู้คนในชุมชนท้องถิ่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และดำเนินการบริหารทรัพยากรทางโบราณคดีไปพร้อมๆกัน และผลสำเร็จหรือผลได้ของการจัดการควรจะก่อให้เกิดความเข้มแข็ง ความมั่นใจและเชื่อมั่นในความสามารถของตนเองและการพึ่งตนเองได้ต่อทั้งคนทุกคนที่เข้าไปมีส่วนร่วมต่อชุมชน ต่อองค์กรที่เกี่ยวข้องทั้งหมด และทำให้ทรัพยากรทางโบราณคดีดำรงอยู่ได้อย่างเป็นประโยชน์ยาวนานที่สุดเท่าที่ควรจะเป็น ซึ่งการเปลี่ยนแปลงแนวคิดและการดำเนินงานในกระบวนการพัฒนาดังกล่าวจะต้องใช้ความจริงใจ ใช้เทคนิควิธีการที่พอเหมาะ พอดี ใช้ระยะเวลาพอสมควรในการทำงานแบบค่อยเป็นค่อยไปเชิงกระบวนการ ซึ่งเมื่อชาวบ้านและประชาชนในท้องถิ่นมีความรู้ มีความเข้าใจ มีทักษะและสามารถบริหารจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีได้เองภายใต้กรอบเกณฑ์ที่ยอมรับกันในสังคมโดยไม่ขัดฝืนต่อศีลธรรม จริยธรรม และกฎหมายแล้ว ก็จะเป็นการแบ่งเบาภารกิจที่หน่วยงานเชี่ยวชาญภาครัฐอย่างกรมศิลปากรและหน่วยงานอื่นๆรับผิดชอบอยู่ลงไปได้มาก

“กระบวนการ” ในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดี

การจัดการทรัพยากรทางโบราณคดี หมายถึง กระบวนการหรือชุดของการกระทำ กิจกรรม หรือปฏิบัติการ (action & set of actions) ที่ดำเนินการเกี่ยวเนื่องกับโบราณสถาน แหล่งโบราณคดี โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ โดยมีความมุ่งหมายเพื่อตอบสนองการพัฒนาในมิติต่างๆทั้งด้านการศึกษา เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งชุดของการกระทำหรือกิจกรรมที่เรียกว่า **การจัดการทรัพยากรทางโบราณคดี (Archaeological Resource Management : ARM)** ประกอบด้วย กิจกรรมเชิงปฏิบัติการ 8 ลักษณะด้วยกัน (โปรดดูแผนภาพที่ 5) ได้แก่

(1) **การศึกษาวิจัยหรือการสร้างความรู้ (resource research)** เพื่อให้เกิดความรู้ที่แท้จริงเกี่ยวกับทรัพยากรทางโบราณคดีที่มีอยู่ในท้องถิ่น ทั้งในเชิงกายภาพ เชิงปริมาณ เชิงคุณภาพ ประวัติศาสตร์ ประโยชน์ใช้สอยในอดีต การศึกษาวิจัยหรือการสร้างความรู้เป็นสิ่งจำเป็นลำดับแรกที่ต้องให้ความสำคัญให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถดำเนินการร่วมกับนักวิชาการ สถาบันการศึกษา องค์กร ชำนาญการด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์ หรือสาขาวิชาการที่เกี่ยวข้องอื่นๆ และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในลักษณะการศึกษาวิจัยท้องถิ่นของตนเอง (localized self-research) ซึ่งแบบแผนการศึกษาวิจัยที่เหมาะสมสำหรับการพัฒนาศักยภาพให้กับชุมชนท้องถิ่นและภาคประชาชน คือ **การวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วม (Participative Action Research & Community Development : PAR&CD)** หรืออาจจะใช้แบบแผนการวิจัยที่มุ่งเน้นให้คนในชุมชนท้องถิ่นเป็นผู้ดำเนินการศึกษาวิจัยกันเอง โดยมีนักวิชาการคอยเป็นที่ปรึกษาหรือเป็นวิทยากรกระบวนการให้คำแนะนำ ซึ่งกระบวนการศึกษาวิจัยในลักษณะนี้จะช่วยให้ผู้ที่มีส่วนร่วมเกิดความสามารถในการสำรวจตรวจค้น เก็บข้อมูล สร้างชุดความรู้เกี่ยวกับโบราณสถาน แหล่งโบราณคดี โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และทรัพยากรทางโบราณคดีอื่นๆได้ด้วยตัวเอง และได้ข้อมูลว่าในพื้นที่ชุมชนของตนมีทรัพยากรทางโบราณคดีอะไรบ้าง อยู่ที่ไหน สภาพเป็นอย่างไร เก่าแก่แค่ไหน เป็นต้น

(2) **การประเมินคุณค่าและศักยภาพของทรัพยากรทางโบราณคดี (resource valuing and appraisal)** เป็นกิจกรรมที่จะช่วยให้สามารถทราบว่าทรัพยากรทางโบราณคดีชนิดต่างๆที่มีอยู่นั้นมีคุณค่าทางด้านใดบ้าง และมีคุณสมบัติเหมาะสมต่อการตัดสินใจลงทุนลงแรงดำเนินการใดๆต่อไปหรือไม่ เพราะหากพิจารณาแล้วพบว่ามีความน้อย หรือไม่มีคุณสมบัติที่เหมาะสมต่อการอนุรักษ์หรือพัฒนา ก็อาจจะตัดสินใจไม่ดำเนินการใดๆต่อไปก็ได้ หรือพิจารณาแล้วเห็นว่าทรัพยากรทางโบราณคตินั้นๆมีคุณค่าและมีคุณสมบัติเหมาะสมอย่างยิ่งต่อการดำเนินการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ในฐานะเป็นแหล่งเรียนรู้ หรือแหล่งท่องเที่ยว ก็จะสามารถตัดสินใจและวางแผนว่าจะทำอย่างไรต่อไปจึงจะเกิดประโยชน์อย่างยิ่งยืนต่อท้องถิ่นและประเทศโดยรวม นอกจากนี้การประเมิน

คุณค่าและศักยภาพของทรัพยากรทางโบราณคดีที่มีอยู่ในชุมชนต่างๆ จะช่วยให้มีฐานข้อมูลเกี่ยวกับทรัพยากรทางโบราณคดีที่สำคัญ ซึ่งเมื่อจะมีการวางแผนดำเนินการโครงการหรือกิจกรรมการพัฒนาทางกายภาพอื่นๆ เช่น การก่อสร้างเขื่อน อ่างเก็บน้ำ ขุดสระ สร้างอาคารสถานที่ ถนนหนทาง การขยายพื้นที่เพาะปลูก การขออนุญาตใช้พื้นที่เพื่อทำเหมืองแร่ ฯลฯ ก็สามารถทราบได้ว่าจะวางแผนงานอย่างไรจึงจะไม่ทำให้เกิดความเสียหายต่อทรัพยากรทางโบราณคดีนั้นๆ การศึกษาวิจัยประเมินคุณค่าและศักยภาพทรัพยากรทางโบราณคดีอาจจะดำเนินการไปพร้อมๆ กันด้วยเทคนิควิธีที่เรียกว่า *การทำแผนที่โบราณคดีท้องถิ่น (Local-Based Archaeological Mapping)* หรือ *แผนที่วัฒนธรรมท้องถิ่น (Local-Based Cultural Mapping)* ที่จัดทำโดยประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมมากที่สุด

(3) **การอนุรักษ์ (conservation within use)** หมายถึง การคงไว้ซึ่งสภาพทางกายภาพและคุณค่าของทรัพยากรทางโบราณคดี เพื่อประโยชน์ในการศึกษา การทัศนศึกษาหรือการท่องเที่ยวโดยใช้เทคนิควิธีการต่างๆ ตามความเหมาะสมในสภาพแวดล้อมของทรัพยากรวัฒนธรรมแต่ละประเภทแต่ละแห่ง เช่น การเสริมสร้างความแข็งแรงของสิ่งก่อสร้างหรือวัตถุ การบูรณะ การจำลอง การทำเทียม การถอดพิมพ์ การสร้างขึ้นใหม่ การจัดแสดงพิพิธภัณฑ์ รวมไปถึงการสร้างและการบังคับใช้กฎเกณฑ์ข้อปฏิบัติและข้อห้ามต่างๆ เพื่อสนองต่อความประสงค์ที่จะทำให้ทรัพยากรวัฒนธรรมคงอยู่และชุมชนสามารถใช้ประโยชน์อย่างเหมาะสมให้นานที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้

(4) **การจัดการความรู้เรื่องทรัพยากร (resource-based knowledge management)** โดยการสร้าง จัดระบบ จัดแสดงโบราณวัตถุ ข้อมูล ประสบการณ์ในรูปแบบของพิพิธภัณฑ์สถาน หรือพัฒนาหลุมขุดค้นในแหล่งโบราณคดี หรือจัดการให้โบราณสถาน อาณาบริเวณของแหล่งโบราณคดี และโบราณสถานเป็นพิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดี (site museum) เป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์โบราณคดี เพื่อเผยแพร่ความรู้ ให้แก่คนในท้องถิ่น คนต่างถิ่น และสาธารณชน ได้ทราบและได้เรียนรู้ กิจกรรมการจัดการความรู้เป็นปฏิบัติการสำคัญในกระบวนการเรียนรู้และการจัดการศึกษา ซึ่งนอกจากการจัดแสดงแล้วก็สามารถจัดให้มีสิ่งพิมพ์ หนังสือ เอกสารหรือสื่อต่างๆ ออกเผยแพร่ โดยการจำหน่ายหรือให้เปล่าซึ่งขึ้นอยู่กับความสามารถของกลุ่มคนและองค์กรที่จัดการ ในการจำหน่ายสื่อสิ่งพิมพ์ หรือข้อมูลต่างๆ จะเชื่อมโยงกับการจัดการเชิงธุรกิจชุมชน

(5) **การฟื้นฟู ผลิตซ้ำ และสร้างใหม่ (resource rehabilitation / revitalization)** เป็นการสร้างความหมาย คุณค่า และกำหนดบทบาทและหน้าที่ใหม่ให้กับทรัพยากรทางโบราณคดีที่มีอยู่แต่อาจจะไม่ได้ทำหน้าที่ดั้งเดิมอย่างที่เคยเป็นในอดีต และมีการนำเอาทรัพยากรทางโบราณคดีนั้นมาปรับปรุงและพัฒนาเพื่อใช้ประโยชน์ในบทบาทใหม่ (re-functioning) เพื่อใช้ในการแก้ปัญหาด้านสังคมวัฒนธรรม ศาสนา ประเพณี เศรษฐกิจและปัญหาความยากจนของชุมชนท้องถิ่น หรือสร้าง

ประโยชน์ใหม่ทางการเป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับการจัดการศึกษาในทุกรูปแบบ เช่น การฟื้นฟู ประเพณี พิธีกรรมบางอย่างที่เคยปฏิบัติกันในสถานที่โบราณบางแห่งขึ้นมาเพื่อใช้เป็นวิธีการในการ ฟื้นฟูพลังและศรัทธาของชุมชนในการพัฒนาชุมชน (การบวชป่า การบวชดอย บวชแม่น้ำ) การ พัฒนาพิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดี (archaeological site-museum) การนำเอาพระบรมสารีริกธาตุที่ อัญเชิญจากกรุใต้พระเจดีย์หรือสถูปโบราณที่พังทลายไปประดิษฐานในพระสถูปเจดีย์ที่สร้างขึ้นใหม่ ตามรูปแบบสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมดั้งเดิมที่พบในการศึกษา มีตัวอย่างเช่น พระธาตุนาดูน จังหวัดมหาสารคาม พิพิธภัณฑ์วัดจันเสน จังหวัดนครสวรรค์ หรือในกรณีพระธาตุพนมองค์เดิม พังทลายลงทั้งหมด ก็มีการก่อสร้างขึ้นใหม่ตามแบบแผนทางสถาปัตยกรรมและรูปแบบทางศิลปกรรม ดั้งเดิม นอกจากนี้ยังมีการนำเอารูปแบบโบราณสถาน สัญลักษณ์ลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์ทาง วัฒนธรรมของแหล่งโบราณคดีต่างๆไปดัดแปลงเป็นตราสัญลักษณ์เพื่อการประชาสัมพันธ์สถานที่ กิจกรรม เป็นตราสัญลักษณ์ประจำจังหวัด เครื่องหมายการค้า ตราประจำองค์กร กลุ่ม ชุมชน หรือ ชุมชนท้องถิ่นต่างๆ เป็นต้น

(6) **การใช้กฎหมาย ข้อปฏิบัติ ข้อบัญญัติในการควบคุมและป้องกัน** (regulation control) ในบางกรณีที่มีความจำเป็นจะต้องดำเนินการปกป้องคุ้มครองหรือกำหนดแนวปฏิบัติในการ อนุรักษ์ทรัพยากรทางโบราณคดีที่มีอยู่ในพื้นที่ต่างๆ ทั้งระดับประเทศ จังหวัด อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน หรือเขตการปกครองขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นระดับต่างๆให้สอดคล้องกับจารีตและ วัฒนธรรมท้องถิ่น หน่วยงานภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นอาจจะร่วมกับชุมชน และภาค ประชาสังคมในท้องถิ่นกำหนดแนวปฏิบัติที่เหมาะสมนำเสนอให้สภาองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ออกเป็นข้อบัญญัติที่ไม่ขัดแย้งกับรัฐธรรมนูญและกฎหมายอื่นๆเพื่อบังคับใช้เฉพาะในพื้นที่การ ปกครองส่วนท้องถิ่นนั้นๆ แต่การบังคับใช้จะต้องดำเนินไปในรูปแบบที่เอื้ออำนวยต่อการจัดการ ทรัพยากรทางโบราณคดีอย่างยั่งยืน เป็นคุณต่อทั้งชุมชนท้องถิ่นและต่อตัวทรัพยากรทางโบราณคดี มากที่สุด

(7) **การดำเนินกิจกรรมธุรกิจชุมชนที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรทางโบราณคดี** (resource-based community business) ซึ่งในปัจจุบันเป็นกิจกรรมที่ปฏิเสธไม่ได้ว่ามีความ จำเป็นต้องเข้ามาเกี่ยวข้องในกระบวนการจัดการ เนื่องจากเราอยู่ในกระแสการพัฒนาแบบทุนนิยม อุตสาหกรรมที่มีการคิดเรื่องลงทุน-ขาดทุน-กำไรอยู่ตลอดเวลา แม้ว่าในกรอบคิดเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืนและแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงจะพยายามไม่ให้เกิดเรื่องกำไร-ขาดทุนเป็นหลักใหญ่ แต่ ในการปฏิบัติการอาจมีค่าใช้จ่ายที่เป็นตัวเงินอยู่ด้วย ในระยะเริ่มต้นคงจะไม่มีใครเสียสละลงทุนลง แรงในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีโดยไม่มีทุนที่เป็นเงิน หรือวัตถุดิบของได้เป็นเวลานานๆ

ดังนั้นกิจกรรมเชิงธุรกิจจึงมีความสำคัญในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดี ซึ่งจะสามารถสร้างรายได้โดยการจัดพิมพ์หนังสือ เอกสาร ภาพโปสเตอร์ จัดทำของที่ระลึก ผลิตภัณฑ์ค้าเอกลักษณ์ของแหล่งโบราณคดีและชุมชนออกจำหน่าย การจัดเก็บค่าธรรมเนียมการให้บริการนำชม การให้บริการท่องเที่ยว การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่เก็บค่าธรรมเนียมจากผู้เข้าร่วม และการขอรับการสนับสนุนจากองค์กรการกุศล ภาคธุรกิจเอกชน และองค์กรระหว่างประเทศด้านวัฒนธรรมและโบราณคดี

(8) **การสร้างเครือข่ายขยายความร่วมมือและสร้างกัลยาณมิตร (networking & friend-making)** ด้วยเหตุที่ทรัพยากรทางโบราณคดีเป็นสมบัติของส่วนรวม และมีอยู่มากมายหลายแห่ง มีผู้คนเกี่ยวข้องเป็นเจ้าของร่วมกันหลายกลุ่มหลายฝ่ายทั้งคนในชุมชนท้องถิ่น คนในภาครัฐ และภาคส่วนอื่นๆ ดังนั้นในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีจำเป็นต้องแสวงหาความร่วมมือจากสถาบัน กลุ่ม ชุมชน องค์กรอื่นๆทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคม โดยการสร้างเครือข่ายการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีที่ก่อให้เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกัน เป็นกระบวนการเสริมพลังซึ่งกันและกัน ซึ่งจะช่วยให้การจัดการเกิดประโยชน์อย่างกว้างขวางและยั่งยืน

“โบราณคดีชุมชน” ไน้มรัฐให้ยอมรับสิทธิของชุมชนในการจัดการอดีตได้อย่างไร ?

ขอเรียนว่าแนวคิดเรื่องโบราณคดีชุมชนเป็นเพียงทางเลือกหนึ่งในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีแบบมีส่วนร่วม และเป็นแนวคิดที่ยังพูดไม่ได้เต็มปากเต็มคำว่า “ดีที่สุด” แต่พูดได้ว่า “มีความเหมาะสมและเป็นไปได้ในระดับหนึ่ง” สำหรับใช้ในสถานการณ์ของปัญหาทางสังคมวัฒนธรรมของประเทศไทยปัจจุบันที่มีความขัดแย้งเชิงทรัพยากรทุกชนิดกันอย่างเข้มข้น ถ้ามองว่าโบราณคดีชุมชนท้าทายใหม่ ก็บอกได้ว่า “ไม่ยาก แต่ก็ไม่ง่าย” ถ้าเข้าใจก็ง่ายมาก แต่หากไม่เข้าใจก็แสนยาก ซึ่งก็เป็นปกติธรรมดาของทุกๆแนวคิดทุกๆแนวทางที่มักจะมีทั้งคนที่เข้าใจยอมรับ และมีคนที่ปฏิเสธก่อนที่จะทำความเข้าใจ เท่าที่ดำเนินงาน “โบราณคดีชุมชน” มาตั้งแต่ พ.ศ. 2542 จนถึงบัดนี้ ก็เห็นว่ามีคนเข้าใจและเห็นด้วยเพิ่มขึ้นมากกว่าในระยะแรกมากทีเดียว มากเท่าไรไม่ทราบ แต่ทราบจากผู้ทรงคุณวุฒิบางท่านในวงการโบราณคดีบอกกับผู้เขียนเมื่อเร็วๆนี้ว่าขณะนี้ข้าราชการในหน่วยงานที่ทรงอำนาจทางโบราณคดี โบราณสถาน และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเริ่มพูดถึง “โบราณคดีชุมชน” และสนใจการทำงานแนวโบราณคดีชุมชนกันมากขึ้นในระดับ 50 : 50 คือ มีกลุ่มที่เห็นด้วยแล้วราวครึ่งหนึ่ง แต่ก็มีกลุ่มที่ปฏิเสธอย่างยั่งยืนอีกราวครึ่งหนึ่ง ข้อมูลนี้จริงเท็จอย่างไรไม่ยืนยัน เพราะไม่ได้สำรวจตัวเลขเป็นทางการ แต่ก็พูดได้ว่าการเปลี่ยนแปลงทางความคิดเกิดขึ้นแล้ว และได้แอบเห็นรูปธรรมของความพยายามในการปฏิบัติเกิดขึ้นบ้างแล้วเช่นกัน ก็ขอให้กำลังใจว่าลองทำต่อไปอีกสัก

พัก ความสำเร็จในวงกว้างจะเกิดขึ้นอย่างแน่นอน สำหรับกลุ่มที่ยังปฏิเสธแนวคิดนี้อยู่ก็ไม่บังอาจไปตำหนิอะไร เพียงอยากขอโอกาสให้กลุ่มที่เห็นว่าดีได้ลองทำอย่างต่อเนื่องสักระยะหนึ่งโดยปราศจากการขัดขวางเท่านั้น

ที่จริงแล้วเป้าหมายของการเปลี่ยนแปลงทางความคิดในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีจากการรวมศูนย์อำนาจสั่งการ ไปสู่การจัดการแบบมีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียมที่ผู้เขียนอยากเห็นมิใช่อยู่อะไรแค่เพียงกลุ่มของเจ้าหน้าที่รัฐในหน่วยงานทรงอำนาจทางโบราณคดี พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ และงานวัฒนธรรมในกระทรวงวัฒนธรรมเท่านั้น แต่ยังหมายรวมถึงบรรดาเจ้าหน้าที่รัฐที่มีแนวคิดรวมศูนย์อำนาจทางการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมและทรัพยากรธรรมชาติในองค์กรและหน่วยงานอื่นๆ ทั้งหมดด้วย....ซึ่งใช้เรื่องง่ายเลย....แต่เท่าที่ลองทำและติดตามมา 8 ปี ก็เริ่มมองเห็นการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นบ้างแล้ว แม้จะไม่มาก แต่ก็มีตัวอย่างที่จังหวัดน่าน จังหวัดพะเยา จังหวัดสิงห์บุรี และที่จังหวัดลพบุรี

โบราณคดีชุมชนที่จังหวัดน่าน

ข้อค้นพบจากการดำเนินงานในโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในจังหวัดน่าน ระหว่างปี พ.ศ. 2542-2547 นอกจากจะช่วยให้ผู้เขียน นักศึกษาฝึกภาคปฏิบัติด้านสังคมสงเคราะห์ศาสตร์และการพัฒนาชุมชนจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ชาวบ้านสองตำบล และผู้คนจากภาคส่วนต่างๆ ในจังหวัดน่านที่เข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการแหล่งโบราณคดีสำคัญสองสมัย ได้แก่ แหล่งผลิตเครื่องมือหินสมัยก่อนประวัติศาสตร์อายุประมาณ 4,000-8,000 ปี ที่ครอบคลุมพื้นที่หลายพันไร่ที่ตำบลคูใต้และตำบลนาซาว และแหล่งผลิตเครื่องถ้วยชามสมัยโบราณอายุ 750 ปีที่ตำบลสวกอำเภอเมืองน่าน ได้ร่วมกันสร้างความรู้ใหม่ๆ เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีทั้งสองสมัยแล้ว ยังได้ร่วมกันเรียนรู้เรื่องราวของทรัพยากรวัฒนธรรมประเภทอื่นๆ ที่มีอยู่ในพื้นที่อีกมากมาย ทั้งศาสนวัตถุประเภทพระพุทธรูปไม้ (พระเจ้าไม้) คัมภีร์ใบลาน (ธัมม์) และวัตถุทางวัฒนธรรมในวิถีชีวิต รวมทั้งภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการจัดการอาหาร การจัดการป่าชุมชน การจัดการแรงงานของชุมชน การประกอบพิธีกรรมเพื่อการพัฒนา การทอผ้า จักสาน ประดิษฐ์เครื่องเล่น ประดิษฐ์อุปกรณ์ต่างๆ การก่อสร้าง ฯลฯ นอกจากนั้นยังได้ก่อให้เกิดการพัฒนาความสามารถของชาวบ้านในการศึกษาวิจัย การอนุรักษ์แหล่งโบราณคดี การจัดการพิพิธภัณฑสถาน พิพิธภัณฑสถานแหล่งโบราณคดี โดยเห็นผลการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีในคนสองกลุ่มด้วยกัน ได้แก่ **คนในชุมชนท้องถิ่น** และ **คนนอกชุมชน**

คนในชุมชนท้องถิ่น ประกอบด้วย ชาวบ้านบ้านสวกพัฒนา บ้านบ่อสวก บ้านป่าคา ตำบลสวก ชาวบ้านในชุมชนบ้านนาขาว บ้านก้อดสวรค์ บ้านดอนศรี และบ้านสะไมย์ ตำบลนาขาว อำเภอเมืองน่าน และภาคประชาสังคมในจังหวัดน่าน ผู้คนเหล่านี้มีทุกเพศทุกวัยได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการวิจัย และจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมทั้งที่เป็นแหล่งโบราณคดี และพิพิธภัณฑสถาน ได้ลงมือทำกันเองในทุกขั้นตอนจนแล้วเสร็จ และเป็นผู้ดูแลรักษาทำนุบำรุง นำชม ช่อมแซม ปรับปรุงพิพิธภัณฑสถานและพิพิธภัณฑสถานด้วยตนเองมาโดยตลอด จนเกิดจิตสำนึกรักบ้านเกิด เห็นคุณค่าและความสำคัญของทรัพยากรทางโบราณคดีและทรัพยากรวัฒนธรรมอื่น ๆ ที่มีอยู่ในชุมชน ได้พบว่าชาวบ้านมีศักยภาพและความสามารถในการพัฒนาพิพิธภัณฑสถานของตนเองได้โดยไม่ต้องพึ่งพิงหน่วยงานภาครัฐ บรรดาผู้สูงอายุในชุมชนเป็นกลุ่มที่มีความสุขมากขึ้นเพราะได้แสดงความสามารถในการสร้างความรู้ภูมิปัญญา การจัดแสดง การนำชม การผลิตข้าววัตถุทางวัฒนธรรมให้ลูกหลานได้เห็นและเรียนรู้ ผู้สูงอายุและลูกหลานได้ใกล้ชิดกันมากขึ้น ลูกหลานยอมรับความสามารถของผู้สูงอายุในเรื่องภูมิปัญญาและความรู้ด้านวิถีชีวิตและการทำมาหากินในระบบนิเวศความสามารถในการประดิษฐ์เครื่องใช้ ของเล่นและอุปกรณ์ต่างๆจากวัสดุธรรมชาติที่มีอยู่รอบตัวโดยไม่ต้องซื้อ รวมทั้งมีการฟื้นฟูการเล่นและอาชีพดั้งเดิมขึ้นมาทำใหม่หลายอย่าง ที่สำคัญได้ค้นพบว่าผู้สูงอายุที่เป็นอาจารย์วัดในชุมชนบ้านก้อดสวรค์ได้ประดิษฐ์คิดค้นพิธีกรรม “การบวชชดอย” ขึ้นมาใช้ในการจัดการบริการพื้นที่แหล่งโบราณคดีโดยชุมชนได้เป็นผลสำเร็จเป็นที่ยอมรับของประชาสังคมในจังหวัดน่าน และในขณะที่แหล่งโบราณคดีโดยชุมชนได้รับความสนใจจากส่วนราชการและองค์กรจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมระดับชาติประเมินว่ามีคุณค่าในระดับที่ขอเสนอให้เป็นมรดกโลกได้ ชุมชนบ้านก้อด บ้านดอนศรี และตำบลนาขาวจึงได้รับการยอมรับให้เข้าไปมีส่วนร่วมในการเตรียมข้อมูลและแผนงานเพื่อเสนอให้แหล่งโบราณคดีโดยชุมชนเข้าสู่บัญชีมรดกโลก ซึ่งแม้ว่าระดับของการมีส่วนร่วมจะยังจำกัดอยู่ในระดับของการเข้าไปรับรู้ข้อมูลและแนวทางการจัดการของหน่วยงานราชการที่ทรงอำนาจตามกฎหมาย (authorized units) แต่ก็ป็นกรณีตัวอย่างที่ชุมชนท้องถิ่นระดับหมู่บ้านและตำบลได้เป็นผู้ริเริ่มจัดการบริการทรัพยากรทางโบราณคดีที่มีคุณค่าในระดับโลกได้ด้วยตัวเองก่อนที่จะหน่วยงานราชการและองค์กรจัดการเชี่ยวชาญด้านทรัพยากรวัฒนธรรม (specialized units) จะเข้าไปดำเนินการ ซึ่งความสามารถและความสำเร็จของชุมชนท้องถิ่นในการเข้าถึงและจัดการดูแลรักษาทรัพยากรทางวัฒนธรรมจะเป็นหลักประกันว่าในการดำเนินการใดๆเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีที่จะมีผลกระทบต่อชุมชนท้องถิ่นที่ตั้งอยู่รายรอบแหล่งโบราณคดีซึ่งชุมชนนั้นๆมีความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมอย่างเต็มตัวแล้ว หน่วยงานราชการและองค์กรจัดการเชี่ยวชาญจะต้องให้เกียรติและให้ความสำคัญต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนมากที่สุดด้วย **กรณีนี้จึงเป็นตัวอย่างผลสัมฤทธิ์ของ**

การวิจัยและพัฒนาในด้านการสร้างความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากร วัฒนธรรมมีความสำคัญระดับสากลที่ต้องเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับองค์กรจัดการภาครัฐที่ทรง สิทธิและอำนาจตามกฎหมายเหนือทรัพยากร และองค์การวิชาการเชี่ยวชาญได้อย่างชัดเจน

คนนอกชุมชน กลุ่มสำคัญที่ได้เข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม ของชาวบ้าน และได้มีการพัฒนาความสามารถของตนเองด้วย ได้แก่ นักศึกษาคณะสังคม สงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์ที่เข้าไปฝึกภาคปฏิบัติทางสังคมสงเคราะห์ชุมชนและ การพัฒนาชุมชน จำนวนรวม 100 คน (4 รุ่น) ซึ่งก่อนเข้าไปฝึกงานนักศึกษาแต่ละรุ่นไม่มีความรู้และ ประสบการณ์เรื่องการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมมาก่อน แต่เมื่อได้เข้าไปมีส่วนร่วมใน กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมกับชาวบ้านแล้ว นักศึกษามีความรู้ความเข้าใจ และมีทักษะในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมมากขึ้นจนสามารถช่วยชาวบ้านพัฒนาพิพิธภัณฑ ์ชุมชน จัดทำทะเบียนวัตถุสิ่งของ สร้าง/ฟื้นฟูความรู้ภูมิปัญญาจากการศึกษาวัตถุสิ่งของ และการจัด กิจกรรมวิจัยตนเองของชุมชนโดยให้ความสำคัญกับวิธีการ “ผู้เฒ่า นำ ผู้ใหญ่หนุน ดึงเด็กตาม” ทำ ให้คนในชุมชนได้รู้ว่ามีภูมิปัญญาดี ๆ อะไรบ้างที่ทำให้ชุมชนของเขาเป็นปกติสุขสืบเนื่องกันมาเป็นเวลา ยาวนาน และเขาจะคัดเลือกภูมิปัญญาชนิดใดด้านไหนกลับมาใช้แก้ปัญหาของชุมชนในปัจจุบัน

คนนอกชุมชน ที่ได้รับการพัฒนาควบคู่ไปกับการวิจัยโครงการนี้มากที่สุดเห็นจะได้แก่ **ตัว ผู้เขียนเอง** ซึ่งก่อนที่จะดำเนินการวิจัยและพัฒนาในแบบแผนโบราณคดีชุมชน ผู้เขียนไม่มีพื้น ฐานความรู้และความเข้าใจศาสตร์ทางการพัฒนาชุมชนเท่าใดนัก เนื่องจากศึกษามาทางด้าน โบราณคดีและเทคโนโลยีประยุกต์เฉพาะทาง ไม่ได้ศึกษาและไม่ได้จบการศึกษาในศาสตร์ด้านการ พัฒนาชุมชนหรือพัฒนาสังคมนี้โดยตรง ประกอบกับในการดำเนินงานในระยะเริ่มต้นก็ไม่ได้กำหนด แบบแผนการวิจัยที่เป็นมาตรฐานทางวิชาการที่เป็นระบบสากล หากทำการวิจัยในลักษณะที่เรียกว่า **คิดไปทำไป ปรับปรุงแก้ไขไปตามสถานการณ์** หรือ **ลองผิดลองถูก** แต่เมื่อได้ทำซ้ำแล้วซ้ำอีก หลายๆ ครั้ง หลายชุมชน และเริ่มมีผลสัมฤทธิ์ให้เห็นประจักษ์ก็เริ่มมีความเชื่อมั่นว่าแบบแผนการวิจัย โบราณคดีชุมชนที่คิดและทำนั้น เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับแบบแผนการพัฒนาชุมชน จากที่เคยคิดว่า แบบแผนโบราณคดีชุมชนเป็นเพียง **เครื่องมือ** หรือ **วิธีการ** ที่เรียกว่า means ในทางการพัฒนาชุมชน กลับได้พบว่า แบบแผนการวิจัยและพัฒนานี้สามารถใช้เป็น **กระบวนการ** หรือ process ในการ พัฒนาชุมชนได้ คือเป็นทั้ง **วิธีการและเป้าหมาย (means to ends)** ไปพร้อมๆ กัน ซึ่งที่กล่าวนี้คง ไม่เกินจริง หรือเป็นการประเมินตนเองสูงเกินไป

ปฏิบัติการแบบไร้ระเบียบแต่บูรณาการ

การจัดการแหล่งโบราณคดี โบราณสถาน วัตถุโบราณ การจัดทำพิพิธภัณฑสถานชุมชน และการพัฒนาชุมชนในกระบวนการโบราณคดีชุมชนที่จังหวัดน่านมิได้แยกออกจากกันโดยเด็ดขาด และไม่ได้กำหนดตายตัวว่าต้องทำอะไรก่อนทำอะไรภายหลัง ไม่เป็นแบบ linear type process แต่ได้ผนวกกิจกรรมต่างๆมาดำเนินการไปตามความพร้อมของชุมชน เนื่องจากโครงการดังกล่าวมีความประสงค์หลักอยู่ที่การใช้กระบวนการจัดการแหล่งโบราณคดีและการจัดทำพิพิธภัณฑสถานชุมชนเป็นเสมือนเครื่องมือ/วิธีการ (means) และจุดเริ่มต้น (entry point) ในการพัฒนาชุมชน เป็นกระบวนการ **ฟื้นคืนสิทธิและพลังอำนาจของชุมชน และการพัฒนาความสามารถในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและทรัพยากรวัฒนธรรมอื่น ๆ**ของคนในชุมชนบ้านสวกพัฒนา ที่มีแหล่งเตาเมื่อน่านบ้านบ่อสวกอยู่ในพื้นที่ และเสริมสร้างพลังความสามารถของชุมชนบ้านนาชาวในการจัดการพิพิธภัณฑสถานชุมชน เสริมสร้างความสามารถของชาวบ้านในชุมชนบ้านก้อด บ้านดอนศิรี บ้านสะไมย์ ให้เข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการแหล่งอุตสาหกรรมเครื่องมือหินสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในแหล่งโบราณคดีดอยภูซาง รวมทั้งการเข้าไปช่วยจัดกระบวนการส่งเสริมการมีส่วนร่วมและส่งเสริมความสามารถของชุมชนบ้านสวกพัฒนาในการแก้ปัญหาโครงการนิเวศพิพิธภัณฑสถานดอยภูซางที่วิกฤตมาเป็นเวลานานให้คลี่คลายลงไปได้ในระดับหนึ่ง

มีวิธีการทำให้ชาวบ้านเข้าไปจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีใกล้ตัวที่มีอายุเก่าแก่มากๆได้อย่างไร?

ในการปฏิบัติการพบคำถามสำคัญประการหนึ่งว่า ในกรณีที่ทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชนหรืออยู่ในพื้นที่ใกล้ชุมชนเป็นแหล่งโบราณคดี โบราณสถานที่มีอายุเก่าแก่เกินความรู้หรือไกลไปจากความรู้ที่ชาวบ้านมีอยู่ เช่น แหล่งผลิตเครื่องมือหินสมัยก่อนประวัติศาสตร์ อายุ 4,000-8,000 ปี ที่เทือกเขาหินแก้ว เขาชมพู ดอยปู่แก้ว และดอยภูซาง ในท้องที่ตำบลดู่ใต้และตำบลนาชาว และแหล่งเตาโบราณบ้านบ่อสวก มีอายุสมัยการผลิตเมื่อราว 550-750 ปีมาแล้ว ซึ่งชาวบ้านไม่มีความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีทั้งสองพื้นที่นั้นมาก่อน เพราะชุมชนปัจจุบันมีอายุการตั้งถิ่นฐานเมื่อราว 100-200 ปีมานี้เอง ในกรณีเช่นนี้ชาวบ้านไม่มีความรู้และไม่ได้รู้สึกว่าเขาเกี่ยวข้องกับทรัพยากรทางโบราณคดีเหล่านั้นเลย ไม่ใช่มรดกตกทอดมาจากบรรพบุรุษของพวกเขา เป็นมรดก

ของใครก็ไม่รู้ กรณีเช่นนี้จะมีวิธีการเชื่อมโยงชาวบ้านปัจจุบันให้เข้าไปเกี่ยวข้องในระดับที่เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของหรือเห็นคุณค่าได้อย่างไร ?

จากการปฏิบัติการพบว่าประเด็นเรื่องความห่างของอายุชุมชนกับอายุสมัยแหล่งโบราณคดี และทรัพยากรวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องดังกล่าวอาจจะเป็นข้อขัดข้องในระยะเริ่มแรกของปฏิบัติการวิจัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการดำเนินงานศึกษาวิจัยทางโบราณคดีในแหล่งเตาโบราณที่บ้านสวกพัฒนา เมื่อ พ.ศ. 2542 มีการขุดค้นศึกษาแหล่งเตาโบราณในบริเวณบ้านจามนัส ผู้เขียนตระหนักดีว่าแหล่งเตาโบราณนี้มิได้มีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงในทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์กับชาวบ้านบ่อสวก บ้านสวกพัฒนา รวมทั้งครอบครัวของจามนัสซึ่งเป็นเจ้าของที่ดินที่มีซากเตาโบราณในปัจจุบันด้วย เพราะเตาเผาถูกทิ้งร้างไปเมื่อหลายร้อยปีมาแล้ว ชุมชนบ้านบ่อสวกและบ้านสวกพัฒนาเพิ่งเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้เมื่อประมาณ 100 ปีนี้เอง

ผู้เขียนใช้หลักองค์รวมในการกำหนดวิธีการเชื่อมโยงจามนัสและครอบครัวเข้ากับซากเตาโบราณ ซึ่งหลักองค์รวมมีสาระสำคัญว่า**สรรพสิ่งทั้งหลายล้วนเป็นหนึ่งเดียวกัน เกิดขึ้นและดำรงอยู่อย่างพึ่งพิงอิงอาศัยกัน** เมื่อข้อเท็จจริงปรากฏว่าครอบครัวของจามนัสอยู่ร่วมกับเนินดินเตาเผามาเป็นเวลาสิบกว่าปีโดยไม่ทำลาย และเนินดินเตาเผาที่มีอยู่ก็ไม่ได้เป็นอุปสรรคขัดขวางการทำมาหากินและการอยู่อาศัยของครอบครัว ก็แสดงให้เห็นว่าครอบครัวของจามนัสมีความผูกพันเชื่อมโยงกับซากเตาเผาและแหล่งโบราณคดีไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง ผู้เขียนได้ตัดสินใจใช้วิธีการตั้งชื่อซากเตาโบราณที่ขุดพบว่า “เตาจามนัส” และ “เตาสุนัน” เพื่อสื่อถึงครอบครัวจามนัสว่า เตาเผาทั้งสองแห่งที่ขุดค้นพบคือตัวของเขาและภรรยา (คุณสุนัน ดีคำ) การที่ทั้งสองคนได้ดูแลรักษาไม่ขุดทำลายเนินดินเตาเผาให้เสียหายนั้นเป็นคุณูปการต่อสังคมอย่างยิ่ง ทั้งๆที่เคยพยายามใช้รถแทรกเตอร์ไถปรับพื้นที่เนินดินที่ตั้งเตาเพื่อให้เรียบเสมอกัน แต่เมื่อพบว่าในเนินดินมีโครงสร้างดินที่แข็งแกร่งไถไม่เข้าก็ไม่ดำเนินการต่อ ซึ่งการไม่คิดเอาชนะ ไม่คิดทำลายเนินดินเตาเผานี้แสดงให้เห็นคุณธรรมลึกๆในจิตใจของจามนัสและครอบครัวที่มีความเอื้ออารีต่อเนินดินทั้งๆที่ไม่รู้ว่าเป็นเนินอะไร และเมื่อพบว่าครอบครัวสามารถอยู่ร่วมกับเนินดินสูงๆต่ำๆได้โดยไม่เดือดร้อนก็นำไปสู่การรักษาแหล่งโบราณคดีสำคัญเอาไว้ได้อย่างน่าอัศจรรย์ มีบางคนทักท้วงว่าการตั้งชื่อเตาเผาเป็นชื่อจามนัส และชื่อของคุณสุนัน น่าจะผิดหลักการที่ว่าทรัพยากรทางโบราณคดีเป็นสมบัติของส่วนรวม การตั้งชื่อบุคคลใดบุคคลหนึ่งจะทำให้สมบัติส่วนรวมเป็นของส่วนบุคคลหรือไม่? คำตอบก็คือ อาจจะผิดหลักการนั้นบ้าง แต่ในการปฏิบัติการระยะเริ่มแรกนั้นไม่มีวิธีใดที่ดีกว่านั้น เพราะโดยประสบการณ์ที่ผู้เขียนการทำงานขุดค้นแหล่งโบราณคดีมามากกว่ายี่สิบปียังไม่มีวิธีเชื่อมโยงความรู้สึกผูกพันของคนปัจจุบันเข้ากับแหล่งโบราณคดีหรือทรัพยากรทางโบราณคดีได้เลย และไม่ใช่ว่าจะไม่เคยมีการตั้งชื่อ

แหล่งโบราณคดีสำคัญเป็นชื่อบุคคลหรือชาวบ้านมาก่อน แหล่งโบราณคดีสมัยหินใหม่ที่บ้านเก่า จังหวัดกาญจนบุรีที่คณะชุดค้นไทย-เดนมาร์กชุดค้นศึกษาก็ได้รับการตั้งชื่อว่า แหล่งนายลือ และ แหล่งนายบาง เป็นเกียรติแก่เจ้าของที่ดิน หรือมีการตั้งชื่อเป็นเกียรติแก่ผู้ค้นพบแหล่งโบราณคดีก็มีมากมาย

ความมุ่งหมายของการตั้งชื่อเตาจำมนัส และเตาสุนัน นอกจากจะเป็นเกียรติแก่เจ้าของที่ดินแล้วยังมุ่งหวังที่จะให้ทั้งบุคคลทั้งสองเกิดความรู้สึกว่า ซากเตาเผา คือ ตัวของเขา คือ ชีวิตของเขา ความเจริญก้าวหน้า ของชีวิตครอบครัวเกี่ยวโยงสัมพันธ์กับเตาเผาอย่างแยกไม่ออก ซึ่งผู้เขียนไม่สามารถพิสูจน์เชิงประจักษ์ได้ว่าทั้งจำมนัสและคุณสุนันมีความรู้สึกเช่นนั้นด้วยหรือไม่ เพราะไม่เคยถามกันตรงๆ และไม่คิดจะถามด้วย แต่จากปัจจัยแวดล้อมและพฤติกรรมการปฏิบัติต่อหลุมชุดค้นเตาเผาทั้งสองแห่งที่ปรากฏให้เห็นตลอดระยะเวลา 5 ปีที่ผู้เขียนเฝ้าสังเกตการณ์สืบเนื่องมาเป็นลำดับพบว่าหลุมชุดค้นเตาเผาทั้งสองแห่งได้รับการดูแลในระดับที่เรียกว่า “ปรนนิบัติ” เป็นอย่างดี มีการทำความสะอาดปิดกวาดเกือบทุกวัน ในหลุมชุดค้นไม่มีเศษใบไม้หรือขยะให้เห็น ผนังหลุมส่วนใหญ่ยังอยู่ในสภาพดีมากกว่าที่ที่ไม่เคยมีการจัดการวิทยาศาสตร์เสริมความมั่นคงแต่อย่างใด จำมนัส และทุกคนในครอบครัวไม่เคยปฏิเสธการบรรยายนำชมแก่คณะใดๆที่เข้ามาเยี่ยมชม โดยเฉพาะอย่างยิ่งตัวจำมนัสจะมีความสุขกับการให้บริการ การบรรยายให้นักเรียนจากโรงเรียนในชนบทฟังโดยไม่รับค่าตอบแทนใดๆ และไม่เคยมีความคิดจะเก็บค่าบริการจากกลุ่ม คณะบุคคลใดๆที่เข้าไปเยี่ยมชม พิพิธภัณฑ์เตาโบราณ และพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่นเลย นี่คือการปรากฏการณ์ของความเป็นหนึ่งเดียวกันของคนที่มีชีวิตอยู่กับซากเตาเผาที่ดูเหมือนเป็นวัตถุสิ่งของไร้ชีวิตและมีอายุห่างกันถึง 700 ปี ซึ่งเราคงไม่อาจปฏิเสธได้ว่าปรากฏการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นในกระบวนการโบราณคดีชุมชนที่จังหวัดน่านนี้เอง

นอกจากการตั้งชื่อเตาจำมนัส เตาสุนันแล้ว ผู้เขียนได้นำเอาชื่อของแม่อุ้ยชื่น และพ่ออุ้ยแสน ซึ่งเป็นแม่และพ่อของคุณสุนัน ดิคำ และเป็นผู้บุกเบิกที่ดินบริเวณที่ขุดพบเตาเผาทั้งสองแห่งนี้มาเป็นสร้อยท้ายชื่อพิพิธภัณฑ์ “**เฮือนบ้านสวกแสนชื่น**” ที่สร้างขึ้นในบริเวณเดียวกัน เพื่อให้เป็นเกียรติแก่เจ้าของที่ดินที่เสียสละพื้นที่ให้ก่อสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์และยกวัตถุสิ่งของเครื่องใช้ ผ้าทอ และของเก่าต่างๆที่เก็บสะสมไว้มาให้จัดแสดงในอาคารพิพิธภัณฑ์ เป็นการประดิษฐ์พิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่นให้เป็นเหมือนสิ่งเดียวกันกับตัวของแม่อุ้ยชื่น ริเสนา ไม่ใช่ในฐานะเจ้าของพิพิธภัณฑ์ หากแต่เป็น “**ชีวิตของพิพิธภัณฑ์ : life of museum**” ในตัวเองเลยทีเดียว ซึ่งแม่อุ้ยชื่นก็ทำหน้าที่ “ปรนนิบัติ” พิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่นเสมือนดูแลตัวเอง และดูเหมือนว่าจะดูแลพิพิธภัณฑ์ในระดับที่ดีกว่าดูแลตัวเองเสียอีกในระยะต่อมา ผลได้ที่แม่อุ้ยชื่นได้รับมากกว่าตัวเงินที่ได้บ้างจากการ

ขายผ้าทอด คือ คุณค่าของการได้รับการยอมรับในความสามารถบรรยาย และถ่ายทอดความรู้เรื่องเตาเผา เครื่องถ้วยชาม และวิถีวัฒนธรรมแบบเศรษฐกิจพอเพียงที่แม่อยู่ขึ้นและครอบครัวดำเนินอยู่จากคนทุกกลุ่มทุกระดับที่เข้าไปเยี่ยมชมและได้ฟังแม่อยู่ขึ้นบรรยาย ได้ดูแม่อยู่ขึ้นทอดผ้า ได้สนทนากับแม่อยู่ขึ้น ฯลฯ

ปรากฏการณ์ในสองกรณีที่เชื่อมโยงกันดังกล่าวยืนยันว่า “ชื่อ” นั้นสำคัญมากเหมือนกัน ใครๆอาจจะบอกว่า ชื่อเสียงเรียงนามเป็นสิ่งสมมติ ไม่มีจริง ก็ใช่ แต่การสมมติชื่อเสียงเรียงนามให้เชื่อมโยงสัมพันธ์กับสิ่งดี ๆ สิ่งที่เป็นมงคลก็เป็นมรรควิธีหนึ่งที่ช่วยให้บุคคลเกิดจิตสำนึกที่ดีต่อการบริหารจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีในวัฒนธรรมชุมชนแบบเสียสละ เน้นการให้มากกว่าการรับแบบที่ยิ่งให้รู้สึกว่ายิ่งมีสุขมากขึ้น ทั้งนี้คงไม่ใช่การให้หรือการรับวัตถุสิ่งของหรือเงินทอง หากแต่สิ่งที่ได้จากการให้และการรับนั้น คือ ความเอื้ออาทร ความมีน้ำใจ ความซื่อสัตย์ ซึ่งไม่สามารถซื้อขายกันได้ด้วยเงินสกุลใดๆ

นอกจากเหตุปัจจัยเรื่องการตั้งชื่อคนในครอบครัวเชื่อมโยงเพื่อสร้างความรู้สึกเป็นหนึ่งอันหนึ่งอันเดียวกันกับเตาเผาสมัยโบราณ พิพิธภัณฑสถานพื้นถิ่นและทรัพยากรวัฒนธรรมที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานโดยไม่ได้กังวลกับผลได้ทางการเงินแล้ว ปัจจัยสำคัญที่ทำให้คนในครอบครัวจ๋ามนัสมีกำลังใจ และมีความมุ่งมั่นในการจัดการอย่างต่อเนื่อง ได้แก่ การเสด็จทัศนศึกษาพิพิธภัณฑสถานเตาโบราณ (หลุมขุดค้นทางโบราณคดี) ของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนากรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ เมื่อวันที่ 22 ธันวาคม พ.ศ. 2542 และการเสด็จทัศนศึกษาพิพิธภัณฑสถานเตาโบราณ (หลุมขุดค้นทางโบราณคดี) และพิพิธภัณฑสถานบ้านสวกแสนชื่นของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เมื่อวันที่ 5 พฤศจิกายน พ.ศ. 2544 ซึ่งมงคลการณดังกล่าวก่อให้เกิดการตื่นตัวของชุมชนตำบลสวก ภาคการเมืองท้องถิ่น และภาคราชการในจังหวัดน่านในการเร่งเข้ามาดำเนินการพัฒนาพื้นที่ตำบลสวกให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว

นอกจากนี้ปัจจัยและแรงสนับสนุนที่สำคัญมั่นคงต่อแบบแผนการจัดการพิพิธภัณฑสถานแห่งโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานบ้านสวกแสนชื่นของครอบครัวจ๋ามนัส ก็คือ นายแพทย์บุญยงค์ วงศ์รักมิตร ผู้ทรงคุณวุฒิภาคประชาสังคมของจังหวัดน่าน นายแพทย์คณิต ตันติศิริวิทย์ ผู้อำนวยการโรงพยาบาลน่าน และคณะทำงานของศูนย์ประสานงานประชาคมจังหวัดน่านที่คอยติดตามให้กำลังใจและสนับสนุนการพัฒนาอาคารสถานที่ พาอาศัยตุ๊กตาสำคัญเข้าไปเยี่ยมชมพิพิธภัณฑสถานอย่างสม่ำเสมอ ซึ่งการหนุนช่วยดังกล่าวทำให้ครอบครัวจ๋ามนัสได้มีโอกาสแสดงศักยภาพในการต้อนรับบรรยายนำชม และเกิดความมั่นใจในวิธีการจัดการที่ปฏิบัติอย่างไม่แปลกแยกไปจากวิถีชีวิตปกติ นั่นคือการต้อนรับแบบที่ใครมาเยี่ยมชมพิพิธภัณฑสถานก็ต้อนรับเสมือนมาเยี่ยมบ้าน ไม่มีการคาดหวังว่า

ใครจะมาเมื่อไร เท่าไร เพราะไม่ได้จัดการพิพิธภัณฑเพื่อรองรับนักท่องเที่ยวหรือมีจุดประสงค์เชิงพาณิชย์ ใครมาก็ต้อนรับอย่างยินดี วันไหนไม่มีใครมาก็ทำงานบ้าน ปลูกผัก เลี้ยงไก่ เลี้ยงวัว ทำสวน ทอผ้าไปตามปกติ ซึ่งการปฏิบัติเช่นนี้อาจจะดูเหมือนว่ามีภาระเพิ่มขึ้นมากโดยไม่มีค่าตอบแทน แต่ครอบครัวของจำมนัสก็บอกเสมอว่าเป็นกิจการที่ไม่ได้ลงทุนอะไรมากมาย จึงไม่ได้หวังจะมีกำไร แต่เท่าที่ผ่านมามีตัวเขาและครอบครัวได้รับสิ่งดีๆ จากสังคมมากมาย ซึ่งถ้าไม่มีเตาเผาและพิพิธภัณฑที่อยู่ในบ้านและเขาไม่ได้ “ปรนนิบัติ” ต่อเตาเผา และต่อผู้คนที่เป็นเยี่ยมชมน้อยอย่างเช่นที่ผ่านมา เขาและครอบครัวคงไม่เจริญก้าวหน้าและมีความสุขเช่นที่เป็นอยู่ทุกวันนี้

การจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและวัฒนธรรมชุมชนของหน่วยจัดการระดับปัจเจกและครอบครัวที่แหล่งเตาโบราณบ้านบ่อสวกและพิพิธภัณฑที่เฮือนบ้านสวกแสนขึ้นได้เชื่อมโยงไปสู่การสร้างเครือข่ายขยายความร่วมมือในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมประเภทอื่นๆ ในพื้นที่ศึกษา ได้แก่ การจัดการงานวิจัยเรื่อง การศึกษาเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูประเพณีการทำบุญด้วยสร้างพระพุทธรูปไม้ในจังหวัดน่าน ที่ผู้เขียนได้รับการสนับสนุนทุนวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.) การที่ผู้เขียนสามารถเข้าถึงวัดต่างๆ ที่มีพระพุทธรูปไม้ได้ก็เพราะมีจำมนัสเป็นผู้ประสานพระสงฆ์และชาวบ้านในชุมชนต่างๆ รู้จักจำมนัสในฐานะที่เป็นผู้ดูแลนำชมเตาเผาบ้านบ่อสวก และในฐานะเจ้าหน้าที่ตำรวจประจำศูนย์รักษาความปลอดภัยโรงพยาบาลน่านที่คอยอำนวยความสะดวกช่วยเหลือชาวบ้านที่ไปรับการรักษาพยาบาลที่โรงพยาบาลเป็นอย่างดี จำมนัสจึงเป็นสะพานเชื่อมโยงประสานให้เกิดความไว้วางใจ เชื่อใจ ช่วยให้การศึกษาค้นคว้าหาพระพุทธรูปไม้ การอนุรักษ์และจัดระบบเก็บรักษาพระพุทธรูปไม้ของวัดต่างๆ เป็นระบบและกระตุ้นให้พระสงฆ์ กรรมการวัด และชาวบ้านเห็นคุณค่าพระพุทธรูปไม้ที่มีอยู่ในวัดมากขึ้น ซึ่งกิจกรรมการวิจัยพระพุทธรูปไม้ในปี พ.ศ. 2545 ได้ช่วยให้ค้นพบศักยภาพของผู้สูงอายุในชุมชนต่างๆ ที่สามารถอ่านและปริวรรตจารึกภาษาล้านนาบนฐานพระพุทธรูปไม้ และในคัมภีร์ใบลาน (ธัมม์ใบลาน) ได้เป็นอย่างดี นำไปสู่การกระตุ้นให้เจ้าอาวาสและกรรมการวัดนาชาวเห็นความสำคัญของ ศาสนวัตถุที่มีอยู่ในวัดและนำไปสู่การพัฒนาพิพิธภัณฑวัดบ้านนาชาวสามัคคีซึ่งเป็นกิจกรรมการวิจัยและพัฒนาหน่วยจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมระดับชุมชน (Intracommunity-based management unit) ได้สำเร็จอย่างเป็นรูปธรรมเป็นหน่วยแรก

ความจริงผู้เขียนมีความมุ่งหมายที่จะเสริมสร้างความสามารถของชุมชนบ้านนาชาวในการเข้าไปจัดการแหล่งโบราณคดีประเภทแหล่งผลิตเครื่องมือหินสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่เขาหินแก้ว เขาชมพู และดอยปู่แก้วซึ่งมีพื้นที่ส่วนหนึ่งอยู่ในเขตหมู่ที่ 1 ตำบลนาชาว แต่ชาวบ้านยังไม่มีความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีซึ่งมีอายุเก่าแก่ถึงประมาณ 4,000-8,000 ปี และไม่สามารถจินตนาการเชื่อมโยงว่าแหล่งผลิตเครื่องมือหินนั้นเกี่ยวข้องกับบรรพบุรุษของเขายังไง เพราะชุมชนบ้านนาชาว

เพิ่งเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้เมื่อประมาณ 200 กว่าปีมานี้เอง ตรงนี้ก็เป็นโจทย์ใหญ่อีกข้อหนึ่งที่ผู้เขียนจะต้องหาทางคลี่คลาย และก็พบว่าการที่จะเชื่อมโยงชาวบ้านและผู้คนในปัจจุบันให้มีความรู้สึกเกี่ยวพันกับแหล่งโบราณคดีที่มีอายุเก่าแก่ห่างไกลจากตัวเขามากๆ นั้นคงจะใช้วิธีการเอาชื่อชาวบ้านไปตั้งเป็นชื่อแหล่งไม่ได้เหมือนกับที่ดำเนินการไปในการพัฒนาหน่วยจัดการในระดับปัจเจก และระดับครอบครัวที่บ้านสวกพัฒนา และหากจะจัดกระบวนการศึกษาวิจัยทางโบราณคดีให้ชาวบ้านเข้าไปมีส่วนร่วมเหมือนเช่นที่ได้ขุดค้นแหล่งเตาโบราณในบ้านจามนัสก็ยังไม่สามารถทำได้ในตอนนั้น เพราะแหล่งผลิตเครื่องมือหินอยู่นอกหมู่บ้าน อยู่ในเขตป่าไม้ และในที่ดินเอกชน ซึ่งมีผู้เกี่ยวข้องในกรรมสิทธิ์ที่ดินมากมายไม่สะดวกในการสนับสนุนชาวบ้านจำนวนมากเข้าไปจัดการ เพราะจะเป็นการสร้างความขัดแย้งได้ง่าย ดังนั้นจึงต้องปรับเปลี่ยนวิธีการเชื่อมโยงไปเป็นการจัดกิจกรรมสร้างจิตสำนึกให้ชาวบ้านเห็นคุณค่าความสำคัญของ “อดีต” โดยเน้นเรื่อง “อดีตใกล้ตัวโบราณคดีในบ้าน โบราณคดีในตระกูล โบราณคดีในชุมชน” ในลำดับแรก นั่นคือ การส่งเสริมให้ชาวบ้านจัดการของเก่าของโบราณที่มีอยู่ในบ้าน ในวัด ในชุมชนในรูปแบบการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ชุมชน โดยใช้วัดนาชาวเป็นศูนย์กลางของการจัดการ และจัดให้นักศึกษาปริญญาตรีคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่เป็นคนนอกชุมชน ไม่มีความรู้เรื่องชุมชนบ้านนาชาว และไม่มีประสบการณ์ด้านการจัดการพิพิธภัณฑ์ชุมชนเข้าไปร่วมจัดกิจกรรมระหว่างการศึกษาฝึกภาคฤดูร้อน ปีการศึกษา 2544 (มี.ค.-พ.ค. 2545) ซึ่งกิจกรรมที่ดำเนินการร่วมกันประกอบด้วยการศึกษาวิจัยสำรวจค้นหาทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชน ทั้งศาสนวัตถุ เครื่องมือเครื่องใช้ในการทำมาหากินที่เลิกใช้งานแล้ว เครื่องจักสาน เครื่องปั้นดินเผา ขวานหินที่เก็บมาจากหัวไร่ปลายนาเชิงเขาหินแก้ว-ดอยปู่แก้ว ฯลฯ การจัดกระบวนการให้คนทุกเพศทุกวัยในชุมชนได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการสร้าง จัดแสดง พิพิธภัณฑ์จนกระทั่งได้รับการยอมรับจากผู้บริหารราชการส่วนภูมิภาค คือ ร.ต.ต. ธนะพงษ์ จักกะพาก ผู้ว่าราชการจังหวัดน่านในขณะนั้น เดินทางไปเข้าไปเยี่ยมชมให้กำลังใจชาวบ้านในระหว่างการก่อสร้างและพัฒนาพิพิธภัณฑ์และรับเป็นประธานในพิธีเปิดพิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาชาวสามัคคี เมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2545 ซึ่งเป็นเกียรติและความภูมิใจอย่างยิ่งของชุมชนบ้านนาชาว

การสร้างจิตสำนึกในคุณค่าและความสำคัญของอดีตใกล้ตัว โดยการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ชุมชนวัดบ้านนาชาวสามัคคีได้ทำให้เกิดนักจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมขึ้นมาอีกหลายคน ที่สำคัญได้แก่ พระบุญศรี สุขวัฒน์ พ่อย้อยเลื่อน สถานอุ้น พ่อย้อยบุญรัตน์ นันไชย ผู้ใหญ่ลักษณะ นันตา และได้ค้นพบกระบวนการสร้างความสุขให้ผู้สูงอายุในแบบแผนที่ผู้เขียนเรียกว่า “พิพิธภัณฑ์บำบัด”

(Museum Therapeutic Process) ที่เชื่อว่าจะสามารถพัฒนาให้เป็นแบบแผนการพัฒนาศักยภาพกลุ่มผู้สูงอายุที่จะเป็นประชากรกลุ่มใหญ่ของสังคมไทยได้ในอนาคต

หลังจากการเปิดพิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาชาวสามัคคีอย่างเป็นทางการ พระบุญศรี สุขวัฒน์ เจ้าอาวาสวัดนาชาวได้เป็นแกนนำในการจัดการพิพิธภัณฑ์ จนได้รับการยอมรับและได้รับการสนับสนุนให้เป็นพิพิธภัณฑ์ตัวอย่างจากคณะสงฆ์ในจังหวัดน่าน เป็นสถานที่เรียนรู้ฐานของวัด และชุมชนอื่น ๆ ที่ต้องการพัฒนาพิพิธภัณฑ์วัดและพิพิธภัณฑ์ชุมชนทั้งในจังหวัดน่านและจากต่างจังหวัด

พิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาชาวสามัคคีได้รับการพัฒนาปรับปรุงจากคณะกรรมการพิพิธภัณฑ์อย่างต่อเนื่อง จนถึงขณะนี้ (พ.ศ.2548) มีผู้บริจาควัตถุโบราณประเภทต่างๆ ให้มาจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์เพิ่มมากขึ้น คณะกรรมการพิพิธภัณฑ์ช่วยกันปรับปรุงนิทรรศการเป็นระยะๆ และมีการเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายพิพิธภัณฑ์กับพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น มีการส่งต่อผู้เยี่ยมชม มีนักเรียนนักศึกษาเริ่มเข้าไปเรียนรู้กันมากขึ้น และมีชาวบ้านจากชุมชนอื่นในจังหวัดน่านและจังหวัดอื่นๆ มาขอดูงานการพัฒนาพิพิธภัณฑ์เพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ทั้งนี้พิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาชาวสามัคคีมีรูปแบบการนำชมสำหรับนักเรียน นักศึกษาและนักท่องเที่ยวที่แจ้งขอเข้าชมเป็นหมู่คณะโดยจัดวิทยากรผู้นำชมเป็นคณะส่วนมากเป็นผู้สูงอายุทำหน้าที่อธิบายนำชมเป็นเรื่องๆ ตามความถนัดและความรอบรู้ของแต่ละคน และที่สำคัญพิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาชาวสามัคคีไม่เก็บค่าเข้าชมและค่าบริการเช่นเดียวกับพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่นหากตั้งผู้รับบริจาคให้ผู้มีจิตศรัทธาใส่เงินบริจาคตามความสมัครใจ

ในปี พ.ศ. 2546 พระบุญศรี สุขวัฒน์ และคณะกรรมการพิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาชาวสามัคคีได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาพิพิธภัณฑ์บ้านก้อดสวรรค์ทันใจที่อารามบ้านก้อด ตำบลนาชาว และได้มีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมบวชดอยที่แหล่งโบราณคดีดอยภูซาง

การเชื่อมโยงให้ชาวบ้านได้เข้าใจถึงคุณค่าและความสำคัญของ “อดีต” หรือเรื่องโบราณคดี ไม่ใช่จะสามารถทำให้เกิดขึ้นได้สำเร็จในช่วงเวลาสั้นๆ แต่ต้องทำในลักษณะค่อยเป็นค่อยไปไม่เร่งรัด ในการดำเนินงานพบว่ากิจกรรมที่ช่วยสร้างจิตสำนึกรักอดีตใกล้ตัวของชาวบ้านได้ดีที่สุด คือการให้เด็กๆ ไปเรียนรู้จากผู้สูงอายุที่เป็นปู่ย่าตายาย ให้ผู้สูงอายุเล่าเรื่องเก่าๆ ที่เด็กๆ ไม่รู้ได้ฟัง โดยทำกิจกรรมการวิจัยตัวเอง (self research) จัดกลุ่มเด็กๆ และผู้สูงอายุให้ศึกษาเรื่องต่างๆ ของชุมชนร่วมกัน เช่น พิธีกรรมความเชื่อ ประเพณี ดนตรีโขน ฟ้าพพรณ สมุนไพรต่างๆ วิธีการทำมาหากินในระบบนิเวศของชุมชน โดยเน้นให้ศึกษาผ่านวัตถุสิ่งของและสถานที่เก่าแก่ที่ผู้สูงอายุมีประสบการณ์และรู้เรื่องเป็นอย่างดี ในขณะที่เด็กๆ ที่เป็นหลานเหลนรวมทั้งนักศึกษาไม่มีความรู้เลย กิจกรรมลักษณะนี้นอกจากจะทำให้ได้ข้อมูลวัฒนธรรมชุมชน และประวัติศาสตร์ชุมชนแล้ว ส่วน

สำคัญที่ได้ก็คือเป็นการฟื้นฟูระบบความสัมพันธ์และการยอมรับกันและกันระหว่างผู้สูงอายุกับเด็ก ๆ ที่เป็นหลานเหลน เด็ก ๆ (รวมทั้งเยาวชน คนหนุ่มสาวและผู้ใหญ่) ก็จะยอมรับพ่อแม่ปู่ย่าตายายของตนเองมากขึ้น เพราะผู้สูงอายุได้แสดงศักยภาพและความสามารถให้เห็นว่าเป็นผู้มีความรู้และทำอะไรได้มากมายซึ่งเด็ก ๆ ไม่เคยรู้มาก่อน และในที่สุดก็ได้พบว่ากลุ่มคนในชุมชนที่ทำงานพิพิธภัณฑ์ชุมชนได้ดีที่สุด คือ กลุ่มผู้สูงอายุ เพราะเป็นผู้มีความรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับวัตถุสิ่งของที่นำมาจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์มากกว่าคนกลุ่มอื่นๆ ในชุมชน ซึ่งต่อมาก็พบว่าปรากฏการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นเหมือนกันในทุกๆ ชุมชนในพื้นที่ศึกษาที่ได้เข้าไปส่งเสริมการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่น

จากปรากฏการณ์ที่คนรุ่นใหม่ยอมรับว่าผู้สูงอายุ (คนรุ่นเก่า) มีศักยภาพ มีคุณค่า มีความรู้ได้นำไปสู่การกระตุ้นให้เกิดจิตสำนึกด้วยประเด็นที่ว่า **คนเฒ่า หรือ ผู้สูงอายุที่มีอายุเพียง 60-70 ปี และของเก่าของโบราณในบ้าน ในวัด อายุเพียง 50 ปี 100 ปี ยังมีคุณค่าต่อชุมชนมาก** ดังนั้นของเก่าของโบราณที่มีอายุเก่าแก่หลายร้อยปี ถึงหลายๆ พันปี ก็จะต้องมีคุณค่าความสำคัญมากมายหลายร้อยเท่า และชี้ให้ชุมชนเห็นว่าเพียงแค่พิพิธภัณฑ์เล็กๆ ที่จัดแสดงของเก่าของโบราณหลายๆ พงๆ ที่เอามาจากแต่ละบ้านไม่ก็ขึ้นยังสามารถดึงดูดให้ผู้สูงศักดิ์ ผู้ว่าราชการจังหวัด ข้าราชการ นักการเมือง นักท่องเที่ยว นักเรียนนักศึกษาเดินทางมาเยี่ยมชมและเรียนรู้กันมากมาย ถ้าชุมชนสามารถเข้าไปจัดการแหล่งโบราณคดีอายุหลายพันปีที่อยู่ในพื้นที่ของชุมชนได้อย่างมีคุณภาพก็จะเป็นประโยชน์ต่อหมู่บ้านในทางชื่อเสียงและการยอมรับจากภาคส่วนอื่นๆ มากกว่านี้หลายร้อยเท่า

การสร้างจิตสำนึกรักอดีต และเห็นคุณค่าของอดีตทั้งที่ใกล้ตัว และอดีตไกลตัวในการดำเนินงานโบราณคดีชุมชน ไม่ได้ดำเนินการผ่านเวทีหรือการประชุมอบรมที่จัดขึ้นอย่างเป็นทางการมากนัก หากใช้วิธีการพูดคุยกระตุ้นไปเรื่อยๆ กับชาวบ้านทุกคนที่ได้มีโอกาสสนทนากัน

การสร้างจิตสำนึกรักแหล่งโบราณคดี และอดีตไกลตัวในหมู่ชาวบ้านนาข้าว บ้านก้อด และบ้านดอนศิริ ในปี พ.ศ. 2546 ผู้เขียนใช้วิธีการนำนักศึกษา ผู้นำชุมชน เยาวชน ขึ้นไปทำความรู้จักคอยูฆาง ในมิติทางโบราณคดีในฐานะที่คอยูฆางเป็นแหล่งผลิตเครื่องมือหินสมัยก่อนประวัติศาสตร์อายุ 4,000-8,000 ปี ซึ่งเป็นความรู้ใหม่ที่ผู้นำชุมชน และชาวบ้านยังไม่เคยรู้มาก่อน ชาวบ้านอาจจะรู้จักคอยูฆางในมิติของป่าชุมชนที่เป็นแหล่งอาหาร แหล่งไม้ใช้สอย แหล่งสมุนไพร แหล่งกล้วยไม้ และที่ปล่อยวัวควายให้หากินในฤดูทำนา หรือไม่ก็เป็นดอยศักดิ์สิทธิ์ที่มีธาตุเสด็จให้เห็นในคืนวันพระใหญ่ ซึ่งการที่ชาวบ้านได้เข้าไปเห็นของจริงและได้รับการอธิบายว่าอะไรเป็นอะไร และสำคัญอย่างไร ได้ช่วยให้ผู้นำชุมชนและชาวบ้านเห็นคุณค่าของคอยูฆางในฐานะที่เป็นแหล่งโบราณคดีสำคัญมากขึ้นกว่าเดิม และนำไปสู่การร่วมคิดร่วมปรึกษาหารือว่าจะจัดการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์คอยูฆาง

ต่อไปอย่างไรจึงจะไม่ทำให้หลักฐานทางโบราณคดีเสียหาย และไม่เป็นการปิดกั้นการใช้ประโยชน์ใน
ฐานะป่าชุมชนที่ชาวบ้านทำมาแต่เดิม ซึ่งในที่สุดก็ได้ร่วมกันศึกษาวิจัยดอยภูซางทั้งมิติธรรมชาติ
วัฒนธรรมและโบราณคดี จัดสร้างศูนย์เรียนรู้แหล่งโบราณคดีดอยภูซาง จัดพิธีบวงสรวงดอยภูซางเพื่อ
ประกาศเป็นพื้นที่อนุรักษ์เข้มข้นให้สาธารณะได้รับรู้ทั่วกัน จากนั้นชุมชนบ้านก้อด บ้านดอนศรี และ
บ้านสะไมย์ได้ร่วมกันทำข้อตกลงสร้างกฎเกณฑ์ขึ้นมาบังคับใช้ภายในชุมชนห้ามการตัดไม้และการขุด
ทำลายขยายพื้นที่ทำกินบนดอยภูซาง ผู้ฝ่าฝืนจะถูกลงโทษปรับ และลงโทษทางสังคม ซึ่งแสดงให้เห็น
เห็นว่าเมื่อชาวบ้านมีจิตสำนึกที่ดี เห็นคุณค่าของแหล่งโบราณคดี และเห็นถึงประโยชน์ที่ชุมชน
จะได้รับจากการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีไว้ในฐานะทุนของชุมชน เขาก็จะช่วยกันปกป้องหวงแหน
และค่อยๆร่วมมือกันหาทางจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีความสำคัญร่วมกับหน่วยงานภาครัฐได้
ต่อไปในอนาคต ซึ่งต่อมาในปี พ.ศ. 2548 ผู้ว่าราชการจังหวัดน่านได้จัดสรรงบประมาณพัฒนา
จังหวัดเชิงบูรณาการเข้าไปก่อสร้างถนนและพัฒนาพื้นที่แหล่งโบราณคดีดอยภูซาง และสำนักงาน
ศิลปากรที่ 7 น่าน กรมศิลปากร ได้ทำการสำรวจขุดค้นศึกษาแหล่งโบราณคดีดอยภูซางอย่างเป็นทางการ
โดยเปิดโอกาสให้ชาวบ้านส่วนหนึ่งในชุมชนบ้านก้อด บ้านดอนศรี และบ้านสะไมย์เข้าไปมี
ส่วนร่วมในการทำงานขุดค้นแบบมีค่าจ้าง ส่วนสำคัญที่เห็นว่าคนในภาครัฐในจังหวัดน่านให้
ความสำคัญต่อวัฒนธรรมท้องถิ่นของชุมชนก็คือ ก่อนที่จะเริ่มดำเนินการใดๆในพื้นที่แหล่งโบราณคดี
ทางราชการและภาคประชาสังคมได้ร่วมกันจัดพิธีบวงสรวง-สู่ขวัญดอยภูซางอย่างเช่นที่ชาวบ้านเคย
ดำเนินการเมื่อ พ.ศ. 2546 ขึ้นอีกครั้งหนึ่งโดยให้ชาวบ้านเป็นผู้ดำเนินการ และเมื่อการขุดค้นศึกษา
ทางโบราณคดีดำเนินไปได้ระยะหนึ่งสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีได้เสด็จพระราช
ดำเนินทัศนศึกษาหลุมขุดค้นทางโบราณคดี และโปรดให้ชาวบ้านในพื้นที่แหล่งโบราณคดีได้เข้าเฝ้า
ชมพระบารมีและถวายความรู้ความเห็นเรื่องประวัติศาสตร์วัฒนธรรมท้องถิ่นอย่างใกล้ชิดเมื่อวันที่ 28
กรกฎาคม พ.ศ. 2548 ยังความปลาบปลื้มและภูมิใจอย่างสูงยิ่งแก่ชาวบ้านในชุมชน บ้านก้อด บ้าน
ดอนศรี บ้านสะไมย์และบ้านนาชาวที่มีส่วนร่วมในการจัดการพัฒนาและอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีดอย
ภูซางมาตั้งแต่ พ.ศ. 2546

อย่างไรก็ตามแม้ว่าจะได้ข้อค้นพบและความสำเร็จหลากหลายประการจากการดำเนินงาน
ตามโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างความสามารถของชุมชนท้องถิ่น
ในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในจังหวัดน่าน ดังที่ได้พรรณนามาแล้ว จนบัดนี้ก็ยังมีความจาก
ผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญทางการพัฒนาว่า หน่วยจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์ชุมชนระดับ
ต่างๆที่พัฒนาไว้ในหมู่บ้านต่างๆนั้นจะมีความยั่งยืนเพียงใด? เกรงว่าหลังจากการดำเนินงาน
โครงการวิจัยเสร็จสิ้นในปี พ.ศ. 2547 ชาวบ้านจะเลิกสนใจ เลิกดูแล เลิกจัดการแหล่งโบราณคดี

และปล่อยให้พิพิธภัณฑสถานชุมชนที่สร้างขึ้นมารกร้างไปหรือไม่? เพราะเป้าประสงค์ของการวิจัยและพัฒนาไม่ได้เน้นเรื่องการสร้างรายได้ที่เป็นตัวเงินให้ชาวบ้าน แต่มุ่งเน้นการสร้างแบบแผนความสัมพันธ์ที่อยู่บนฐานความพอเพียงและการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อผู้อื่น ซึ่งไม่น่าจะมีชาวบ้านทนทำอยู่ได้นานนัก ประกอบกับการพัฒนาเพื่อฟื้นฟูอาชีพเครื่องปั้นดินเผาของชุมชนที่บ้านบ่อสวก และการฟื้นฟูอาชีพอื่นๆก็ยังไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร ชาวบ้านที่เกี่ยวข้องจะอย่างไรต่อไป?

ขอเรียนว่า ณ วันนี้ แม้ว่าจะต้องยุติงานวิจัยลงอย่างเป็นทางการ แต่กระบวนการโบราณคดีชุมชนยังดำเนินต่อไปเรื่อยๆมิได้ยุติลงไป แต่ผู้ที่เริ่มเข้าไปมีบทบาททำงานโบราณคดีในพื้นที่มากขึ้นคือนักโบราณคดีอาชีพในภาครัฐ (สำนักศิลปากรที่ 7 น่าน กรมศิลปากร) ที่แม้ว่าการทำงานในระยะแรกๆ (พ.ศ.2548) จะมีปัญหาขัดแย้งทางทัศนคติ เกิดความขลุกขลักในการสื่อสารและการยอมรับระหว่างนักโบราณคดี เจ้าหน้าที่ของรัฐกับชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่น ทำให้การทำงานเป็นไปในรูปแบบเก่าเดิมที่รวมศูนย์สั่งการและใช้ชุดความรู้เดียวของนักโบราณคดีและผู้บริหารที่ทรงอำนาจตามกฎหมายในภาครัฐเท่านั้น ซึ่งผู้เขียนได้มีโอกาสเข้าไปเชื่อมประสานและหนุนช่วยให้เกิดความเข้าใจอันดีต่อกันบ้างเป็นระยะ และวันนี้ก็ทราบว่าความสัมพันธ์ระหว่างคนโบราณคดีของรัฐที่จังหวัดน่านเริ่มเป็นไปในลักษณะที่ “ญาติดี” กับชาวบ้านส่วนใหญ่ในพื้นที่ที่ตั้งแหล่งโบราณคดีดอยภูซาง และเริ่มขยายไปยังพื้นที่แหล่งเตาโบราณบ้านสวกพัฒนาและบ้านหนองโตมแล้ว เห็นได้จากเมื่อคราวที่สำนักศิลปากรที่ 7 น่าน นางบประมาณเข้าไปพัฒนาปรับปรุงอาคารสถานีอนามัยเก่าที่บ้านก้อดให้เป็นศูนย์ข้อมูลแหล่งโบราณคดีดอยภูซาง ได้ขอให้ชาวบ้านจัดพิธีบวงสรวง-สู่ขวัญดอยภูซางขึ้นในวันทำพิธีเปิดศูนย์อย่างเป็นทางการเมื่อปลายปี พ.ศ. 2549 และขณะนี้นักโบราณคดีของสำนักศิลปากรที่ 7 น่าน (นางสาวศิริพัฒน์ บุญใหญ่ และ ผอ. ปฏิพัฒน์ พุ่มพวงษ์แพทย์) ก็กำลังเข้าไปมีบทบาทสนับสนุนการขุดค้นแหล่งเตาโบราณและพัฒนาพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นของบ้านหนองโตม หมู่ที่ 6 ต.สวก อ.เมืองน่าน จ.น่าน ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่น่าดีที่เกิดขึ้นที่กระตุ้นการปฏิบัติของโบราณคดีชุมชนโดยนักโบราณคดีของรัฐที่ใส่ใจและกายลงไปทำงานร่วมกับชาวบ้านได้แล้วอย่างน่ายินดี....จึงขอแสดงความชื่นชมไว้ ณ โอกาสนี้

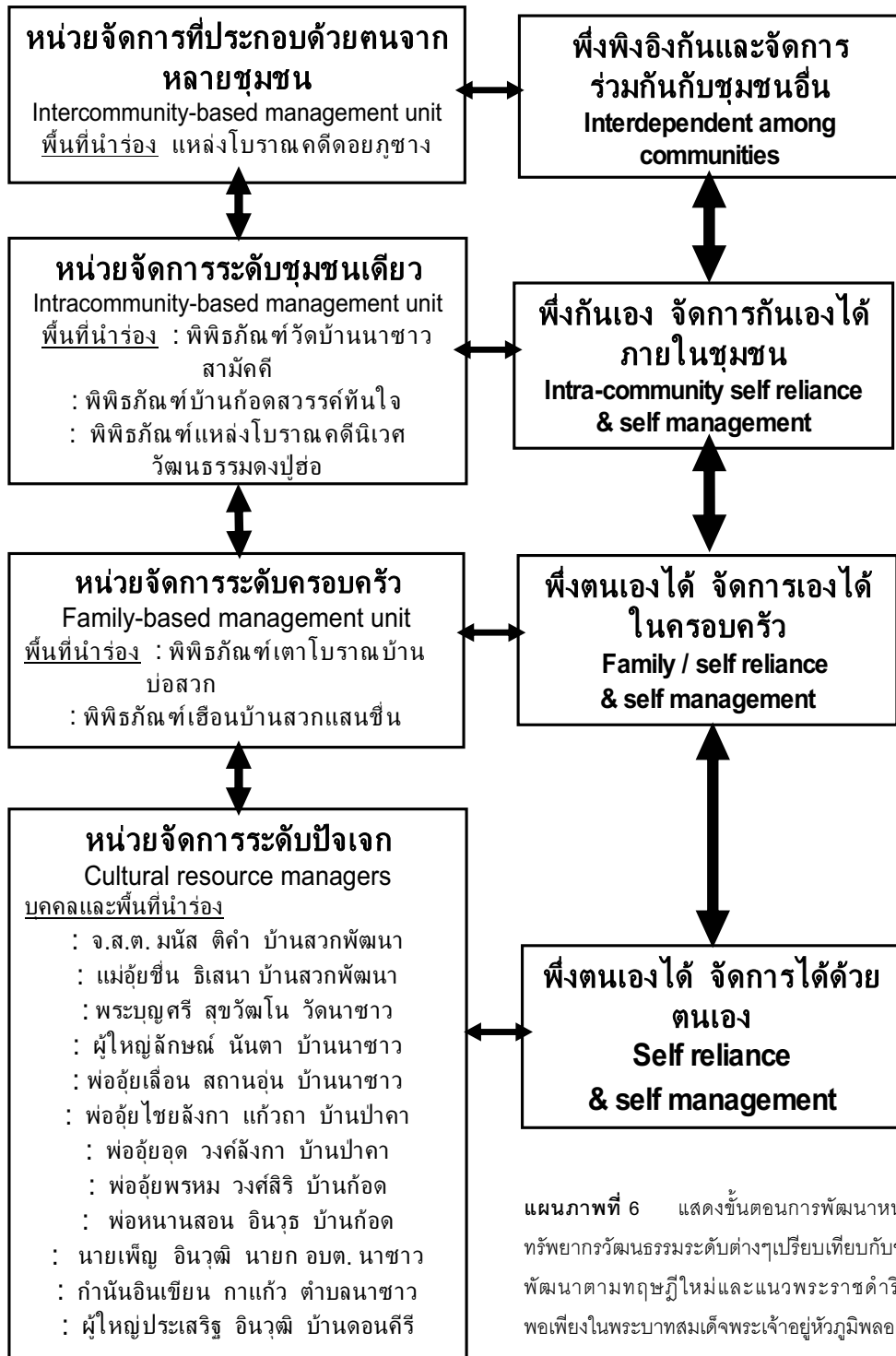
ประโยชน์ที่ได้รับจากกระบวนการโบราณคดีชุมชนในจังหวัดน่าน

การวิจัยและพัฒนาโบราณคดีชุมชนที่ดำเนินการมาอย่างต่อเนื่องทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการระหว่าง พ.ศ. 2542-2547 ได้พยายามดำเนินการตามชุดความคิดอำนวยการวิจัย การวิจัยและฟื้นฟูพลังความสามารถของหน่วยจัดการ 4 ระดับ ตั้งแต่ระดับเล็กที่สุดในชุมชน คือ หน่วย

จัดการระดับปัจเจกบุคคลหรือระดับผู้จัดการเดี่ยว (cultural resource manager) ที่เป็นการสร้างผู้นำในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและทรัพยากรวัฒนธรรมและสามารถเชื่อมโยงไปสู่การพัฒนาหน่วยจัดการระดับครอบครัวครอบครัว (family-based management unit) เพื่อให้เป็นหน่วยจัดการขนาดเล็กที่สุดที่สามารถพึ่งตนเองได้ในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและทรัพยากรวัฒนธรรมอื่นๆ ซึ่งสอดคล้องกับลำดับขั้นในการพัฒนาตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง **ขั้นที่ 1 : ชุมชนระดับครอบครัวสามารถพึ่งตนเองได้** จากนั้นจึงทำการวิจัยและพัฒนาเพื่อหารูปแบบที่เหมาะสมของหน่วยจัดการระดับชุมชนเดี่ยว (intra-community-based management unit) ที่เทียบเคียงได้กับการพัฒนาตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง **ขั้นที่ 2 : คนในชุมชนพึ่งกันเองช่วยเหลือเกื้อกูลกันเอง** และทำการวิจัยและพัฒนา หน่วยการจัดการที่ประกอบด้วยผู้คนจากหลายชุมชน หลายอาชีพ (inter-community-based management unit) เข้ามาร่วมกันจัดการทรัพยากรทางโบราณคดี ประวัติศาสตร์ และทรัพยากรวัฒนธรรมทั้งที่มีความสำคัญในระดับครอบครัว ระดับชุมชน ระดับท้องถิ่น ระดับชาติ และระดับโลก ที่เทียบได้กับลำดับการพัฒนาตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง **ขั้นที่ 3 : ชุมชนพึ่งพิงอิงอาศัยกันได้กับชุมชนอื่นๆ** ดังแสดงในแผนภาพที่ 6

ผลสัมฤทธิ์ (outputs) ที่เป็นรูปธรรมจากกระบวนการวิจัยและพัฒนาเสริมสร้างความสามารถของชุมชนในพื้นที่ตำบลสวกและตำบลนาซาว อำเภอเมืองน่าน ในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมตามโครงการวิจัยฯ นี้ ได้ก่อให้เกิดศูนย์เรียนรู้ในแหล่งโบราณคดีที่มีความสำคัญระดับโลก 1 แห่ง และ พิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดี พิพิธภัณฑ์ชุมชนหมู่บ้านอีก 5 แห่ง ได้แก่

1. **ศูนย์เรียนรู้แหล่งโบราณคดีดอยภูซาง** เป็นพื้นที่ใช้ประโยชน์ร่วมกันของชุมชนบ้านก้อด บ้านดอนศรี และบ้านสะไมย์ ในตำบลนาซาว อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน
2. **พิพิธภัณฑ์แหล่งเตาเมืองน่านบ้านบ่อสวก**
3. **พิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น** ทั้งสองแห่งนี้อยู่ในบริเวณบ้านของ จ.ส.ต.มนัส ดิคำ บ้านเลขที่ 8 หมู่ที่ 10 ตำบลสวก อำเภอเมืองน่าน
4. **พิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาชาวสามัคคี** ตั้งอยู่ที่วัดนาชาว หมู่ที่ 1 ตำบลนาซาว
5. **พิพิธภัณฑ์บ้านก้อดสวรรค์ทันใจ** ตั้งอยู่ที่อารามบ้านก้อด หมู่ที่ 4 ตำบลนาซาว
6. **พิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดีและนิเวศวัฒนธรรมดงปู่ฮ่อ** บ้านสวกพัฒนา หมู่ที่ 10 ตำบลสวก อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน

นอกจากผลได้ในส่วนที่เรียกว่า การดำรงอยู่ของ **ทรัพยากรวัฒนธรรม** **ทรัพยากรทางโบราณคดี** หรือ **ของ** ที่มีภูมิปัญญา ความรู้และเรื่องราวต่างๆอยู่มากมายแล้ว ยังมี **ผลได้ทางการพัฒนาชุมชน** ที่เห็นได้จากการเกิดมีนักจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม และวิทยากรชาวบ้านที่สามารถออกแบบก่อสร้าง จัดแสดง ดูแล นำชมและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ชุมชนและพิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดีได้อย่างเชื่อมั่นใน 4 หมู่บ้าน และนับตั้งแต่ พ.ศ. 2542 ถึง พ.ศ. 2549 พบว่ามีสถิติของผู้สนใจเดินทางเข้าไปเยี่ยมชมและทัศนศึกษา ณ พิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดี และพิพิธภัณฑ์ชุมชน รวมทั้งศูนย์เรียนรู้ ทั้ง 6 แห่ง รวมประมาณไม่น้อยกว่า 80,000 คน และส่วนหนึ่งในจำนวนนั้นได้มีชาวบ้านจากชุมชนอื่นๆทั้งในจังหวัดน่านและจังหวัดอื่นๆได้เข้าไปขอคำปรึกษาเกี่ยวกับวิธีการและกระบวนการพัฒนาพิพิธภัณฑ์จากผู้จัดการทรัพยากรวัฒนธรรมที่ดูแลจัดการพิพิธภัณฑ์ต่างๆเพื่อนำแบบอย่างไปพัฒนาในหมู่บ้านของตน แสดงให้เห็นว่า กระบวนการโบราณคดีชุมชนได้ก่อให้เกิดพลังความสามารถของคนในชุมชนท้องถิ่นที่นอกจากสามารถจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในชุมชนของตนเองได้แล้ว ยังขยายผลความสามารถออกไปช่วยให้คำแนะนำและช่วยเหลือชุมชนอื่นๆได้ด้วย

ผลดีที่เกิดตามมา (outcomes) จากปฏิบัติการมีหลายระดับ โดยในระดับชาวบ้านและชุมชนทั่วไป ได้เกิดการตื่นตัวในความสำเร็จของชุมชนบ้านสวกพัฒนา บ้านนาขาว บ้านก้อด บ้านดอนศรีและบ้านสะไมย์ ที่สามารถเข้าไปดำเนินการจัดการบริหารรักษา (การอนุรักษ์และใช้ประโยชน์เชิงพัฒนา) แหล่งโบราณคดีที่มีความสำคัญในระดับชาติและระดับโลกสามารถสร้างและบริหารจัดการพิพิธภัณฑ์ชุมชนและศูนย์เรียนรู้ทางด้านโบราณคดีขึ้นมาได้จนเป็นที่ยอมรับจากพระราชวงศ์ชั้นสูง 2 พระองค์ที่เสด็จไปทัศนศึกษา นักวิชาการ สมาชิกวุฒิสภา ข้าราชการทุกระดับ นักท่องเที่ยว สถานศึกษาทุกระดับ นักพัฒนาและนักวิจัยด้านโบราณคดีและด้านการพัฒนาชุมชนจากพื้นที่ต่างๆที่เดินทางไปเยี่ยมชม เรียนรู้ และให้ความสนใจกระบวนการทำงานของโครงการวิจัยและชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง ซึ่งแสดงให้เห็นว่าผลสัมฤทธิ์ของโครงการวิจัยนี้ได้ช่วยแก้ปัญหาของชุมชนเรื่องการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม/โบราณคดีได้ในระดับที่หลายภาคส่วนพอใจและยอมรับ

ผลดีที่เกิดตามมาอย่างเป็นรูปธรรมในวงกว้าง คือก่อให้เกิดความตื่นตัวของชุมชนท้องถิ่นต่างๆในจังหวัดน่าน ในภาคเหนือ และภูมิภาคอื่นๆของประเทศไทยที่ต้องการพัฒนาและใช้ประโยชน์ทรัพยากรทางโบราณคดีและวัฒนธรรมที่มีอยู่ในพื้นที่ชุมชนของตนเองได้เดินทางไปศึกษาดูงานและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์กับผู้จัดการ และหน่วยจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมที่ได้พัฒนาขึ้นมาและได้นำความรู้กลับไปวางแผน ดำเนินการในพื้นที่ของตนจนประสบความสำเร็จหลายแห่ง เช่น ชุมชนไทลื้อวัดหนองบัว อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่านที่เพียรพยายามพากันไปดูงานที่พิพิธภัณฑ์เฮือน

บ้านสวกแสนชื่นและพิพิธภัณฑวัดบ้านนาชาวสามัคคี จนสามารถกลับไปสร้างพิพิธภัณฑบ้านไถลื้อของตนเองได้สำเร็จ ชุมชนวัดวัดแดง ต. แม่สา อ.เวียงสา จ.น่าน ได้ไปศึกษาดูงานที่พิพิธภัณฑเฮือนบ้านสวกแสนชื่นและขอความร่วมมือจากโครงการโบราณคดีชุมชนให้ไปช่วยจัดกิจกรรมบริการทรัพยากรวัฒนธรรมในวัด ได้แก่ การศึกษาและจัดทำทะเบียนพระพุทธรูปไม้ การฟื้นฟูบูรณะหอพิพิธภัณฑ การบูรณะอุโบสถเก่าของวัด นอกจากนี้ยังมีคณะนักวิจัยในโครงการศึกษาศักยภาพชุมชนเพื่อพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศแบบยั่งยืน ต. แม่กา อ.เมือง จ.พะเยา เดินทางไปดูงานที่พิพิธภัณฑเฮือนบ้านสวกแสนชื่น พิพิธภัณฑเตาโบราณบ้านบ่อสวก พิพิธภัณฑวัดบ้านนาชาวสามัคคี พิพิธภัณฑบ้านก้อดสวรรค์ทันใจ และศูนย์เรียนรู้แหล่งโบราณคดีดอยภูซาง และนำความรู้และประสบการณ์ที่ได้รับกลับไปพัฒนาโครงการวิจัยและดำเนินการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและทรัพยากรวัฒนธรรมที่บ้านบัวหมูที่ 7 ตำบลแม่กา อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา

ผลดีที่เกิดขึ้นตามมาที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ แหล่งโบราณคดีแหล่งเตาเผาโบราณที่บ้านบ่อสวกและบ้านสวกพัฒนา และแหล่งผลิตเครื่องมือหินสมัยก่อนประวัติศาสตร์ดอยภูซางได้รับความใส่ใจจากชุมชนท้องถิ่น ประชาสังคมในจังหวัดน่าน องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น นักการเมืองทุกระดับ ส่วนราชการในจังหวัดน่าน ให้ความสนใจ ตระหนักในคุณค่าและความสำคัญ มีการประชุมกำหนดแนวทางการจัดการและใช้ประโยชน์ร่วมกันระหว่างภาครัฐและชุมชนหลายครั้ง และนำไปสู่การจัดทำข้อมูลขอแหล่งโบราณคดีดอยภูซาง เข้าสู่บัญชีการนำเสนอขึ้นทะเบียนมรดกโลกของคณะกรรมการมรดกโลกประเทศไทย นับว่ากระบวนการโบราณคดีชุมชนได้สร้างประโยชน์ในทางพัฒนาชุมชนให้กับจังหวัดน่านและประเทศไทยในระดับที่สูงมากพอสมควร และแหล่งโบราณคดีดอยภูซางได้รับความสนพระทัยจากพระราชวงศ์ชั้นสูง คือ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทัศนศึกษาหลุมขุดค้นทางโบราณคดีและแหล่งโบราณคดีดอยภูซาง เมื่อวันที่ 28 กรกฎาคม พ.ศ. 2548 เวลา 15.00-16.00 น.

ประโยชน์สำคัญอีกประการหนึ่งที่ได้รับจากการดำเนินงานในลักษณะที่**ภาครัฐโน้มใจลงมา ยอมรับชาวบ้าน** ก็คือ ผู้จัดการทรัพยากรทางโบราณคดีที่ได้รับการพัฒนาขึ้นมาในกระบวนการโบราณคดีชุมชนท่านหนึ่ง คือ **ดาบตำรวจมนัส ดิคำ** (จำมนัส) ที่ทำหน้าที่จัดการพิพิธภัณฑเตาโบราณบ้านบ่อสวก และพิพิธภัณฑเฮือนบ้านสวกแสนชื่น บ้านสวกพัฒนา ตำบลสวก อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน ได้รับการคัดเลือกจากคณะกรรมการอนุรักษ์มรดกไทย กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ให้เป็นผู้เข้ารับพระราชทานเข็มที่ระลึกจากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เนื่องในวันอนุรักษ์มรดกไทยประจำปีพุทธศักราช 2548 ในฐานะนักอนุรักษ์มรดกไทยดีเด่น ซึ่งแสดงให้เห็นว่าแนวทางและแบบแผนการวิจัยและพัฒนา

โบราณคดีชุมชนช่วยสร้างนักจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและทรัพยากรวัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่นได้ดีจนเป็นที่ยอมรับของหน่วยงานราชการ และคณะกรรมการด้านการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมระดับชาติ ซึ่งจะเป็นกำลังใจและแบบอย่างสำคัญให้ชุมชนอื่นๆ องค์กรอื่นๆ ในประเทศไทยตัดสินใจเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและวัฒนธรรมของชาติและชุมชนกันมากขึ้น เนื่องจากได้เห็นแบบอย่างที่ดีว่าต้องทำอะไรจึงไม่ผิดกฎหมาย และได้รับการยอมรับจากทุกภาคส่วนในสังคม

โบราณคดีชุมชนที่บ้านบัว จังหวัดพะเยา

ในช่วงภาคฤดูร้อน เดือนมีนาคม – พฤษภาคม พ.ศ. 2548 ผู้เขียนพานักศึกษาคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 12 คน ไปฝึกภาคปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ศาสตร์และการพัฒนาชุมชนที่บ้านบัว หมู่ที่ 7 ตำบลแม่กา อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา กิจกรรมสำคัญอย่างหนึ่ง que ผู้เขียนและนักศึกษาได้ทำร่วมกับชาวบ้าน คือ งานโบราณคดีชุมชน ขุดค้นศึกษาและพัฒนาพิพิธภัณฑ์แหล่งเตาเผาเครื่องถ้วยชามสมัยโบราณในลุ่มน้ำห้วยแม่ดำที่เป็นแหล่งน้ำสำคัญทางด้านใต้ของกว๊านพะเยา

การขุดค้นศึกษาครั้งนี้นอกจากผลได้ทางด้านการพัฒนาศักยภาพ ความสามารถและและความเชื่อมั่นในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีของชาวบ้านบัว ซึ่งเป็นผลได้ในการพัฒนาส่งเสริมความสามารถของ “คน” ในชุมชนท้องถิ่นแล้ว ยังได้พบหลักฐานใหม่ในรูปของหลักฐานทางโบราณคดีประเภทแหล่งผลิตเครื่องถ้วยชามเนื้อแกร่งเคลือบผิว ที่มีความสำคัญต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ยุคโบราณของอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงที่อยู่ในยุคสมัยของพญางำเมือง ร่วมสมัยกับพ่อขุนรามคำแหงแห่งกรุงสุโขทัย และพญามังรายแห่งนครเชียงใหม่ เมื่อต้นพุทธศตวรรษที่ 19

ที่มาของการทำงานโบราณคดีชุมชนที่บ้านบัว จังหวัดพะเยาเริ่มขึ้นเมื่อกลางปี พ.ศ. 2547 อาจารย์ปัทมา สมิตะสิริ แห่งสำนักวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร วิทยาเขตสารสนเทศพะเยา หัวหน้าโครงการศึกษาวิจัยเพื่อส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศตำบลแม่กา อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา ที่ได้รับการสนับสนุนทุนวิจัยจาก สกว. เชิญผู้เขียนไปพูดเรื่องโบราณคดีชุมชน และการขุดค้นศึกษาพัฒนาแหล่งเตาโบราณให้เป็นแหล่งเรียนรู้ที่ได้ทำที่บ้านสวกพัฒนา อำเภอเมือง จังหวัดน่าน ให้ชาวบ้านบัวฟัง และผู้เขียนก็ได้สัญญากับชาวบ้านที่นั่นว่าถ้าต้องการจะฟื้นฟูแหล่งเตาเผาและจัดการให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชน ผู้เขียนก็ยินดีจะเข้าไปร่วมทำงานด้วย จากนั้นไม่นาน

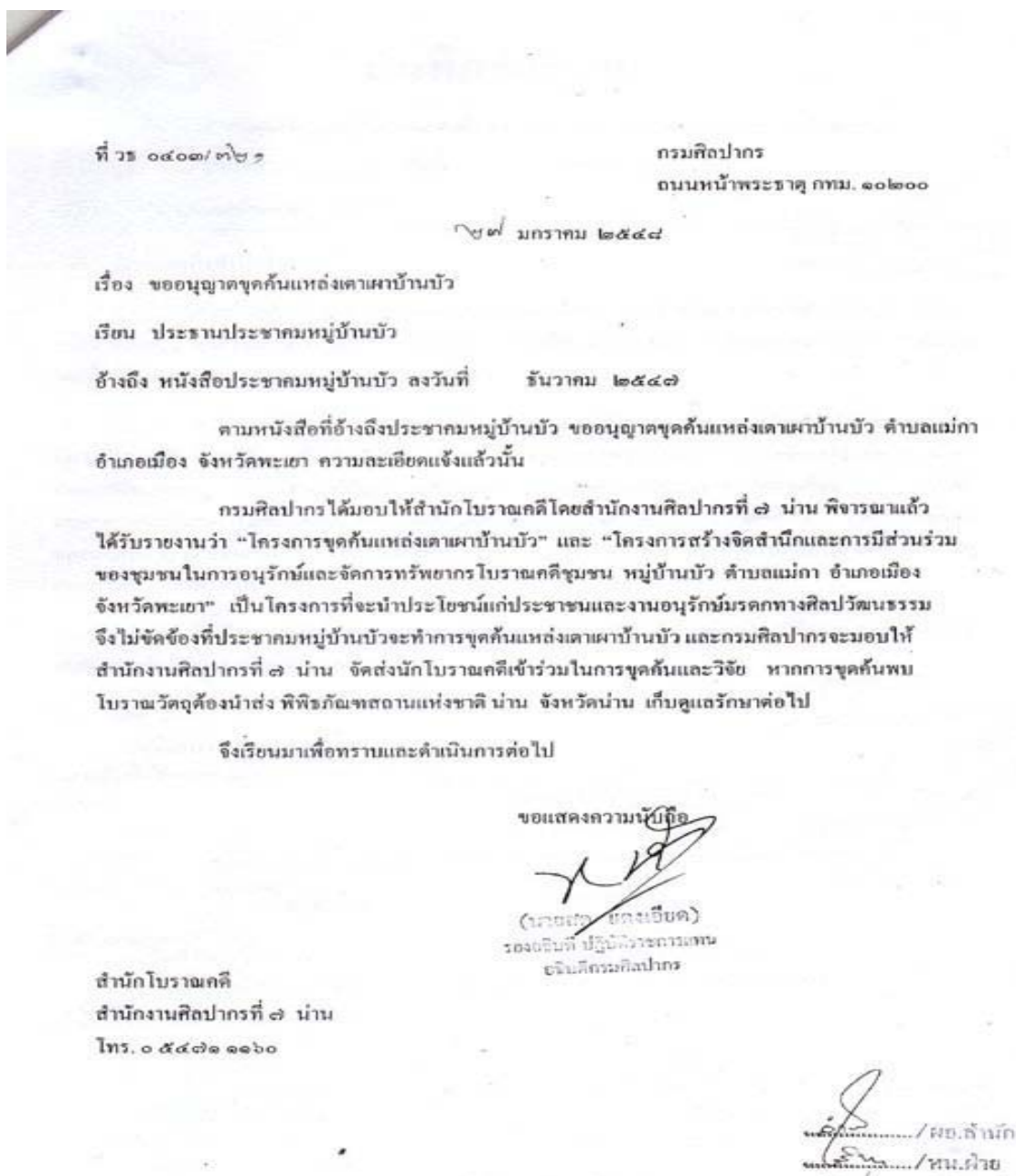
ชาวบ้านบัวกลุ่มหนึ่งก็ได้มีโอกาสไปศึกษาดูงานการจัดการพิพิธภัณฑ์เตาโบราณ และพิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่นที่บ้านบ่อสวก และบ้านนาขาว อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน

ชาวบ้านบัวและนักวิจัยในโครงการวิจัยของอาจารย์ปัทมาเกิดความสนใจและต้องการจะพัฒนาแหล่งเตาเผาเครื่องถ้วยชามรวมทั้งเมืองโบราณ “เวียงบัว” ให้เป็นทรัพยากรทางการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และขอให้ผู้เขียนนำเอา “กระบวนการโบราณคดีชุมชน” เข้าไปสนับสนุนการทำงานด้วยการขุดค้นศึกษาแหล่งเตาโบราณบ้านบัวจึงเกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมในภาคฤดูร้อน เดือนมีนาคม-พฤษภาคม พ.ศ. 2548 โดยประชาคมบ้านบัวเป็นผู้ทำหนังสือยื่นขออนุญาตทำการขุดค้นศึกษาแหล่งเตาโบราณต่ออธิบดีกรมศิลปากรผู้ทรงอำนาจตาม พ.ร.บ. โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 และรับอนุญาตเป็นทางการจากกรมศิลปากร ตามภาพสำเนาหนังสืออนุญาตใน**ภาพที่ 1**

แหล่งเตาเวียงบัวอยู่ที่บ้านบัว หมู่ที่ ๗ ตำบลแม่กา อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา ปัจจุบันอยู่ห่างจากกวานพะเยาไปทางทิศใต้ประมาณ 20 กิโลเมตร และอยู่ตรงข้ามกับที่ตั้งมหาวิทยาลัยนเรศวร วิทยาเขตสารสนเทศพะเยา บริเวณที่พบเตาเผาและเศษเครื่องถ้วยชามอยู่ตามทีลาดเนินในพื้นที่เมืองโบราณ “เวียงบัว” และตามริมลำน้ำห้วยแม่ต้า ในหมู่บ้านบัว ตามไร่นา ในสวนของชาวบ้านก็พบเนินดินที่ตั้งเตาเผาอยู่ทั่วไป

ชาวบ้านบัวช่วยกันเลือกพื้นที่ขุดค้น 2 แห่งนอกหมู่บ้าน คือ แหล่งเตาในที่ดินของพ่ออ้อยแต่งเครือวัลย์ แห่งหนึ่ง กับในที่ดินของพ่อจัน เฉพาะธรรม อีกแห่งหนึ่ง ซึ่งทั้งสองบริเวณชาวบ้านเคยขุดพบเศษเครื่องถ้วยชาม และพบร่องรอยโครงสร้างเตาเผามาก่อน

การขุดค้นศึกษาแหล่งเตาเวียงบัวคราวนี้ประชาคมบ้านบัวเป็นผู้ทำหนังสือขออนุญาตขุดค้นศึกษาและได้รับอนุญาตจากอธิบดีกรมศิลปากรอย่างถูกต้องตามกฎหมาย (**ภาพที่ 1**) โดยมีเงื่อนไขว่าจะต้องมีนักโบราณคดีอาสาสมัครร่วมดำเนินการ และจะต้องส่งโบราณวัตถุที่ขุดค้นพบให้กับพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเก็บรักษา ในที่นี้ผู้เขียนรับหน้าที่เป็นนักโบราณคดีคอยอำนวยความสะดวกและสนับสนุนกระบวนการขุดค้นศึกษา นักศึกษาคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์เข้าร่วมกิจกรรมและเรียนรู้ร่วมกับชาวบ้าน มีชาวบ้านบัวทุกกลุ่ม ทุกเพศ ทุกวัย ทั้งเด็กอายุ 3 ขวบ เยาวชน ผู้ใหญ่ ไปจนถึงผู้เฒ่าอายุ 80 ปี จำนวนเกือบ 400 คน ผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันเข้าร่วมดำเนินการขุดค้น ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นการขุดค้นที่มีชาวบ้านเข้าร่วมจับจอบจับเสียม จับเกรียงขุดค้นทางโบราณคดีอย่างเป็นทางการจำนวนมากที่สุดเท่าที่เคยทำกันมาในประเทศไทยเลยก็ว่าได้ ที่สำคัญคืองานขุดค้นครั้งนี้ไม่มีใครได้รับค่าจ้างชุด ไม่ได้เลี้ยงข้าวกลางวัน ทุกคนเข้ามาทำงานในลักษณะ “ลงแขกขุดค้น”

ภาพที่ 1 ภาพถ่ายหนังสือราชการของกรมศิลปากรที่แจ้งอนุญาตให้ประชาคมหมู่บ้านบัว (เวียงบัว) ตำบลแม่กา อำเภอเมือง จังหวัดพะเยาสามารถดำเนินการขุดค้นศึกษาแหล่งเตาโบราณสมัยพญางำเมืองที่มีอยู่ในชุมชนได้ตามโครงการสร้างจิตสำนึกและการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรโบราณคดีชุมชนฯ ซึ่งถือได้ว่าเป็นความใจกว้างขององค์กรทางอำนาจทางโบราณคดีที่สนองสิทธิของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการอดีตที่มีอยู่ในชุมชนของ

ตนเองได้ และสำนักงานศิลปากรที่ 7 น่าน ซึ่งเป็นหน่วยงานทรงอำนาจรัฐในพื้นที่ก็สนับสนุนการดำเนินงานโบราณคดีชุมชนที่บ้านบัวเป็นอย่างดี

ผ่านกระบวนการจัดการแรงงานตามระบบของชุมชน ซึ่งแรกๆก็มีผู้ที่เต็มใจบ้าง ไม่เต็มใจบ้าง แต่ต่อๆมาทุกคนเริ่มเห็นว่าการขุดค้นเป็นเรื่องสนุก ได้พบเตาเผา พบเศษถ้วยชามชิ้นเล็กชิ้นใหญ่มากมาย เริ่มเข้าใจและรู้ว่าวิธีการขุดค้นที่ไม่ทำให้เตาเผาและเครื่องถ้วยชามแตกหักเสียหายนั้นทำได้อย่างไร และชาวบ้านได้เรียนรู้ในทันทีที่ลงมือขุดค้นเตาเผาว่ามีคนนอกชุมชนสนใจกิจกรรมนี้กันมาก เพียงวันแรกๆก็มีสื่อมวลชนเข้าไปทำข่าว มี ส.ส.เข้าไปติดตามดูแล และเริ่มมีชาวบ้านเข้าราชการจากในเมืองเข้าไปเที่ยวชมมากขึ้นเรื่อยๆ ชาวบ้านบัวพบว่าเตาเผาและเศษถ้วยชามทำให้หมู่บ้านของเขาเป็นที่รู้จักและมีชื่อเสียงในทางที่ดี ความรู้สึกสมหวัง ปิติยินดีกับการที่ได้รับการยอมรับจากคนบ้านอื่น มีข่าวของหมู่บ้านลงหนังสือพิมพ์ ออกโทรทัศน์ ทำให้ชาวบ้านเห็นคุณค่าที่แท้จริงของแหล่งโบราณคดี และเริ่มมีการพูดคุยถึงแนวทางการจัดการให้ดีขึ้นไปในอนาคต ซึ่งปรากฏการณ์เช่นนี้เป็นผลได้ทางการพัฒนาชุมชนที่เกิดขึ้นแล้ว

ในการขุดค้นได้พบเตาเผาแบบล้านนา (Lanna kiln type) ชนิดเตาห้องเดียวระบบระบายความร้อนผ่าน (single chambered-crossdraft kiln) โครงสร้างดินก่อฝังอยู่ในเนินดินถม (in-ground slab kiln) สภาพค่อนข้างดี จำนวน 3 เตา โดยในบริเวณแรกพบ 1 เตา มีขนาดยาวประมาณ 5 เมตร กว้าง 2 เมตร และในบริเวณที่ 2 ขุดพบเตาเผาตั้งอยู่ในเนินดินเดียวกันจำนวน 2 เตา (เตาคู่) เตาถูกที่ขุดเปิดให้เห็นโครงสร้างทั้งหมดวัดขนาดได้มีความยาว 5.15 เมตร กว้าง 1.90-2.00 เมตร ปล่องสูง 1.65 เมตร ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางปล่อง 40-45 เซนติเมตร พื้นเตาเป็นดินอัดเรียบและยาทับด้วยดินเหนียว มีกำแพงกันไฟสูง 35 เซนติเมตร ห้องไฟค่อนข้างยาว (2.10 เมตร) กินพื้นที่ประมาณเกือบครึ่งหนึ่งของความยาวเตาเผาทั้งหมด สิ่งที่น่าสนใจก็คือ เตาเผาที่ขุดพบมีช่องใส่ไฟค่อนข้างแคบและเตี้ยจนตัวคนไม่สามารถลอดเข้าไปได้ ดังนั้นการลำเลียงเครื่องถ้วยชามเข้าไปตั้งเผาในเตาและการนำเอาเครื่องถ้วยชามที่เผาสุกแล้วออกจากตัวเตาจึงต้องใช้วิธีเจาะเปิดหลังคาเตา และใช้ดินโบกยาปิดทับเมื่อจะเผาแต่ละครั้ง ทำเช่นนั้นสลับกันไป นอกจากนี้ยังพบว่าเตาเผาที่เวียงบัวเป็นเตาดินก่อที่ต้องมีฉนวนดินถมทับเพื่อช่วยเก็บความร้อนและเป็นฐานเสริมความแข็งแรงของตัวเตา โดยพบว่าการนำเอาดินที่มีลักษณะคล้ายปูนสีขาวเนื้อละเอียดมีส่วนประกอบหลักเป็นเม็ดดินแข็งๆ คล้ายเมangkani สมาถมทับตรงบริเวณหลังคาเตา คอเตา และรอบปล่องเตาทั้งหมด ซึ่งหลักฐานโครงสร้างเตาลักษณะนี้ไม่เคยพบมาก่อน

แหล่งเตาเวียงบัวผลิตเครื่องปั้นดินเผาประเภทชาม จาน และถ้วยในกลุ่มที่เรียกว่า “ชามตะไล” และ “ถ้วยตะไล” รูปทรงจานและชามปากกว้างก้นกว้างมีขอบฐานเตี้ยๆ ที่ขอบปากด้านในมี

สัน ขอบปากม้วนกลมลักษณะเดียวกันกับถ้วยชามที่เรียกว่า “ชามมอญ” ที่พบในแหล่งเตาเซียงที่เมืองศรีสัชนาลัย ชนิดเนื้อแกร่งเคลือบผิวสวยงาม (glazed stoneware) สีเคลือบส่วนมากเป็นสีเขียวโทนต่างๆ อ่อนบ้างแก่บ้าง และก็มีเคลือบสีเหลือง สีขาวนวล เนื้อดินนั้นส่วนมากเป็นดินสีดำ แต่ก็มีถ้วยชามที่มีเนื้อดินสีขาว สีขาวนวลปะปนอยู่มาก ชามและจานส่วนใหญ่เคลือบผิวเฉพาะด้านใน ในกลุ่มถ้วยชามเนื้อดินสีดำหรือสีคล้ำมักจะมีการทาสีดินสีขาว (white slip / engobe) เพื่อรองพื้นเสียชั้นหนึ่งก่อน แล้วจึงทำลวดลายแล้วเคลือบสีทับ มีหลักฐานที่ยืนยันว่าการผลิตเครื่องถ้วยชามในแหล่งเตาเซียงบัวคงมีการเผา 2 ครั้ง คือ ครั้งแรกทำการเผาบิสกิต (biscuit firing) คือเอาถ้วยชามที่ปั้นตากแห้งแล้วมาทาสีดินสีขาว ทำลวดลายแล้วเอาเข้าเผาเสียครั้งหนึ่ง เมื่อสุกแล้วจะได้ผลิตภัณฑ์เนื้อดินไม่แกร่งมาก เนื้อดินสีแดง คัดเลือกเอาใบที่สภาพดีไม่แตกร้าวหรือบิดเบี้ยวนำไปชุบน้ำเคลือบสีเฉพาะด้านใน และขีดปาดน้ำเคลือบที่ขอบปากออก แล้วเอาเข้าไปเผาเคลือบอีกรอบหนึ่ง คราวนี้ก็จะได้ผลิตภัณฑ์เคลือบเนื้อแกร่งมาก มีข้อสังเกตว่าตามที่ลาดชายเนินดินที่ตั้งเตาเผาพิเศษเครื่องถ้วยชามที่บิดเบี้ยวและแตกหักเสียหายทับถมอยู่เป็นจำนวนมาก แสดงให้เห็นว่าในการเผาแต่ละครั้งมีของเสียมาก ซึ่งในการขุดค้นศึกษาบริเวณเตาเก่าแห่งนี้ที่ดินของพ่อจัน เฉพาะธรรมได้พบเครื่องถ้วยชามที่เสียหายบิดเบี้ยวและแตกหักถูกทิ้งเป็นกองขนาดใหญ่กินบริเวณกว้าง ซึ่งในการขุดค้นได้คงสภาพเศษถ้วยชามไว้ในตำแหน่งที่พบ (in-situ objects) มิได้นำขึ้นจากหลุม และได้สร้างหลังคาคลุมพื้นที่ขุดค้นทำเป็นพิพิธภัณฑ์หลุมขุดค้นทางโบราณคดี (site-museum) ไว้ให้ชุมชนใช้ประโยชน์ด้านการเป็นแหล่งเรียนรู้ทางโบราณคดีและพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรม

เอกลักษณ์ที่โดดเด่นเฉพาะตัวของเครื่องถ้วยชามในแหล่งเตาเวียงบัว คือ ลวดลายที่เกิดจากการใช้แม่พิมพ์กดลาย (stamped-seal) รูปแบบต่างๆ กดประทับสร้างลวดลายตรงกลางชามด้านในก่อนเคลือบทับ ลวดลายสำคัญที่พบได้แก่ ลายปลาคู่ ลายสิงห์ ลายช้าง ลายดวงอาทิตย์ ลายก้นหอย ลายก้านขดผสมลายปลา ลายนกยูง ฯลฯ ซึ่งเป็นลวดลายแบบพิเศษที่ไม่เคยพบในเครื่องถ้วยชามของแหล่งเตาอื่นๆในประเทศไทย หรือในต่างประเทศมาก่อน

ในการขุดค้นพบถ่านไม้จากการเผาครั้งสุดท้ายที่ถูกกวาดทิ้งไว้ในบริเวณด้านหน้าช่องใส่ฟืนของเตาเผาบริเวณเก่าแห่งนี้ (เตาเวียงบัวหมายเลข 2 : VBKILN2) จึงได้เก็บเป็นตัวอย่างส่งไปวิเคราะห์กำหนดอายุด้วยวิธีคาร์บอน-14 ณ ห้องปฏิบัติการกำหนดอายุ BETA ANALYTIC INC. มลรัฐฟลอริดา สหรัฐอเมริกา เมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. 2549 และผลการวิเคราะห์ตรวจสอบค่าอายุตัวอย่างถ่าน (PHY-VBKILN2-S1 ; Beta-215011) พบว่ามีค่าอายุ 690 ± 50 ปีก่อนปัจจุบัน (ก่อน ค.ศ. 1950) มีค่าอายุกลาง 660 ปี ก่อนปัจจุบัน (intercept of radiocarbon age with calibration curve : Cal AD 1290 : Cal BP 660) หรือราว พ.ศ. 1830-1833 ตรงกับรัชสมัยพญางำเมืองแห่ง

เมืองพะเยา เป็นหลักฐานยืนยันว่าแหล่งเตาเวียงบัวมีการผลิตเครื่องถ้วยชามเคลือบมาตั้งแต่สมัย อยุธยาเมืองเมื่อต้นพุทธศตวรรษที่ 19 พร้อมกับแหล่งเตาเมืองน่านบ้านบ่อสวก และแหล่งเตาเมือง เซียงที่ศรีสันาลัย

“โบราณคดีชุมชน” ที่บ้านบัว จังหวัดพะเยาเป็นปฏิบัติการใ้รัฐให้สนองและรับรองสิทธิ ของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการอดีตอย่างชัดเจนมากขึ้นกว่าที่ดำเนินการที่จังหวัดน่าน ในประการแรก เห็นได้จากการที่ชาวบ้านในนามของประชาคมบ้านบัวเป็นผู้ทำหนังสือยื่นขออนุญาตทำการขุดค้น ศึกษาแหล่งโบราณคดีด้วยตัวเอง และกรมศิลปากรก็ตอบอนุญาต

ในระหว่างการขุดค้น เพียงแค่วันแรกที่เริ่มลงมือขุดค้นก็มีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ข้าราชการในจังหวัด อำเภอ และองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) เข้าไปเยี่ยมชมการขุดค้น และ เริ่มพูดคุยกันถึงเรื่องการพัฒนาแหล่งโบราณคดีให้เป็นทรัพยากรทางการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยหลาย ฝ่ายออกปากว่าจะสนับสนุนในการหางบประมาณ และอีกไม่กี่วันต่อมารองผู้ว่าราชการจังหวัด พะเยาที่ดูแลด้านศิลปวัฒนธรรมและการพัฒนาชุมชนก็เดินทางเข้าไปในชุมชนเพื่อปรึกษาหารือ แนวทางการจัดการอนุรักษ์และพัฒนาหลุมขุดค้นทางโบราณคดีในรูปแบบพิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดี (site-museum) และสั่งการให้สำนักงานโยธาธิการและผังเมืองส่งสถาปนิกเข้ามาศึกษาออกแบบ พิพิธภัณฑ์แหล่งเตาเวียงบัวอย่างรวดเร็ว ในส่วนขององค์การบริหารส่วนตำบลแม้ว่าผู้บริหารจะ ไม่ค่อยขึ้นชอบชุมชนบ้านบัวมากนักแต่ก็ตอบสนองชุมชนบ้านบัวโดยการจัดสรรงบประมาณสร้างถนน คอนกรีตเข้าสู่บริเวณหลุมขุดค้นทางโบราณคดีบริเวณที่ดินของพ่อจัน เฉพาะธรรม (เตาเก่ามะเฟือง) ซึ่งเป็นงานพัฒนาทางกายภาพที่เป็นรูปธรรมและเป็นประโยชน์มากที่สุดต่อชุมชน ปรัชญาการณั้ ดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าแม้เป็นเพียงครั้งแรกที่ชาวบ้านลุกขึ้นมาทำงานโบราณคดีที่อาจจะยังไม่เป็นระบบที่ ถูกต้องตามหลักวิชาการมากนัก แต่ก็ส่งผลกระทบไปสู่องค์กรภาครัฐระดับต่างๆที่ต่างก็ต้องเข้ามา รับรู้และรับผิดชอบในการที่จะหาทางสนับสนุนให้ชาวบ้านช่วยตัวเองได้อย่างเต็มความสามารถต่อไป แต่อาจจะมีคนของรัฐบางส่วนที่ยังไม่ไว้วางใจว่าชาวบ้านจะจัดการหลุมขุดค้นเตาโบราณได้ดีตาม แบบแผนที่ทันสมัยหรือไม่ก็พยายามหาทางให้อำนาจรัฐเข้าไปแย่งยึดหลุมขุดค้นและโบราณวัตถุเอา ไปจัดการเสียเอง ซึ่งมีอยู่บางคราวที่ข้าราชการในจังหวัดเข้าไปบอกแก่เจ้าของที่ดินที่ตั้งหลุมขุดค้น (พ่อจัน เฉพาะธรรม) ว่าถ้าจะให้ทางราชการเองงบประมาณมาพัฒนาพิพิธภัณฑ์หลุมขุดค้นก็ขอให้ ยกที่ดินให้กับทางราชการเพราะหากเป็นที่ดินเอกชนทางราชการไม่สามารถนำงบประมาณมาก่อสร้าง อาคารใดๆได้ อีกประการหนึ่งแหล่งโบราณคดี ชากเตาเผา และบรรดาโบราณวัตถุต่างๆที่ขุดพบก็ เป็นของสงวนตาม พ.ร.บ. โบราณสถานฯ ที่เอกชนไม่สามารถครอบครองได้ หากยกที่ดินให้ราชการก็ จะได้หมดปัญหาไม่ต้องกลัวว่ารัฐจะมายึด แต่เจ้าของที่ดินและคณะกรรมการของชุมชนไม่ยอมยก

ที่ดินให้ทางราชการและยืนยันสิทธิในที่ดินและยืนยันความเป็นเจ้าของร่วมในแหล่งโบราณคดีที่พวกเขา มีสิทธิและมีความสามารถในการดูแลจัดการเองได้ ทางราชการไม่จัดงบประมาณมาสนับสนุนได้ก็ไม่ใช่เป็นไร

เหมือนโชคบันดาล ในปี พ.ศ. 2549 คุณชัย โสภณพานิช ประธานกรรมการบริษัทกรุงเทพประกันภัย จำกัด (มหาชน) ผู้สนใจงานทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมได้อ่านเรื่องราวของการพัฒนาแหล่งเตาเวียงบัวและทราบว่าชุมชนต้องการความช่วยเหลือด้านงบประมาณในการพัฒนาพิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดี จึงเดินทางไปศึกษาศักยภาพและสำรวจความต้องการของชุมชนด้วยตัวเอง และแจ้งว่ายินดีให้การสนับสนุนงบประมาณ จากนั้นอาจารย์ปัทมา สมิตะสิริ อาจารย์ประจำสำนักวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร วิทยาเขตสารสนเทศพะเยา หัวหน้าโครงการวิจัยพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศตำบลแม่กา จังหวัดพะเยา ได้จัดทำโครงการขอรับการสนับสนุนจากบริษัทกรุงเทพประกันภัยฯ และได้รับอนุมัติเงินทุนสนับสนุนกิจกรรมการพัฒนาโบราณคดีชุมชนบ้านบัว เป็นเงิน 4,000,000 บาท (สี่ล้านบาท) สำหรับการสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์และอนุรักษ์หลักฐานทางโบราณคดีในหลุมขุดค้น การสร้างโรงงานเครื่องปั้นดินเผาของชุมชน และการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน ซึ่งขณะนี้ชุมชนบ้านบัวกำลังดำเนินงานในกิจกรรมดังกล่าวกันอยู่ คาดว่างานทั้งหมดจะแล้วเสร็จในไม่ช้า

ปรากฏการณ์ “**โบราณคดีชุมชนที่จังหวัดพะเยา**” ไม่เพียงแต่โน้มนำให้หน่วยงานภาครัฐที่ทรงอำนาจทางโบราณคดียินยอมให้ชุมชนบ้านบัวทำงานโบราณคดีและจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีในชุมชนของตนเองได้เท่านั้น แต่ยังสร้างแรงจูงใจให้ภาคธุรกิจเอกชนเข้าไปสนใจและสนับสนุนด้านการเงินให้ชุมชนได้มีโอกาสทำหน้าที่ตามสิทธิของตนเองได้อย่างมั่นใจ เป็นกระบวนการพัฒนาชุมชนแบบบูรณาการที่สร้างความสามารถทั้งในการพึ่งตนเองได้+จัดการตนเองได้ การพึ่งกันเองได้+จัดการกันเองได้ และการพึ่งพิงอิงอาศัยกันกับภาคส่วนอื่นที่แข็งแกร่งกว่า เช่น ภาคธุรกิจเอกชนกับชุมชน เป็นต้น ซึ่งหากองค์กรรัฐที่ทรงอำนาจทางโบราณคดีอย่างกรมศิลปากรไม่ยินยอมอนุญาตให้ชุมชนขุดค้นแหล่งโบราณคดีตั้งแต่แรก เราก็จะไม่เห็นปรากฏการณ์การฟื้นคืนสิทธิและพลังอำนาจของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการอดีตที่เป็นทรัพยากรทางโบราณคดีที่งดงามเช่นนี้ได้เลย ผู้เขียนขอเป็นตัวแทนชุมชนบ้านบัวกราบขอบคุณและชื่นชมความใจกว้างของผู้บริหารกรมศิลปากรไว้ ณ โอกาสนี้ และก็หวังเป็นอย่างยิ่งว่าชุมชนอื่นๆ ที่ปรารถนาจะจัดการอดีตของตัวเองในลักษณะเช่นนี้จะได้รับการตอบสนองและสนับสนุนอย่างต่อเนื่องสืบไป

โบราณคดีชุมชนที่แหล่งเตาแม่น้ำน้อย วัดพระปรารักษ์ จังหวัดสิงห์บุรี

หลังจากปี 2534 ที่ผู้เขียนไปปรับเสด็จสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีและถวายการบรรยายนำชมแหล่งเตาแม่น้ำน้อยในบริเวณวัดพระปรารักษ์ ตำบลเชิงกลัด อำเภอบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี แล้ว ก็ไม่ได้มีโอกาสกลับไปทำงานโบราณคดีที่แหล่งเตาแม่น้ำน้อยอีกเลย แต่ความสัมพันธ์ส่วนตัวที่มีกับ**พระครูวิริยะโสภิต (ส่วน สุ่มังคโล)** เจ้าอาวาสวัดพระปรารักษ์ ยังผูกพันไม่เสื่อมคลาย คิดถึงกันและกันอยู่เสมอ เพียงแต่ไม่ค่อยได้พบกันเท่านั้น หลายๆปีผู้เขียนจึงได้ไปกราบนมัสการสักครั้ง จนกระทั่งราวปี พ.ศ. 2545-2546 เมื่อสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 3 พระนครศรีอยุธยา และสำนักโบราณคดีฯ กรมศิลปากร จัดสรรงบประมาณเข้าไปก่อสร้างอาคารพิพิธภัณฑสถานกลุ่มหลุมขุดค้นซากเตาเผาและหลักฐานทางโบราณคดีในแหล่งเตาแม่น้ำน้อย เป็นอาคารโครงสร้างเหล็กขนาดใหญ่มาก มีความสูงเทียบกับตึก 4 ชั้น หรือราว 20 เมตร สิ้นค่าก่อสร้างราว 14 ล้านบาท และผู้เขียนได้มีโอกาสเข้าไปเยี่ยมชมและได้รับข้อมูลว่าท่านจะไม่รับภาระดูแลแหล่งโบราณคดีเตาแม่น้ำน้อย และอาคารพิพิธภัณฑสถานอีกต่อไปแล้ว และจะไม่ข้องเกี่ยวกับกิจกรรมของกรมศิลปากรใดๆอีกต่อไป (ทั้งๆที่ท่านทุ่มเทแรงกาย แรงใจ และทุนทรัพย์ในการดูแลรักษาแหล่งเตาและหลุมขุดค้นทางโบราณคดีในแหล่งเตาแม่น้ำน้อยเป็นอย่างดีมาตั้งแต่ พ.ศ. 2530) ท่านบอกกับผู้เขียนว่าเมื่อกรมศิลปากรมาสร้างอาคารพิพิธภัณฑสถานกลุ่มเตาเขาก็ไม่เคยบอกกล่าวให้ท่านเข้าไปรับรู้อะไร พอสร้างเสร็จก็บอกให้ช่วยดูแล ท่านก็จ้างคนดูแลทำความสะอาดเก็บกวาดมูลนกพิราบ และจ่ายค่าน้ำค่าไฟเดือนหนึ่งก็ราวสองหมื่นบาท ซึ่งท่านก็ไม่ได้กังวลอะไรเพราะทำด้วยใจรัก และเห็นว่าเป็นสมบัติในวัดที่ท่านคลุกคลีคุ้นเคยมานาน แต่เมื่อท่านแจ้งข้อมูลไปว่ามีนกพิราบเข้าไปอาศัยอยู่ในอาคารจำนวนมากและถ่ายมูลและสลัดขนลงหลุมเตาจนเกิดความสกปรกเลอะเทอะมาก ขอให้ทางกรมศิลปากร (สำนักโบราณคดีฯ) ส่งเจ้าหน้าที่ไปช่วยแก้ไขปัญหาก็ด้วย แต่ก็ไม่ได้รับการสนองตอบ ท่านต้องรับภาระการทำความสะอาดหนักขึ้น ประกอบกับปีนั้นเกิดไข้หวัดนกระบาด คนที่ไปเที่ยวชมพิพิธภัณฑสถานแหล่งเตาแม่น้ำน้อยก็บ่นว่าหาว่าท่านและทางวัดไม่ดูแลความสะอาดเตาเผา ไม่ป้องกันนกพิราบที่เข้าไปอยู่บนโครงสร้างเหล็กหลังคาอาคาร (อยู่สูงมาก) ท่านก็อึดอัดต้องตากหน้ารับคำตำหนิจากญาติโยมและนักท่องเที่ยวอยู่ตลอดเวลา ในที่สุดท่านก็ตัดสินใจซื้อตาข่ายเอามาปิดกั้นช่องโหว่รอบๆอาคารเพื่อกันนกพิราบบินเข้าไปอาศัยอยู่ในอาคาร แต่พอเจ้าหน้าที่สำนักโบราณคดีฯทราบเรื่องก็สั่งการให้รื้อตาข่ายออก และตำหนิท่านว่าทำให้อาคารเสียภูมิ

ทัศน์ และห้ามท่านยุ่งเกี่ยวกับอาคารพิพิธภัณฑสถานเดาเฝ้าอีก.....และนี่เองที่เป็นจุดแตกหักที่ทำให้ท่านเจ้าอาวาสวัดพระปรางค์หันหลังให้แหล่งเตาแม่น้ำน้อยอย่างเด็ดขาดด้วยความเจ็บปวดใจอย่างยิ่ง

ผู้เขียนทราบดีว่าท่านเจ้าอาวาสวัดพระปรางค์เจ็บปวดและเสียใจกับถูกเจ้าหน้าที่สำนักโบราณคดีฯ ดำเนินและห้ามยุ่งเกี่ยวกับอาคารเดาเฝ้า ทั้งที่ท่านเองเป็นผู้ที่ทุ่มเทในการทำนุบำรุงอนุรักษ์แหล่งเตาแม่น้ำน้อยมาตั้งแต่ก่อนที่ผู้เขียนจะเข้าไปดำเนินการขุดค้นศึกษาทางโบราณคดีครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2530 และในระยะต่อมาเมื่อมีการขุดค้นเพิ่มเติมอีกหลายครั้งท่านก็รับภาระดูแลหลุมขุดค้นและซากเตาโบราณทั้งหมดเป็นอย่างดี เมื่อมีผู้มาเยี่ยมชมท่านก็เป็นผู้บรรยายให้ความรู้เท่าที่จะสามารถทำได้ นอกจากนั้นท่านยังทุ่มเทในการรวบรวมโบราณวัตถุประเภทภาชนะดินเผาของแหล่งเตาแม่น้ำน้อยทั้งที่สมบูรณ์และแตกหักเอาไว้จัดแสดงพิพิธภัณฑสถานอีกมากมาย โดยที่เจ้าหน้าที่ของรัฐเองก็ไม่ได้ใส่ใจเก็บรักษาหรือทำหน้าที่ได้ดีเท่าที่ท่านทำมาอย่างต่อเนื่อง ท่านไม่ได้ทำเพราะว่าเป็นหน้าที่ หากทำเพราะความรักในแหล่งเตาแม่น้ำน้อยด้วยใจจริง....นี่เป็นครั้งแรกๆ ที่สิทธิดั้งเดิมในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดี (แหล่งเตาแม่น้ำน้อย) ของเจ้าอาวาสและชุมชนวัดพระปรางค์ถูกแย่งยึดไปโดยของรัฐและการอ้างสิทธิของความเป็นรัฐ

ปัญหาแหล่งเตาแม่น้ำน้อยและอาคารพิพิธภัณฑสถานเดาเฝ้าแม่น้ำน้อยไม่ได้สิ้นสุดลงเมื่อท่านเจ้าอาวาสเลิกยุ่งเกี่ยวกับเตาเฝ้าและพิพิธภัณฑสถาน แต่ทางราชการยังมีแผนงานในการขยายพื้นที่ปรับปรุงภูมิทัศน์ด้านหน้ากลุ่มอาคารพิพิธภัณฑสถานอีกแต่ดำเนินการไม่ได้เนื่องจากที่ดินที่ตั้งแหล่งเตาและที่ดินในโครงการเป็นของวัดส่วนหนึ่งอีกส่วนหนึ่งเป็นของชาวบ้านที่มีเอกสารสิทธิ์และมีข้อขัดแย้งอยู่กับวัด ซึ่งในเรื่องของความขัดแย้งนี้ทางราชการก็ไม่ได้เข้าไปดำเนินการแก้ไขแต่อย่างใดปล่อยให้เป็นการของ ท่านเจ้าอาวาสและคณะกรรมการวัด ในที่สุดท่านเจ้าอาวาสก็หาทางออกโดยการตั้งกองผ้าป่าขอรับบริจาคเงินเอามาซื้อที่ดินพิพาทจากชาวบ้าน ที่ดินส่วนนั้นก็ตกเป็นของวัดและที่ดินส่วนนี้ก็ถูกแย่งยึดเอาไปโดย “รัฐ” เป็นคำรบที่สอง ด้วยข้ออ้างว่าต้องการปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์ด้านหน้ากลุ่มอาคารพิพิธภัณฑสถานเดาเฝ้าแม่น้ำน้อย และบางส่วนจะปรับปรุงเป็นลานจอดรถสำหรับนักท่องเที่ยว เจ้าอาวาสก็ต้องเสียสละที่ดินทั้งหมดให้ “รัฐ” และ “คนของรัฐ” ซึ่งคราวนี้ไม่ใช่รัฐที่เป็นกรมศิลปากรเท่านั้น หากแต่ยังมีรัฐท้องถิ่นที่เป็นองค์การบริหารส่วนจังหวัดสิงห์บุรีเข้ามาเป็นผู้ดำเนินการแทนในฐานะที่ได้รับมอบกลุ่มอาคารพิพิธภัณฑสถานเดาเฝ้าแม่น้ำน้อยไปบริหารจัดการแทนกรมศิลปากรโดยที่ทางวัดไม่ได้รับการปรึกษาหารือในฐานะเจ้าของที่ดิน....นี่เป็นครั้งที่สองที่สิทธิดั้งเดิมและสิทธิตามกฎหมายในที่ดินโบราณสถานถูกแย่งยึดไปเพื่อ “การพัฒนา” ตามแนวคิดของ “คนที่คิดว่าตนเองทรงอำนาจรัฐ”

การแย่งยึดสิทธิดั้งเดิมในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและสิทธิตามกฎหมายในที่ดินที่ตั้งแหล่งโบราณคดีของชุมชนวัดพระปรารักษ์ครั้งที่สามที่ตามมาติดๆต่อจากครั้งที่สองในระยะเวลาไล่เลี่ยกันกระทำโดย “คนที่ทรงอำนาจรัฐ” ในหน่วยบริหารราชการส่วนภูมิภาค (จังหวัด) เมื่อผู้ว่าราชการจังหวัดต้องการใช้งบประมาณพัฒนาจังหวัดแบบบูรณาการ (งบชีโอ) เข้ามาก่อสร้างอาคารศูนย์สินค้าหนึ่งผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบลหรือโอท็อปในบริเวณพื้นที่ใกล้เคียงกับกลุ่มอาคารพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติแม่ป๋วยที่กรมศิลปากรมอบเวนให้แก่ อบจ.สิงห์บุรีไปแล้ว และที่ดินที่เหมาะสม (ในสายตาของผู้บริหารราชการ) ก็คือบริเวณที่ว่างด้านหน้าหลุมขุดค้นเตาเผาโบราณ ชื่อ “เตาตาเหวียนตาห่อง” ที่ชาวบ้านเคารพนับถือว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์มีวิญญาณของบรรพบุรุษเจ้าของเตาในสมัยโบราณสิงสถิตอยู่ ท่านเจ้าอาวาสและคณะกรรมการวัดคัดค้านขอให้ไปสร้างในพื้นที่อื่น แต่คนทรงอำนาจรัฐไม่ฟัง ยืนยันและสั่งการให้ใช้พื้นที่ตรงนั้นก่อสร้างอาคารโอท็อปและเตาเผาจำลองที่มีมูลค่ารวมเกือบสองล้านบาท ชุมชนวัดพระปรารักษ์ไม่อาจต้านทานอะไรได้ เพราะคนทรงอำนาจรัฐอ้างว่าเป็นที่ดินโบราณสถานที่กรมศิลปากรก็เห็นชอบอนุญาตให้ใช้ก่อสร้างได้ด้วย ท่านเจ้าอาวาสและชุมชนก็ได้แต่นั่งเจ็บกับความชอกช้ำไว้ในใจ ในขณะที่ความรู้สึกเป็นมิตร เป็นเพื่อน เป็นกัลยาณมิตรระหว่างชุมชนวัดพระปรารักษ์กับ “รัฐ” และ “คนทรงอำนาจรัฐ” ทั้งในระบบบริหารราชการส่วนกลาง (กรมศิลปากร) ระบบบริหารราชการส่วนภูมิภาค (จังหวัดสิงห์บุรี) และระบบบริหารราชการส่วนท้องถิ่น (อบจ. สิงห์บุรี) เริ่มปริแตกและไม่ลงรอยกันมากขึ้น

ประเด็นที่ชุมชนวัดพระปรารักษ์รู้สึกว่าถูกกระทำร้ายที่สุด คือ การสร้างอาคารโอท็อปลงตรงหน้าเตาตาเหวียนตาห่อง และเอาส่วนที่เป็นห้องน้ำห้องส้วมมาสร้างไว้ชิดบริเวณหน้าห้องไฟของเตาเผา

ผีตาเหวียนตาห่องเข้าทรงชาวบ้านและบอกว่าไม่พอใจมาก คนในชุมชนวัดพระปรารักษ์ก็ไม่สบายใจ หลายคนเริ่มไม่พอใจ “รัฐภูมิภาค” และ “คนทรงอำนาจรัฐภูมิภาค” มากขึ้นจนกลายเป็นโกรธ เกลียด และตัดเป็นตัดตายทางความสัมพันธ์กันเลย

อาคารโอท็อปสร้างขึ้นท่ามกลางความไม่พอใจของคนในชุมชนวัดพระปรารักษ์ และเมื่อสร้างเสร็จแล้วทางราชการส่วนภูมิภาคก็ไม่ได้ดำเนินการใช้ประโยชน์ใดๆตามวัตถุประสงค์ ได้แต่ทิ้งอาคารไว้เฉยๆจนดูเหมือนอาคารร้าง เมื่อชาวบ้านสอบถามมากขึ้นว่าสร้างไว้ทำไม ก็มอบเวนอาคารให้องค์การบริหารส่วนตำบลเชิงกลัดเอาไปจัดการให้บรรลู่วัตถุประสงค์ แต่ อบต.เชิงกลัดก็ไม่ได้ทำอะไรมากไปกว่าจัดงบประมาณจ้างชาวบ้านคอยรดน้ำต้นไม้และทำความสะอาดเป็นครั้งคราว ความรู้สึกเป็น “อริ” ระหว่างคนในชุมชนวัดพระปรารักษ์กับคนทรงอำนาจรัฐขยายวงออกไปสู่ความรู้สึกเป็นอริกับอาคารโอท็อป และกลุ่มอาคารพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติแม่ป๋วยที่กรมศิลปากรสร้างเอาไว้ด้วย

จากปรากฏการณ์ดังกล่าวเห็นได้ว่าในระยะเวลาเพียง 3 ปี ชุมชนวัดพระปรารักษ์ที่เคยใช้สิทธิดั้งเดิมและสิทธิในที่ดินตามกฎหมายเข้าไปจัดการทรัพยากรทางโบราณคดี (แหล่งเตาแม่น้ำน้อย) ให้เกิดประโยชน์ในการสร้างความเข้มแข็งให้กับวัฒนธรรมชุมชนมาเป็นเวลานานเกือบ 20 ปี ได้ถูกแย่งและยึดสิทธิดังกล่าวถึง 3 ครั้งติดต่อกัน (เป็นอย่างน้อย) ซึ่งให้เห็นว่าเมื่อมีโครงการพัฒนาของรัฐที่คนทรงอำนาจรัฐคิดและนำเข้าไปในชุมชนก็มักจะเข้าไปแย่งและยึดทรัพยากรสำคัญของชุมชนเอาไปจัดการเสียเองโดยที่คนในชุมชนถูกกีดกันหรือไม่ก็ถูกผลักดันออกไปอย่างไม่ไยดี คนในชุมชนท้องถิ่นที่ไร้อำนาจรัฐก็ต้องสยบยอมด้วยความบอบช้ำระทมใจอย่างที่สุด

ผู้เขียนได้รับรู้ข้อมูลดังกล่าวแล้วก็พยายามทำความเข้าใจว่าสิ่งที่เกิดขึ้นคืออะไร และคิดต่อไปว่าจะมีแนวทางบำบัดเยียวยาปัญหาดังกล่าวได้อย่างไรโดยไม่ทำให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งต้องเป็นผู้ถูกทำให้แพ้ หรือต้องกลายเป็นผู้เสียสละตลอดกาล (ซึ่งมักจะเป็นไปได้ไม่มากนักในแนวทางนี้)

ปี พ.ศ. 2548 ผู้เขียนได้ทราบข้อมูลจากนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่ฝึกภาคปฏิบัติทางสังคมสงเคราะห์ศาสตร์และการพัฒนาชุมชนอยู่ที่ชุมชนวัดพระปรารักษ์ว่าชุมชนกำลังหาวิธีฟื้นคืนสิทธิของชุมชนในการจัดการแหล่งเตาแม่น้ำน้อย แต่ไม่ทราบว่าจะดำเนินการอย่างไร เพราะกรมศิลปากรยกอาคารพิพิธภัณฑสถานและหลุมขุดค้นเตาโบราณในองค์การบริหารส่วนจังหวัดสิงห์บุรีไปบริหารจัดการแล้ว ทางวัดพระปรารักษ์และชุมชนไม่มีสิทธิใดๆอีกต่อไป ผู้เขียนแนะนำให้หนักจัดการความรู้ท้องถิ่นที่อยู่ในโครงการพัฒนาผู้นำพัฒนาชุมชนของ สกว. (คุณประณีต นาคะเสน) และชุมชนเริ่มต้นกระบวนการฟื้นคืนสิทธิด้วยการจัดการอดีตใกล้ตัวที่เป็นโบราณคดีของชุมชนในรูปแบบการจัดทำพิพิธภัณฑสถานพื้นบ้านเพื่อสร้างความเชื่อมั่นและพัฒนาศักยภาพในการพึ่งตนเอง และการจัดการด้วยตนเองให้เป็นที่ประจักษ์ก่อนที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการแหล่งเตาแม่น้ำน้อยและพิพิธภัณฑสถานแหล่งเตาแม่น้ำน้อยที่หน่วยงานทรงอำนาจรัฐยึดครองอยู่ คณะกรรมการพิพิธภัณฑสถานพื้นบ้านวัดพระปรารักษ์ชวนกันเดินทางไปศึกษาดูงานการจัดการพิพิธภัณฑสถานแหล่งโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานชุมชนท้องถิ่นในพื้นที่ปฏิบัติการโบราณคดีชุมชนที่จังหวัดน่าน เพื่อเรียนรู้ประสบการณ์การฟื้นคืนสิทธิชุมชนในการจัดการอดีตใกล้ตัว(โบราณคดีของชาวบ้าน)และอดีตไกลตัว (โบราณคดีของชาติ) จากครอบครัวจ๋ามนัส ชุมชนบ้านสวกพัฒนา ชุมชนบ้านนาขาว วัดนาขาว ชุมชนบ้านก้อดบ้านดอนศิริ ที่เข้าไปจัดการอดีตในชุมชน ในวัด และรอบๆชุมชนของตัวเองว่าทำได้อย่างไร เมื่อคณะกรรมการพิพิธภัณฑสถานวัดพระปรารักษ์กลับจากดูงานแล้วก็เริ่มปรับปรุงอาคารโรงงานเครื่องปั้นดินเผาที่รกร้างและจัดทำเป็นพิพิธภัณฑสถานพื้นบ้านวัดพระปรารักษ์ มีการจัดทอดผ้าป่าหาทุนดำเนินการพัฒนาพิพิธภัณฑสถาน

ปี พ.ศ. 2549 ชุมชนวัดพระปรารักษ์ขอให้คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ส่งนักศึกษาไปฝึกภาคปฏิบัติในชุมชนอีกรุ่นหนึ่งเพื่อสนับสนุนกิจกรรมการพัฒนาพิพิธภัณฑสถานที่ยังไม่เสร็จ คราวนี้ผู้เขียนเข้าไปเป็นอาจารย์นิเทศการฝึกภาคปฏิบัติที่เน้นปฏิบัติการฟื้นคืนสิทธิชุมชนวัดพระปรารักษ์ในการจัดการแหล่งเตาแม่น้ำน้อยและพิพิธภัณฑสถานที่เกี่ยวข้องกับแหล่งเตาแม่น้ำน้อยซึ่งเป็นทรัพยากรทางโบราณคดีที่เป็นหัวใจของท้องถิ่นและมีปัญหาความขัดแย้งแย่งชิงกันอยู่ระหว่างชุมชนท้องถิ่นกับหน่วยงานทรงอำนาจรัฐหลายระดับหลายหน่วยงาน

ปฏิบัติการในการฟื้นคืนสิทธิของชุมชนวัดพระปรารักษ์ในการจัดการอดีตเป็นกระบวนการในมรดก ที่มีกิจกรรมหลัก 3 ส่วนบูรณาการเข้าด้วยกันและดำเนินการไปพร้อมๆกันเมื่อเดือนมีนาคม – เดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2549 ได้แก่

- (1) การพัฒนาต่อยอดพิพิธภัณฑสถานบ้านวัดพระปรารักษ์ที่ดำเนินการค้างอยู่ให้แล้วเสร็จ
- (2) การริเริ่มและพัฒนาพิพิธภัณฑสถานไห่ฮู่เตาแม่น้ำน้อยโดยใช้อาคารโถกที่ปที่จังหวัดสิงห์บุรีสร้างไว้แต่ไม่ได้ใช้ประโยชน์
- (3) การสร้างพื้นที่ทางสังคมให้ชุมชนในการเข้าไปใช้สิทธิในการจัดการแหล่งเตาแม่น้ำน้อย

ชุมชนวัดพระปรารักษ์เริ่มต้นมรดกด้วยการยื่นเรื่องต่อองค์การบริหารส่วนตำบลเชิงกลัดขออนุญาตใช้อาคารโถกเพื่อพัฒนาเป็นพิพิธภัณฑสถานไห่ฮู่เตาแม่น้ำน้อย มีการจัดเวทีระดมข้อมูลความเห็นและเสนอข้อเรียกร้องต่อผู้บริหารอบต. เชิงกลัด ซึ่งนายก อบต.เชิงกลัดได้กล่าวอนุญาตอย่างเป็นทางการต่อสาธารณะในเวทีระดมความเห็นเมื่อปลายเดือนมีนาคม พ.ศ. 2549

ในทันทีที่ได้รับอนุญาต ชุมชนวัดพระปรารักษ์และนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ร่วมกันทำความสะอาดอาคาร ปรับปรุงพื้นที่ ค้นหาทรัพยากรที่มีอยู่ในวัดเพื่อนำมาใช้ในการจัดแสดงวัตถุในพิพิธภัณฑสถานโดยได้รับความอนุเคราะห์สนับสนุนเต็มกำลัง (ทั้งใจและทรัพย์) จากพระครูวิริยะโสภิต เจ้าอาวาสวัดพระปรารักษ์ ซึ่งให้ยืมตู้ แท่นฐาน และโบราณวัตถุประเภทภาชนะดินเผาเอาไปจัดแสดงและช่วยกันปรับเปลี่ยนให้อาคารโถกกลายเป็น **“พิพิธภัณฑสถานไห่ฮู่เตาแม่น้ำน้อย”** ได้สำเร็จภายในระยะเวลาสั้นๆเพียงสองสัปดาห์โดยที่ผู้บริหารระดับสูงของรัฐส่วนภูมิภาคในจังหวัดทราบเรื่องและพยายามยับยั้งแต่ก็ไม่สามารถหยุดกระบวนการของชุมชนได้ แม้ว่าจะสั่งการให้เจ้าหน้าที่ระดับต่างๆเข้าไปเจรจาและพยายามโน้มน้าวให้ชุมชนยกเลิกกิจกรรมพิพิธภัณฑสถานไห่ฮู่เตาแม่น้ำน้อย แต่ชุมชน (โดยการสนับสนุนอย่างเต็มกำลังจากนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์) ก็ดำเนินกิจกรรมต่อไปจนแล้วเสร็จพร้อมที่จะทำพิธีเปิดอย่างเป็นทางการได้

ปฏิบัติการโน้มน้าวให้ยอมรับสิทธิชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีของชุมชนวัดพระปรางค์อีกส่วนหนึ่ง ได้แก่ การสร้างโอกาสให้คนในชุมชนได้เข้าไป “แตะต้อง” หลุมขุดค้นเตาแม่น้ำน้อยที่อยู่ในพื้นที่กรรมสิทธิ์ของวัดพระปรางค์ที่ชุมชนรู้สึกว่าจะถูกแย่งและยึดไปแล้วอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาดโดยหน่วยงานทรงอำนาจรัฐส่วนกลาง (กรมศิลปากร) และส่วนท้องถิ่น(อบจ.สิงห์บุรี) ปฏิบัติการเข้าถึงทรัพยากรทางโบราณคดีครั้งนี้จึงเป็นก้าวแรกของการ “ฟื้นคืน” ซึ่งสิทธิและอำนาจดั้งเดิมตามวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น

ผู้เขียนได้จัดให้มีกิจกรรมการบริการหลุมขุดค้น “เตาตาเหวินตาห่อง” (กรมศิลปากรขุดเปิดไว้เมื่อสิบกว่าปีก่อนและกำหนดเรียกว่า เตาหมายเลข 7) ที่ชาวบ้านนับถือศรัทธาและยังรู้สึกว่าเป็นสมบัติใกล้ชิดชุมชนมากกว่าเตาอื่นๆ โดยแจ้งขออนุญาต (ทางโทรศัพท์) พาชาวบ้านเข้าไปแตะต้องหลุมขุดค้นทางโบราณคดีที่ถือเป็น “โบราณสถาน” ตามกฎหมาย ต่อผู้อำนวยการสำนักงานศิลปากรที่ 3 พระนครศรีอยุธยา และเรียนว่าจะไม่ทำให้โบราณสถานเสียหาย

พระสงฆ์ สามเณร ชาวบ้าน เยาวชนกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ในชุมชนวัดพระปรางค์ได้ร่วมกันทำความสะอาด กวาดเก็บขยะ ขุดลอกฝุ่นดินที่ทับถมอยู่ในหลุมขุดค้นและในตัวเตาเผาออกจนสะอาดตา และช่วยกันขุดลอกโดยเอาทรายที่ถมกลบส่วนปล่องเตาออกจนเห็นโครงสร้างเตาเผาที่ก่ออิฐซ้อนทับกันอยู่ถึง 5 ชั้น ซึ่งเป็นหลักฐานใหม่ที่ชี้ว่าแหล่งเตาแม่น้ำน้อยเป็นกิจการผลิตเครื่องปั้นดินเผาในระดับมหาดตักที่ทำติดต่อกันหลายร้อยปีในสมัยกรุงศรีอยุธยา

ในการจัดกิจกรรมบริการหลุมขุดค้น “เตาตาเหวินตาห่อง” ทางราชการส่วนภูมิภาคได้เข้าไปมีส่วนร่วมดำเนินการด้วย โดยสำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอบางระจันได้ขอนำเยาวชน 100 คน เข้ารับการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการการดูแลรักษาแหล่งโบราณคดี มีการบรรยายให้ความรู้ทางวิชาการเกี่ยวกับประวัติ คุณค่า และความสำคัญของแหล่งเตาแม่น้ำน้อยและทรัพยากรทางโบราณคดีในบริเวณวัดพระปรางค์ และให้เยาวชนร่วมทำความสะอาดขุดลอกดินฝุ่นและทรายที่ทับถมในเตาเผาออก (คล้ายๆกับการขุดค้นทางโบราณคดี) ซึ่งกิจกรรมนี้ผู้บริหารราชการส่วนภูมิภาคระดับอำเภอและระดับจังหวัดรับทราบและอนุมัติให้ดำเนินการร่วมกับชุมชนได้ แสดงว่าผู้บริหารภาครัฐก็เห็นศักยภาพและความสามารถของชุมชนท้องถิ่นด้วยแต่ยังไม่แสดงอาการยอมรับออกมาตรงๆ

ในปฏิบัติการนี้มีการจัดทำนิทรรศการแสดงเรื่องราวของเตาตาเหวินตาห่องทั้งในชุดความรู้โบราณคดีสากล และชุดความรู้ของชาวบ้านติดตั้งไว้ข้างๆหลุมขุดค้นทางโบราณคดี รวมทั้งฝึกเยาวชนทั้งที่เป็นสามเณร และเด็กนักเรียนให้สามารถบรรยายนำชมเตาตาเหวินตาห่องได้ด้วย ปฏิบัติการนี้ช่วยให้สมาชิกชุมชนวัดพระปรางค์ทั้งสงฆ์และฆราวาสรู้สึกได้ว่า “เตาตาเหวินตาห่อง”

ได้กลับคืนมาเป็นของชุมชนอีกครั้งหนึ่งแล้ว ความกลัวโกรธของชุมชนที่มีต่อคนทรงอำนาจรัฐส่วนต่างๆเริ่มคลี่คลายลงไปมาก

ปฏิบัติการสร้างความเชื่อมั่นในสิทธิและพลังความสามารถของชุมชนในการจัดการ “อดีต” อีกกิจกรรมหนึ่งในชุมชนวัดพระปรารค์ ก็คือ **การพัฒนาพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดพระปรารค์** ที่ชุมชนเริ่มทำมาตั้งแต่เมื่อปี พ.ศ. 2548 แต่ยังไม่แล้วเสร็จ นักศึกษาได้ร่วมกับนักจัดการความรู้ท้องถิ่น ผู้นำชุมชน พระสงฆ์ สามเณร และชาวบ้าน ระดมความคิด ระดมทรัพยากร (สิ่งของ+เงิน) และวัตถุทางวัฒนธรรมนำมาจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดพระปรารค์ได้เป็นผลสำเร็จเรียบร้อยพร้อมที่จะเปิดให้บริการอย่างเป็นทางการ

เมื่อปฏิบัติการทั้งสามส่วนแล้วเสร็จพร้อมที่จะนำเสนอต่อสาธารณะชุมชนก็ปรึกษาหารือกันว่าจะทำพิธีเปิดพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดพระปรารค์ พิพิธภัณฑ์ใหลี่หู่เตาแม่น้ำน้อย และเตาตาเหวินตาห่องอย่างเป็นทางการ ที่ประชุมตกลงกันว่าวันที่เหมาะสมสำหรับการจัดพิธีเปิดเป็นวันเสาร์ต้นเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2549 และมีความเห็นร่วมกันว่าควรเรียนเชิญผู้ว่าราชการจังหวัดสิงห์บุรีเป็นประธานฝ่ายฆราวาสทำพิธีเปิด (เป็นปฏิบัติการในมรัฐขั้นสุดท้าย)

กำนันตำบลเชิงกลัด ตัวแทนชาวบ้าน พร้อมด้วยนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้ขอเข้าพบและเรียนเชิญผู้ว่าราชการจังหวัดสิงห์บุรี แต่ผู้ว่าฯยังไม่ตอบรับคำเชิญอย่างชัดเจน และมีแนวโน้มว่าจะไม่ไปเป็นประธานให้ชุมชน ซึ่งคำตอบนั้นก่อให้เกิดความกังวลแก่ชุมชนมาก โดยเฉพาะกำนันที่เป็นผู้ได้บังคับบัญชาของผู้ว่าฯโดยตรงเครียดมากด้วยไม่ทราบกับผู้ว่าฯจะไม่พอใจมากน้อยเพียงใด

ชุมชนวัดพระปรารค์ไม่รอคำตอบของผู้ว่าฯว่าจะตอบรับเป็นประธานเปิดพิพิธภัณฑ์ให้หรือไม่ต่างช่วยกันจัดเตรียมงานอย่างดีเยี่ยม จนกระทั่งถึงวันเปิดพิพิธภัณฑ์ และเหลือเวลาอีกเพียงครึ่งชั่วโมงก่อนถึงกำหนดเวลาฤกษ์ ผู้ว่าฯก็ให้คนโทร.ไปบอกชุมชนที่กำลังเดินทางไปเป็นประธานเปิดพิพิธภัณฑ์ให้ (ปฏิบัติการในมรัฐสำเร็จแล้ว)

ในระหว่างพิธีการเปิดและชมพิพิธภัณฑ์ ผู้ว่าฯ และท่านเจ้าอาวาสที่หมางเมินกันมานานหลายเดือนก็ได้มีโอกาสพูดคุย และพินิจมิตรภาพให้แก่กันได้เป็นอย่างดี ปฏิบัติการในมรัฐที่ชุมชนวัดพระปรารค์จึงไม่ใช่เพียงแค่ทำให้ภาครัฐยอมรับสิทธิชุมชนท้องถิ่นในการจัดการอดีตเท่านั้น หากแต่ยังสลาย “**ความเป็นอริ**” ต่อกันลงได้อีกด้วย ทุกคนมีความสุขมากในวันที่พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดพระปรารค์ พิพิธภัณฑ์ใหลี่หู่เตาแม่น้ำน้อย และเตาตาเหวินตาห่องถูกเปิดสู่สาธารณะอย่างเป็นทางการ ในขณะที่พิพิธภัณฑ์เตาแม่น้ำน้อยที่หน่วยงานทรงอำนาจรัฐส่วนกลางสร้างไว้แล้วยกให้องค์กรทรงอำนาจรัฐส่วนท้องถิ่นบริหารจัดการยังไม่รู้ว่าจะเปิดเป็นทางการได้เมื่อใด

ไม่กี่วันหลังจากพิธีเปิดพิพิธภัณฑ์ไหสีหูเตาแม่น้ำน้อย จังหวัดสิงห์บุรีก็ประกาศผลการคัดเลือกหมู่บ้านโอท็อปดีเด่น โดยชุมชนวัดพระพรางค์หมู่ที่ 7 ตำบลเชิงกลัด อำเภอบางระจัน ได้รับการคัดเลือกเป็นหมู่บ้านโอท็อปดีเด่นหนึ่งในสองแห่งของจังหวัดสิงห์บุรี ซึ่งถือได้ว่าปฏิบัติการโบราณคดีชุมชนได้มีส่วนหนุนช่วยให้ผู้บริหารจังหวัดสิงห์บุรียอมรับในสิทธิและความสามารถของชุมชนวัดพระพรางค์ในการจัดการอดีตให้สอดคล้องกับนโยบายรัฐได้อย่างมีประสิทธิภาพ สามารถนำไปประกวดประชันกับจังหวัดอื่นๆได้ในระดับประเทศ

สรุป

หลายคนอาจเข้าใจว่าความเป็น “รัฐ” และ “คนทรงอำนาจรัฐ” เป็นเรื่องที่ยกออกไปจาก “มหาชน” หรือ คนส่วนมากไปโดยสิ้นเชิง **คนทรงอำนาจรัฐ** (ที่เรียกกันว่าข้าราชการ พนักงานราชการ พนักงานรัฐวิสาหกิจ ข้าราชการการเมือง ผู้ดำรงตำแหน่งทางการเมืองหรือชื่อเรียกอื่นๆที่ปฏิบัติหน้าที่การงานโดยอาศัย “อำนาจรัฐ” เป็นกลไกสำคัญ) จึงมักกระทำในลักษณะที่เป็นไปในทาง *ลิดรอน ยึด แหย่* สิ่งที่เราเรียกว่า “สิทธิ” ของคนส่วนมาก (มหาชน ชุมชน) ไปบริหารจัดการเสียเอง สิทธิส่วนสำคัญที่ไม่น่าจะถูกลิดรอน ยึดและแหย่เอาไปเสียจากชุมชนท้องถิ่นก็คือ สิทธิในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมที่เป็น “อดีต” เพราะทำให้ชุมชนท้องถิ่นขาดประสบการณ์ทางวัฒนธรรมชุมชน ไร้รากแก้วทางวัฒนธรรม ฟุ้งตัวเองไม่ได้ ฟุ้งกันเองไม่ได้ ฟุ้งฟุ้งอิงอาศัยกันกับใครๆก็ไม่ได้ ความสามารถในการอยู่รอดและการอยู่ร่วมกันต่ำมาก สังคมโดยรวมจึงต้องฟุ้งฟุ้งและตกเป็นเหยื่อทางวัฒนธรรมของกลุ่มคนที่มีอำนาจทางความรู้ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี อำนาจทุน อำนาจเงิน และอำนาจทางการเมืองการปกครองอย่างไม่มีวันล้มตาอำปากเป็นอิสระได้

กลไกในการฟื้นคืนสิทธิชุมชนท้องถิ่นในการจัดการตนเองมีหลายอย่างหลายแนวทาง “โบราณคดีชุมชน : Community Archaeology “ เป็นกลไกเชิงกระบวนการที่ผู้เขียนริเริ่มและทดลองใช้เพื่อการฟื้นคืนสิทธิชุมชนท้องถิ่นด้วยการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์ชุมชน โดยกระทำผ่านกระบวนการศึกษาวิจัยในพื้นที่จังหวัดน่าน จังหวัดพะเยา และจังหวัดสิงห์บุรี และมีผลของปฏิบัติการเป็นไปในทางที่ “คนทรงอำนาจรัฐ” ส่วนต่างๆเริ่มยอมรับสิทธิและความสามารถของชุมชนท้องถิ่นให้เข้าไปเป็นผู้จัดการทรัพยากรทางโบราณคดีที่ “รัฐ” สงวนสิทธิเอาไว้จัดการเองมาเป็นเวลานาน

กระบวนการโบราณคดีชุมชนเพื่อการโน้มน้าวรัฐสามารถดำเนินการได้หลายรูปแบบแล้วแต่สภาพปัญหาและศักยภาพของพื้นที่ แต่โดยมากมักจะเริ่มจากการ “แข็งขันฝืนรัฐโดยไม่ขัดกฎหมาย” ใน

ระยะต้น เป็นการสร้างความกล้าและความเชื่อมั่นให้กับชุมชนในการฝ่าฟันเกณฑ์หรือแนวปฏิบัติที่คนทรงอำนาจรัฐกำหนดขึ้นเองจนเชื่อกันว่าเป็นกฎระเบียบ ซึ่งขั้นตอนนี้ชุมชนท้องถิ่นจะได้เรียนรู้ถึงสิทธิดั้งเดิมตามธรรมชาติและวัฒนธรรม และรู้ถึงความเป็นไปได้ในการใช้สิทธิของตนเองและชุมชนที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรทั้งหลายที่มีอยู่ในพื้นที่ชุมชน

เมื่อ “การแข็งขันฝืนรัฐ” เป็นไปได้แล้ว ก็ใช้ปฏิบัติการ “โน้มน้าวรัฐ” ส่วนต่างๆ ให้เข้ามารับรู้และมีส่วนร่วมในการทำงานกับชุมชนทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ทั้งนี้ให้เป็นไปแบบแข็งขันอย่างอ่อนน้อมถ่อมใจไปพร้อมๆ กัน คือ **ไม่ห่อต้อรัฐ** แต่ก็ไม่ **ข้ามรัฐ** จนเกิดความรู้สึกเป็นศัตรูถาวรพยายามทำให้คนทรงอำนาจรัฐเห็นว่าสิ่งที่ชุมชนท้องถิ่นดำเนินการไม่ได้เป็นพิษเป็นภัยกับเขา หากเป็นประโยชน์โดยตรงที่พวกเขาไม่ต้องลงมือลงแรงดำเนินการเองเสียอีก เมื่อคนทรงอำนาจรัฐได้เห็นว่าการที่ชุมชนท้องถิ่นสามารถดำเนินการแบบพึ่งตนเองได้ ไม่ร้องขอหรือรอความช่วยเหลือจากรัฐอย่างที่เคยเป็นในระยะแรกก็อาจจะหมั่นไส้ ไม่ชอบขึ้นหน้าอยู่บ้าง แต่เมื่อความสำเร็จของชุมชนกลายเป็นความสำเร็จของพวกเขาไปด้วยโดยปริยายแล้ว มิตรภาพก็จะเคลื่อนเข้ามาแทนที่ได้เองอย่างไม่ต้องสงสัย

ชุมชนท้องถิ่นจำนวนมากในประเทศไทยกำลังหาหนทางฟื้นคืนสิทธิในการจัดการทรัพยากรทุกชนิดทุกประเภทที่ “รัฐ” และ “คนทรงอำนาจรัฐ” ลิดรอน แยก และยึดเอาไปและกำลังดำเนินการลิดรอน แยก และยึดมากขึ้นและถี่ขึ้นอีกในอนาคตอันใกล้ ความพยายามที่จะเสนอให้คณะผู้ร่างรัฐธรรมนูญนำเอาเรื่องสิทธิชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรประเภทต่างๆ เอาไปใส่ไว้ให้ชัดเจนมากขึ้นในกฎหมายแม่บทของประเทศก็เป็นหนทางหนึ่งที่จะสร้างความมั่นใจให้กับคนหมู่มากได้ แต่จะไว้ใจได้อย่างไรว่า “รัฐธรรมนูญ” จะไม่ถูกฉีกแล้วร่างใหม่ ประกาศใช้แล้วก็ฉีกแล้วร่างใหม่อีกเป็นวัฏจักรที่เลวร้ายต่อไปไม่มีที่สิ้นสุด ผู้เขียนเห็นว่ามรรควิธีสำคัญและเป็นไปได้มากที่สุดในการฟื้นคืนสิทธิชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากร คือ การลงมือทำ ลงมือปฏิบัติการ ลงมือเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการ เพื่อแสดงให้เห็นว่า “**เราก็จัดการได้ดีถ้ามีคนช่วยสร้างโอกาสและบรรยากาศในการจัดการที่ดีให้กับเรา**”

“โบราณคดีชุมชน” เป็นทางเลือกสำหรับการฟื้นคืนโน้มน้าวรัฐให้รับรองสิทธิชุมชนท้องถิ่นในการจัดการ “อดีต” จัดการทรัพยากรทางโบราณคดี จัดการทรัพยากรวัฒนธรรมได้ทางหนึ่ง อาจจะยังไม่ใช่วิธีที่ดีที่สุด อาจจะยังเป็นทางที่ขรุขระ มีหนาม มีหินเกะกะอยู่บ้าง แต่ก็ยังเป็นทางที่ทำหายหากไม่ลองเดินดูบ้างแล้วจะรู้ได้อย่างไรว่า “ผ่านได้” ชุมชนใดสนใจอยากลองเดินแต่ไม่กล้า ก็ไปถามไปคุยกับชาวบ้านสวกพัฒนา ชาวบ้านนาขาว ชาวบ้านก้อด บ้านดอนศรี อำเภอมืองน่าน จังหวัดน่าน ไปถามไปคุยกับชาวบ้านบัว ตำบลแม่กา อำเภอมือง จังหวัดพะเยา ไปถาม ไปคุยกับ

ชาวบ้านที่ชุมชนวัดพระปรารค์ ตำบลเชิงกลัด อำเภอบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี หรือไม่กี่ปีถัดไป คุยกับชาวบ้านโป่งมะนาว ตำบลห้วยขุนราม อำเภอพัฒนานิคม จังหวัดลพบุรีดูก่อนก็ได้ เชื่อว่าจะได้คำตอบ ได้คำแนะนำที่ดีและนำไปปฏิบัติการด้วยตัวเองได้.

ผู้เขียนขอเป็นตัวแทนชุมชนท้องถิ่นขอขอบคุณอธิบดีกรมศิลปากรและคณะผู้บริหารกรมศิลปากร ผู้ทรงอำนาจสูงสุดทางโบราณคดีในประเทศไทยที่ใจกว้างเปิดโอกาสให้ชุมชนท้องถิ่นต่างๆทั้งในจังหวัดน่าน จังหวัดพะเยา และจังหวัดสิงห์บุรีได้เข้าไปจัดการ “อดีต” ที่เป็นแหล่งโบราณคดีได้มากกว่าที่ผ่านมา ขอขอบคุณคณะกรรมการอนุรักษ์มรดกไทย กรมศิลปากรที่มีมติให้ดาบตำรวจมนัส คำ คำ ผู้จัดการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเมืองน่านบ้านบ่อสวก และพิพิธภัณฑสถานบ้านสวกแสนชื่น จังหวัดน่านเป็นผู้ได้รับพระราชทานเข็มที่ระลึกในฐานะผู้สนับสนุนการอนุรักษ์มรดกไทย ขอขอบคุณคุณนิพนธ์ ชันธปราบ อดีตรองผู้ว่าราชการจังหวัดน่าน ผู้บริหารราชการส่วนภูมิภาคท่านแรกๆที่เข้าไปให้กำลังใจชาวบ้านสวกพัฒนาในการจัดการพิพิธภัณฑสถานลุ่มชุดคันทางโบราณคดี ขอขอบคุณร.ต.ต. ธนะพงษ์ จักกะพาก อดีตผู้ว่าราชการจังหวัดน่าน ผู้ซึ่งให้ความสำคัญกับกระบวนการพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นที่วัดนาซาว โดยการเดินทางเข้าไปให้กำลังใจและเป็นประธานเปิดพิพิธภัณฑสถานวัดบ้านนาซาวสามัคคีและสนับสนุนยกย่องจนเป็นพิพิธภัณฑสถานตัวอย่างของจังหวัดน่าน ขอขอบคุณคุณชัย ไสภณพาณิช และคณะผู้บริหารบริษัทกรุงเทพประกันภัย จำกัด (มหาชน) ที่สนับสนุนเงินจำนวน 4 ล้านบาท ให้ชุมชนบ้านบัวได้มีที่ยืนทางสังคมในการจัดการแหล่งเตาบ้านบัวให้เป็นพิพิธภัณฑสถานโบราณคดีของชุมชนตามที่มุ่งหวังขอขอบคุณคุณจุฑามาศ ประทีปะวนิช อดีตผู้ว่าราชการจังหวัดสิงห์บุรี ที่แม้ในระยะต้นอาจจะชุ่นข้องหมองอารมณ์กับชุมชนวัดพระปรารค์ในเรื่องการช่วงชิงพื้นที่อาคารโอท็อปกันอยู่บ้าง แต่ท่านก็สามารถเข้าใจยอมรับศักยภาพของชุมชนอย่างรวดเร็ว และในที่สุดท่านก็เป็นกำลังหนุนสำคัญที่ทำให้ชุมชนวัดพระปรารค์ก้าวออกมายืนอยู่บนฐานที่มั่นคงในการดูแลจัดการ “อดีต” ในชุมชนของตนเองได้แบบได้สุขเสมอกัน หวังเป็นอย่างยิ่งว่าแบบอย่างที่เกิดขึ้นในจังหวัดน่าน จังหวัดพะเยา และจังหวัดสิงห์บุรี จะช่วยให้ชุมชนท้องถิ่นอื่นๆ และ “คนทรงอำนาจรัฐ” ในส่วนต่างๆที่เกี่ยวข้องกับทั้ง “อดีต” และ “ชุมชนท้องถิ่น” มองเห็นทางที่จะทำงานเสริมพลังกันและกัน ทำนุบำรุงกันและกันให้เกิดความเข้มแข็งแก่ส่วนรวมได้ไม่ยาก ขอขอบคุณทุกท่านด้วยความจริงใจครับ.

เอกสารประกอบการเขียนบทความ

สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ. 2550, **หนังสือประกาศเกียรติคุณรางวัลสภาวิจัย ประจำปี**

2549. กรุงเทพฯ : อรุณการพิมพ์.

สายนต์ ไพเราะญจิตร. 2548, **กระบวนการโบราณคดีชุมชน : การวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในจังหวัดน่าน.** (รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์).

กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา และภาควิชาการพัฒนาศูนยชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สายนต์ ไพเราะญจิตร. 2548, **การจัดการโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น.** กรุงเทพฯ : สถาบันพระปกเกล้า (วิทยาลัยพัฒนาการปกครองท้องถิ่น).

สายนต์ ไพเราะญจิตร. 2548, **การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในงานพัฒนาชุมชน.** กรุงเทพฯ : โครงการโบราณคดีชุมชน ภาควิชาการพัฒนาศูนยชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สายนต์ ไพเราะญจิตร. 2547, **การฟื้นฟูพลังชุมชนด้วยการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและพิพิธภัณฑ : แนวคิด วิธีการ และประสบการณ์จากจังหวัดน่าน.** กรุงเทพฯ : โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.).

สายนต์ ไพเราะญจิตร. 2546, **โบราณคดีชุมชน : การจัดการอดีตของชาวบ้านกับการพัฒนาชุมชน.** กรุงเทพฯ : โครงการโบราณคดีชุมชน ภาควิชาการพัฒนาศูนยชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

บทคัดย่อ

ชื่อบทความ จากแรงงานทาสสู่แรงงานเถื่อน : คนข้ามชาติในรัฐ รัฐในคนข้ามชาติ
ชื่อผู้เขียน อติศร เกิดมงคล

สาระสังเขปของบทความ

สังคมไทยวันนี้มีคนข้ามชาติจากประเทศเพื่อนบ้าน 3 ประเทศ คือ พม่า ลาว กัมพูชา ที่เข้ามาเป็น/กลายเป็น/ถูกทำให้เป็นแรงงานข้ามชาติในประเทศไทยสูงถึงเกือบ 2 ล้านคน ซึ่งแสดงให้เห็นว่าวันนี้ประเทศไทยเป็นประเทศที่มีผู้ย้ายถิ่นข้ามชาติล้นหลามเข้ามาทำงานระดับล่างอยู่ร่วมในสังคมไทยเป็นจำนวนมาก

ความน่าสนใจของการย้ายถิ่นโดยเฉพาะจากประเทศพม่า คือ เป็นลักษณะของการ “ลอดรัฐ” ทั้งรัฐพม่าและรัฐไทย ประชาชนพม่าและชนกลุ่มน้อยถูก “บีบบังคับ” ให้ลี้ภัยออกนอกประเทศอย่างไม่ขาดสาย เพราะรัฐพม่ามีนโยบายในการเข้าไปจัดการและควบคุม “พื้นที่” ที่ชนกลุ่มน้อยอาศัยอยู่อย่างเข้มข้นในรูปแบบต่างๆ และยังมีปฏิบัติการที่เข้าไปจัดการกับชีวิตประจำวันของผู้คน เช่น การเกณฑ์แรงงานไปเป็นลูกหาบให้ทหารพม่า สิ่งเหล่านี้ทำให้เกิดการอพยพย้ายถิ่นอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้

เมื่อมีการเคลื่อนย้ายคนกลุ่มนี้เข้ามามาก นอกเหนือจากสถานภาพการเข้ามาเป็นแรงงานแล้ว นัยสำคัญของการเป็นผู้หลบหนีเข้าเมืองผิดกฎหมายก็ติดตามมาอย่างยากจะหลีกเลี่ยง อดิของสังคมไทยต่อแรงงานข้ามชาติ ประกอบกับแนวคิดในการจัดการของรัฐไทยที่ผ่านมาก็วางอยู่บนฐานแนวคิดเรื่องของความมั่นคงแห่งชาติเป็นหลัก ไม่ได้ให้ความสำคัญต่อการคุ้มครองแรงงานข้ามชาติ เท่ากับเป็นการเปิดโอกาสให้เกิดการละเมิดสิทธิมนุษยชนในรูปแบบต่างๆ

ในช่วงที่ผ่านมาสิ่งหนึ่งที่เกิดขึ้นต่อเนื่อง คือ สังคมที่ดำรงอยู่ด้วยความกลัว เราถูกทำให้กลัวในซึ่งกันและกัน คนไทยกลัวแรงงานพม่า กลัวว่าพวกเขาเหล่านั้นจะมาทำร้ายตนเอง กลัวพวกเขาเหล่านั้นจะก่อเหตุร้ายกับคนรอบข้างของตนเอง ในขณะที่เดียวกันแรงงานข้ามชาติก็กลัวคนไทยจะแจ้งความจับพวกเขา กลัวการถูกเจ้าหน้าที่รัฐทำร้ายพวกเขา กลัวนายจ้างจะทำร้ายพวกเขา กลัวการถูกส่งกลับไปสู่ความไม่ปลอดภัยในประเทศของตนเอง ความกลัวเหล่านี้ไม่ใช่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ เป็นความกลัวที่ถูกสร้างขึ้นจากกระบวนการหล่อหลอมรูปแบบต่างๆของรัฐ และการรับรู้ผ่านสื่อต่างๆ ซึ่งก่อให้เกิดฐานคติที่เป็นลบต่ออีกฝ่ายหนึ่ง และสังคมได้ผลิตซ้ำฐานคติเหล่านี้ครั้งแล้วครั้งเล่า จนกลายเป็นความปกติ ความเคยชิน และสุดท้ายกลายเป็นเรื่องธรรมชาติของคนบางกลุ่ม และกลายเป็นความชอบธรรมให้แก่ความรุนแรงในรูปแบบต่างๆไป

ความรุนแรงที่เกิดขึ้นกับแรงงานข้ามชาติถ้าวิเคราะห์กันอย่างที่สุดมันมีกระบวนการในการให้ความชอบธรรมกับประชาชนไทยบางคน/บางกลุ่ม/บางพวก โดยมี"รัฐ"คอยค้ำจุนความชอบธรรมในการใช้ความรุนแรงอยู่เบื้องหลัง รูปการณ์ต่างๆที่คนข้ามชาติเผชิญได้กลายเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้พวกเขาและเธอไม่กล้าเปลี่ยนแปลง ไม่กล้าส่งเสียงพูดในฐานะที่เป็นกลุ่มคนที่มีสิทธิ มีเสียง มีศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์เหมือนกับคนทั่วไป ในขณะเดียวกันแม้ว่าพวกเขาจะพยายามเปลี่ยนแปลง แต่เสียงของพวกเขาก็ไม่ได้รับความสนใจในการรับฟังอย่างแท้จริง สถานการณ์เหล่านี้เองมีส่วนอย่างสำคัญในการเบียดขับให้แรงงานข้ามชาติจากพม่ากลายเป็นบุคคลชายขอบของกลุ่มชนชายขอบที่ดำรงอยู่ในสังคมไทย

พื้นที่ภาคสนามที่ศึกษา หรือแหล่งข้อมูลหลักในการศึกษา

พื้นที่ที่มีแรงงานข้ามชาติจากประเทศพม่าอาศัยอยู่ 5 พื้นที่

- กรุงเทพมหานคร
- สมุทรสาคร
- ระนอง
- ตาก
- พังงา

แนวความคิด กรอบคิด หรือประเด็นทางทฤษฎี หรือข้อค้นพบ

เมื่อพูดถึงแรงงานข้ามชาติ คำที่จะปรากฏมาพร้อมกับคำๆนี้ คือ คำว่าแรงงานเถื่อน ผู้หลบหนีเข้าเมืองผิดกฎหมาย ผู้ค้ายาเสพติด เมื่อลองตั้งคำถามอย่างจริงจัง จะพบว่าการปรากฏคำเหล่านี้เกิดขึ้นภายใต้วาทกรรม "ชาตินิยม" วาทกรรมที่ถูกสร้างขึ้นมาในยุคล่าอาณานิคม เมื่อมันถูกนำไปเชื่อมโยงเข้ากับ "คนไทย" "รัฐไทย" ทำให้วาทกรรมดังกล่าวไม่ได้ปฏิบัติการแค่ในระดับพื้นที่ที่ควบคุมคนกลุ่มนี้ไว้ แต่ลงลึกในระดับของตัวบุคคลที่ทำให้ไม่ว่าใครก็ตามที่เป็นแรงงานข้ามชาติ โดยเฉพาะที่มาจากประเทศพม่ากลายเป็นบุคคลอันตราย ปรากฏการณ์เหล่านี้เองพิสูจน์ให้เห็นว่า วาทกรรมเรื่องชาติ เรื่องรัฐชาติได้เข้ามาทำลายและลดทอนความเป็นพลเมืองที่มีสิทธิมีเสียงลงอย่างเห็นได้ชัด รัฐชาติได้มาพร้อมกับประวัติศาสตร์การสร้างตัวตนและการสร้างความเป็นอื่นให้กับชนในชาติ ทำให้คนบางกลุ่มในชาติกลายเป็น "คนอื่น" ของชาติอย่างตั้งใจและจงใจ

คำหลักในบทความ

การสร้างความรุนแรงผ่าน "ความเป็นอื่น" ให้แรงงานข้ามชาติ ผ่านเทคนิคอำนาจของ "ความเป็นรัฐชาติ"

Title Form Slave labour to Illegal Migrant Workers : Transnational People in State,
State in Transnational People

Author Adisorn Kerdmongkol

Abstract

Thai society today contains transnational people from our 3 neighborhoods, Burma, Lao and Cambodia, which entered to be, were become and were forced to be transnational labor up to almost two millions. This also indicates that Thailand has a large number of these lower class illegal transnational immigrants mixing in the society.

Interestedness of the immigration, especially from Burma, is the characteristics of "Cross Border" for both Burma and Thai's. Burmese and minorities were forced to emigrate continually because the government's policy was provided to extremely strictly manage and control the "States" of these minorities in various means. It even managed their daily life like conscripting the labor to serve Burmese Forces. Therefore, these enforced the emigration unavoidable.

Labor Status is not only a consequence of a lot of immigrants, but Being Illegal Labor also follows inevitably. Thai society bias against transnational labor and the government management concept, based mainly on National Stability, did not give an importance on Transnational Labor Protection. As a result, many opportunities were opened for various forms of Human Right Violation.

In the past, one thing happened recurrently is that the society was filled with fear. We were frightened by each other. We, Thais, were frightened by Burmese Labors on that they would hurt us and harm people around us. At the same time, we also frightened Burmese on that we would lead the police to arrest them, the government officers would injure them and they would be sent back to face an unsafely condition in their country. These kinds of fear are not innate, created naturally and automatically, but they were developed according to a variety of government patterns as well as multiple media

forms acknowledging. These created negative attitude toward another party. In the meantime, the society emphasize on all these again and again until they become normality, familiarity, and then naturalness of some groups of people. Most of all they became justness for several types of violent behavior.

If we very carefully analyze the Violence occurred among these transnational labors, we can find many procedures providing justness for some particular Thai persons, Groups or Departments, which the government indirectly maintained the justness of violent behaviors behind the scene. Many occurrences experienced by the transnational people were turned to be essential parts forcing them not to speak out or say as they have their right, voice and dignity of human being equaled to the other normal ones. Even though, they tried to say something, their voice were ignored to listen to indeed. These situations, as an important role, have been forcing Burmese Transnational Labors to be At-Border-Persons living in the Thai society.

Areas for Field Study or Main Sources for Study

There are mainly 5 areas of Burmese Transnational Labors residence.

- Bangkok
- Samut Sakorn
- Ranong
- Tak
- Phang-nga

Concepts, Frame of Thought or Theory Issues or Findings, Recommendation or Main Discussion of your Article

When we talk about transnational labor, the words always shown up with this are Illegal Labor, Illegal Immigrants and Drug Sellers. If the series of questions are seriously set, we can find these words under the speech “Nationalism,” created in the coronial era. It was connected to Thais and Thai Government and implemented not only in the control area for the particular groups of people, but for everyone considered transnational labor

living wherever in the Land. Burmese labors are granted as dangerous persons, which can be proved and seen on National Speech – Nation State was taken to destroy and ware away citizenship having theirs right and voice dramatically, Nation State was entered with the History of Self-Creation distinguishing from the others for all living in the Land. These make some groups of people in the Land to be the other of the Land deliberately and intentionally.

Keywords

Building Violence through Being Another for Transnational Labor through Technical Authority of “Being Nation State”

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล นายอดิสร เกิดมงคล
 หน่วยงาน Thai Action Committee for Democracy in Burma (TACDB)
 ที่อยู่ 90 ซอยอยู่ออมสิน ถนนจรัญสนิทวงศ์ 40 บางพลัด กรุงเทพฯ 10700
 โทรศัพท์ 089-7887138, 02-8834428
 โทรสาร 02-4249173
 อีเมล ngaochan@hotmail.com , ngaochan2517@yahoo.com

ประวัติการศึกษา ศิลปศาสตรบัณฑิต (พัฒนาชุมชน) สถาบันราชภัฏเชียงใหม่
 งานวิจัยหรือค้นคว้าที่กำลังทำอยู่ และประเด็นวิชาการที่สนใจ

- คนข้ามชาติ การย้ายถิ่นข้ามพรมแดน
- ประสบการณ์ข้ามพรมแดน
- สิทธิของคนข้ามชาติในสังคมไทย
- งานวิจัยที่ทำอยู่เรื่อง “การเข้าถึงการศึกษาของเด็กต่างชาติในประเทศไทย”

จากแรงงานทาสสู่แรงงานเถื่อน : คนข้ามชาติในรัฐ รัฐในคนข้ามชาติ

อดิศร เกิดมงคล

บุษยรัตน์ กาญจนดิษฐ์

“ผมเพิ่งถูกคิดขึ้นมาว่า เราก็เหมือนเพนกวิ้น พยายามสุดชีวิตที่จะยืนหยัดตัวตรง และหาที่ทางสักแห่งให้เรามีที่ยืนในเม็กซิโก ในละตินอเมริกา ในโลก เช่นเดียวกับ เพนกวิ้น การเดินทางเพื่อรณรงค์ครั้งนี้ไม่เหมาะกับกายวิภาคของเราเลย เราคงต้องเดิน ไซไปเซมา ล้มลุกคลุกคลานและทำอะไรเป็น ๆ ไร ๆ เป็นที่หัวเราะเยาะขบขัน แต่บางทีเรา คงทำให้คนบางคนสงสารเห็นใจเราบ้างเหมือนกับเพนกวิ้น และคงมีบางคนใจดีจน ปกป้องเราและช่วยเหลือเรา เดินไปกับเรา และทำในสิ่งที่ผู้ขายผู้หญิงทุกคนหรือนก เพนกวิ้นทุกตัวพึงกระทำ นั่นคือ พยายามแสวงหาสิ่งที่ดีกว่าเดิมด้วยหนทางเดียวที่มีอยู่... ด้วยการต่อสู้นั่นเอง”¹

รองผู้บัญชาการมารกอส

กรกฎาคม 2005

26 กุมภาพันธ์ 2550 เกือบเที่ยงคืน ที่อาคารผู้โดยสารขาออกระหว่างประเทศ สนามบิน สุวรรณภูมิ

“ผมได้ travel document แล้ว ผมสามารถเดินทางได้อย่างอิสระเสียที” ฮาน ยูน บอก ผู้เขียนด้วยสายตาเป็นประกายและเต็มไปด้วยความหวังอีกครั้งหนึ่งของชีวิต อีกไม่กี่นาทีข้างหน้า เขาและเพื่อนผู้ลี้ภัยจากประเทศพม่ากำลังจะเดินทางไปกรุงอัมสเตอร์ดัม นครหลวงของ เนเธอร์แลนด์ ประเทศที่เลือกรับเขาเข้าเป็นส่วนหนึ่งของแผ่นดินและมอบปึกอสังหาริมทรัพย์ให้หัวใจเขาได้ โอบบิโนอย่างเสรี

ก่อนหน้านี้ไม่นานฮาน ยูนโทรศัพท์มาจากร้านค้าแห่งหนึ่งที่อยู่ข้างๆพื้นที่พักพิงชั่วคราว บ้านต้นยาง สังขละบุรี ด้วยน้ำเสียงที่ตื่นเต้นแกมกังวลว่า “ผมจะไปเนเธอร์แลนด์แล้ว” ในฐานะ ความเป็นเพื่อน ผู้เขียนไม่รู้ว่าควรดีใจ เสียใจ หรืออย่างไร? แง่หนึ่งถึงเวลาที่เขาจะได้มีเสรีภาพ และได้รับศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์กลับมาอีกครั้งหนึ่ง แต่อีกแง่หนึ่งก็ไม่มั่นใจว่าเขาจะใช้ชีวิตที่ เปลี่ยนแปลงไปอย่างสิ้นเชิงอย่างไร จากหนุ่มกะเหรี่ยงเมืองพญาตองซู สู่สถานะการเป็นแรงงาน ข้ามชาติไม่ถูกกฎหมายในประเทศไทย 10 กว่าปี อีก 3 ปี ต่อมาเปลี่ยนสถานะไปเป็น POC (Persons of Concern) ในแคมป์ และวันนี้กำลังจะกลายเป็นพลเมืองคนใหม่ของประเทศ เนเธอร์แลนด์

¹ นิทานเรื่อง นกเพนกวิ้นในป่าลากันตอน จาก Subcomandante Marcos, 'A Penguin in the Selva Lacandona,' July 28, 2005. จากฉบับแปลภาษาอังกฤษของ irlandesa แปลโดย ภัควดี วีระภาสพงษ์

วันนี้เมื่อเพื่อนกำลังจะเดินทาง ผู้เขียนควรร่วมยินดี เบิกบาน ไปกับเพื่อนด้วยมิใช่หรือ.....

1.แรงงานทาส

“สถานการณ์ประเทศพม่าในปัจจุบันประสบปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำ มีการบังคับใช้แรงงานเด็กและบังคับใช้ทหารเด็ก การบังคับย้ายถิ่น ยึดที่ดินและทำลายข้าวของ กรณีที่เห็นได้ชัดคือการทำลายเผ่าพันธุ์ของชนชาติกะเหรี่ยง คะยา และอื่นๆโดยกองกำลังทหารพม่ามีการเผาไล่ที่และทำลายเผ่าพันธุ์ชนกลุ่มน้อยจนกว่าจะสลาย ทำให้มีการหนีตายของผู้คนมาตามแนวชายแดน ถ้าดูการกระทำของรัฐพม่า เขาไม่เคยให้ความสำคัญหรือสงสารประชาชน”²

ท่ามกลางการเดินทางของโลกาภิวัตน์ ปรากฏการณ์การย้ายถิ่นข้ามพรมแดนเป็นสถานการณ์ที่ถูกหยิบยกขึ้นมาให้ความสำคัญของรัฐบาลแทบทุกประเทศ การย้ายถิ่นข้ามชาติเป็นประเด็นที่ทวีความสำคัญมากขึ้นในทุกภูมิภาคของโลกในสามช่วงทศวรรษสุดท้ายของศตวรรษที่ 20 เป็นประเด็นสำคัญในการกำหนดนโยบายของประเทศต่างๆจำนวนมาก มีการคาดทํานายว่าในศตวรรษที่ 21 นี้ จะเป็นศตวรรษของการย้ายถิ่นข้ามชาติและตัวปรากฏการณ์นี้จะก่อให้เกิดผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมืองอย่างไม่เคยเกิดขึ้นในประชาคมโลกมาก่อน (กฤตยา อาชวนิจกุล, 2546:1)

“แรงงานข้ามชาติ” หรือที่เรียกตามภาษาราชการว่า “แรงงานต่างด้าว” เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดจากการเคลื่อนย้ายแรงงานจากประเทศหนึ่งสู่อีกประเทศหนึ่ง โดยมีลักษณะที่มีปฏิสัมพันธ์กับอีกสังคมและ/หรืออีกวัฒนธรรมหนึ่งผ่านการว่าจ้างแรงงาน ซึ่งการเคลื่อนย้ายลักษณะดังกล่าวนี้เกิดขึ้นในแทบทุกภูมิภาคของโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคปัจจุบันที่การสื่อสารคมนาคมมิได้

² Saw David Member of Secretarial, National Council of Union of Burma (NCUB) กล่าวไว้ในงาน “สถานการณ์หลัง 16 ปี การเลือกตั้งทั่วไปในพม่า : บนเส้นทางการสร้างประชาธิปไตยในพม่า”

เป็นอุปสรรคต่อการเดินทางของมนุษย์ดังเช่นอดีต ผนอกรวมกับปัจจัยทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่มีความรวดเร็วและซับซ้อนมากขึ้น จนอาจกล่าวได้ว่า “แรงงานข้ามชาติ” เป็นอาการอย่างหนึ่งอันเกิดจากภาวะ “ทุนนิยมโลกาภิวัตน์”

แรงงานข้ามชาติเป็นปรากฏการณ์ของวัฒนธรรมโลกาภิวัตน์ที่มีลักษณะร่วมที่สำคัญห้าประการ ได้แก่ (สุริยา สมุทคุปต์ และพัฒนา กิตติอาษา , 2538: 88-89)

ประการแรก เป็นปรากฏการณ์ระดับนานาชาติ เนื่องจากเป็นการเดินทางจากประเทศหนึ่งเข้าไปทำงานในอีกประเทศหนึ่ง จากระบบเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมหนึ่งเข้าไปติดต่อกับสังคม (ผ่านการจ้างงาน) กับอีกระบบหนึ่ง สะท้อนให้เห็นว่าพรมแดนของรัฐชาติที่เคยถูกปิดกั้นด้วยอุดมการณ์ทางการเมืองหรือการกีดกันทางเศรษฐกิจในช่วงสงครามเย็นได้เปิดกว้างมากขึ้น

ประการที่สอง แรงงานข้ามชาติ แท้ที่จริงก็คือการไหลเวียนของกำลังคนในวัยทำงานจากประเทศที่ระบบเศรษฐกิจที่มีภาคเกษตรกรรมเป็นหลักไปยังประเทศที่มีอุตสาหกรรมและบริการเป็นหัวใจสำคัญของระบบเศรษฐกิจของประเทศ จากประเทศที่ยากจนกว่าไปยังประเทศที่ร่ำรวยมากกว่า

ประการที่สาม ความยากจนและความต้องการโอกาสในชีวิต ยังคงเป็นแรงผลักดันที่สำคัญของการเคลื่อนย้ายแรงงานข้ามชาติ แรงงาน ไม่ว่าจะเป็นกรรมกร คนทำงานบ้านหรือโสเภณีต่างก็ดิ้นรนทำงานหาเงินเพื่อส่งกลับไปช่วยเหลือครอบครัวของตน เงินตราต่างประเทศไม่เพียงแต่จะช่วยเหลือครอบครัวของแรงงานแต่ละคนแล้วยังช่วยเหลือเลี้ยงเศรษฐกิจของประเทศได้อีกด้วย

ประการที่สี่ ปมปัญหาของแรงงานข้ามชาติซับซ้อนและหลากหลายมากขึ้น เช่น เกี่ยวข้องกับการเมืองและความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ (กรณีของฟิลิปปินส์) การแพร่ระบาดของโรคเอดส์ การขยายตัวของแก๊งใต้ดินข้ามชาติที่ทำธุรกิจผิดกฎหมาย เช่น การลักลอบขนคนเข้าเมือง การลักลอบค้าประเวณีและยาเสพติดในบางกรณี เป็นต้น

ประการสุดท้าย แรงงานข้ามชาติ เป็นปรากฏการณ์ที่สะท้อนให้เห็นว่าสังคมนานาชาติในโลกสมัยใหม่มีการติดต่อเชื่อมโยงกันทางเศรษฐกิจ การเมือง การติดต่อสื่อสารและสังคม วัฒนธรรมมากขึ้น แรงงานจากไทยและฟิลิปปินส์ช่วยให้ธุรกิจการก่อสร้างในไต้หวันเจริญก้าวหน้า คนทำงานบ้านและคนเลี้ยงเด็กจากฟิลิปปินส์ช่วยให้คนในวัยทำงานของฮ่องกงและสิงคโปร์มีเวลาทำงานมากขึ้น เป็นต้น

ในกรณีของประเทศไทยการย้ายถิ่นข้ามพรมแดนไปมาระหว่างประชาชน 2 ประเทศที่พรมแดนติดต่อกัน เช่น ไทย-พม่า ไทย-ลาว ไทย-กัมพูชา และไทย-มาเลเซีย เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นนับแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ในอดีตการย้ายถิ่นเป็นไปเพื่อการกวาดต้อนประชาชนของฝ่ายที่ปราชัยจากการรบพุ่งไปเป็นประชาชนของประเทศตนเอง แต่ในปัจจุบันการย้ายถิ่นเป็นเรื่องของการเปิดเสรีทางการค้า การลงทุนของประเทศที่มีความพร้อมมากกว่า

สำหรับประเทศพม่าการย้ายถิ่นนับเป็นความเฉพาะที่แตกต่างจากประเทศอื่นๆ ที่กล่าวมาข้างต้น สถานการณ์ชายแดนไทย-พม่าและการลี้ภัยของประชาชนที่เป็นประชาชนและชนกลุ่มชาติพันธุ์จากพม่าเริ่มเปลี่ยนแปลงหลังการปฏิวัติรัฐประหารเมื่อวันที่ 2 มีนาคม 2505 เป็นต้นมา เนื่องจากนายพลเนวินซึ่งเป็นหัวหน้าคณะปฏิวัติได้ใช้นโยบาย“สังคมนิยมวิถีพม่า”(the Burmese Way to Socialism) เป็นระบบการปกครองใหม่ของพม่า มีการจัดตั้ง “สภาปฏิวัติ” ขึ้นมาดำเนินงานในการบริหารประเทศ ทำการยกเลิกรัฐธรรมนูญ ยุบสภา และนำระบบการปกครองแบบเผด็จการทหารเข้ามาแทนที่ระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยตะวันตก(นรนิติ เศรษฐบุตร, 2528:18)

การเปลี่ยนแปลงการปกครองของนายพลเนวินส่งผลให้ประชาชนชาวพม่าพากันหลบหนีออกจากประเทศพม่าเป็นจำนวนมาก เพราะไม่มั่นใจในการปกครองระบบสังคมนิยม อีกทั้งรัฐบาลใหม่ยังเป็นคณะนายทหารจึงทำให้ประชาชนหวาดกลัว และจากการปราบปรามนักศึกษาที่ก่อการประท้วงอย่างรุนแรงของสภาปฏิวัติ ทำให้นักศึกษาส่วนหนึ่งหลบหนีการจับกุมมายังประเทศไทย นอกจากนักศึกษาแล้วยังมีนักการเมืองและประชาชนที่ไม่พอใจคณะปฏิวัติและสภาปฏิวัติอีกเป็นจำนวนมาก จึงนับได้ว่าปีนี้เองประเทศไทยเริ่มมีผู้หลบหนีภัยจากพม่าเข้าสู่ประเทศไทยเพิ่มเติมขึ้นมาจากกลุ่มเดิมที่มีมาเป็นประจำ นั่นคือ กลุ่มชาติพันธุ์ที่มักหลบหนีเข้ามาในประเทศไทยยามเกิดความไม่สงบในฝั่งพม่า เกิดความวุ่นวายจากการสู้รบ หรือภัยพิบัติใดๆ ในอดีตที่ผ่านมา (พรพิมล ตรีโชติ, 2548:14-15)

การปราบปรามกองกำลังชนกลุ่มน้อยของกองทัพพม่า ส่งผลให้มีชนกลุ่มน้อยและชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่รัฐชายขอบ อันได้แก่ รัฐกะเหรี่ยง รัฐมอญ รัฐคะยา รัฐฉาน รัฐคะฉิ่น รัฐชิน และรัฐอาระกัน(ยะไข่) ได้รับผลกระทบของการปราบปรามทั้งสิ้น โดยเฉพาะประชาชนที่อาศัยอยู่ในเขตรัฐกะเหรี่ยง รัฐคะยา รัฐมอญ และรัฐฉาน ซึ่งมีพรมแดนติดชายแดนไทย ต่างพากันหลบหนีภัยเข้ามาในประเทศไทยเพื่อหลบภัยจากการปราบปราม อาจกล่าวได้ว่าปี พ.ศ. 2505 นับเป็นปีที่มีความสำคัญของการอพยพข้ามถิ่นของประชาชนจากพม่าทั้งที่เป็นชาวพม่าเองและชนกลุ่มน้อยชาติพันธุ์ แต่กลุ่มบุคคลที่ได้รับผลกระทบทางการเมืองและการปราบปรามอย่างรุนแรงกลับเป็นกลุ่มชาติพันธุ์หรือชนกลุ่มน้อย ทั้งนี้เนื่องเพราะรัฐบาลพม่าหรือสภาปฏิวัติได้หันมาเน้นนโยบายในการปราบชนกลุ่มน้อยอย่างจริงจัง เพื่อกดดันให้กองกำลังชนกลุ่มน้อยวางอาวุธและยอมสวามิภักดิ์ต่อรัฐบาล และยอมรับอำนาจการปกครองของรัฐบาลพม่าที่อย่างกึ่ง (พรพิมล ตรีโชติ, 2548:16)

ต่อมาในปี พ.ศ. 2531 เมื่อรัฐบาลพม่าได้วางนโยบายในการจัดการกับปัญหากองกำลังชนกลุ่มน้อยอย่างเบ็ดเสร็จ เพื่อแก้ไขความขัดแย้งระหว่างรัฐบาลพม่ากับกองกำลังชนกลุ่มน้อยกลุ่มต่างๆ ที่เป็นปัญหาเรื้อรังภายในของประเทศพม่ามาเป็นเวลาช้านาน ประกอบกับรัฐบาลพม่า

ได้ค้นพบกุศโลบายในการจัดการกับกองกำลังชนกลุ่มน้อยที่อาศัยอยู่บริเวณชายขอบประเทศ ซึ่งเป็นดินแดนติดต่อกับประเทศอื่น อาทิเช่น ประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน ประเทศอินเดีย บังคลาเทศ ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ประเทศไทย คือ การใช้ประเทศเพื่อนบ้านมาเป็นปัจจัยหลักในการบีบบังคับให้กองกำลังชนกลุ่มน้อยต้องยอมสวามิภักดิ์หรือยอมจำนนต่อฝ่ายตน โดยการหวานล่อมให้รัฐบาลประเทศเพื่อนบ้านยกเลิกการให้ความช่วยเหลือแก่กองกำลังเหล่านั้นโดยใช้ผลประโยชน์เป็นต่อล่อ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัด คือ รัฐบาลจีนและรัฐบาลไทย(พรพิมล ตรีโชติ, 2548:42) ช่วงระยะเวลาปลายทศวรรษที่1980 ต่อต้นทศวรรษที่ 1990 จึงเป็นระยะเวลาที่ทหารของพม่าโจมตีกองกำลังชนกลุ่มน้อยที่มีอยู่ตามตะเข็บชายแดนไทย-พม่าอย่างต่อเนื่องและเป็นระบบอย่างยิ่ง กองกำลังที่ได้รับผลกระทบได้แก่ กองกำลังมอญ กะเหรี่ยง คะยา และไทยใหญ่ ส่งผลให้มีประชาชนที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้หลบหนีเข้ามาในประเทศไทยจำนวนมาก

การหลบหนีของกลุ่มชาติพันธุ์และประชาชนพม่าเข้ามาในประเทศไทยนั้น ปฏิเสธไม่ได้เลยว่าเหตุผลของพวกเขามาจาก “การบีบบังคับของรัฐ” ภายใต้เงื่อนไขต่าง ๆ ดังนี้

(1) เพราะความขัดแย้งทางการเมือง : การเมืองว่าด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ในพม่า

“ผมหนีมาเมืองไทยเมื่อต้นเดือนกุมภาพันธ์ที่แล้ว เพราะที่ฝั่งนั้นทหารพม่าบังคับใช้แรงงานชาวบ้านมากเกินไปจน ผมไม่มีเวลาทำอะไรทำนาของตัวเองเลย การบังคับใช้แรงงานมีหลายอย่าง ทั้งสร้างถนน สร้างสะพาน แบกไม้ ทำงานในค่ายทหารพม่า และทำนาให้ทหารพม่า” (ผู้ลี้ภัยชาวไทยใหญ่อายุ 45 ปี)

“ฉันหนีเข้ามาเมืองไทยหลังจากสามีฉันถูกทหารพม่าฆ่าทิ้งเมื่อ 4 เดือนก่อน ทหารพม่าบังคับให้ชาวบ้านทำงานให้พวกเขา ตั้งแต่เป็นลูกหาบ สร้างถนนและค่ายทหาร สามีของฉันต้องไปทำงานเป็นลูกหาบให้กับทหารพม่าด้วยเหมือนกัน ส่วนฉันไม่ต้องไปเพราะต้องดูแลลูกเล็กๆ สามีของฉันต้องไปทำงานให้ทหารพม่าบ่อยเกินไป จนกระทั่งเขาป่วยหนัก แล้ววันหนึ่งทหารพม่าก็มาที่บ้านของเรา พาตัวเขาไปและฆ่าเขาทิ้ง ฉันจึงพาลูกอพยพมาเมืองไทย” (ผู้ลี้ภัยชาวไทยใหญ่อายุ 37 ปี)

“ทุกวันเสาร์ ผู้ใหญ่บ้านทุกคนต้องไปประชุมที่ค่ายทหาร ถ้าไม่ไปทหารจะส่งจดหมายสั่งให้เราไป ทหารข่มขู่เราและบอกว่าเราต้องเคารพทหาร ในช่วงต้นเดือนพฤศจิกายน 2545 ชาวบ้านในหมู่บ้านต้องไปเผ่าถนน (เพื่อเผ่าดูว่ามีกองกำลังกึ่งชาติชนกลุ่มน้อยเข้ามาในพื้นที่หรือไม่) ทุกๆสองวันเราต้องส่งตัวแทนชาวบ้านไปทำงานสองคน โดยเราต้องใช้มือเปล่าควานหา กับระเบิดในแอ่งน้ำทุกๆ แอ่งทุกๆเช้าและรายงานทหารพม่าทราบ” (ผู้ลี้ภัยชาวไทยใหญ่อายุ 33 ปี)

“ทหารพม่าเข้ามาบุกหมู่บ้าน ชาวบ้านต้องรีบหนีเอาชีวิตรอด แทบไม่มีเวลาหยิบข้าวหรือของใช้ติดตัว ไม่ว่าเด็กหรือคนแก่ ทุกคนต้องไป ถ้าอยู่ก็ตาย” (ซอโหยว ชายหนุ่มวัย 28 ปีจากหมู่บ้านแห่งหนึ่งในเขตตองอู)

“ถ้ายอมไปอยู่ในแปลงอพยพเราก็เหมือนตายทั้งเป็น ทหารพม่าต้อนให้เราไปอยู่ใกล้ๆกับค่ายทหาร ไม่มีบ้าน ไม่มีอะไรทั้งนั้น เราต้องสร้างทุกอย่างขึ้นมาใหม่ ถูกต้อนไปเรายังไม่มีบ้านจะซุกหัวนอนแต่ต้องไปสร้างค่ายให้ทหารพม่าก่อนสร้างบ้านของเราเอง อาหารก็ไม่มีจะกิน” (ผู้ลี้ภัยชาวไทยใหญ่)

ประเทศพม่าเป็นประเทศที่มีปัญหาความขัดแย้งระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์มากที่สุดในประเทศหนึ่งในโลก ปัญหานี้เริ่มรุนแรงขึ้นมากตั้งแต่พม่าได้รับเอกราชจากอังกฤษในปี พ.ศ.2490 เพราะพม่าต้องการผนวกเอาดินแดนของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของรัฐชาติพม่า โดยการประกาศยกเลิกรัฐธรรมนูญและสัญญาปางโหลงที่พม่าและกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆทำขึ้น โดยมีเงื่อนไขและตกลงกันว่าหากกลุ่มชาติพันธุ์ที่ร่วมมือกับพม่าต่อต้านจักรวรรดินิยมอังกฤษสำเร็จ หลังจากนั้น 10 ปี กลุ่มชาติพันธุ์ใดที่ต้องการแยกตัวไปปกครองตนเองก็สามารถทำได้ แต่เมื่อครบกำหนด 10 ปี พม่ากลับไม่ปฏิบัติตามสัญญาพร้อมกันนั้นยังส่งทหารเข้าไปยึดพื้นที่ของกลุ่มชาติพันธุ์ เพื่อให้เป็นส่วนหนึ่งของรัฐชาติพม่า กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆที่มีกำลังน้อยจึงกลายเป็นชนกลุ่มน้อยของประเทศพม่านั้นเป็นต้นมา และหลังจากพม่ากลายเป็นคนกลุ่มใหญ่ในประเทศ อำนาจทางการเมืองการปกครองต่างตกอยู่ภายใต้อำนาจของพม่า พม่าได้จัดตั้งรัฐบาลบริหารประเทศพร้อมกับดำเนินนโยบายสร้างรัฐชาติให้เป็นนโยบายที่สำคัญอย่างหนึ่งคือ นโยบายทำให้เป็นพม่า (Burmanization) นโยบายนี้มีเป้าหมายเพื่อผสมกลมกลืนกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ให้รู้สึกว่าเป็นพม่าพร้อมให้ความจงรักภักดีต่อประเทศพม่ามากกว่ากลุ่มชาติพันธุ์ของตนโดยการประกาศให้ภาษาพม่าเป็นภาษาประจำชาติ เปลี่ยนตำราเรียนเป็นภาษาพม่า และให้ใช้ชุดแต่งกายพม่าเป็นเครื่องแต่งกายประจำชาติ ผลจากการดำเนินนโยบายของรัฐบาลพม่าดังกล่าวทำให้เกิดกระแสการต่อต้านจากกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ อย่างรุนแรงและหลายรูปแบบ โดยเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆที่มีสำนึกในชาติพันธุ์ของตนเองสูงจึงต่อต้านนโยบายการทำให้เป็นพม่าอย่างแรงกล้า รัฐบาลพม่าจึงได้เข้าปราบปรามอย่างเข้มแข็งและจริงจัง ไม่ว่าจะเป็นการบังคับใช้แรงงานทาสและเกณฑ์เป็นลูกหาบ การยึดที่ดินทำกินของชาวบ้าน การตัดอาหาร การบังคับให้อพยพโยกย้ายถิ่นฐาน การปล้น เผาหมู่บ้าน นโยบายตัดสี่ การข่มขืน รวมถึงการกดขี่รูปแบบต่างๆที่ผลักดันให้คนนับล้านต้องพลัดถิ่นฐาน จึงทำให้กลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้ต้องอพยพหนีภัยสงครามเข้ามาอยู่ในประเทศไทยอย่างต่อเนื่อง (Human Rights Documentation Unit, 2000:181)

(2) เพราะนโยบายรัฐภายในประเทศ : นโยบายการปกครองแบบสังคมนิยมตามวิถีพม่า

การปฏิวัติโดยกองทัพในปี 2505 ถือเป็นการปิดฉากการปกครองแบบระบอบประชาธิปไตยในพม่าอย่างสิ้นเชิงและนำพามาเข้าสู่ความมืดมนภายใต้การปกครองระบอบสังคมนิยมตามวิถีพม่า (The Burmese Way to Socialism) ของนายพลเนวินซึ่งปกครองประเทศโดยตรงผ่านสภาคณะปฏิวัติ (Revolutionary Council) ของพรรครัฐบาลที่ควบคุมโดยทหารคือพรรคโครงการสังคมนิยมพม่า (BSPP-The Burma Socialist Programme Party) อันเป็นพรรคการเมืองเดียวในพม่าภายหลังจากเนวินประกาศยุบพรรคการเมืองอื่นทั้งหมดให้เหลือเพียงพรรคการเมืองเดียวที่สามารถเข้ามามีบทบาททางการเมืองของประเทศได้ผ่านสภาประชาชน (People's Assembly หรือ Pyithu Hluttaw) (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และฉลาดชาย รมิตานนท์, 2526:159) ในทางเศรษฐกิจนั้นรัฐได้เข้าควบคุมกิจการธุรกิจซึ่งแต่เดิมดำเนินการโดยเอกชน โอนเข้ามาเป็นของรัฐทั้งหมด เพื่อแก้ไขปัญหาสภาพเศรษฐกิจที่ตกต่ำอันเนื่องมาจากโครงสร้างทางเศรษฐกิจถูกรวบงำโดยชาวต่างชาติ (อุกฤษฏ์ ปัทมานันท์และพรพิมล ตริโชติ, 2542: 261)

ความล้มเหลวในการพัฒนาอุตสาหกรรมและการปรับโครงสร้างเศรษฐกิจของรัฐประกอบกับความด้อยประสิทธิภาพของรัฐบาลทหารและปัญหาการคอร์รัปชัน ทำให้เศรษฐกิจของพม่าเสื่อมโทรมลงอย่างมาก และภาวะขาดแคลนสินค้าอุปโภคบริโภคก็ก่อให้เกิดการค่านอกระบบในตลาดมืดขึ้น สินค้าเหล่านี้ลักลอบหนีภาษีจากต่างประเทศได้ไหลทะลักเข้ามาในพม่าเป็นจำนวนมาก ในขณะเดียวกันก็ได้มีการลักลอบพิมพ์ธนบัตรปลอมขึ้นบริเวณชายแดนและในหมู่บ้านชนกลุ่มน้อยยังผลให้เกิดภาวะเงินเฟ้อ ราคาสินค้าสูงขึ้นอย่างต่อเนื่องโดยรัฐไม่อาจควบคุมได้จนกระทั่งรัฐบาลทหารของเนวินประกาศยกเลิกธนบัตรเงินจ๊าด 3 ชนิด คือ ธนบัตรราคา 25 จ๊าด และ 35 จ๊าด และ 75 จ๊าด เมื่อวันที่ 5 กันยายน 2530 จึงส่งผลกระทบต่อประชาชนอย่างมาก

การเข้าควบคุมแทรกแซงอย่างเคร่งครัดของรัฐบาลในทุกด้าน ความล้มเหลวของโครงสร้างการพัฒนาเศรษฐกิจแบบสังคมนิยม การใช้นโยบายตามอำเภอใจของรัฐในการยกเลิกระบบเงินตรา ภาวะเงินเฟ้อ การเกิดวิกฤตข้าวยากหามาแพง การต่อสู้อย่างต่อเนื่องระหว่างฝ่ายรัฐบาลกับฝ่ายต่อต้าน สถานการณ์เหล่านี้นำมาซึ่งความไม่พอใจแก่ประชาชน และเป็นสาเหตุสำคัญในการที่ประชาชนเข้าร่วมกับนักศึกษาในการเดินขบวนประท้วงรัฐบาลเพื่อให้รัฐบาลชดใช้เงินที่ถูกยกเลิกและเรียกร้องให้มีการปกครองแบบประชาธิปไตยในเหตุการณ์ปี 2531

การประท้วงของประชาชนในพม่าวันที่ 8 สิงหาคม 1988 หรือ 8-8-88 นั้น เกิดจากความไม่พอใจการบริหารงาน โดยเฉพาะงานด้านเศรษฐกิจที่ล้มเหลวของรัฐบาล เป็นวันที่ประชาชนพม่าออกมารวมตัวกันประท้วงรัฐบาลอย่างกว้างขวาง มีการปราศรัยของประชาชนและนักศึกษาเรียกร้องให้มีการปล่อยตัวนักโทษทางการเมืองที่ถูกจับกุม และเรียกร้องให้ดำเนินการเมืองในระบอบประชาธิปไตย โดยเฉพาะให้ยุติการกดขี่สิทธิเสรีภาพประชาชน และคืนเสรีภาพแก่ประชาชน การเรียกร้องของประชาชนมิได้จำกัดอยู่เพียงแค่นี้ แต่ได้กระจายไปตามเมืองใหญ่

ๆ อาทิ มัณฑะเล พะโค ตองอู ชิตต่วย และไกลไปถึงมิตจินาในรัฐคะฉิ่น ฝ่ายทหารเห็นรูปการณ์จะบานปลายจึงออกมาปราบปรามประชาชน โดยใช้วิธีสลายกลุ่มประท้วงด้วยวิธีรุนแรง การปราบปรามอย่างโหดเหี้ยมทำให้มีประชาชนเสียชีวิตและบาดเจ็บเป็นจำนวนมาก หลังจากความวุ่นวายในเมืองบานปลายอย่างมาก รัฐบาลจึงได้ออกประกาศว่าจะจัดให้มีการเลือกตั้งทั่วไป เพื่อสรรหารัฐบาลใหม่ตามที่ประชาชนเรียกร้อง ในวันที่ 13 กันยายน 1988 ทั้งนี้ส่วนหนึ่งเพื่อลดความตึงเครียด และได้ยินยอมให้มีการจัดตั้งพรรคการเมืองขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง เพื่อเตรียมการเลือกตั้งทั่วไปในเดือนพฤษภาคม 1990

แม้ว่ารัฐบาลจะเปิดโอกาสให้มีการเลือกตั้ง ทั่วไปในปี พ.ศ. 2533 ซึ่งพรรคเอ็นแอลดีของนางอองซาน ซูจี ได้รับคะแนนเสียงท่วมท้น แต่บรรดาผู้นำทหารก็ไม่ยอมถ่วงโอนอำนาจให้นางซูจี และพรรคการเมืองอื่น ๆ ซึ่งมีสิทธิอันชอบธรรม การบริหารประเทศ ซ้ำร้ายผู้นำทหารกลับเพิ่มดีกรีเผด็จการกับกลุ่มผู้รักประชาธิปไตยมากขึ้นเรื่อย ๆ อาทิ การสั่งปิดๆเปิดๆมหาวิทยาลัยแบบไม่มีกำหนดที่แน่นอน ทำให้นักศึกษาหลายคน ต้องเลิกเรียนกลางคันเพื่อไปหางานทำและกลายเป็นนักศึกษาค้างชั้นปีมาจนถึงทุกวันนี้ การสั่งจับกุมผู้แสดงความคิดเห็นทางการเมืองเข้าคุกอินแสงจนคุกไม่มีที่ว่าง รวมไปถึงการควบคุมสิทธิเสรีภาพในการติดต่อสื่อสารอื่น ๆ อีกมากมาย เหตุการณ์สำคัญ คือ การกักขังนางอองซาน ซูจี มาจนถึงวันนี้ ผลจากแรงกดดันที่เพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ทำให้นักศึกษาและประชาชนที่ต้องการสิทธิเสรีภาพเริ่มเดินทางออกนอกประเทศ ส่วนใหญ่อยู่ในประเทศเพื่อนบ้านโดยเฉพาะในประเทศไทย และอีกส่วนหนึ่งขอลี้ภัยไปประเทศที่สาม

(3) เพราะนโยบายการพัฒนาประเทศด้านพลังงาน : การขายก๊าซธรรมชาติจากแหล่งยาดานาให้กับรัฐบาลไทย และการสร้างเขื่อนสาละวิน

ในสมัยรัฐบาลไทยที่มีนายชวน หลีกภัย เป็นนายกรัฐมนตรี ได้มีการตกลงซื้อขายก๊าซธรรมชาติจากรัฐบาลพม่า เพื่อนำมาใช้ในภาคอุตสาหกรรมของประเทศไทย โดยการซื้อขายก๊าซธรรมชาติครั้งนี้มีอายุสัญญา 30 ปี โดยรัฐบาลพม่าจะเป็นผู้วางท่อจากแท่นผลิตกลางอ่าวมะตะมะมาถึงชายแดนไทยเป็นระยะทางประมาณ 400 กิโลเมตร ส่วนรัฐบาลไทยโดยการปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย (ปตท.) จะเป็นผู้ดำเนินการวางท่อส่งก๊าซต่อจากชายแดนที่เมืองบิไลค อำเภอทองผาภูมิ จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งเป็นจุดส่งมอบก๊าซจากรัฐบาลพม่า มายังโรงไฟฟ้าของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ.) ที่จังหวัดราชบุรี รวมระยะทางกว่า 300 กิโลเมตร

เนื่องจากแหล่งก๊าซยาดานาอยู่ในเขตรัฐมอญและภาคตะนาวศรี ซึ่งเป็นที่อยู่ของกลุ่มชาติพันธุ์ชนกลุ่มน้อย ซึ่งได้แก่ ชาวมอญและชาวกะเหรี่ยง การซื้อขายก๊าซของรัฐบาลไทยทำให้รัฐบาลพม่าทำการเคลียร์พื้นที่ในบริเวณที่จะต้องวางท่อก๊าซในลักษณะของการส่งกองทัพบม่าเข้าไปในเขตรัฐมอญ รัฐกะเหรี่ยง และภาคตะนาวศรีเพื่อขับไล่ชนกลุ่มน้อยออกจากพื้นที่ โดยทหารพม่าได้ใช้วิธีการหลายอย่างในพื้นที่ อาทิเช่น การบังคับใช้ การบังคับใช้แรงงานในกลุ่มชาติพันธุ์ชนกลุ่ม

น้อยในบริเวณดังกล่าวเป็นจำนวนมาก นอกจากนั้นยังทำการตัดถนนสร้างทางรถไฟเพื่ออำนวยความสะดวกแก่ทหารพม่าในการก่อสร้างท่าอากาศยานในประเทศไทย ส่งผลให้ผู้หนีภัยจากการสู้รบที่เป็นชาวมอญและกะเหรี่ยงทะลักเข้ามาในประเทศไทยในบริเวณจังหวัดราชบุรีและกาญจนบุรีมากยิ่งขึ้น

ส่วนโครงการเชื่อมสาละวินชายแดนไทย-พม่า มีชื่อเป็นทางการว่า โครงการโรงไฟฟ้าพลังน้ำสาละวินชายแดนประเทศไทย-เมียนมาร์ โดยได้รับการสนับสนุนจากการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ.) ประกอบด้วย 2 โครงการ คือ โครงการเชื่อมสาละวินชายแดนตอนบน(เวย์จี) และโครงการเชื่อมสาละวินชายแดนตอนล่าง(ดา-กวิน/ท่าตาดัง) ทั้งสองเขื่อนตั้งอยู่บริเวณชายแดนประเทศไทย-พม่า อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน ตรงข้ามกับรัฐกะเหรี่ยง ประเทศพม่า เป็นอ่างเก็บน้ำ 2 อ่างที่เชื่อมต่อกัน อ่างเก็บน้ำของเขื่อนตอนบนท่วมพื้นที่ยาวไปตามลำน้ำ 380 กม. เป็นพื้นที่ในเขตชายแดนประเทศไทยและรัฐกะเหรี่ยง 56 กม. และพื้นที่ในเขตรัฐกะเหรี่ยงต่อขึ้นไปถึงรัฐคะยา ประเทศพม่าอีก 324 กม.

โครงการนี้เป็นโครงการร่วมระหว่างรัฐบาลไทยและรัฐบาลทหารพม่า แต่ภาพลักษณ์ของพม่าซึ่งติดอันดับต้นๆ ของประเทศที่มีการละเมิดสิทธิมนุษยชนสูงที่สุดในโลก ทำให้คาดการณ์ได้ว่าทหารพม่าจำนวนมากจะเข้ามายึดพื้นที่บริเวณสร้างเขื่อน และสิ่งที่น่าเป็นห่วงที่สุดก็คือ การทำลายล้างชาวกะเหรี่ยงและกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ที่อาศัยในบริเวณดังกล่าว โดยใช้เขื่อนในฐานะสัญลักษณ์แห่งการพัฒนา เหมือนกับที่รัฐต่างๆ ทั่วโลกเคยทำตลอดมาเมื่อต้องการยึดพื้นที่และขับไล่ทำลาย “ศัตรู” กองกำลังต่างๆ หรือชนกลุ่มน้อยที่รัฐไม่ต้องการ

รายงานผลกระทบด้านสังคมและความมั่นคงในชีวิตของชนกลุ่มน้อยที่อาศัยอยู่ในบริเวณชายแดนไทย-พม่าของมูลนิธิฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ ระบุว่าหากมีการสร้างเขื่อนสาละวินซึ่งจะเกิดอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่เข้าท่วมพื้นที่ราบ ที่ดอนริมแม่น้ำสาละวินและแม่น้ำสาขาทั้งในเขตไทยและพม่า และจะส่งผลทำให้ชนกลุ่มน้อยที่อพยพเข้ามาในเขตไทยทั้งที่อยู่ในศูนย์อพยพและนอกศูนย์อพยพ ไม่สามารถอพยพกลับไปตั้งถิ่นฐานทำกินในประเทศพม่าได้อีกต่อไป นอกจากนั้นชนกลุ่มน้อยอีกจำนวนหนึ่งในประเทศพม่าก็อาจจะต้องหนีภัยจากการสร้างเขื่อน เนื่องจากที่ตั้งถิ่นฐานทำกินต้องกลายเป็นอ่างเก็บน้ำ และอาจจะอพยพเข้ามายังประเทศไทยเพิ่มมากขึ้นในอนาคต

จากข้อมูลล่าสุดของ Thailand Burma Border Consortium ได้ออกเอกสารเรื่อง Internal displacement and protection in Eastern Burma ในเดือนตุลาคม 2548 ได้ชี้ให้เห็นภาพรวมของความรุนแรงที่เพิ่มขึ้นของปัญหาผู้พลัดถิ่นในพม่าเพิ่มขึ้นจาก 526,000 คนในปี 2547 เป็น 540,000 คนในปี 2548 เป็นตัวเลขที่ประมาณการได้เฉพาะในรัฐฉานตอนใต้, รัฐคะเรนยี, รัฐเปกตะวันออก, รัฐกะเหรี่ยง, รัฐมอญ และรัฐตะนาวศรี ของประเทศพม่า และปัจจัยคุกคามสำคัญประการหนึ่งที่มีต่อผู้คนกลุ่มนี้ คือ แผนการสร้างเขื่อนสาละวิน

(4) เพราะนโยบายการพัฒนาประเทศด้านเศรษฐกิจ : โครงการยุทธศาสตร์ความร่วมมือทางเศรษฐกิจอิรวดี-เจ้าพระยา-แม่โขง (ACMECS)

ยุทธศาสตร์ความร่วมมือทางเศรษฐกิจอิรวดี-เจ้าพระยา-แม่โขง (ACMECS: Ayeyawady - Chao Phraya - Mekong Economic Cooperation Strategy) คือโครงการเดิมในชื่อ ยุทธศาสตร์ความร่วมมือทางเศรษฐกิจระหว่างกัมพูชา ลาว พม่า ไทย (ECS: Economic Cooperation Strategy among Cambodia, Lao PDR, Myanmar and Thailand) ที่มาของ ACMECS มีแนวคิดพื้นฐานมาจากการคิดของนายกรัฐมนตรีทักษิณ ชินวัตรที่มีเป้าหมายหลักเพื่อส่งเสริมความสามารถในการแข่งขัน ก่อให้เกิดความเจริญเติบโตตามแนวชายแดนมากขึ้น ส่งเสริมการเคลื่อนย้ายภาคอุตสาหกรรม การเกษตรและการผลิตไปยังบริเวณที่มีความได้เปรียบ สร้างโอกาสการจ้างงาน ลดความแตกต่างของรายได้ ส่งเสริมสันติภาพ เสถียรภาพ และความมั่นคงร่วมกันอย่างยั่งยืน ACMECS ผ่านความร่วมมือกัน 5 สาขา คือ 1. การอำนวยความสะดวกด้านการค้าและการลงทุน 2. ความร่วมมือด้านเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม 3. การเชื่อมโยงเส้นทางคมนาคม 4. การท่องเที่ยว 5. การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์

โครงการสำคัญที่ส่งผลต่อการอพยพเคลื่อนย้ายของประชาชนจากประเทศพม่ามายังประเทศไทย หนึ่งในนั้น คือ โครงการทำการเกษตรแบบมีพันธสัญญา(Contract Farming) ซึ่งเป็นความร่วมมือในด้านเกษตรกรรมระหว่างไทยกับประเทศพม่า เป็นการย้ายฐานการลงทุนการปลูกพืชเป้าหมายจากประเทศไทยไปประเทศพม่า 8 ชนิด ได้แก่ ถังเหลือง ถังลิสง ละหุ่ง ข้าวโพดหวาน ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ มันฝรั่ง มะม่วงหิมพานต์ และยูคาลิปตัส เนื่องจากไทยยังผลิตได้ไม่เพียงพอกับความต้องการ และพืชเหล่านี้เป็นพืชที่ต้องใช้แรงงานในการเก็บเกี่ยวจำนวนมาก สอดคล้องกับความต้องการของภาคเอกชนที่ต้องการนำมาเป็นปัจจัยการผลิตหรือเพิ่มมูลค่าสินค้าในประเทศไทย

สิ่งที่เกิดขึ้นจริงในปัจจุบันจากรายงานของกลุ่มบรรเทาทุกข์และการพัฒนาคุณภาพชีวิตไทยใหญ่ (SRDC – Shan Relief and Development Committee) เมื่อเดือนมกราคม 2549 ที่ผ่าน มา ได้ออกรายงานระบุสาเหตุการยึดที่ดินา และบังคับใช้แรงงานชาวบ้านของทหารพม่าในพื้นที่อำเภอเมืองนาย ภาควิชาได้รู้ฐาน อันเนื่องมาจากโครงการ Contract Farming ซึ่งกลุ่มนี้ได้ลงพื้นที่สำรวจวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนพร้อมให้ความช่วยเหลือในด้านต่างๆ ตั้งแต่ช่วงปี 2546 – 2548 ในภาคใต้รัฐฉาน และได้จัดประชุมแถลงผลของรายงานดังกล่าวในชื่อว่า “ทุ่งร้าง” (Deserted Field) รายงานฉบับนี้เป็นรายงานเปิดเผยการกระทำของทหารพม่าที่มีต่อชาวบ้านในพื้นที่ ซึ่งก่อให้เกิดผลกระทบวิถีชีวิตความเป็นอยู่มากมาย โดยระบุว่าปัจจุบันพื้นที่อำเภอดังกล่าวมีหมู่บ้านหลงเหลืออยู่เพียง 25 หมู่บ้าน จาก 57 หมู่บ้าน ก่อนปี 2537 พื้นที่แห่งนี้เคยอุดมสมบูรณ์ เป็นอยู่ขั้นดีของผู้คน แต่ปัจจุบันนี้มีหมู่บ้านหลงเหลืออยู่เพียง 25 หมู่บ้าน จากที่เคยมี

ถึง 57 หมู่บ้าน มีประชากรเหลืออยู่ประมาณ 25,000 คน ประกอบด้วยคนพม่า ฉาน ปะโอ ลีซู ลาหู่ โกก้าง และปะหล่อง ส่วนอีกราวร้อยละ 30 คาดว่าอพยพหนีข้ามมาฝั่งไทย ด้วยเหตุที่ชาวบ้านถูกทหารพม่าบังคับย้ายถิ่นฐานไปอยู่ในที่ที่กำหนดให้ใหม่ และหากกลับไปทำไร่ทำนาโดยไม่ได้รับอนุญาตก็จะต้องถูกยิงเสียชีวิต ส่งผลให้เร่ร่อนกว่า 2.5 หมื่นไร่ต้องรกร้าง และชาวบ้านร้อยละ 30 จำต้องอพยพเข้าประเทศไทย ปล່อยให้พื้นที่เพาะปลูกอันอุดมกลายเป็นทุ่งร้างมากกว่า 25,000 ไร่

(5) เพราะเงื่อนไขทางเศรษฐกิจภายในประเทศพม่า : นโยบายส่งเสริมความยากจน

ในปี พ.ศ.2505 นายพลเนวินประกาศใช้ระบอบสังคมนิยมแบบพม่า (The Burmese Way to Socialism) ทำการปิดประเทศ โอนกิจการต่างๆมาเป็นของรัฐ ทำให้การดำเนินงานตามระบอบสังคมนิยมแบบพม่าประสบความล้มเหลว โดยเฉพาะทางด้านเศรษฐกิจต้องประสบกับปัญหาการขาดดุลการค้าอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่ ปี พ.ศ.2516 ประสบปัญหาขาดแคลนสินค้าอุปโภค บริโภค ก่อให้เกิดการค้าในตลาดมืดและการทุจริต อื้อราษฏร์ บังหลวง ในขณะที่ปัญหาเงินเฟ้อได้ทวีความรุนแรง มีหนี้สินต่างประเทศสูงถึง 4,500 ล้านดอลลาร์สหรัฐ ในปี พ.ศ.2531 และปริมาณทุนสำรองเงินตราต่างประเทศลดลงเหลือเพียง 30 ล้านดอลลาร์สหรัฐ (ชวลิต ศรีศิลปนนท์, 2542:58)

นโยบายทางการเมืองของประเทศพม่าที่ปิดประเทศมาอย่างช้านานส่งผลต่อการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศ รายได้เฉลี่ยตัวหัวของประชาชนลดลง ประชาชนมีรายได้ต่ำ นอกจากนั้นยังกระทบต่อการพัฒนาด้านระบบสาธารณสุข โภค สารอาหารที่รัฐต้องพัฒนาให้เพียงพอกับอัตราการเพิ่มประชากร หลังปี พ.ศ.2513 เป็นต้นมา ประเทศพม่าประสบกับปัญหาเศรษฐกิจอย่างหนัก มีการขับไล่ นักธุรกิจ นักลงทุนต่างชาติออกนอกประเทศ กิจการหลายประเภทจึงตกเป็นของรัฐ และเมื่อปี พ.ศ.2517 ภาวะเศรษฐกิจของประเทศเข้าสู่ภาวะวิกฤติ อันเป็นผลมาจากการดำเนินนโยบายที่ผิดพลาดในอดีตและการคว่ำบาตรทางเศรษฐกิจของกลุ่มประเทศที่ไม่เห็นด้วยกับการละเมิดสิทธิมนุษยชนของรัฐบาลพม่าในการกักบริเวณแกนนำและผู้เคลื่อนไหวในการเรียกร้องประชาธิปไตยจากรัฐบาลทหารในประเทศพม่า

ในพื้นที่ควบคุมของรัฐบาลพม่า ประชาชนเริ่มประสบปัญหาความยากจนและขาดแคลนอาหารอันเนื่องมาจากการใช้นโยบายเกษตรของรัฐบาลที่บังคับการปลูกพืชเชิงพาณิชย์และการกำหนดภาษีโควตาผลผลิต ชาวนาที่ปลูกข้าวถูกบังคับขายข้าวให้รัฐบาลตามเป้าหมายเพื่อเพิ่มตัวเลขส่งออกข้าวของรัฐบาล อันเป็นเหตุให้ชาวนายากจนลง ชาวนาบางส่วนที่ไม่สามารถปฏิบัติตามที่รัฐบาลต้องการได้ ก็จะอพยพโยกย้ายมาเป็นแรงงานรับจ้างในประเทศไทยแทน

แรงงานทาสจึงเป็นเพียงรูปธรรมหนึ่งที่ชี้ให้เห็นถึงการบีบบังคับคนในประเทศพม่า แต่สิ่งที่อยู่เบื้องหลังและสำคัญยิ่งกว่า คือ การเข้ามาลงทุนของประเทศเพื่อนบ้านผ่านโครงการพัฒนา

ต่างๆของรัฐ โครงการที่เกิดขึ้นเหล่านั้นเป็นส่วนสำคัญในการผลักดันให้ประชาชนในประเทศพม่า ต้องเผชิญชะตากรรมอย่างเป็นระบบและยากจะหลีกเลี่ยง กระบวนการจากกลไกรัฐที่เกิดขึ้นผ่าน รูปแบบต่าง ๆ นานาเป็นส่วนสำคัญที่ผลักดันให้พวกเขาและเธอต้องเลือกเส้นทางชีวิตใหม่ในอีก แผ่นดิน

2. แรงงานเถื่อน

“30 พฤศจิกายน 2549 นายพาได้ มานาชา เลขาธิการสหภาพแห่งชาติกะเหรี่ยง(เคเอ็นยู) กล่าวที่ชายแดนไทย-พม่า ที่ฐานที่มั่นแห่งหนึ่งด้านตรงข้าม อ.ท่าสองยาง จ.ตาก ว่า ขณะนี้มีผู้อพยพชาวกะเหรี่ยงกว่า 5,000 คน ลี้ภัยจากการถูกกดขี่ข่มเหงจากทหารพม่าหนีเข้ามาในเขตอิทธิพลของกะเหรี่ยงเคเอ็นยู ในพื้นที่กองพลที่ 2 ที่ 3 และที่ 5 ตรงข้ามแนวต่อชายแดน จ.แม่ฮ่องสอน และจ.ตาก โดยผู้อพยพเป็นชาวนาที่อพยพมาจากชนเมืองตองอู เมืองหย่องเลป็น และเมืองผาปูน ซึ่งอยู่ไม่ห่างจากเมืองเนปีดอหรือปิ่นมะนา เมืองหลวงใหม่ของพม่า โดยชาวนา ที่ได้รับความเดือดร้อนเหล่านี้ไม่สามารถเก็บเกี่ยวข้าวได้หลังจากการปลูกข้าวไปแล้ว ถูกคุกคามโดยทหารพม่ามาตลอด ชาวบ้านเริ่มทยอยออกมาตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน เจ้าหน้าที่ฝ่ายเคเอ็นยู และองค์กรพัฒนาภาคเอกชนของกะเหรี่ยงได้ให้ความช่วยเหลือด้านอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ตลอดจน ยารักษาโรคแต่ยังไม่เพียงพอ ทำให้ชาวกะเหรี่ยงบางส่วนได้รับความเดือดร้อนอย่างหนัก มีชาว กะเหรี่ยงนับร้อยคนกำลังเจ็บป่วยเพราะทนกับสภาพอากาศที่หนาวไม่ไหว ทำให้ส่วนหนึ่ง ประมาณ 500 คน หนีเข้ามาเขตไทย และไปอาศัยในศูนย์พักพิงบ้านแม่ลาฮู อ.แม่สามแลบ จ. แม่ฮ่องสอน” (มติชน 1 ธันวาคม พ.ศ. 2549)

การอพยพเคลื่อนย้ายของผู้คนจากพื้นที่ต่างๆทั่วโลกถูกมองว่าเป็นเรื่องปกติในยุคสมัย ปัจจุบัน แต่มิได้หมายความว่า การอพยพของผู้คนเหล่านี้เป็นปรากฏการณ์เฉพาะของสังคม ปัจจุบัน การอพยพโยกย้ายของผู้คนในพื้นที่ต่างๆของโลกเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นมานาน แตกต่างแต่เพียงว่าการเคลื่อนย้ายของผู้คนที่เกิดขึ้นในปัจจุบันมีระดับความถี่ ความเข้มข้นมากกว่าเดิมเท่านั้น โดยมีปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ซึ่งกระตุ้น ผลักดันให้เกิดการเคลื่อนย้ายของประชาชนทั้งเต็มใจและไม่เต็มใจ การอพยพย้ายถิ่นจากประเทศพม่าผ่านช่องทางต่างๆในลักษณะการล่อลวงพม่าและรัฐไทย เป็นตัวอย่างหนึ่งที่สำคัญในปัจจุบันที่แสดงให้เห็นถึงการย้ายถิ่นของประชาชนอย่างไม่เต็มใจ

โก เมียด เว อดีตนายทหารจากกองทัพอากาศของประเทศพม่า ที่ปัจจุบันกลายมาเป็น นักพัฒนาองค์กรพัฒนาเอกชน รวมทั้งยังเป็นส่วนสำคัญในขบวนการประชาชนพม่า เล่าให้ฟังว่า “แรงงานจากพม่าเข้ามาทำงานในประเทศไทย เริ่มจากการเข้าเป็นลูกเรือประมง หลังจากทีหลาย จังหวัดในภาคใต้ของประเทศไทยได้รับความเสียหายจากพายุเกย์เมื่อปี 2532 มีผลทำให้ลูกเรือประมงไทยต้องเสียชีวิตไปจำนวนมาก จากเหตุการณ์พายุเกย์ครั้งนั้น ทำให้ลูกเรือชาวอีสานไม่

กล้าออกทะเลอีก เจ้าของเรือประมงจึงจำเป็นที่จะต้องใช้แรงงานจากประเทศพม่ามาทำงานแทน ซึ่งลูกเรือจากพม่ามีพื้นฐานการดำรงชีวิตและทำงานประมงได้เป็นอย่างดี แม้ว่าภาษาจะไม่ค่อยดีนัก แต่ก็มีอดทนและยอมรับสภาพการทำงานประมงได้มากกว่าแรงงานอีสาน

หลังจากที่แรงงานจากพม่าได้เข้ามาทำงานประมงระยะหนึ่งแล้ว เจ้าของกิจการอื่นๆ ได้ให้ความสนใจที่จะจ้างแรงงานที่มาจากประเทศพม่าไปทำงานอย่างอื่นด้วย เนื่องจากคนไทยทำงานได้ยาก เช่น ทำสวนยาง สวนปาล์ม และสวนกาแฟ ต่อมาได้มีการอพยพแรงงานเข้าไปทำงานในเขตจังหวัดภาคกลางมากขึ้น เช่น ตัดอ้อย โรงสี แยกข้าวสาร ทำไร่มันสำปะหลัง และงานสวนอื่นๆ ซึ่งเดิมมักจะใช้คนงานจากภาคอีสาน สำหรับแรงงานจากพม่าที่สามารถฟังและพูดภาษาไทยได้เล็กน้อยก็จะเข้าไปทำงานในร้านอาหารแถบจังหวัดภาคตะวันออก และมีแรงงานผู้หญิงส่วนหนึ่งเข้ามาทำงานในร้านค้าปลีกย่านที่มีคนจีนอาศัยอยู่หนาแน่นในพื้นที่กรุงเทพมหานคร เช่น ย่านเยาวราช และบางลำภู ส่วนแรงงานที่อยู่ในแถบจังหวัดภาคเหนือของไทยมักจะเข้ามาทำงานรับจ้างอิสระ เช่น การเจียรไนพลอย หยก และหินอ่อน โดยคนงานบางส่วนจะใช้วิธีเดินทางไปกลับในแต่ละวัน และมีบางส่วนที่เข้ามาอยู่ประจำในประเทศไทย นอกจากนั้นยังมีแรงงานผู้หญิงกะเหยิงเข้ามาทำงานรับใช้ตามบ้านในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคตะวันตกและในกรุงเทพมหานคร

สำหรับงานที่แรงงานจากพม่าเข้ามาทำในประเทศไทย ได้แก่ โรงงานอาหารทะเลแช่แข็ง , ทำสวนยางพารา , ลูกเรือประมง , สวนกาแฟ สวนปาล์ม ไร่อ้อย , โรงงานปลาป่น , กรรมกรก่อสร้าง , เลี้ยงกุ้ง , เลี้ยงหมู , โรงงานทำโอ่ง และทำอิฐ, งานรับใช้ในบ้าน, งานบริการตามร้านอาหาร, ขายปลีกหน้าร้าน, งานเจียรไน อัญมณี , งานในห้องเย็น, งานในเหมืองแร่และเหมืองหิน และโรงงานรองเท้ากีฬา ฯลฯ (โก เมียด เว, สัมภาษณ์ ธันวาคม 2547)

สาเหตุหลักของการย้ายถิ่นของแรงงานข้ามชาติจากประเทศพม่ามาประเทศไทย คือ ความหวาดกลัวจากการถูกประหัตประหาร การข่มเหง ประเทศไทยดูเหมือนจะเป็นประเทศที่ให้โอกาสในการพักพิง ให้สภาพการทำงานที่ดีกว่า แม้ว่าพวกเขาและเธอเชื่อว่าการย้ายถิ่นเข้ามาประเทศไทยนั้นจะสามารถนำไปสู่การถูกข่มขู่ คุกคาม หรือถูกล่อลวงไปขายได้ แต่พวกเขาและเธอก็พยายามดิ้นรนที่จะเอาชีวิตให้รอดด้วยการลักลอบหางานทำในตลาดแรงงานไทยที่ต้องซ่อนเร้นแอบแฝง และผิดกฎหมายอยู่บ่อยครั้ง

“ผมรู้ว่าการมาอยู่เป็นแขกที่ไม่ได้รับเชิญของใครนานๆ เข้า วันหนึ่งเขาก็จะอดอดเดือดร้อน รำคาญ และไม่ต้องการพวกผม เมื่อผมหมดประโยชน์ให้กับพวกเขาแล้ว แต่จะให้ทำอย่างไรได้ ในเมื่อผมกลับบ้านไม่ได้จริง ๆ ผมกลับไปก็ไม่รู้จะอยู่อย่างไร บ้านผมถูกทหารพม่าเผาไปหมดแล้ว และตัวผมก็ถูกตามฆ่า ผมจะกลับได้อย่างไร จะให้ผมกลับไปโดนทหารพม่าฆ่าหรือครับ” (ฐมิ หนู่มปะโอ, สัมภาษณ์ สิงหาคม 2548)

“ดาวไม่ได้อยากมาประเทศไทยเลยคะ แต่อยู่ที่พม่าดาวก็ไม่มีอะไรจะทำ ทหารพม่ามาที่หมู่บ้านดาวทุกวัน พ่อดาวก็กลัว ไม่กล้าออกไปทำงาน แม่ก็กลัวทหารพม่าจะทำร้ายน้อง ที่บ้านก็ไม่มีอะไรจะกิน ดาวสงสารแม่ ดาวเห็นคนในหมู่บ้านหลายคนมาที่ประเทศไทย ดาวก็เลยขอตามมาด้วย จะได้มีเงินส่งให้พ่อแม่ดาว ดาวมาทำงานอยู่ที่ร้านขายหมูที่สะพานควาย ดาวต้องทำงานตั้งแต่เที่ยงคืนถึงเก้าโมงเช้า ครั้งหนึ่งดาวเคยเห็นหมูจนมีดบาดนิ้ว แต่เจ็กไม่สนใจ ดาวต้องไปโรงพยาบาลเอง ดาวไม่กล้าไปที่คลินิกข้างๆ กลัวโดนตำรวจจับ ดาวพูดไม่ชัดและไม่มีการต่างดาวด้วย ดาวกลัวคะ” (ดาว สาวกะเหรี่ยง, สัมภาษณ์ ตุลาคม 2548)

ทันทีที่เริ่มเดินทางเข้าสู่ประเทศไทย พวกเขาและเธอก็แทบจะไม่สามารถควบคุมชะตากรรมของตนได้เลย สถานการณ์ทางการเมืองและการทหารที่ผันแปรตลอดเวลาได้ส่งผลกระทบต่อความราบรื่นในการเดินทาง จำนวนด่านตรวจที่ต้องผ่าน นโยบายควบคุมแนวชายแดน การกวาดจับของทหาร และเหตุการณ์อื่นๆ ที่มีส่วนสำคัญในการกำหนดเส้นทาง วิธีการและค่าใช้จ่ายในการเดินทาง พวกเขาและเธอบางคนจำเป็นต้องใช้บริการข้ามพรมแดนโดยนายหน้า ซึ่งเป็นคนที่จะพาพวกเขามายังประเทศไทยได้ สำหรับผู้ที่มีบ้านอยู่ไกลจากชายแดน และต้องการออกนอกประเทศในฐานะผู้ลี้ภัย การเดินทางของคนกลุ่มนี้มักจะใช้เส้นทางอ้อม เพื่อหลีกเลี่ยงการถูกคุกคามและการสู้รบ ส่งผลให้ต้องใช้เส้นทางที่คดเคี้ยวและไกลมากขึ้น หลายคนต้องทนทรมานกับการขาดอาหาร การเจ็บป่วย และสภาวะที่ยากลำบากตลอดการเดินทาง

“กว่าหนูจะมาถึงกรุงเทพ หนูต้องทนนอนในรถทัวร์ชั้นล่างสุดที่เขเอาไว้เก็บกระเป๋ หนูและเพื่อนๆ อีก 5 คน ทนนอนอัดกัน在那นั้น หนูหายใจไม่ออก กระเป๋าหลายใบทับตัวหนูกับเพื่อนๆ แต่หนูกับเพื่อนๆ ก็ไม่กล้าส่งเสียงร้องบอกคนข้างบน เรากลัวถูกจับและส่งตำรวจ เพื่อนคนหนึ่งเป็นลมในรถ ส่วนหนูก็เป็นลมเหมือนกัน เมื่อรถวิ่งมาถึงที่หนึ่ง กระเป๋ารถมาเรียกพวกเราให้ลงไปข้างล่าง บอกว่าข้างหน้ามีตำรวจ ทั้งๆที่เราเป็นลม แต่เราก็ต้องลงรถ และแอบอยู่ในป่าแถวนั้น เพื่อนคนหนึ่งที่ไม่สบายมาก วันรุ่งขึ้นเขาก็เป็นไข้ตาย” (ติติ หญิงกะเหรี่ยง, สัมภาษณ์ สิงหาคม 2547)

“ผมมาเมืองไทยตั้งแต่อายุ 12 ปี หมู่บ้านผมอยู่ในรัฐกะเหรี่ยง ไกลมาก ป้าพาผมนั่งรถจากที่บ้านตอน 11 โมงเช้ามาถึงชายแดนตอน 6 โมงเย็น พอถึงชายแดนก็ยังข้ามมาไม่ได้ ต้องรอจนมืดประมาณ 3 ทุ่ม รอจนด่านปิด และไม่มีตำรวจอยู่แถวนั้น ป้าพาผมแอบนั่งเรือข้ามแม่น้ำมา กับป้า พอมาถึงฝั่งไทย ป้าจ่ายเงินให้คนที่มารับ ผมจำไม่ได้ว่าเท่าไร แล้วคนไทยคนนั้นก็หายไปนานมาก ผมกับป้าแอบอยู่ในป่าจนถึงเช้า พอตอนเช้าผู้ชายคนนั้นก็บอกว่าไปเอาบัตรที่ด่านมาได้ แล้ว เขาก็พาผมกับป้าไปที่แม่สอด” (เจ หนุ่มกะเหรี่ยง, สัมภาษณ์ พฤศจิกายน 2548)

ผู้ย้ายถิ่นต้องใช้เงินจำนวนมากเพื่อจ่ายค่าเดินทางล่วงหน้า เกือบทุกคนไม่เคยได้รับการบอกเล่าล่วงหน้าก่อนว่าค่าใช้จ่ายสำหรับการเดินทางทั้งหมดเป็นเท่าไร ยิ่งกว่านี้เจ้าหน้าที่รัฐทั้ง

ของพม่าและไทยยังตั้งค่าธรรมเนียมและค่าปรับสารพัดชนิดจากผู้ย้ายถิ่นตลอดเส้นทางการย้ายถิ่นอย่างไม่มีกฎเกณฑ์เป็นตามอำเภอใจ ในบางกรณีการเรียกร้องค่าธรรมเนียมและค่าปรับต่างๆ ยังตามมาด้วยคำข่มขู่ หรือการยึดเอกสารแสดงตนจริงๆ ไป การค้นตัว การจับกุม การกักขัง รวมทั้งการส่งตัวกลับพม่า

“กว่าจะมาถึงกรุงเทพ ผมทำงานมาหลายที่แล้ว ตอนออกจากพม่า ผมก็ไม่ได้จะทำอะไรที่เมืองไทย แต่อยู่ในพม่า มันไม่มีอะไรทำ ผมออกจากบ้านเดินทางไปเรื่อยๆ จนข้ามเรือมาถึงเกาะสอง มาถึงบ้านน้ำที่เคยมาที่เมืองไทยก่อน อยู่บ้านน้ำเดือนกว่า เบื่อ ทำงานใช้แต่แรง แต่ไม่ได้เงินเลยมาเมืองไทย นำไปคุยกับคนไทยคนหนึ่ง เขาบอกว่าจะพาไปทำงานที่กรุงเทพ แต่ต้องจ่ายเงินให้เขา 8,000 บาท ตอนนั้นผมไม่มีเงิน แต่ผมก็อยากมาหางานทำ จึงบอกเขาว่าผมไม่มีเงิน เขาบอกว่าไม่มีเงินก็ไปได้ เขาพาผมข้ามฝั่งจากเกาะสอง มาที่ระนอง มารอที่ระนองอาทิตย์หนึ่ง รอจะข้ามหาชัย รอคนที่พาผมมา มีคนมารับพามามาหาชัย ผมมารอกระยะ เขาให้ผมนอนข้างหลังกับคนอื่นอีก 6 คนแล้วเขาเอาผ้าไปปิด แล้วเอายางรถ ไม้ ทับอีกทีหนึ่ง อึดอัดมาก ผมร้องให้ บอกว่าจะตายอยู่แล้ว เขาให้อยู่ในนั้นประมาณชั่วโมงกว่า ช่วงกลางคืน พอผ่านด่านไปแล้ว เขาก็มาเอาออก ถึงมหาชัย 10 โมง แต่ตอนนั้นผมไม่รู้จักมหาชัย คิดว่าเป็นกรุงเทพ เขาพาผมมาทำงานในเรือประมง นายจ้างบอกว่า เขาจ่ายเงินให้คนที่พาผมมาส่งแล้ว ผมต้องทำงานใช้หนี้แทน ผมทำงานอยู่ในเรืออยู่ 9 วัน หนักไม่ไหว ไม่ได้ค่าแรงสักบาท เขาบอกว่าผมยังใช้หนี้ไม่หมด ถ้าไม่ยอมทำงานจะแจ้งตำรวจมาจับ ผมจึงหนีออกมา” (ฮาน ยูน หนุ่มกะเหรี่ยง, สัมภาษณ์ มีนาคม 2547)

ในปัจจุบันมีแรงงานข้ามชาติจากพม่าประมาณ 2 ล้านคน ที่ทำงานประเภทที่เสี่ยงอันตราย สกปรก และแสนลำบาก แลกกับค่าจ้างที่ต่ำกว่าอัตราค่าจ้างขั้นต่ำของแรงงานในประเทศไทยเป็นอย่างมาก เช่น งานในโรงงานห้องเย็นแช่แข็งอาหารทะเล ในโรงงานตัดเย็บเสื้อผ้า งานบ้าน เป็นต้น แรงงานข้ามชาติเหล่านี้มีชีวิตอยู่ท่ามกลางความหวาดกลัวจากการถูกส่งกลับอยู่ตลอดเวลา รวมทั้งต้องเผชิญกับการปฏิบัติอย่างไม่เป็นธรรม เนื่องจากสภาพที่ผิดกฎหมายกับสภาพการทำงานที่ไม่ได้มาตรฐานและไร้ซึ่งกลไกที่จะคุ้มครองป้องกันตนเอง

“พอผมหนีออกมาแล้ว ผมกับเพื่อนอีกคนก็ไปทำงานโรงงานปลา ล้างปลา แกะปลา ทำงานอยู่ 3-4 เดือน ได้วันละ 90 บาท ผมดีใจมากเพราะทำงานแล้วได้ดั่งค์ แต่ตอนหลังเขาไล่ ออก เพราะผมหยุดพัก ไม่สบาย แก้วแก่เขาไม่ยอมให้เราหยุด อยากให้เราทำงานทุกวัน ผมทำงานตั้งแต่ ตีสี่ถึง 4 ทุ่ม ยิ่งตอนเรือเข้าต้องทำทั้งวันทั้งคืน เพื่อนผมคนหนึ่งที่ทำด้วยกัน มีครั้งหนึ่งเขาโดนแก้วแก่ตี และก็ตีไปด้วย” (ฮาน ยูน หนุ่มกะเหรี่ยง, สัมภาษณ์ มีนาคม 2547)

แรงงานข้ามชาติส่วนใหญ่แทบจะไม่เคยรู้มาก่อนล่วงหน้าว่าจะได้งานประเภทใด อยู่ที่ใด ใครเป็นนายจ้าง หรือแม้แต่เงื่อนไขการจ้างงาน พวกเขาจะทราบถึงสภาพการทำงานของตนเมื่อไป

ถึงยังบ้านนายจ้างหรือสถานที่ทำงาน นายจ้างจะเป็นผู้กำหนดถึงเงื่อนไข ข้อกำหนดการทำงาน ไม่ว่าจะเป็นเงินเดือน ที่พักอาศัย อาหาร การลาป่วย และวันหยุดพักผ่อนตามความพอใจของตนเอง บางคนได้รับอัตราค่าจ้างต่ำกว่าอัตราค่าจ้างขั้นต่ำและยังต้องทำงานนานกว่า 8 ชั่วโมงต่อวัน หลายคนทำงาน 7 วันต่อสัปดาห์ และไม่ได้รับค่าจ้างทำงานล่วงเวลาจากนายจ้าง ค่าจ้างปกติที่ได้รับจากการทำงานซึ่งส่วนใหญ่จะอยู่ที่ 500-5,000 บาท/เดือน พวกเขาจะเก็บสะสมไว้ให้ครบจำนวนหนึ่ง เช่น 10,000 บาท แล้วจะอาศัยช่องทางนายหน้าในการส่งกลับบ้านที่ประเทศพม่า การส่งเงินกลับบ้านด้วยตนเอง โอกาสที่จะสูญหายระหว่างทางหรือถูกขูดรีดจากเจ้าหน้าที่ไทยมีความเสี่ยงอย่างมาก

“เด็กทำงานขายของอยู่ที่ทองผาภูมิ ทำงานตั้งแต่ 6 โมงเช้า ถึง 4 ทุ่ม ไม่ได้พักเลย ได้พักกินข้าวนิดเดียว ต้องรีบกิน ไม่อย่างนั้นโดนว่า เด็กต้องยืนหน้าร้านตลอดเวลา คอยเรียกแขกให้มาซื้อของ บางคนก็พูดจาดี บางคนก็ว่า ตอนนั้นเด็กพูดไม่ชัด เขาก็ล้อเลียน พูดตามเด็ก เด็กโกรธมาก แต่ก็ไม่รู้จะทำอย่างไร เจ้ให้ค่าแรงเด็กเดือนละ 500 บาท เด็กเหนื่อยมาก เวลาไม่สบายเจ้ก็ให้กินแต่พารา” (เล็ก หญิงมอญ, สัมภาษณ์ พฤษภาคม 2549)

ภาษาเป็นอุปสรรคสำคัญในการทำงาน แรงงานที่พูดภาษาไทยไม่ได้หรือพูดได้แต่น้อย มักจะถูกนายจ้างใช้ความสามารถในการพูดภาษาไทยเป็นเกณฑ์สำคัญในการตั้งเงินเดือนและในการปฏิบัติตนต่อคนงาน แรงงานข้ามชาติหลายคนต้องประสบกับความยากลำบากในการหางานที่ดี การที่ไม่สามารถพูดภาษาไทยได้ บางครั้งนำไปสู่การดูว่ากล่าวและถูกทำร้าย

“น้อยไม่ชอบเลยคะครู ตอนที่อาม่าดำน้อยเวลาน้อยทำอะไรไม่ถูกใจ ตอนที่เขาให้น้อยมาทำงาน เขาก็รู้ว่าน้อยพูดภาษาไทยไม่ได้ พูดไม่ชัด แต่น้อยก็พยายามฝึกนะคะครู น้อยถึงต้องมาเรียนหนังสือที่นี่ มีอยู่ครั้งหนึ่งอาม่าฟังข่าวในทีวีว่ามีลูกจ้างพม่าฆ่านายจ้าง อาม่าก็มาดำน้อย หาน้อยเป็นอย่งนั้นเหมือนกัน ทั้งๆที่น้อยก็ไม่ได้รู้จักคนพม่าคนนั้น อาม่าบอกว่าพวกล้อเหมือนกันหมด เป็นพม่ามาเผากรุงศรีอยุธยา มาฆ่าคนไทย มาปล้นทองไป ขอให้พวกล้อฉิบหาย ตายโหงตายห่า น้อยเป็นกะเหรี่ยงนะคะครู น้อยไม่ใช่คนพม่า น้อยไม่เคยฆ่าคนไทย และอาม่าก็เป็นคนจีนไม่ใช่เธอคะครู” (น้อย สาวกะเหรี่ยง, สัมภาษณ์ มกราคม 2548)

เมื่อเส้นทางการเดินทางเข้ามาประเทศไทยอย่างไม่ถูกกฎหมายไทย พวกเขาและเธอจึงปราศจากการครอบครองเอกสารประจำตัวที่ถูกต้องตามกฎหมาย จนบัดนี้หลายคนก็ยังไม่มียเอกสารใดๆที่รับรองความเป็นพลเมืองพม่า ต้องเผชิญกับความเสี่ยงที่ตนเองและลูกๆต้องกลายเป็นบุคคลไร้สัญชาติ การถูกจับกุมกักขัง แม้ว่ารัฐบาลไทยจะอนุญาตให้แรงงานข้ามชาติที่ผิดกฎหมายสามารถจดทะเบียนและขอใบอนุญาตทำงานได้นั้น แต่การขาดถึงการอธิบายถึงกระบวนการจดทะเบียนอย่างชัดเจน ระยะเวลาการจดทะเบียนที่สั้นเกินไป ไม่มีการออกใบอนุญาตทำงานแก่ผู้ย้ายถิ่นที่อายุต่ำกว่า 15 ปี การกำหนดให้มีการตรวจสุขภาพโดยไม่ระบุ

วิธีดำเนินการที่ชัดเจน ด้วยเงื่อนไขเหล่านี้ที่มีส่วนสำคัญที่ต้องอาศัยความร่วมมือจากนายจ้าง ประกอบ ทำให้กรณีที่นายจ้างไม่ให้ความร่วมมือหรือตั้งเงื่อนไขที่ไม่เป็นธรรมและบีบคั้นเรื่องการขอใบอนุญาตทำงาน ทำให้แรงงานข้ามชาติหลายคนไม่สามารถเข้าสู่กระบวนการทางกฎหมายไทยได้ และกลายเป็นบุคคลที่ต้องหลบซ่อนในสังคมไทยอย่างหวาดกลัวการถูกจับกุม

“ครูครั้นคราวนี้ผมไม่ทำบัตรแล้วนะครับ ครูอย่าว่าผมนะครับ ผมเคยทำบัตรมาหลายครั้งแล้ว บางปีผมก็ไปทำเอง บางปีผมก็จ่ายเงินให้นายหน้าทำให้ ถ้าเค้าแก่ไม่ยอมไปทำให้ผม ผมถามเค้าแล้วว่าทำไมไม่ทำให้ผม เค้าแก่บอกว่า ใช้เงินเยอะ ทำไปก็ไม่คุ้ม ผมไม่อยากจะบอก ว่าที่เค้าแก่จ่ายไปก็มาหักกับผมทีหลัง ไม่ใช่เงินเค้าแก่สักหน่อย มีบัตร ไม่มีบัตร ผมไม่เห็นแตกต่างกันเลย ก็โดนจับเหมือนกัน ผมจ่ายเงินให้ตำรวจไม่รู้เท่าไรแล้วครับ จ่ายเงินค่าทำบัตร ก็ต้องมาจ่ายเงินตำรวจอีก เก็บเงินค่าทำบัตร ไว้จ่ายตำรวจดีกว่าครับ” (ไฉต หนุ่มปะโอ, สัมภาษณ์, มิถุนายน 2549)

นอกจากนั้นแรงงานหลายคน que เข้าสู่อันตอนอย่างถูกกฎหมายก็ต้องเผชิญกับการถูกยึดใบอนุญาตทำงานจากนายจ้างไปเก็บไว้ ให้ลูกจ้างถือแค่ใบสำเนาไว้ในกรณีที่ยินยอมให้ลูกจ้างมีเอกสารทางการสักร่างไว้กับตัว เมื่อลูกจ้างไม่มีเอกสารดังกล่าวติดตัว ก็จะถูกข่มขู่ว่าจะถูกส่งกลับถูกคุกคาม และถูกจับกุม เนื่องจากไม่มีหลักฐานพิสูจน์ว่าตนมีสถานภาพถูกต้องตามกฎหมาย คนทำงานส่วนใหญ่ต้องจ่ายค่าธรรมเนียมในการจดทะเบียนเองทั้งหมด ถ้าไม่มีก็ต้องยืมนายจ้างโดยให้นายจ้างหักเงินเดือนชดใช้คืน ซึ่งบางครั้งจำนวนที่หักจากเงินเดือนก็มากกว่าค่าใช้จ่ายที่ยืมไปจดทะเบียน

แรงงานข้ามชาติส่วนใหญ่มักขาดความรู้เรื่องสุขอนามัยขั้นพื้นฐาน เนื่องจากการไม่สามารถอ่านข้อมูลข่าวสารเหล่านี้ได้ เพราะไม่มีการพิมพ์เผยแพร่ในภาษาของพวกเขาเอง รวมทั้งช่องทางหรือโอกาสในการเข้าถึงการรับบริการสาธารณสุขขั้นพื้นฐานก็เป็นอุปสรรคสำคัญ

“หนูอ่านภาษาพม่าไม่ออกคะครู หนูเป็นกะเหรี่ยง อยู่ที่พม่าหนูไม่เคยเข้าโรงเรียน เพื่อนเคยบอกว่าให้หนูไปที่โรงพยาบาลที่มีภาษาพม่าติดไว้ ที่โรงพยาบาลราชวิถี ครูรู้จักใช่ไหมคะหนู คิดว่าเขาคงมีภาษากะเหรี่ยงด้วย หนูเคยไปแล้ว แต่หนูก็อ่านไม่ออกว่าเขาเขียนว่าอะไร เพราะมีแต่ภาษาพม่าเท่านั้น หนูต้องพาแฟนไปด้วยทุกครั้งเวลาหาหมอ เขาได้ช่วยอ่านภาษาไทยให้ และช่วยพูดกับหมอว่าหนูไม่สบายโรคอะไร” (แะเะ สาวกะเหรี่ยง, สัมภาษณ์, มิถุนายน 2549)

เมื่อมองถึงอนาคต แรงงานข้ามชาติส่วนใหญ่ปรารถนาที่จะเก็บเงินรายได้จากการทำงานสะสมไว้เพื่อส่งกลับให้ครอบครัวในพม่า หลายคนมีความหวังว่าจะสามารถทำงานในประเทศไทยได้สักระยะหนึ่งก็จะกลับประเทศพม่าพร้อมเงินทุนมากพอที่จะเอื้อให้ครอบครัวของตนครองชีพได้ตามอัตภาพ

“ตอนเด็กๆหนูไม่มีความฝัน หนูรู้เพียงแต่ว่าอยากมีครอบครัวที่อบอุ่น มีพ่อแม่ไม่ทะเลาะกัน แล้วก็จะมีความสุข พอโตขึ้นเข้ามาทำงานในเมืองไทยก็รู้แต่เพียงว่าทำงานได้เงิน ก็ส่งให้พ่อแม่จะได้เหมือนคนอื่นเขา คิดแค่นั้นจริงๆค่ะ แต่ตอนนี้หนูรู้แล้วละค่ะ และหนูก็เริ่มที่จะมีความฝันหลายอย่างมากค่ะ ได้รู้จักคำว่าอนาคต คำว่าความฝัน ความรู้ การศึกษา หรือคำว่าประชาธิปไตย หรือคำว่าอิสรภาพ เมื่อก่อนหนูไม่รู้จักคำเหล่านี้เลยจริงๆ หนูเพิ่งมารู้ทีหลังหลังจากได้มาเรียน เมื่อก่อนเวลาคนอื่นเขาถามว่าที่พม่ามีประชาธิปไตยไหม หนูก็ตอบไม่ได้ เพราะหนูไม่รู้จริงๆ ตอนนี้หนูอยากให้ประเทศพม่ามีประชาธิปไตยเร็วๆค่ะ ถ้าบ้านเราไม่มีประชาธิปไตยมันก็คงจะเป็นอย่างนี้ ถ้าเป็นอย่างนี้ต่อไปจะทำอะไรก็คงยาก ไม่รู้ว่าเมื่อไร แต่หนูก็ยังหวังว่าสักวันหนึ่งหนูจะได้เห็นบ้าน มีผู้นำที่ดี มีประชาธิปไตยค่ะ มาเข้าเรื่องความฝันดีกว่าค่ะ อย่าหัวเราะหนูนะค่ะ หนูอยากเป็นนักธุรกิจหญิงค่ะ มีธุรกิจของตัวเอง เล็กๆไม่ต้องใหญ่โต พอมีพอใช้ พอช่วยเหลือคนอื่นได้บ้างก็น่าจะดี แล้วอีกอย่างหนึ่งก็คือหนูอยากเขียนภาษาไทยได้ อ่านออกเหมือนคนไทยทั่วไป จะได้ไปธนาคาร จะได้ทำอะไรได้ด้วยตัวเอง หนูจะพยายามทำให้ดีที่สุดค่ะ” (โย สาวกะเหี่ยง, สัมภาษณ์ เมษายน 2548)

เมื่อมีการเคลื่อนย้ายคนกลุ่มนี้เข้ามามาก นอกเหนือจากสถานการณ์การเข้ามาเป็นแรงงานแล้ว นโยบายสำคัญของการเป็นผู้หลบหนีเข้าเมืองผิดกฎหมายก็ติดตามมาอย่างยากจะหลีกเลี่ยง รัฐบาลไทยได้เกิดการตื่นตระหนกและลุกขึ้นมาจัดการกับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นด้วยการใช้มุมมองที่เริ่มต้นจาก“ปรากฏการณ์ที่เป็นปัญหา” การจัดการกับปัญหาหรือสถานการณ์ดังกล่าวของรัฐบาลไทยได้วางอยู่บนพื้นฐานที่สำคัญอยู่สองประการ คือ ความต้องการจัดการกับปัญหาผู้หลบหนีเข้าเมืองเพื่อแก้ไขปัญหาคriminal และความต้องการแรงงานไร้ฝีมือทดแทนแรงงานไทยที่ขาดแคลนในภาคการผลิตบางส่วน ซึ่งในส่วนหลังนี้เองก็มีการตั้งคำถามที่สำคัญว่าแรงงานที่นำมาทดแทนนั้นจะต้องเป็นแรงงานราคาถูกด้วยหรือไม่ ทั้งนี้เพื่อตอบสนองต่อความต้องการนี้ก็ได้กลายเป็นแนวคิดสำคัญในการจัดการแรงงานข้ามชาติในประเทศไทยในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา

อย่างไรก็ตาม ภายใต้สถานการณ์ที่สังคมไทยยังให้ความสำคัญกับวาทกรรม “ความมั่นคงแห่งชาติ” ที่มุ่งเน้นการ“จัดระเบียบ”เพื่อก่อให้เกิดความสงบเรียบร้อยภายใน นโยบายของรัฐบาลต่อผู้ย้ายถิ่นเองก็มีความไม่ต่อเนื่อง ขลุกขลักลั้ลั่น ไม่ไปในทางเดียวกัน และมักจะนิยมใช้นโยบาย “ลด” จำนวนผู้ย้ายถิ่นให้เหลือน้อยที่สุดเท่าที่จะทำได้ หรือมีนโยบายผลักดันกลับไปสู่ภูมิภาคเมื่อโอกาสเอื้ออำนวย

แต่ขณะเดียวกันด้วยสถานการณ์ของการเป็นผู้หลบหนีเข้าเมือง อดีตของสังคมไทยต่อแรงงานข้ามชาติ ประกอบกับแนวคิดในการจัดการของรัฐบาลไทยที่ผ่านมาที่วางอยู่บนฐานแนวคิด

เรื่องของความมั่นคงแห่งชาติและเรื่องของการต้องการแก้ไขปัญหาการขาดแคลนแรงงานเป็นหลัก ไม่ได้ให้ความสำคัญต่อการคุ้มครองแรงงานข้ามชาติ เท่ากับเป็นการเปิดโอกาสให้เกิดความเสี่ยงในการที่จะถูกละเมิดสิทธิมนุษยชนในรูปแบบต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อความเสี่ยงที่จะนำไปสู่การละเมิดสิทธิความเป็นคน อันเป็นเรื่องพื้นฐานสำคัญในการดำรงชีวิตของคนข้ามชาติเหล่านี้ และเป็นพื้นฐานสำคัญที่จะสร้างสังคมให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

การละเมิดสิทธิมนุษยชนและ/หรือความเสี่ยงในรูปแบบต่างๆ³ ที่แรงงานข้ามชาติจากประเทศพม่าจะต้องเผชิญ ได้แก่

1. การถูกขูดรีดจากนายหน้าในระหว่างการเดินทางแรงงานข้ามประเทศ

การเดินทางเข้ามาเป็นแรงงานข้ามชาติในประเทศไทยนั้น กลุ่มนายหน้าเป็นบุคคลสำคัญที่จะนำพาพวกเขาเดินทางเข้ามาแสวงหาชีวิตใหม่ในประเทศไทยได้ อันเนื่องมาจากพวกเขาเป็นชนกลุ่มน้อยที่ไม่ได้เข้าเมืองมาอย่างถูกต้องตามกฎหมายของประเทศไทย นายหน้าเหล่านี้จะเป็นผู้จัดการการเดินทางทั้งหมดของแรงงานข้ามชาติ เริ่มตั้งแต่เรื่องการเดินทาง จัดหาที่พัก และการหางานให้ทำ แรงงานที่เข้ามาหางานทำในประเทศไทย มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องพึ่งพิงนายหน้าเหล่านี้ คนพม่าที่ทำหน้าที่เป็นนายหน้าส่วนใหญ่บ้างก็เป็นคนที่แรงงานรู้จักไม่ว่าจะเป็นญาติพี่น้อง เพื่อน หรือคนในหมู่บ้านเดียวกัน หรือเป็นคนที่รู้จักกันมาก่อน แต่ได้รับการแนะนำให้ไปติดต่อ หรือนายหน้าเองเป็นผู้ที่เข้าไปชักชวนและเสนองานให้ทำ ซึ่งมีทั้งแบบที่ไปหาถึงหมู่บ้าน หรือนัดหมายให้มาเจอกันที่ชายแดน

ในขบวนการนายหน้ารวมทั้งที่เป็นคนพม่าและคนไทย นายหน้าทำงานได้ต้องมีความสัมพันธ์หรือมีความสามารถในการติดต่อกับเจ้าหน้าที่ของรัฐบางคนในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง เช่น การจ่ายส่วยค่าผ่านทาง จนถึงการเป็นหุ้นส่วนในการนำพาแรงงานเข้าเมือง หลายครั้งเจ้าหน้าที่รัฐเองเป็นผู้นำแรงงานข้ามชาติเหล่านี้เดินทางข้ามชายแดนเข้ามาหางานทำในเมืองใหญ่ๆ การจ่ายเงินให้นายหน้าเพื่อหลบหนีเข้าเมืองมาหางานทำมิได้เป็นหลักประกันความปลอดภัย เพราะแรงงานข้ามชาติต้องเดินทางแบบหลบซ่อนในรูปแบบต่างๆ เช่น ซ่อนตัวอยู่ในรถขนส่งสิ่งของ พืชผักต่างๆ ซึ่งค่อนข้างยากลำบากอันตรายและเสี่ยงต่อการเกิดอุบัติเหตุถึงขั้นเสียชีวิต แรงงานหญิงหลายคนเสี่ยงต่อการถูกข่มขืน ล่วงละเมิดทางเพศจากนายหน้าหรือเจ้าหน้าที่รัฐเมื่อถูกจับกุมได้ ขบวนการนายหน้าบางส่วนทำหน้าที่เป็นเสมือนพวกค้ายาเสพติดในอดีตรองานข้ามชาติโดยเฉพาะผู้หญิงมักจะถูกนายหน้าหลอกไปขายให้แก่สถานบริการ และบังคับให้

³ อติศร เกิดมงคล บรรณาธิการ. จากแรงงานทาสสู่แรงงานเถื่อน (กรุงเทพมหานคร: เฟื่องฟ้าพริ้นติ้ง, 2546) บทนำ. และประสบการณ์ตรงจากการเป็นครูสอนภาษาไทยระดับ 4 และสังคมศึกษาให้กับแรงงานข้ามชาติที่โรงเรียนแห่งหนึ่งในพื้นที่กรุงเทพมหานครระหว่างปี พ.ศ. 2547-2549

แรงงานหญิงเหล่านี้ค่าบริการทางเพศหรือขายบริการให้แก่ชาวประมงที่ต้องออกทะเลเป็นเวลานาน

การจ่ายค่านายหน้า นายหน้าโดยส่วนใหญ่จะใช้วิธีเก็บเงินโดยตรงที่นายจ้าง และนายจ้างจะหักจากค่าแรงของแรงงานอีกต่อหนึ่ง ซึ่งกลายเป็นข้ออ้างของนายจ้างที่จะไม่จ่ายค่าแรงให้แก่แรงงาน ทำให้หลายกรณีที่แรงงานข้ามชาติทำงานโดยไม่ได้รับค่าจ้างเลย

2. ต้องเผชิญกับสภาพการทำงานที่เลวร้าย

ลักษณะงานที่แรงงานข้ามชาติเข้ามารับจ้างทำงานส่วนใหญ่ ถูกจัดให้อยู่ในประเภท 3 ส. คือ สุดเลวร้าย แส่นลำบาก และสกปรก ในขณะที่เดียวกันต้องทำงานหนักและได้รับค่าแรงที่ไม่เป็นธรรม งานบางประเภทเป็นงานที่ไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับฤดูกาล เช่น งานในภาคเกษตร ซึ่งต้องทำงานกลางแจ้งเป็นเวลานานๆ หลายชั่วโมงและไม่มีวันหยุด บางกรณีแรงงานจะถูกใช้ให้ไปทำงานที่ผิดกฎหมาย เช่น ให้ไปตัดไม้ในเขตป่าสงวนซึ่งเสี่ยงต่อการถูกจับกุมโดยนายจ้างจะไม่รับผิดชอบใดๆ ทั้งสิ้นต่อสิ่งที่เกิดขึ้น

ปัญหาของแรงงานข้ามชาติแตกต่างกันไปตามลักษณะของงาน จำแนกพอเป็นสังเขปได้ดังนี้

1. งานในภาคเกษตรกรรม ได้รับค่าแรงต่ำ ไม่มีความแน่นอนในการทำงานเพราะเป็นงานตามฤดูกาล นอกจากนี้แรงงานในภาคเกษตรกรรมยังไม่ได้รับการคุ้มครองตามกฎหมายคุ้มครองแรงงานของไทย ปัญหาที่พบมากที่สุด คือ การไม่ได้รับค่าแรงจากนายจ้าง เนื่องจากนายจ้างจะใช้วิธีการบ่ายเบี่ยงไม่ยอมจ่ายค่าแรง ด้วยการอ้างว่าหักค่าใช้จ่ายจากส่วนอื่นๆ แล้วหรือบางครั้งใช้วิธีการแจ้งให้เจ้าหน้าที่ตำรวจเข้ามาจับกุมแรงงานเหล่านี้

2. ในภาคประมงทะเล แรงงานข้ามชาติมักต้องออกทะเลเป็นเวลานาน นับตั้งแต่ 4 เดือนจนถึงนานเป็นปี โดยต้องทำงานอย่างหนัก มีเวลาพักผ่อนวันละไม่กี่ชั่วโมง สภาพความเป็นอยู่ค่อนข้างลำบาก รวมถึงเรื่องอาหารและยารักษาโรคที่มีเพียงเพื่อให้อยู่รอดไปวันๆ เท่านั้น นอกจากนี้ยังเสี่ยงต่อการถูกทำร้ายร่างกายและถูกข่มขืนจากหัวหน้างานหรือได้ก่เรื่อ หากทำงานไม่เป็นที่พอใจหรือเมื่อเกิดมีเรื่องทะเลาะเบาะแว้งกัน เรื่องราวการทำร้ายข่มขืนมักจะเงียบหายไปจนแรงงานข้ามชาติเรียกสถานการณ์แบบนี้ว่า "นักโทษทางทะเล" ลูกเรือที่ออกเรือเข้าไปทำประมงในเขตแดนทะเลของประเทศอื่นยังเสี่ยงต่อการถูกจับกุมของเจ้าหน้าที่ในประเทศนั้นๆ ด้วย

3. งานรับใช้ในบ้าน แรงงานต้องทำงานตั้งแต่เช้าจนค่ำมืด บางรายทำงานบ้านแล้วยังต้องทำงานในร้านขายของหรือทำงานในบ้านญาติของนายจ้างโดยได้รับค่าแรงจากนายจ้างคนเดียว แรงงานที่ทำงานเป็นคนรับใช้ในบ้านส่วนใหญ่มักถูกห้ามมิให้ติดต่อกับคนภายนอก โดยนายจ้างจะให้เหตุผลว่ากลัวแรงงานนัดแนะให้คนข้างนอกเข้ามาขโมยของในบ้าน รวมทั้งอาจจะถูกนายจ้างดูว่ากล่าวอย่างรุนแรงรวมถึงการทำร้ายร่างกายด้วย

ดังเช่นเรื่องของ สุ สาวกะหญิงอายุ 20 ปี ที่นอกจากจะต้องทำงานบ้านแล้วยังจะต้องมาช่วยนายจ้างขายเสื้อผ้าที่ประตูน้ำด้วย โดยตอนเช้าจะต้องตื่นตั้งแต่ตี 4 เพื่อไปจ่ายตลาดและทำกับข้าว ทำความสะอาดบ้านให้นายจ้าง พอประมาณ 9 โมง จะต้องมาที่ประตูน้ำกับนายจ้างต่อมาขายเสื้อผ้าจนถึงประมาณ 2 ทุ่ม ถึงได้กลับบ้าน และเมื่อกลับถึงบ้านแล้วสุก็ต้องทำความสะอาดบ้านต่อ ล้างจานซาม รีดเสื้อผ้า จนถึงประมาณ 5 ทุ่ม สุจึงได้พักผ่อน และต้องตื่นอีกครั้งตอนตี 4 เพื่อมาเริ่มงานเหมือนเดิม วันเวียนเป็นอย่างนี้ทุกวันไม่มีวันหยุด นอกจากวันอาทิตย์ที่สุขออนุญาตนายจ้างมาเรียนหนังสือ แต่ก็เรียนอยู่ได้ 1 course นายจ้างไม่อนุญาต สุจึงต้องกลับไปทำงานที่นั่นเหมือนเดิม และไม่กล้าเปลี่ยนงานใหม่ เพราะกลัวหานายจ้างใหม่ไม่ได้

4. แรงงานห้องแถว แรงงานข้ามชาติที่ถูกหลอกให้เข้าไปทำงานในโรงงานห้องแถวจะถูกกักให้ทำงานอยู่แต่เฉพาะในโรงงาน และต้องทำงานอย่างหนักตั้งแต่เข้าไปจนเกือบเที่ยงคืน โดยนายจ้างจะเป็นผู้จัดเตรียมอาหารให้ ซึ่งเป็นอาหารที่แย่มากบางครั้งนำอาหารที่เกือบเสียแล้วมาให้แรงงานทาน บางกรณีแรงงานได้รับประทานอาหารเพียงวันละ 2 มื้อ และไม่เพียงพอ

5. แรงงานก่อสร้าง แรงงานในภาคการก่อสร้างเป็นกิจการที่พบว่าแรงงานข้ามชาติจะถูกโกงค่าแรงบ่อยที่สุด ปัญหาค่าแรงนับเป็นปัญหาหลักที่อยู่คู่กับแรงงานข้ามชาติตั้งแต่อดีตจนปัจจุบัน และพบในแทบทุกกิจการ โดยที่นายจ้างมักจะผลัดผ่อนค่าแรงไปเรื่อยๆ เมื่อแรงงานเข้าไปทวงค่าแรงมักจะได้รับคำตอบว่าหักเป็นค่าใช้จ่ายอื่นๆไปหมดแล้ว หรือหากเป็นเงินจำนวนมากๆ บางรายมักจะใช้วิธีแจ้งให้เจ้าหน้าที่ตำรวจเข้าไปจับกุมแรงงานข้ามชาติเพื่อหลีกเลี่ยงการจ่ายเงิน ในขณะที่เดียวกันแรงงานข้ามชาติส่วนใหญ่เมื่อยังไม่ได้รับค่าแรงมักจะดำรงชีวิตโดยการหยิบยืมเงินหรือเอาข้าวของจากร้านค้าต่างๆด้วยการติดหนี้สินไว้ก่อน เมื่อไม่มีเงินจ่ายหนี้ทำให้แรงงานอยู่ในภาวะยากลำบาก ในหลายกรณีแรงงานไม่ได้รับค่าแรงอย่างเต็มที่ คือ นายจ้างให้แรงงานทำงานไปก่อน 25 วันและจ่ายเพียง 15 วัน โดยค่าจ้าง 10 วันที่เหลือ นายจ้างใช้เป็นกลวิธีควบคุมแรงงานไม่ให้คิดหนีหรือไม่ทำงาน

ในแง่ของกฎหมายคุ้มครองแรงงาน มีบทบัญญัติบังคับให้นายจ้างจ่ายค่าตอบแทนให้แรงงานตามค่าแรงขั้นต่ำที่กำหนด แต่ปรากฏว่าค่าแรงของแรงงานข้ามชาติเกือบทั้งหมดจะได้รับต่ำกว่าค่าแรงขั้นต่ำ โดยเฉพาะจะอยู่ในอัตราตั้งแต่ 40 - 120 บาทต่อวัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตพื้นที่ชายแดนรายได้ต่อวันสูงสุดไม่เกินวันละ 80 บาท และน้อยรายนักที่จะได้รับค่าแรงล่วงหน้าตามที่กฎหมายกำหนดไว้ โดยในบางพื้นที่ต้องทำงานวันละ 12 - 14 ชั่วโมงโดยไม่ได้รับค่าล่วงเวลาเลย

3. การถูกทำร้ายร่างกายและล่วงละเมิดทางเพศ

ปัญหาภาษาเป็นปัญหาสำคัญประการหนึ่งของแรงงานข้ามชาติ เมื่อแรงงานข้ามชาติไม่สามารถสื่อสารกับนายจ้างได้มากนัก ทำให้นายจ้างหลายรายไม่เข้าใจและเกิดความรู้สึกไม่พอใจ

แรงงานข้ามชาติ แรงงานข้ามชาติจึงมักถูกนายจ้างด่าทออย่างหยาบคาย ทั้งนี้อาจเนื่องด้วยอคติทางชาติพันธุ์ประกอบ บางครั้งถึงกับลงมือทำร้ายแรงงานข้ามชาติอย่างรุนแรง บางกรณีจนถึงขั้นเสียชีวิต แรงงานข้ามชาติหนึ่งจำนวนไม่น้อยถูกนายจ้างหรือคนในบ้านของนายจ้างข่มขืน ล่วงละเมิดทางเพศ และ/หรือบางครั้งนายจ้างที่เป็นผู้หญิงเองก็เพิกเฉยต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

ดาว อายุ 19 ปี เป็นคนพม่า ทำงานอยู่ที่ร้านขายหมูย่านสะพานควาย วันหนึ่งนายจ้างของดาวซึ่งเป็นคนไทยไปทะเลาะกับร้านขายหมูที่อยู่ใกล้เคียง เนื่องมาจากการแย่งลูกค้ากัน เมื่อนายจ้างกับนายจ้างทะเลาะกัน ซึ่งไม่เกี่ยวกับลูกจ้าง แต่ก็สามารถสร้างความไม่พอใจให้กับลูกจ้างได้ นายจ้างอีกร้านหนึ่งจึงให้ลูกจ้างซึ่งเป็นคนไทยออกมาด่านายจ้างของดาวด้วย นอกจากนั้นยังด่าดาวด้วยว่า “เป็นพวกต่างด้าว มาแย่งงานคนไทย ผิดกฎหมาย จะจับส่งตำรวจ” แต่ดาวเถียงออกไปว่า “ดาวมีบัตร ไม่ถูกตำรวจจับหรอก” หลังจากเถียงกันไปเถียงกันมา จึงเกิดการทำร้ายกันขึ้น ดาวถูกนายจ้างและลูกจ้างอีกร้านหนึ่งตบจนหน้าตาเป็นแผล เลือดออก จนต้องเข้าโรงพยาบาล และพักรักษาตัวอยู่ที่โรงพยาบาลราชวิถีอาทิพย์หนึ่ง จึงได้กลับมาเรียนหนังสือเหมือนเดิม และมาเล่าเรื่องนี้ให้ผู้เขียนฟัง

4. ความรุนแรงจากเจ้าหน้าที่รัฐ

เนื่องจากแรงงานข้ามชาติส่วนใหญ่เป็นคนเข้าเมืองผิดกฎหมาย ไม่มีบัตรอนุญาตทำงาน จึงหวาดกลัวต่อการถูกจับกุม ทำให้แรงงานส่วนใหญ่ใช้วิธีจ่ายเงินให้กับเจ้าหน้าที่ตำรวจเป็น “ค่าคุ้มครอง” เพื่อไม่ให้ตนเองถูกจับกุม ประกอบกับที่ผ่านมาแม้รัฐบาลมีนโยบายให้แรงงานข้ามชาติจดทะเบียนเพื่อขออนุญาตทำงาน แต่นายจ้างมักจะยึดบัตรอนุญาตของแรงงานเอาไว้ทำให้แรงงานข้ามชาติเหล่านี้ไม่รอดพ้นจากการถูกจับกุมของเจ้าหน้าที่ แรงงานหลายคนจึงรู้สึกว่าการมีหรือไม่มีบัตรอนุญาตทำงานไม่มีความแตกต่างกันมากนัก เพราะยังงัดต้องจ่ายเงิน “ค่าคุ้มครอง” ให้กับเจ้าหน้าที่อยู่ดี ทำให้แรงงานข้ามชาติหลายคนใช้วิธีการจ่ายส่วยให้แก่เจ้าหน้าที่แทนการไปจดทะเบียน

ต้นเป็นหนุ่มกะเหรี่ยง อายุ 24 ปี ทำงานรับจ้างสกรีนเสื้อ วันหนึ่งระหว่างต้นเดินทางมาที่โรงเรียน ต้นถูกตำรวจสน.สุทธีสารจับ เนื่องจากต้นไม่มีบัตรแรงงานต่างด้าวตัวจริง มีแต่สำเนาบัตร เพราะบัตรจริงนายจ้างยึดไว้ ไม่ยอมให้ต้นเก็บไว้เอง ตำรวจบอกว่า “ต้นทำผิดกฎหมาย ต้องไปโรงพัก เพราะไม่มีบัตรตัวจริง” ต้นต้องเจรจากับตำรวจเพื่อขอจ่ายเงินแทนการถูกส่งกลับ ครั้งนั้นต้นจ่ายเงินไป 5,000 บาท จึงถูกปล่อยตัวออกมา

แรงงานข้ามชาติจำนวนมากไม่มีเงินจ่ายค่าส่วยจะถูกจับกุมคุมขัง ปัญหาการจับกุมคุมขังของแรงงานข้ามชาติมีความรุนแรงอยู่มาก นอกจากเรื่องของห้องขังที่แออัดยัดเยียด ปัญหาสภาพความเป็นอยู่ อาหารประจำวันและห้องน้ำของผู้ถูกคุมขัง ยังพบว่ามีการทำร้ายร่างกายแรงงานข้ามชาติที่ถูกจับกุมโดยทั้งจากเจ้าหน้าที่และผู้ช่วยผู้คุมซึ่งเป็นนักโทษไทยที่อยู่ในที่คุมขัง มีการทุบ

ดีทำร้ายแรงงานข้ามชาติที่ถูกจับกุมหากไม่พอใจจนถึงขั้นบาดเจ็บอย่างรุนแรงจนถึงเสียชีวิต มีการข่มขืน ล่วงละเมิดทางเพศ การกระทำอนาจารต่อผู้ต้องขังที่เป็นแรงงานข้ามชาติหญิง เช่น ให้ผู้ต้องขังชายช่วยตัวเองหน้าห้องผู้ต้องขังหญิง ไปจนถึงการข่มขืนกระทำชำเราผู้ต้องขังหญิง โดยนักโทษชายที่เป็นคนไทยต่อหน้าเจ้าหน้าที่ที่ไม่ใส่ใจต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น หรือบางครั้งเจ้าหน้าที่รัฐบาลบางคนก็เป็นผู้กระทำเสียเอง

5. ความเสี่ยงที่จะถูกขูดรีดจากตำรวจ: ค่าใช้จ่ายที่เพิ่มขึ้นจากการถูกจับ

เล็ก เป็นสาวพม่า อายุ 36 ปี หน้าตาดี พูดภาษาไทยชัด ปัจจุบันเล็กทำงานเป็นแม่บ้านอยู่ที่บ้านคนไทย-จีนย่านสาทร เล็กอาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ เกือบ 10 ปี แต่เพิ่งจะมีบัตรแรงงานต่างด้าวเมื่อ 3 ปีที่แล้ว เนื่องจากถูกตำรวจจับ

เล็กก็เหมือนกับแรงงานข้ามชาติคนอื่นๆ ไปที่เป็นคนเข้าเมืองผิดกฎหมาย ไม่มีใบอนุญาตทำงาน แต่นายจ้างก็ยังจ้างเล็กทำงานอยู่ทุกวัน แม้จะรู้ว่าผิดกฎหมายก็ตาม วันหนึ่งเล็กต้องเดินทางไปไหว้พระกับนายจ้างที่วัดเล่งเน่ยยี่ เยารวราช ระวังลงจากรถแท็กซี่ มีตำรวจสน. พลับพลาไชย 2 มาถามนายจ้างเล็กว่า “ผู้หญิงคนนี้เป็นต่างด้าวหรือเปล่า?” นายจ้างเล็กไม่ตอบ ตำรวจเลยขอดูบัตรประจำตัวประชาชน แต่เล็กไม่มี ตำรวจก็เลยจะจับเล็กไปโรงพัก แต่นายจ้างไม่ยอมให้เล็กไป นายจ้างบอกกับเล็กว่า “ตำรวจไทยไว้ใจไม่ได้ มีต่างด้าวหลายคนที่ถูกตำรวจจับไปแล้วโดนข่มขืน” ระวังนั้นนายจ้างและเล็กขึ้นไปบนรถตำรวจ และนายจ้างเจรจาว่าจะขอเสียค่าปรับแทน เพื่อแลกกับการที่ไม่ยอมให้เอาตัวเล็กไป ตอนแรกนายจ้างเสนอไปที่ 5,000 บาท แต่ตำรวจไม่ยอม บอกว่า “ต้องสูงกว่านี้ ไม่อย่างนั้นจะนำตัวเล็กไปที่โรงพัก” ในที่สุดนายจ้างกับตำรวจตกลงกันได้ที่ 30,000 บาท นายจ้างจึงไปกดเอทีเอ็มที่อยู่บริเวณนั้นให้ตำรวจไป เพื่อแลกกับการที่เล็กไม่ถูกจับ

เมื่อกลับมาถึงบ้าน นายจ้างบอกว่า “เล็กต้องชดใช้เงิน 30,000 บาทนี้เอง โดยหักจากเงินเดือนทุกเดือนเดือนละ 2,000 บาท จากเงินเดือน 5,000 บาท” เล็กบอกกับผู้เขียน “ทำไมเล็กต้องถูกหักเงินเดือนด้วย ทั้งๆที่ไม่ใช่ความผิดของเล็ก นายจ้างเป็นคนชวนเล็กออกนอกบ้าน ทั้งๆที่รู้ว่าเล็กก็ไม่มีบัตรต่างด้าว”

ต่อกรณีข้างต้นแสดงให้เห็นว่า แม้ว่ากฎหมายไทยจะระบุไว้ว่าถ้าแรงงานต่างด้าวไม่มีบัตรจะถูกส่งกลับเท่านั้น แต่ในความเป็นจริงทั้งแรงงานและตำรวจก็จะเลือกใช้วิธีจ่ายเงินค่าปรับแทน (แบบไม่มีใบเสร็จ) เพื่อเลี่ยงกับการถูกส่งกลับประเทศพม่า ฉะนั้นแรงงานคนหนึ่งเมื่อถูกจับและไม้อยากถูกส่งกลับจะต้องจ่ายเงินให้ตำรวจไทยอย่างน้อย 5,000 บาท รวมทั้งประกอบกับที่ผ่านมามีรัฐบาลมีนโยบายให้แรงงานข้ามชาติจดทะเบียนเพื่อขออนุญาตทำงาน แต่นายจ้างมักจะยึดบัตรอนุญาตของแรงงานเอาไว้ ทำให้แรงงานข้ามชาติเหล่านี้ไม่รอดพ้นจากการถูกจับกุมของ

เจ้าหน้าที่ แรงงานหลายคนจึงรู้สึกว่าการมีหรือไม่มีบัตรอนุญาตทำงานไม่มีความแตกต่างกันมากนัก เพราะยังง่ต้องจ่ายเงินให้กับเจ้าหน้าที่ตำรวจอยู่ดี ฉะนั้นทำให้แรงงานข้ามชาติหลายคนใช้วิธีการจ่ายเงินให้แก่เจ้าหน้าที่ตำรวจเป็นครั้งๆไปแทนการไปจดทะเบียน

6. ความเสี่ยงที่จะถูกจับกุมเนื่องมาจากการเดินทางข้ามเขต

สุวรรณ หนุ่มชาวปะโอ อายุ 23 ปี เป็นนักเรียนภาษาไทยระดับ 4 ของโรงเรียนแห่งหนึ่งที่เปิดสอนหนังสือให้กับแรงงานข้ามชาติจากประเทศพม่า สุวรรณทำงานเป็นช่างประกอบเฟอร์นิเจอร์อยู่ที่บางพลี จังหวัดสมุทรปราการ เมื่อวันอาทิตย์ต้นเดือนมีนาคม 2549 ที่ผ่านมาระหว่างที่สุวรรณกำลังรอรถเมล์อยู่ใกล้กับเพื่อนชาวปะโออีกคนหนึ่งที่อยู่แยกบางนาเพื่อจะมาเรียนหนังสือที่โรงเรียน ซึ่งตั้งอยู่ที่สี่แยกราชเทวี มีตำรวจสายตรวจ 2 นาย ขับมอเตอร์ไซด์เข้ามาถามสุวรรณว่า “เป็นต่างด้าวหรือเปล่า ขอบัตรหน่อย” สุวรรณจึงยื่นบัตรแรงงานต่างด้าวให้ตำรวจดู ในบัตรระบุว่าสุวรรณจดทะเบียนกับนายจ้างที่อาศัยอยู่ในจังหวัดสมุทรปราการ เมื่อตำรวจเห็นเช่นนั้นจึงบอกว่า “สุวรรณออกนอกเขต ทำผิดกฎหมาย ไปโรงพัก” สุวรรณและเพื่อนจึงไปที่สถานีตำรวจบางนา(สน.บางนา) และถูกจับอยู่ในห้องขัง 1 วัน และนายจ้างต้องมาเสียค่าปรับเป็นเงิน 5,000 บาท เพื่อแลกเปลี่ยนกับการที่สุวรรณจะถูกส่งตัวกลับประเทศพม่า สุวรรณถึงถูกปล่อยตัว⁴

ตามประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่องการอนุญาตให้คนต่างด้าวบางจำพวกเข้ามาอยู่ในราชอาณาจักรเป็นกรณีพิเศษ อาศัยอำนาจตามความในมาตรา 17 แห่งพระราชบัญญัติ คนเข้าเมือง พ.ศ. 2522 เมื่อวันที่ 10 พฤษภาคม 2548 ข้อ 6 กล่าวว่า เมื่อมีเหตุจำเป็นออกนอกเขตจังหวัดที่ได้รับอนุญาตให้ทำงาน ต้องได้รับอนุญาตจากปลัดกระทรวงมหาดไทย หรือผู้ซึ่งได้รับมอบหมายในเขตท้องที่กรุงเทพมหานคร หรือผู้ว่าราชการจังหวัด

และ ข้อ 4 กล่าวต่อว่า เมื่อคนต่างด้าวออกนอกเขตพื้นที่จังหวัดโดยไม่ได้รับอนุญาตตามข้อ 6 คนต่างด้าวผู้นั้นจะสิ้นสุดการได้รับอนุญาตอยู่ในราชอาณาจักรไทยทันที

ฉะนั้นแม้ว่าสุวรรณจะมีความตั้งใจที่จะมาเรียนหนังสือทุกวันอาทิตย์ แต่ที่ตั้งของโรงเรียนอยู่ในจังหวัดกรุงเทพมหานคร ซึ่งอยู่คนละจังหวัดกับที่สุวรรณจดทะเบียนขอใบอนุญาตทำงาน ก็ทำให้สุวรรณมีโอกาสที่จะถูกตำรวจจับ หลังจากที่ถูกจับตอนเดือนมีนาคม ต่อมาเดือนเมษายนสุวรรณก็ถูกตำรวจสน.บางนาจับอีก และนายจ้างก็ต้องมาเสียค่าปรับเช่นเดิมเพื่อแลกกับการไม่ถูกส่งกลับ และนายจ้างต้องหาลูกจ้างใหม่

ปัจจุบันสุวรรณไม่ค่อยได้มาเรียนหนังสือที่โรงเรียนแล้ว เพราะมีความเสี่ยงที่จะถูกตำรวจจับอยู่ตลอดเวลา และนายจ้างก็จะหักเงินค่าปรับที่นายจ้างจ่ายให้ตำรวจกับค่าจ้างของสุวรรณ

⁴ ระหว่างที่สุวรรณโดนจับอยู่ที่โรงพัก สุวรรณได้โทรศัพท์มาหาผู้เขียนเพื่อเล่าเรื่องราวที่เกิดขึ้นให้ฟัง พร้อมทั้งขอให้งให้หมอบอกให้เพื่อนๆในโรงเรียนทราบเรื่อง พร้อมทั้งติดต่อทนายความ คือ คุณธนุ เอกชาติ ให้ดำเนินการต่อไปด้วย

จนกว่าจะหมด ทำให้สุวรรณรู้สึกว่ “ถ้าเป็นเช่นนี้เรื่อยๆผมจะไม่มีเงินส่งกลับไม่ให้พ่อแม่ที่พม่า เพราะสุดท้ายแล้วผมทำงานก็ต้องนำเงินมาเสียค่าปรับให้ตำรวจไทย”

7. ความเสี่ยงที่จะเผชิญกับการไม่มีบัตรแรงงานต่างด้าว

ซูมิ เป็นหนุ่มชาวปะโอ อายุ 26 ปี เป็นเพื่อนกับสุวรรณ ทำงานเป็นช่างประกอบเฟอร์นิเจอร์อยู่ในย่านเดียวกัน ระหว่างที่ตำรวจสน.บางนาจับกุมสุวรรณ ซูมิจึงถูกจับกุมเช่นเดียวกัน สำหรับกรณีของซูมิจึงมีความแตกต่างกับสุวรรณ ตรงที่ซูมิบัตรแรงงานต่างด้าวหมดอายุตั้งแต่ปี 2547 และไม่ได้ไปต่อบัตรใหม่ เนื่องจากไม่สามารถหานายจ้างใหม่ได้ นอกจากนั้นกรณีซูมิจึงมีความแตกต่างกับแรงงานข้ามชาติโดยส่วนใหญ่ ที่จะมีเฉพาะบัตรแรงงานต่างด้าว แต่ซูมิจึงมีบัตร POC (Persons of Concern) อีกใบหนึ่งด้วยเช่นกัน

บัตร POC คือ บัตรที่ UNHCR (The United Nations High Commissioner for Refugees) ออกให้กับบุคคลที่หนีภัยทางการเมืองมาจากประเทศพม่าและมาขอรับการคุ้มครองจาก UNHCR ให้สามารถอยู่ในประเทศไทยได้อย่างปลอดภัย

แต่ก่อน POC บางคนได้รับอนุญาตจากรัฐบาลไทยให้อยู่นอกค่ายเพื่อรอเข้ารับการสัมภาษณ์จาก UNHCR ได้ เนื่องจากค่ายมณีลอย จังหวัดราชบุรีแออัดจนเกินไป แต่หลังจากที่มีการยุบค่ายมณีลอยและได้ย้ายกลุ่ม POC ไปรวมกับกลุ่มผู้ลี้ภัยที่ค่ายถ้ำหิน อ.สวนผึ้ง ในระยะต่อมา ซึ่งมีความแออัดมากกว่า ทำให้ POC บางคนหลบออกมาใช้ชีวิตข้างนอก และต้องทำงานเพื่อหาเลี้ยงชีพให้รอดต่อไป ต่อมาเมื่อวันที่ 31 มีนาคม 2548 เป็นต้นมา รัฐบาลไทยได้สั่งให้ UNHCR ประกาศให้กลุ่ม POC ทั้งหมดที่อยู่นอกค่ายไปรายงานตัวเพื่อเข้าค่ายผู้ลี้ภัยเป็นวันสุดท้าย หากผู้ลี้ภัยไม่ไปรายงานตัวจะถูกจับและถูกส่งกลับไปยังประเทศพม่า ฉะนั้นก็จะมี POC บางคนไปรายงานตัวและเข้าไปอยู่ในค่ายผู้ลี้ภัยเพื่อรอเรียกตัวไปประเทศที่สามดังเดิม แต่ก็จะมี POC บางคนที่ไม่เห็นว่าการเข้าไปอยู่ในค่ายยังทำให้โอกาสที่จะไปประเทศที่สามมีน้อยลง ทำให้พวกเขาหมดสภาพ POC และต้องกลายมาเป็นแรงงานข้ามชาติแทน สำหรับซูมิจึงเช่นเดียวกัน เขาเลือกที่จะไม่ไปอยู่ในค่ายและเลือกใช้ชีวิตนอกค่ายในฐานะแรงงานข้ามชาติแทน

วันที่ซูมิถูกจับไม่มีนายจ้างมาประกันตัว ไม่ใช่เพราะว่าซูมิไม่มีนายจ้าง แต่นายจ้างของซูมิเลือกที่จะไม่มาประกันตัว เพราะถ้านายจ้างจะถูกจับในข้อหาผิดกฎหมายอยู่ในความครอบครอง และการมีบัตร POC ยิ่งทำให้ซูมิถูกเพิ่มข้อหาเพิ่มขึ้นจากเดิม คือ หลบหนีออกจากค่ายผู้ลี้ภัยด้วย ระหว่างที่สุวรรณได้รับการปล่อยตัว ซูมิจึงกำลังจะถูกส่งจากสถานีตำรวจบางนาไปที่ด่านตรวจคนเข้าเมือง สวนพลู (ตม.) เพื่อรอการส่งกลับประเทศพม่า

ซูมิได้ขอร้องให้ผู้เขียนโทรศัพท์ไปหาเจ้าหน้าที่ UNHCR ที่ดูแลเรื่องนี้ เพื่อให้มาช่วยเจรจากับเจ้าหน้าที่ตำรวจสน.บางนาไม่ให้ส่งไปตม. แต่ก็ไม่ได้ผล ซูมิจึงถูกส่งไปที่ตม. และรอการส่งกลับระหว่างนั้นผู้เขียนต้องประสานงานกับเจ้าหน้าที่ UNHCR ตลอดเวลา เพื่อให้ทาง UNHCR

ประสานกับทางตม.ว่า ชุมิเป็น POC จริง และกำลังเดินทางมาเรียนหนังสือที่โรงเรียน ไม่ได้มาก่อน ความวุ่นวายในราชอาณาจักรไทย ในที่สุดหลังจากผ่านไป 3 วัน ชุมิได้รับการปล่อยตัว โดยเจ้าหน้าที่ UNHCR ไปรับตัวมาจากตม.

หลังจากผ่านไปอีก 1 อาทิตย์ ชุมิก็ถูกตำรวจสน.บางนาจับอีกครั้งหนึ่ง ในช่วงระหว่างเดินทางมาเรียนหนังสือ และถูกส่งไปตม.เหมือนเดิม แต่ที่สุดชุมิก็อ่อนนออนเจ้าหน้าที่ตำรวจที่ตม. ว่าผมเพิ่งถูกจับอาทิตย์ที่แล้ว ชุมิจึงได้รับการปล่อยตัวออกมาอีกครั้งหนึ่ง

ชุมิคล้ายๆกับสุวรรณที่ปัจจุบันนี้ไม่ค่อยได้มาเรียนหนังสือ ด้วยสภาพภาพที่ผิดกฎหมาย และการเป็น POC ก็ไม่ได้มีหลักประกันว่าเขาสามารถดำรงชีวิตในเมืองไทยได้อย่างปลอดภัย ทำให้ชุมิต้องหลบๆซ่อนๆตำรวจไทยอยู่เสมอ

จากที่กล่าวมาทั้ง 7 ข้อใหญ่ๆจะเห็นได้ว่าปัญหาที่เกิดขึ้นเหล่านั้นเป็นปัญหาเชิงความรุนแรงที่เกิดขึ้นซ้อนทับกันตั้งแต่ความรุนแรงทางกายภาพที่ปรากฏเห็นได้ชัด ดังเช่น กรณีการทำร้ายร่างกาย การล่วงละเมิดทางเพศ และการฆ่า ไปจนถึงความรุนแรงทางโครงสร้างที่มองไม่เห็น ได้ชัดเจนนัก เช่น การปกครองประเทศโดยระบอบเผด็จการทหาร การมีนโยบายรัฐที่ไม่คำนึงถึงสิทธิมนุษยชน การกดขี่แรงงาน การขูดรีดค่าแรง รวมไปถึงกระบวนการคอร์รัปชันที่เกิดขึ้นทั้งในประเทศต้นทางและในประเทศไทย

แต่ผู้เขียนเห็นว่ามีความรุนแรงที่แฝงเร้นอีกชนิดหนึ่ง ซึ่ง“เรา”อาจลืมเลือนไปหรือไม่คิดว่ามันดำรงอยู่ คือความรุนแรงที่เกิดขึ้นจากอคติและความเคยชิน จะเห็นได้ชัดว่าหากเกิดเหตุการณ์ความรุนแรงที่มีต่อคนเหล่านี้ขึ้น หลายคนมองว่าเป็นเรื่องธรรมดา หลายคนมองว่าเป็นเรื่องสมควรแล้วที่คนเหล่านี้จะได้รับ หลายคนรับรู้แล้วลืมเลือนมันไป ปัญหาของความรุนแรงชนิดนี้ไม่ได้อยู่ที่การทำร้ายร่างกาย แต่เป็นการสร้างความชอบธรรมให้แก่ความรุนแรงที่เกิดขึ้นและดำรงอยู่โดยไม่รู้ตัว ที่สำคัญคือผู้ที่กระทำความรุนแรงประเภทนี้ก็ไม่รู้ตัวเช่นกันว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดความรุนแรง และที่สำคัญยิ่งกว่าก็คือ แท้จริงแล้วพวกเขาเหล่านั้นก็เป็นเหยื่อของความรุนแรงด้วยเช่นกัน

8. ความรุนแรงเชิงอคติทางชาติพันธุ์

ปัญหาหนึ่งที่เป็นสาเหตุที่ก่อให้เกิดการละเมิดสิทธิต่อแรงงานข้ามชาติ คือ ปัญหาอคติทางชาติพันธุ์ที่มีต่อแรงงานข้ามชาติ มีการสร้างและผลิตซ้ำผ่านสื่อหรือกลไกต่าง ๆ ในสังคมเพื่อตอกย้ำให้เห็นว่าแรงงานข้ามชาติเหล่านี้เป็นอันตรายต่อความมั่นคงของรัฐต้องทำการควบคุมอย่างจริงจัง แรงงานข้ามชาติเหล่านี้เข้ามาแย่งงานแรงงานไทยต้องไล่ออกไปให้หมด ทั้งที่แรงงานเหล่านี้เข้ามาทำงาน “3 ส.” งานที่แรงงานไทยส่วนใหญ่ไม่ทำกันแล้ว

เช่นเรื่องของหนู่ย สาวกะเหรี่ยง อายุ 20 ปี ทำงานเป็นแม่บ้านบ้านคนไทย-จีน เวลาที่หนู่ยทำอะไรไม่ถูกใจนายจ้าง หนู่ยมักจะถูกนายจ้างว่าเรื่องเป็นคนพม่าที่เมื่อก่อนมาเผากรุงศรี

อยู่ยาวอยู่เป็นประจำ หรือเวลานายจ้างดูข่าวแล้วเห็นข่าวคนพม่าฆ่าคนไทย ก็จะมีว่าหนุ่ยต่อว่าเธอก็คงเป็นอย่างนี้เหมือนกัน

ความเสี่ยงของแรงงานข้ามชาติทั้ง 8 เรื่องที่กล่าวมา มักเป็นความเสี่ยงที่พวกเขาและเธอเผชิญอยู่เสมอ โดยเฉพาะสาเหตุของความเสี่ยงที่เกิดขึ้นเมื่อสืบสาวไปจะพบว่าเกิดจากความหวาดระแวงต่อแรงงานข้ามชาติ คิดว่าแรงงานข้ามชาติเป็นตัวอันตรายน่ากลัว แรงงานข้ามชาติเองต้องคอยหลบๆซ่อนๆด้วยเกรงว่าจะถูกจับกุมทำร้าย ส่งกลับ สภาพการณ์เหล่านี้ถูกสร้างเป็นภาพมายาที่กดทับให้สังคมไทยหวาดระแวงแรงงานข้ามชาติอยู่ตลอดเวลา

แนวคิดและการผลิตซ้ำทำให้สังคมไทยสร้างภาพความหวาดระแวงต่อแรงงานข้ามชาติ โดยเฉพาะแรงงานพม่า คิดว่าแรงงานข้ามชาติเป็นตัวอันตรายน่ากลัว แรงงานข้ามชาติเองต้องคอยหลบๆซ่อนๆด้วยเกรงว่าจะถูกจับกุมทำร้าย สภาพการณ์เหล่านี้ถูกสร้างเป็นภาพมายาที่กดทับให้สังคมไทยหวาดระแวงแรงงานข้ามชาติ เกิดเป็นคำถามสำคัญว่าในฐานะมนุษย์ที่อยู่ร่วมพรมแดนติดต่อกันจะดำรงสถานภาพของมิตรภาพและสันติสุขต่อกันได้อย่างไรในเมื่อต่างหวาดระแวงปราศจากความไว้วางใจต่อกันและกัน

ในช่วงที่ผ่านมาสิ่งหนึ่งที่เกิดขึ้นต่อเนื่องจากเรื่องแรงงานข้ามชาติก็คือ สังคมที่ดำรงอยู่ด้วยความกลัว เราถูกทำให้กลัวในซึ่งกันและกัน คนไทยกลัวแรงงานพม่า กลัวว่าพวกเขาเหล่านั้นจะมาทำร้ายตนเอง กลัวพวกเขาเหล่านั้นจะก่อเหตุร้ายกับคนรอบข้างของตนเอง ในขณะเดียวกันแรงงานข้ามชาติก็กลัวคนไทยจะมาทำร้ายพวกเขา กลัวคนไทยจะแจ้งความจับพวกเขา กลัวการถูกเจ้าหน้าที่ทำร้ายพวกเขา กลัวนายจ้างจะทำร้ายพวกเขา กลัวการถูกส่งกลับไปสู่ความไม่ปลอดภัยในประเทศของตนเอง ความกลัวเหล่านี้ไม่ใช่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ เป็นความกลัวที่ถูกสร้างขึ้นจากการรับรู้ผ่านสื่อต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการบอกเล่า การนำเสนอข่าว การประชาสัมพันธ์โดยรัฐ จากการศึกษา และรวมถึงจากการไม่รู้ เช่น เรากลัวเพราะเราไม่สามารถสื่อสารกับพวกเขาได้ ซึ่งก่อให้เกิดฐานคติที่เป็นลบต่ออีกฝ่ายหนึ่ง และสังคมได้ผลิตซ้ำฐานคติเหล่านี้ครั้งแล้วครั้งเล่า จนกลายเป็นความปกติ ความเคยชิน และสุดท้ายกลายเป็นเรื่องธรรมชาติของใครหลายคนไป

การดำรงอยู่ของ “สังคมแห่งความกลัว” นี้เองที่ช่วยเสริมสร้างให้ความรุนแรงทางกายภาพเกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่า ทำให้การกดขี่ขูดรีดคนข้ามชาติเหล่านี้เกิดขึ้นเหมือนเป็นเรื่องปกติ จนกระทั่งกลายเป็นแนวนโยบายแนวปฏิบัติของรัฐ และกลายเป็นความชอบธรรมให้แก่ความรุนแรงในรูปแบบต่างๆไป

3. คนข้ามชาติในรัฐ

เนื่องจากพรมแดนระหว่างไทยกับพม่ามีความยาวถึง 2,533 กิโลเมตรโดยประมาณ และมีช่องทางติดต่อกันมากถึง 76 ช่องทางตลอดแนวพรมแดน อีกทั้งสภาพภูมิประเทศเป็นทิวเขาสลับซับซ้อนและป่าทึบ ทำให้คนทั้งสองประเทศสามารถข้ามไปมาหาสู่กันได้อย่างง่าย

เมื่อมีการหลังไหลของประชาชนพม่าและกลุ่มชาติพันธุ์ชนกลุ่มน้อยเข้ามาในประเทศไทยจำนวนมากนับตั้งแต่ปี ค.ศ.1988 ซึ่งไม่ได้มีเพียงผู้หลบหนีภัยจากการสู้รบเพียงเท่านั้น แต่ยังมีผู้หลบหนีเข้าเมืองเพื่อมาหางานทำในประเทศไทย พบว่าสามารถจำแนกกลุ่มประชาชนที่มาจากประเทศพม่าที่ปรากฏตัวอยู่ในประเทศไทย เน้นเฉพาะพื้นที่กรุงเทพมหานครและปริมณฑล ได้ 5 กลุ่ม ดังนี้

(1) **กลุ่ม POC (Persons of Concern)** คือ บุคคลที่หนีภัยทางการเมืองมาโดยตรงและขอรับการคุ้มครองจาก UNHCR(The United Nations High Commissioner for Refugees) โดยผ่านกระบวนการสมัคร สัมภาษณ์ ตรวจสอบข้อเท็จจริงว่ามีภัยคุกคามตรงกับนิยามในอนุสัญญาว่าด้วยสถานภาพผู้ลี้ภัย 1951 (1951 Convention on the Status of Refugees)⁵ เป็นบุคคลที่มีความหวาดกลัวที่จะกลับประเทศ เนื่องจากการถูกพุ่งเป้าประหัตประหารด้วยเหตุทางการเมือง ศาสนา ฯลฯ ปัจจุบันกลุ่ม POC มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ ภูมิหลังทางการเมือง และประกอบไปด้วยชนเผ่าต่างๆมากกว่าชาวพม่าโดยตรง บางคนเคยอยู่ในกองกำลังชนเผ่าแต่มีความขัดแย้งกัน บางคนเป็น ส.ส. ที่ได้รับการเลือกตั้งในปี 2534 บางคนเป็นอดีตนักโทษทางการเมือง อดีตทหารเด็ก หรืออดีตนักศึกษาพม่า เป็นต้น

แต่ก่อน POC บางคนได้รับอนุญาตจากรัฐบาลไทยให้อยู่นอกค่ายเพื่อรอเข้ารับการสัมภาษณ์จาก UNHCR ได้ เนื่องจากค่ายมณีลอย จังหวัดราชบุรีแออัดจนเกินไป แต่หลังจากที่มีการยุบค่ายมณีลอยและได้ย้ายกลุ่ม POC ไปรวมกับกลุ่มผู้ลี้ภัยที่ค่ายถ้ำหิน อ.สวนผึ้ง ในระยะต่อมา ซึ่งมีความแออัดมากกว่า ทำให้ POC บางคนหลบออกมาใช้ชีวิตข้างนอก และต้องทำงานเพื่อหาเลี้ยงชีพให้รอดต่อไป

ต่อมาเมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2546 รัฐบาลไทยได้ประกาศให้วันที่ 31 มีนาคม 2547 เป็นวันสุดท้ายที่ POC ที่อยู่นอกค่ายอาศัยกระจัดกระจายอยู่ในกรุงเทพฯ ปริมณฑล และเขตอำเภอบริเวณชายแดนจะต้องมาขึ้นทะเบียนและย้ายไปอยู่ที่ค่ายอพยพบริเวณชายแดนไทย-พม่าที่จังหวัดตาก กาญจนบุรี และราชบุรี หากผู้ลี้ภัยไม่ไปรายงานตัวจะถูกจับและถูกส่งกลับไปยัง

⁵ อนุสัญญาว่าด้วยสถานภาพผู้ลี้ภัย 1951 มาตรา 1 ให้คำนิยามของคำว่า “ผู้ลี้ภัย” คือ

- (1) บุคคลที่มีความหวาดกลัวซึ่งมีมูลจะกล่าวอ้างได้ว่าจะถูกประหัตประหาร (เช่น การทรมาน, การฆ่า, การข่มขืน, การทารุณ, การลงโทษ เป็นต้น) ด้วยสาเหตุจาก 5 ประการ คือ ทางเชื้อชาติ, ศาสนา, สัญชาติ, การเป็นสมาชิกของกลุ่มทางสังคมกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งโดยเฉพาะและทางความคิดเห็นทางการเมือง
- (2) บุคคลผู้นั้นจะต้องอยู่นอกอาณาเขตรัฐแห่งสัญชาติของตน
- (3) บุคคลผู้นั้นไม่สามารถหรือไม่สมัครใจที่จะได้รับความคุ้มครองจากรัฐนั้นเนื่องด้วยความหวาดกลัวจากการประหัตประหารดังกล่าว

ปัจจุบันประเทศไทยยังมิได้เป็นภาคีในอนุสัญญาดังกล่าว เพื่อหลีกเลี่ยงไม่ให้มีภาระผูกพันต่อกฎหมายและมาตรฐานสิทธิมนุษยชนสากล ผู้ลี้ภัยในรัฐไทยเป็นเพียง“ผู้อพยพ”หรือ displaced persons เท่านั้น

ประเทศพม่า ฉะนั้นก็จะมี POC บางคนไปรายงานตัวและเข้าไปอยู่ในค่ายผู้ลี้ภัยเพื่อรอเรียกตัวไปประเทศที่สามดั้งเดิม แต่ก็จะมี POC บางคนที่เห็นว่าการเข้าไปอยู่ในค่ายยังทำให้โอกาสที่จะไปประเทศที่สามมีน้อยลง รวมถึงบางคนก็มีครอบครัวเป็นคนไทยก็จะไม่ยอมไปรายงานตัว ทำให้พวกเขาหมดสถานภาพ POC ในที่สุด และต้องกลายมาเป็นแรงงานข้ามชาติที่ผิดกฎหมายและกระจัดกระจายอยู่ทั่วไปในเขตกรุงเทพฯ และปริมณฑลแทน สำหรับคนกลุ่มนี้แล้วพวกเขาตกอยู่ในสภาพการณ์ไม่ต่างจากผู้ลี้ภัย ซึ่งไม่สามารถกลับคืนถิ่นได้ เพราะมีแนวโน้มที่จะตกอยู่ในอันตรายหากถูกส่งกลับประเทศ

(2) **กลุ่มผู้ลี้ภัย** คือ กลุ่มชนเผ่ากะเหรี่ยงและกลุ่มกะเหรี่ยง(คะยาห์)ซึ่งหลบหนีการประหัตประหารและการละเมิดสิทธิมนุษยชน อันเนื่องมาจากยุทธการทหารของรัฐบาลพม่าต่อกลุ่มชนเผ่า ผู้คนกว่าแสนเหล่านี้ได้รับอนุญาตให้อยู่ในค่ายผู้ลี้ภัย 9 แห่งซึ่งกระจายกันอยู่ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ตาก กาญจนบุรี และราชบุรี โดยได้รับความช่วยเหลือทางมนุษยธรรมจากองค์กรเอกชนต่างประเทศในด้านที่พักอาศัย อาหาร สุขภาพ และการศึกษา พวกเขาไม่ได้ผ่านกระบวนการพิจารณาสถานะโดยยูเอ็นเอชซีอาร์ ดังเช่น POC กรอบการรับให้อยู่ในค่ายนั้นก็กว้างกว่านิยามตามอนุสัญญาที่ใช้กับ POC กล่าวคือ ผู้ลี้ภัยในค่ายไม่จำเป็นต้องเคยมีบทบาททางการเมือง หากแต่ได้รับผลกระทบจากการเมืองที่เผด็จการบ้านเกิด ครอบครัว และวิถีชีวิต ดังนั้น คำแทนง่าย ๆ ที่อาจทำให้ภาพชัดเจนขึ้นก็คือ POC จากพม่าในไทยนั้นส่วนใหญ่จะเป็นผู้ลี้ภัยการเมืองโดยตรง และผู้ลี้ภัยชนเผ่าในค่ายก็คือผู้ลี้ภัยสงครามรวมถึงผลกระทบจากสงคราม⁶

หรืออาจกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่าผู้หนีภัยการสู้รบคือ ชาวบ้านที่ตกอยู่ท่ามกลางการสู้รบระหว่างกองทัพรัฐบาลทหารพม่ากับกองกำลังติดอาวุธของชนกลุ่มน้อย และได้หลบหนีเข้ามาลี้ภัยอยู่ในประเทศไทย ในขณะที่ POC เป็นคนที่ดำเนินกิจกรรมทางการเมืองหรือทางการทหารต่อต้านรัฐบาลทหารพม่าโดยตรง และได้หนีจากภัยการประหัตประหารเข้ามาลี้ภัยในประเทศไทย

ผู้ลี้ภัยกลุ่มนี้หลายคนมิได้มีความตั้งใจที่จะย้ายถิ่นเข้ามาในประเทศไทย แต่ด้วยความจำเป็นที่ต้องเอาชีวิตรอดทั้งของตนและครอบครัว อันเนื่องมาจากสภาพความเป็นอยู่อันแร้นแค้นในค่าย ความหวาดกลัวต่อกองกำลังจากพม่าที่เข้ามาก่อวินาศกรรม ความหวาดกลัวต่อการถูกส่งกลับและความสิ้นหวังเมื่อต้องใช้ชีวิตอย่างผู้ลี้ภัยอยู่เป็นเวลานาน แม้ค่ายจะตั้งอยู่ห่างไกลและถูกควบคุมเข้มงวดเพียงใด ผู้อพยพแรงงานบางคนจะเกิดความกดดันกับการเฝ้ารอความช่วยเหลือจากองค์กรพัฒนาเอกชน ทำให้พวกเขาพยายามเล็ดรอดออกมาเป็นแรงงานให้ได้ในที่สุด

(3) **กลุ่มผู้ลี้ภัยที่อยู่นอกค่ายและไม่ได้ถือสถานะ POC** เป็นกลุ่มที่ไม่มีพื้นที่พักพิงชั่วคราวอย่างเป็นทางการในประเทศไทยดังเช่นกลุ่มที่ 2 คนเหล่านี้ไม่สามารถเดินทางกลับบ้านได้

⁶ คำอธิบายโดยพรสุข เกิดสว่าง นักพัฒนาองค์กรพัฒนาเอกชน โครงการเพื่อนไร้พรมแดน จังหวัดเชียงใหม่

เช่นเดียวกับสองกลุ่มแรก หากแต่เป็นกลุ่มที่คน "มองไม่เห็น" ใช้ชีวิตหลบซ่อนตามหมู่บ้านชายแดน บางคนกลายเป็นแรงงานอพยพในเมือง หรือเคลื่อนไหวดำเนินกิจกรรมทางการเมือง งานพัฒนาสิทธิมนุษยชน สื่อ ฯลฯ อยู่เสียๆ ดังเช่น กลุ่มผู้ลี้ภัยชาวไทยใหญ่จากรัฐฉาน กลุ่มผู้ลี้ภัยชาวปะโอ

ผู้ลี้ภัยกลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่รัฐบาลไทยพยายามที่จะไม่รับรู้ว่ามี การละเมิดสิทธิมนุษยชนในประเทศพม่า ไม่ยอมรับว่าพวกเขาเป็นกลุ่มผู้ลี้ภัยที่หลบหนีการประหัตประหารเหมือนกับกลุ่มที่ 2 พยายามสกัดกั้น ผลักดันกลับ กดดันให้สภาพความเป็นอยู่มีความยากลำบาก ซึ่งล้วนแล้วแต่ยังผลักดันให้ต้องกลายมาเป็นแรงงานข้ามชาติในที่สุด เพราะด้วยสถานการณ์ปัจจุบันพวกเขายังไม่สามารถจะกลับบ้านเกิดได้ แม้จะมีความอยากกลับไปเพียงใดก็ตาม

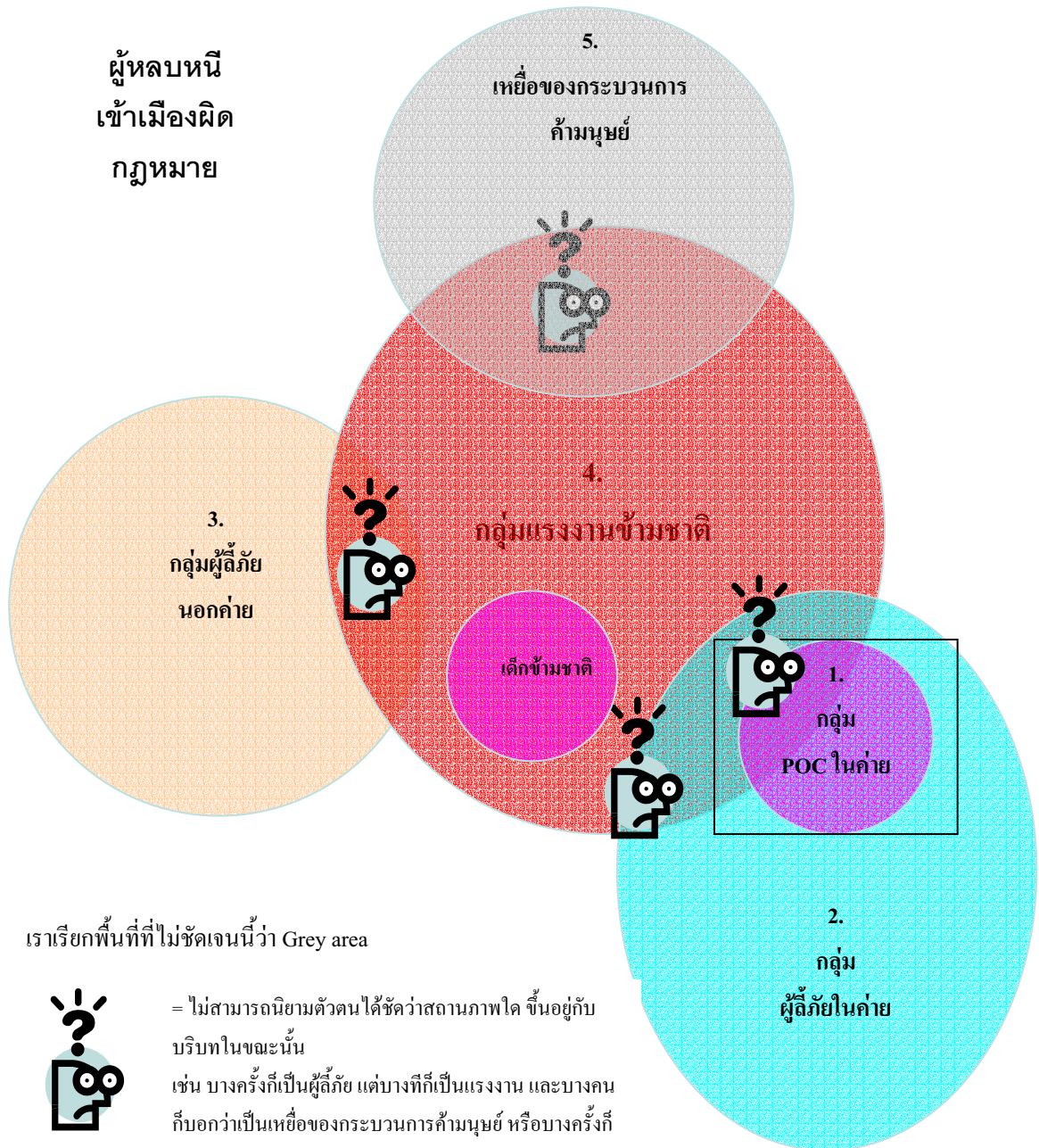
(4) **กลุ่มแรงงานข้ามชาติโดยตรง** เป็นกลุ่มที่ไม่ได้รับผลกระทบจากสงครามโดยตรง เหมือนกับกลุ่มที่ 1 2 และ 3 แต่ด้วยนโยบายบริหารประเทศแบบเผด็จการทหารพม่าที่กดขี่ขูดรีดอย่างหนัก เก็บภาษีอย่างรุนแรง ก่อให้เกิดความยากจนไปทั่วทุกหัวระแหง ทำให้พวกเขาและเธอไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ที่ประเทศพม่าได้ ต้องอพยพย้ายถิ่นเข้ามาหางานทำในประเทศไทย เพื่อหาเลี้ยงตนเองและส่งเงินกลับไปให้ครอบครัวที่ประเทศพม่า คนกลุ่มนี้มีเป้าหมายชัดเจนที่จะกลับบ้านเกิด แต่เมื่อสถานการณ์ในประเทศพม่ายังไม่พัฒนาขึ้น หลายคนซึ่งกลับไปแล้วยังเผชิญกับความยากจนการกดขี่ขูดรีดดังเดิม พวกเขา ก็จะหวนกลับมาประเทศอีก คนกลุ่มนี้มีทั้งที่เป็นคนพม่าโดยตรง และชนกลุ่มน้อยที่ประสบปัญหาจากการสู้รบภายในประเทศ เช่น คนมอญ คนทวาย คนกะเหรี่ยง

กลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่ตั้งใจหลบหนีเข้ามาเพื่อหางานทำ โดยเฉพาะเพื่อหนีสภาพชีวิตที่ถูกทารุณกรรมจากการกวาดล้าง การถูกบังคับใช้แรงงาน การถูกขูดรีดภาษี รวมทั้งความเป็นอยู่ที่แร้นแค้นอดอยาก และไม่มีงานทำในพม่า กลุ่มนี้เริ่มทยอยเข้ามาตั้งแต่ ปี ค.ศ.1988 และทยอยเข้ามาอย่างต่อเนื่องไม่หยุดยั้ง ในสมัยของนายกรัฐมนตรีนายชาติชาย ชุณหะวัณ และนายกรัฐมนตรีนานนท์ ปันยารชุน ปัจจุบันคาดการณ์ว่าจะมีคนกลุ่มนี้อย่างน้อย 2 ล้านคน ที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย (อดิศร เกิดมงคล นักพัฒนาองค์กรพัฒนาเอกชน, สัมภาษณ์ มกราคม 2549)

(5) **กลุ่มที่ตกเป็นเหยื่อของกระบวนการค้ามนุษย์** ส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับกลุ่มที่ 4 ที่บางคนถูกหลอกลวงและล่อลวงให้ไปทำงานที่ตนไม่ต้องการ เช่น ค้าบริการทางเพศ ขอดาน คนกลุ่มนี้มีทั้งผู้หญิง ผู้ชาย เด็ก คนแก่ หรืออาจจะถูกหลอกลวงทั้งครอบครัวก็เป็นไปได้ สำหรับกรณีนี้การแยกแยะคนกลุ่มที่ 5 ออกจากกลุ่มที่ 4 อาจเป็นไปได้ยากและชัดเจน เพราะส่วนใหญ่แล้วแรงงานข้ามชาติจากประเทศพม้ามักจะต้องอาศัยนายหน้าเข้ามาทำงานในประเทศไทย มากกว่าที่จะเดินทางมาด้วยตนเอง

ซึ่งแสดงให้เห็นเป็นภาพการเชื่อมโยงได้ดังนี้

ผู้หลบหนี
เข้าเมืองผิด
กฎหมาย

ฉะนั้นจะเห็นได้ว่าคนทั้ง 5 กลุ่ม ไม่ได้แยกขาดจากกัน แต่เงื่อนไขของการมาเป็นแรงงานจะแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับปัจจัยที่พวกเขาต้องเผชิญ แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นแล้วไม่ว่าพวกเขาจะกลายมาเป็นแรงงานด้วยเงื่อนไขใด ภาวการณ์เป็นผู้หลบหนีเข้าเมืองผิดกฎหมายรัฐไทยซ้อนทับอยู่ด้วยเช่นกัน และนี่เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่พวกเขาต้องเผชิญกับมันอย่างยากจะหลีกเลี่ยง

เมื่อพูดถึงแรงงานข้ามชาติ คำที่จะปรากฏมาพร้อมกับคำนี้ คือ คำว่าแรงงานเถื่อน ผู้หลบหนีเข้าเมืองผิดกฎหมาย ผู้ค้ายาเสพติด หลายต่อหลายครั้งคำเหล่านี้เองเมื่อลองตั้งคำถามกับความรู้สึกเหล่านี้อย่างจริงจัง จะพบว่าภายใต้ความรู้สึกที่ทำให้ปรากฏคำเหล่านี้เกิดขึ้นมาได้เกิดขึ้นภายใต้วาทกรรม "ชาตินิยม" วาทกรรมที่ถูกสร้างขึ้นในยุคล่าอาณานิคม เมื่อมันถูกนำไปเชื่อมโยงเข้ากับ "คนไทย" "รัฐไทย" ทำให้วาทกรรมดังกล่าวไม่ได้ปฏิบัติการแค่ในระดับพื้นที่ที่ควบคุมคนกลุ่มนี้ไว้ แต่ลงลึกในระดับของตัวบุคคลที่ทำให้ไม่ว่าใครก็ตามที่เป็นแรงงานข้ามชาติ โดยเฉพาะแรงงานข้ามชาติที่มาจากประเทศพม่ากลายเป็นบุคคลอันตราย บุคคลที่ต้องผลักดันกลับประเทศ ปรากฏการณ์เหล่านี้เองพิสูจน์ให้เห็นว่า วาทกรรมเรื่องชาติ เรื่องรัฐชาติได้เข้ามาทำลายและลดทอนความเป็นพลเมืองที่มีสิทธิมีเสียงลงอย่างเห็นได้ชัด รัฐชาติได้มาพร้อมกับประวัติศาสตร์การสร้างตัวตนและการสร้างความเป็นอื่นให้กับชนในชาติ ทำให้คนบางกลุ่มในชาติกลายเป็น "คนอื่น" ของชาติอย่างตั้งใจ

บุญส่ง ชัยสิงห์กานานนท์(2542:24-73) ได้เสนอว่า รัฐชาติเป็นปรากฏการณ์สมัยใหม่ที่เพิ่งเกิดขึ้นในช่วงสามศตวรรษที่ผ่านมา นับจากศตวรรษที่ 18 ในด้านหนึ่งรัฐชาติมีพัฒนาการมาจากรูปแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อันเป็นความพยายามของฝ่ายกษัตริย์ยุโรปราชวงศ์ต่างๆ ที่พยายามรวมศูนย์อำนาจมาไว้ที่ตัวกษัตริย์ และลดบทบาทและอำนาจของศาสนจักรภายใต้การนำขององค์สันตปาปา รัฐชาติแรกสุดในความหมายแบบสมัยใหม่กำเนิดจากการประกาศอิสรภาพของสหรัฐอเมริกาจากการเป็นอาณานิคมของอังกฤษในปี ค.ศ.1776 และกำเนิดจากการปฏิวัติฝรั่งเศสเมื่อปี ค.ศ.1789 ซึ่งได้นำความคิดที่ถือว่าองค์อธิปัตย์ของรัฐก็คือประชาชน(พลเมือง) และเจตจำนงทั่วไปของประชาชน(พลเมือง) คือ ผลประโยชน์ของชาติมาจัดรูปแบบการปกครองที่เป็นรูปธรรมขึ้น

ความคิดแบบชาตินิยม(Nationalism) ได้ปรากฏตนขึ้นในยุคใหม่ในฐานะอุดมการณ์ทางการเมืองที่ถูกผู้ปกครองรัฐนำมาใช้ในรัฐชาติ เพื่อปลุกเร้าอารมณ์ร่วมหมู่ของพลเมืองในรัฐตนให้อุทิศตนเพื่อรัฐและใช้เป็นกาวประสานความแตกต่างที่เป็นจริงที่ปรากฏในประชากรพื้นถิ่นต่างๆ ที่ถูกรวมมาเป็นพลเมืองอยู่ใต้ร่มธงแห่งรัฐเดียวกัน รัฐชาติและความคิดแบบชาตินิยมจึงได้

กลายเป็นสิ่งที่ส่งเสริมกันและกันในการดำรงสถานะในยุคใหม่ จากพื้นฐานที่ชนกลุ่มใหญ่ภายใต้
 รัฐบาลหนึ่งๆมักมีบทบาทครอบงำการปกครองของรัฐบาลนั้นๆ แบบแผนการใช้ชีวิตของกลุ่มตนจึง
 ถูกนำมาส่งเสริม กำหนด กระทั่งบังคับ ให้เป็นรูปแบบพื้นฐานทางจารีตของรัฐบาลนั้นๆ ความคิด
 แบบชาตินิยมที่เรียกร้องพลเมืองให้มีความจงรักภักดีต่อชาติตนจึงถูกย้าให้เป็นเรื่องของการ
 ปกป้องสายเลือดหรือชาติพันธุ์ และมีการสร้างมายาภาพเรื่องความเป็นเนื้อเดียวกันทางวัฒนธรรม
 ซึ่งอิงการมีชาติพันธุ์เดียวกันที่เรียกว่าความคิดชาตินิยมแบบเน้นชาติพันธุ์(Ethnic Nationalism)
 ผลิตผลจากชาตินิยมในรูปนี้ก็คือจักรวรรดินิยม(Imperialism) ของรัฐบาลตะวันตกในศตวรรษที่ 19
 ความคิดแบบชาตินิยมทางชาติพันธุ์อาจพัฒนาไปสู่ความคิดแบบคลั่งชาติ(Chauvinism) หรือ
 ความคิดแบบคลั่งเผ่าพันธุ์ (Ethnocentrism) ที่ถึงขั้นทำลายล้างกลุ่มชนที่มองว่าเป็นศัตรูได้เสมอ

หรือกล่าวอย่างง่าย ๆ ชาตินิยม ก็คือ แนวความคิดที่เห็นว่าผลประโยชน์ของชาติเป็นสิ่งที่
 สำคัญที่สุดเหนือผลประโยชน์ของกลุ่ม ของชนชั้น หรือของปัจเจกบุคคล นั่นเอง

ในสังคมตะวันตก รัฐบาลเกิดจากความจำเป็นที่ต้องการรวมคนที่มีภาษาและวัฒนธรรม
 แบบเดียวกันเข้าด้วยกันภายใต้ชุมชนทางการเมืองชนิดใหม่ที่เรียกว่า “ชาติ” จากนั้นจึงสร้างรัฐ
 ขึ้นมา เพื่อดูแล บริหาร และเป็นตัวแทนของรัฐบาล จึงเรียกอย่างเต็มรูปว่า “รัฐ-ชาติ” แต่ในกรณี
 ของ “ประเทศโลกที่สาม” กระบวนการสร้างชาติและรัฐบาลในสังคมที่มีกลุ่มเชื้อชาติ/ชาติพันธุ์
 หลากหลาย ย่อมหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องไปสลายบรรดาเอกลักษณ์ต่างๆของสังคมเดิมลง ภายใต้
 ข้ออ้างของการรวมชาติ/การสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวในชาติ แล้วสร้างเอกลักษณ์ชุดใหม่
 ขึ้นมาสวมรอยแทนที่เรียกว่า “เอกลักษณ์ประจำชาติ” ซึ่งโดยทั่วไปแล้ว “เอกลักษณ์ประจำชาติ
 ชุดนี้” ได้มาจากการชูเอกลักษณ์ของกลุ่มเชื้อชาติ/ชาติพันธุ์หลักในสังคม เป็นสิ่งที่แต่ละชาติ แต่ละ
 วัฒนธรรมกำหนด/สร้างขึ้นภายหลังผ่านกระบวนการอบรมเลี้ยงดู และผ่านระบบการศึกษา เป็น
 ระบบความหมาย/ระบบคุณค่าที่สร้างความเป็นชาติ และเอกลักษณ์ตัวตนของคนในชาตินั้นๆ
 ขึ้นมา โดยกระทำผ่านการสร้างตำนาน เรื่องเล่าต่างๆเพื่อสร้างตัวตนของชาติขึ้นมา(identity
 tales/narratives) ในรูปของประวัติศาสตร์ วรรณคดี วัฒนธรรมพื้นบ้าน ระบบสัญลักษณ์ต่างๆ
 เพื่อสร้างความรู้สึกร่วมของคนในชาติให้เกิดขึ้น โดยเรื่องเล่าเหล่านี้จะเน้นถึงจุดกำเนิด ความ
 ต่อเนื่อง ขนบธรรมเนียมประเพณี จารีตปฏิบัติ พิธีกรรมประจำชาติ

สิ่งที่สำคัญที่สุดในกระบวนการสร้างเอกลักษณ์ประจำชาติ ได้แก่

- (1) การสร้างมายาคติพื้นฐานว่าด้วยกำเนิดของชาติ วีรบุรุษประจำชาติ
- (2) การตอกย้ำความเจ็บปวดร้าวร่วมกันของคนในชาติ
- (3) การสร้างความคิดเรื่องชาติพันธุ์ที่บริสุทธิ์ว่าชาติคือที่รวมของคนเชื้อชาติเดียวกัน และ
 เชื้อชาติของตนเองมีความสูงส่งกว่า สามารถว่า เหนือกว่าเชื้อชาติอื่นๆ (Racism)

ตำนาน/เรื่องเล่าเกี่ยวกับเอกลักษณ์ประจำชาติข้างต้น มักเป็นไปในทำนองการสร้างอดีตที่รุ่งเรือง เพื่อใช้เป็นฐานรากให้กับคนในชาติยึดเหนี่ยว ภาคภูมิใจ หวงแหน และหยิ่งในความเป็นชาติของตน พร้อมทั้งจะทำทุกอย่างแม้แต่สละชีวิต เพื่อปกป้องเรื่องเล่าเหล่านี้ นอกจากนี้การสร้างเอกลักษณ์ประจำชาติผ่านเรื่องเล่าต่างๆ กระทำควบคู่กันไปกับการสร้างความเป็นอื่นประจำชาติ (National otherness) ด้วย เช่น กรณีของคนอพยพโยกย้ายถิ่น ผู้ลี้ภัย และกลุ่มคนที่เรียกว่า Diaspora ในประเทศต่างๆ ในปัจจุบัน ที่ถูกมองว่าเป็น the alien other หรือความเป็นอื่นที่เป็นคนต่างชาติ กล่าวอีกนัยหนึ่ง ทุกชาติจะผลิต/สร้างความเป็นอื่นของตนขึ้นมา เพื่อใช้เป็นฐานในการสร้างเอกลักษณ์ประจำชาติ เอกลักษณ์ดำรงอยู่ได้ก็ด้วยความเป็นอื่น และนี่คือสารัตถะที่สำคัญยิ่งประการหนึ่งของการเมืองแบบรัฐชาติ

เอกลักษณ์ประจำชาตินี้เองที่นำไปสู่ประวัติศาสตร์การสร้างตัวตนแบบหนึ่งเดียวและความทรงจำร่วมแห่งชาติ ความทรงจำร่วมแห่งชาตินี้เองที่ไปทำหน้าที่เก็บกอดปิดกั้นความแตกต่างความของกลุ่มเชื้อชาติ/ชาติพันธุ์อื่นๆ ไว้ภายใต้เอกลักษณ์ชนิดใหม่ที่เรียกว่า “ความเป็นพลเมือง” ซึ่งมีนัยว่าทุกคนในชาติมีฐานะเท่าเทียมกัน เพราะเป็น “พลเมือง” ของชาติเดียวกันไม่มีการแบ่งแยกเรื่องเชื้อชาติ ศาสนา เพศ วัฒนธรรม ชนชั้น วรณะ หรือผิวสี เป็นต้น การเป็นพลเมืองของชาตินั้นๆ ก็คือ การบ่งบอกให้รู้ว่าใครเป็นใคร เป็นอะไร มีฐานะบทบาทอย่างไร ใครควรจะถูกผนวกเข้ามาเป็นพวกด้วย เงื่อนไขหลักเกณฑ์ใด และใครควรจะถูกขจัดออกไป

ฉะนั้นการสร้างตัวตนของรัฐชาติหนึ่งๆ จึงเป็นการไปเปลี่ยนสมมูลของกลุ่มเชื้อชาติ/ชาติพันธุ์ต่างๆ ในสังคมจากเดิมที่วางอยู่บนฐานของวัฒนธรรมสู่ฐานทางการเมือง ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชาติ จึงได้มาด้วยการใช้อำนาจ/ความรุนแรงเข้าไปเก็บกอดปิดกั้นกวดขันความแตกต่างในชาติไว้ ไปจัดระบบระเบียบกลุ่มคนอื่น ๆ เชื้อชาติอื่นๆ ในชาติไว้ ผ่านกระบวนการสร้างความหลงลืมในรูปของตำนาน เรื่องเล่าขานประจำชาติแบบต่างๆ หรือผ่านยุทธศาสตร์เชิงวาทกรรมอย่างเช่นวลีเรื่อง “เอกภาพและความมั่นคงของชาติ” หรือ “การอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขระหว่างคนชาติพันธุ์ต่างๆ” เป็นต้น กลุ่มเชื้อชาติ/ชาติพันธุ์ที่ถูกเก็บกอด ปิดกั้น จากกระบวนการสร้างชาติดังกล่าว ก็พยายามเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องความเป็นอิสระให้กับตนเอง ในรูปของขบวนการปลดปล่อยเพื่อแยกออกไปตั้งรัฐ-ชาติของตนเอง (a nation liberation movement) ขณะเดียวกันกลุ่มเชื้อชาติ/ชาติพันธุ์หลักที่เป็น “ตัวแทน” ของชาติ และมีอำนาจรัฐอยู่ในมือก็จะปราบปรามกลุ่มเชื้อชาติ/ชาติพันธุ์เหล่านั้นให้ราบคาบไป (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร , 2545)

ซึ่งคริสเตวา⁷ (Kristeva) นักปรัชญาฝรั่งเศส ได้เสนอคำอธิบายแนวคิดชาตินิยมในเชิงจิตวิเคราะห์ไว้ว่า เมื่อมีรัฐชาติใหม่ๆ จำนวนมากเกิดขึ้นพร้อมๆ กันกับกระแสชาตินิยมแบบเน้นชาติ

⁷ อังโน บุญส่ง ชัยสิงห์กานานนท์. "ความเป็นชาติ : รัฐชาติ และชาตินิยมในยุคโลกาภิวัตน์...", หน้า 38-45.

พันธุ์หรือวัฒนธรรมในรัฐใหม่เหล่านั้นที่อ้างความแตกต่างทางสายเลือด ทางศาสนา และเกิดความขัดแย้งกันเองจนถึงขั้นต้องใช้กำลังอาวุธเข้าประหัตประหารกันภายในรัฐและระหว่างรัฐ จนกระทั่งถึงขนาดพยายามฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ดังที่เกิดขึ้น เช่น ในเขมร ในพม่า เป็นต้น การมุ่งกลับไปอิงรากเหง้าไม่ว่าจะเป็นชนชาติหรือศาสนาหรือวัฒนธรรมดังกล่าว อาจกล่าวได้ว่าเป็นการกลับไปหาโล่ป้องกันจากอดีต กระบวนการดังกล่าวนี้มีพื้นฐานทางจิตมาจากการเกลียดชังตัวตนหลังจากได้เผชิญความกดดันจากทฤษฎีเบ็ดเสร็จนิยมในอดีตซึ่งได้พยายามสลายเอกลักษณ์แห่งตัวตนที่อิงกับปัจเจกภาพ วัฒนธรรม และประวัติศาสตร์ เพื่อให้เป็นคนแบบใหม่ที่มีตัวตนแบบใหม่ ตัวตนที่ถูกเกลียดชังนี้มีสองตัวตน กล่าวคือ

1. การเกลียดคนอื่นที่ไม่ได้ร่วมชาติกำเนิดกับเรา โดย “ตัวฉัน” ถอยตนค้นหาวัยเด็กที่ล่วงเลยมาและถอยเข้าหาหมูญาติใกล้ชิดด้วยความคาดหวังว่าจะเป็นพื้นที่ “ตัวฉัน” ให้ความไว้วางใจได้มากกว่าที่จะไว้วางใจ “คนต่างพวก” หรือคนอื่นที่ไม่ได้ร่วมชาติกำเนิดเดียวกับตัวเรา
2. การเกลียดตนเอง เมื่อผ่านการเผชิญกับความรุนแรง และเมื่อตัวปัจเจกบุคคล “ตัวฉัน” นี้เกิดความสิ้นหวังต่อคุณสมบัติของตนเอง เกิดหวั่นเกรงต่อเสรีภาพของตนเองซึ่งต้องเผชิญกับความไม่แน่นอนที่มากเกินไป จึงถอยตนถอนตัวเข้าสู่โล่ปกป้องของครอบครัว ชาติพันธุ์ กลุ่มวัฒนธรรม หรือกลุ่มผิวสี

จากการเกลียดชังที่ปกป้องตนเองที่ค่อยๆ เติบโตเข้าสู่การเกลียดชังที่ถึงขั้นต้องใช้การประหัตประหาร จากการอยู่ในสภาพของดวงจิตที่บาดเจ็บนี้ เราก็หันไปรอบๆ ทำการโจมตีชาติบ้านใกล้เรือนเคียงที่ต่างก็เผชิญความเจ็บปวดอยู่เช่นกันจากทฤษฎีเบ็ดเสร็จทางการเมืองและทางศาสนาในอดีต ตรงนี้จึงเป็นการมองหาช่วงที่เปราะในสายโซ่ของความเกลียดชังเพื่อเข้ามาเป็นแพะรับบาปจากความตกอับของตนเอง แนวคิดชาตินิยมดังกล่าวจึงเป็นเพียงแค่ปฏิกิริยาของความเกลียดชังตัวตนของตนเอง และถ่ายโอนความเกลียดชังตัวตนของตนเองนี้ไปสู่คนอื่น(ตัวตนอื่นๆ) แทน

ต่อกรณีของประเทศไทยก็เช่นกัน เราพบว่าแนวคิดเรื่องรัฐชาติสมัยใหม่เพิ่งเกิดขึ้นเมื่อประมาณรัชกาลที่ 5 นี่เอง การเกิดขึ้นของสิ่งที่เรียกว่ารัฐนั้นเป็นปรากฏการณ์ค่อนข้างใหม่ในสังคมไทย แต่สิ่งที่น่าสนใจก็คือกรอบคิดที่ว่ารัฐชาติเป็นรูปแบบสุดท้ายของหน่วยทางการเมือง กลับได้รับการยอมรับกันทั่วไปทั้งในทางพฤตินัยและนิตินัย ความเป็นรัฐไทยสมัยใหม่ถูกนิยามด้วยลักษณะ 5 ประการ คือ มีอาณาเขต มีอธิปไตย มีอำนาจควบคุมทางเศรษฐกิจ มีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม และมีศักดิ์ศรีฐานะเท่าเทียมรัฐอื่นในเวทีการเมืองระหว่างประเทศ การยึดถือลักษณะเช่นนี้เป็นเกณฑ์กำหนดภาวะความเป็นรัฐนั่นเอง ที่ก่อให้เกิดความคิดและความเชื่อสืบเนื่องตามมว่ารัฐแบ่งแยกไม่ได้ หรือขาดคุณลักษณะใดลักษณะหนึ่งที่กล่าวมาไม่ได้ แต่หากพิจารณาในแง่สังคมวัฒนธรรม จะเห็นว่ารัฐไทยมีลักษณะเป็นรัฐพหุวัฒนธรรม กล่าวคือ มีกลุ่มคนหลากหลายเชื้อชาติ

ศาสนา วัฒนธรรม ดำรงอยู่ร่วมกัน แต่อำนาจทางการเมืองของรัฐไทยมักตกอยู่กับกลุ่มวัฒนธรรมที่เป็นเสียงข้างมากหรือเป็นกลุ่มที่มีอำนาจมาแต่ดั้งเดิม และการรักษาความมั่นคงของรัฐนั้น แท้ที่จริงก็คือการรักษาสถานภาพเดิมหรือความมั่นคงของกลุ่มวัฒนธรรมที่กุมอำนาจในรัฐนั่นเอง

ต่อกรณีนี้ ธงชัย วินิจจะกุล กล่าวไว้เช่นเดียวกันในคำบรรยายสำคัญของเขาเรื่อง “เรื่องราวจากชายแดน: สิ่งแปลกปลอมต่อตรรกะทางภูมิศาสตร์ของประวัติศาสตร์แห่งชาติไทย” ว่าชาติไทยวางอยู่บนฐานคิดที่ความรู้และตรรกะทางภูมิศาสตร์บางแบบ เป็น “ความจริง” อย่างไม่ต้องสงสัย และหากตั้งข้อสงสัยกับความรู้แบบนี้ ประวัติศาสตร์ก็就会被สงสัยทำลายไปด้วย ธงชัยเรียกความรู้ทางภูมิศาสตร์แบบนี้ว่า “ตรรกะทางภูมิศาสตร์ของประวัติศาสตร์ไทย” (The Geographical Logic of Thai National History) ซึ่งแม้จะไม่ใช่อะไรที่ผิดเพี้ยนเพียงอย่างเดียวที่กำหนดประวัติศาสตร์ แต่ก็มียุทธศาสตร์อื่นไม่มากนักที่มีบทบาทในลักษณะแบบเดียวกัน เพราะฉะนั้น ความคิดเรื่องความเป็นชาติไทยจึงมีทำงานภายใต้การคิดถึงชาติโดยกรอบคิดเรื่องอาณาเขตดินแดน

อย่างไรก็ดีดินแดนไม่ได้เป็นฐานคิดเพียงอย่างเดียวของความเป็นชาติไทย เพราะฐานคิดที่มีความสำคัญไม่น้อยไปกว่า “ดินแดน” ก็คือการยอมรับว่าชาติไทยเป็นของคนเชื้อชาติไทยอย่างไม่มีทางเป็นอื่นไปได้ ถึงขั้นที่หากคิดถึงชาติโดยออกไปจากกรอบอ้างอิงเรื่องเชื้อชาติแบบนี้ ความเป็นชาติไทยก็就会被สั่นคลอนและทำลายอย่างรุนแรง ทั้งหมดนี้ทำให้ความเป็น “เชื้อชาติ” เป็นปัญหาใหญ่ของชาติไทยตลอดเวลา จนกล่าวได้ว่าชีวิตประจำวันของคนไทยนั้น ส่องแสง และพัวพันกับวาทกรรมความเป็นเชื้อชาติไทยไปทั้งหมด แน่นอนว่าสังคมไทยไม่มีประวัติเรื่องการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์เหมือนหลายสังคม จึงไม่ได้เป็นสังคมที่คลั่งเชื้อชาติ จนถึงแก่ฆ่าคนที่ผิดแปลกทางเชื้อชาติได้ เชื้อชาติที่ “ไม่ไทย” จึงไม่ใช่สิ่งที่ต้องถูกกำหนดปราบปรามให้หมดสิ้นไป หากมีแต่เชื้อชาติที่เป็นภัยคุกคามดินแดนเท่านั้น ที่ถูกถือว่าเป็นอันตรายร้ายแรง

ถึงจุดนี้ ความเป็นชาติไทยจึงทำงานอยู่บนตรรกะที่สำคัญสองชนิด ตรรกะแรกคือตรรกะทางภูมิศาสตร์แห่งชาติ และตรรกะที่สองคือตรรกะเรื่องความเป็นเชื้อชาติแห่งชาติไทย นำไปสู่การคิดถึงชาติไทยในแบบแผนซึ่งเป็นพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ซึ่งมีลักษณะทางเชื้อชาติอย่างชัดเจน (Ethnogeographical territorial space) ไม่ใช่ชาติซึ่งปราศจากลักษณะทางเชื้อชาติในแบบหลายสังคม ในตรรกะแบบนี้ความผิดแปลกทางเชื้อชาติและดินแดนเป็นเรื่องอันตราย จนอาจทำให้ถูกฆ่าได้อย่างโหดร้าย⁸

นอกจากแนวคิดเรื่องชาตินิยมจะสร้างความเป็นอื่นบนท่ามกลางการใช้ความรุนแรงกดทับไว้แล้ว สำหรับสังคมไทยแนวคิดเรื่องทุนนิยมเสรีแห่งชาติยังสอดคล้องประสานรับกับการสร้างความเป็น

⁸ ศิริโรตม์ คัลลามโพญลย์. "ชาติ, เชื้อชาติ และดินแดน" ใน

อื่นอย่างสอดคล้องอีกเช่นกัน⁹ ท่ามกลางการพัฒนาประเทศให้เป็นประเทศอุตสาหกรรมของไทย แรงงานเป็นปัจจัยสำคัญสำหรับการเกื้อหนุนการพัฒนาประเทศให้พัฒนาไปได้อย่างรวดเร็วและทัดเทียมประเทศอุตสาหกรรมอื่นๆ สำหรับการผลิตสินค้าครั้งหนึ่งๆ แรงงานเป็นทั้งปัจจัยและต้นทุนสำคัญหนึ่งในการผลิต หากต้นทุนสูงสินค้าที่ผลิตมาได้อาจมีราคาสูงติดตัวไปด้วย ดังนั้นการแสวงหากำไรสูงสุดจึงเป็นสิ่งสำคัญที่สุดของนายทุนผู้ประกอบการทั้งหลาย และวิธีการหนึ่งที่ผู้ประกอบการส่วนใหญ่นำไปใช้เพื่อลดต้นทุนการผลิตนั้นคือ การจ้างแรงงานราคาถูกเข้าสู่กระบวนการผลิต ในขณะที่แรงงานไทยมีกฎเกณฑ์มาตรฐานค่าแรงที่นายทุนต้องปฏิบัติตามสูง(ในความรู้สึกของนายทุน) ทำให้ผู้ประกอบการไม่เต็มใจที่จะจ้างแรงงานไทย แรงงานราคาถูกโดยเฉพาะแรงงานที่มาจากประเทศพม่าจึงเป็นที่หมายปองสำหรับผู้ประกอบการ

หนังสือโศกนาฏกรรมสยามของวอลเดน เบลโลได้เขียนไว้อย่างชัดเจนว่า การพึ่งพาแรงงานอพยพซึ่งส่วนใหญ่เป็นแรงงานผิดกฎหมาย เป็นแรงงานราคาถูกที่หาง่าย และสามารถกดราคาได้ ฉะนั้นจึงไม่น่าประหลาดใจเลยที่ครั้งหนึ่งผู้ประกอบการได้รวมตัวกันตั้งกลุ่มผลประโยชน์ขึ้นมากดดันการตัดสินใจของรัฐบาลเพื่อทำให้แรงงานอพยพกลายเป็นแรงงานถูกกฎหมาย และอนุญาตให้คนเหล่านั้นทำงานได้ในสาขาอาชีพการประมง การเกษตร เหมืองแร่ ก่อสร้าง นาเกลือ โรงงานทำอิฐ และโรงงานทำโองในปี 2539 ในขณะที่รัฐบาลและกลุ่มผู้ประกอบการอ้างว่าการกระทำดังกล่าวเป็นเรื่องจำเป็น เนื่องจากเกิดภาวะการขาดแคลนแรงงานไทย แต่นักวิชาการและองค์กรพัฒนาเอกชนกลับเห็นแตกต่างไปว่า เป้าหมายที่แท้จริงของการจ้างแรงงานเหล่านี้ก็คือ ต้องการสร้างพลังที่ทำให้ค่าจ้างถูกลงมากกว่า

ทีมข่าว INN News วันที่ 20 มกราคม พ.ศ. 2550 รายงานว่าผู้ประกอบการชายแดนใต้สะท้อนปัญหาแรงงาน

เมื่อวันที่ 17 มกราคมที่ผ่านมา นายอภัย จันทนจุลกะ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงแรงงาน และคณะผู้บริหาร ลงพื้นที่รับฟังความคิดเห็นถึงปัญหาความเดือดร้อนการขาดแคลนแรงงานตามมาตรการสนับสนุนเขตพัฒนาพิเศษเฉพาะกิจด้านแรงงาน 5 จังหวัดชายแดนภาคใต้ ประกอบด้วย จังหวัดยะลา ปัตตานี นราธิวาส สตูล และสงขลา ใน 4 อำเภอ คือ จะนะ นาหวี สะบ้าย้อย และเทพา ที่ศูนย์อำนวยการบริหารจังหวัดชายแดนภาคใต้ (ศอ.บต.) จังหวัดยะลา พบว่าความต้องการแรงงานของผู้ประกอบการยังมีอยู่มาก ซึ่งนายอภัย รับปากที่จะเร่งดำเนินการตรวจสอบและหาทางแก้ไข โดยทุกเรื่องยืนยันว่าต้องมีคำตอบ

นายปกิต พรไชยวิจิตร ผู้จัดการบริษัทเอเซียพลายู๊ด จำกัด จังหวัดยะลา สถานประกอบการแปรรูปไม้ยางพารา กล่าวว่า แรงงานในพื้นที่ไม่นิยมทำ จึงมีความจำเป็นต้องใช้

⁹ ได้ความคิดมาจากการอภิปรายเรื่องแรงงานข้ามชาติ : ผลกระทบต่อสังคมไทย จัดโดยภาควิชาสังคมวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร วันที่ 8 ธันวาคม 2547 เวลา 09.00-12.00น.

แรงงานต่างด้าว แต่แรงงานต่างด้าวใช้ว่าจะมีความอดทนและขยันเท่ากันทุกคน จึงทำให้มีการย้ายงานกันบ่อยครั้ง ซึ่งการขาดแคลนแรงงานทำให้การขนย้ายไม่เพียงพอจากป่าสู่โรงงาน ซึ่งเป็นวัตถุดิบที่ป้อนเข้าสู่โรงงานมีจำนวนน้อยลง รวมถึงปัญหาจากสถานการณ์ที่เกิดความไม่สงบ ทำให้การทำงานมีช่วงเวลาที่ลดลงจึงต้องการให้รัฐบาลช่วยเป็นกรณีพิเศษใน 3 จังหวัดภาคใต้

นายอดิศร กลิ่นพิกุล ผู้จัดการฝ่ายบุคคลบริษัทเทพพิทักษ์ซีพีแอนด์ จำกัด จังหวัดปัตตานี กล่าวว่า จากปัญหาการขาดแรงงานของสถานประกอบการที่เกิดขึ้น สถานประกอบการใช้ว่าจะต้องการแรงงานแต่เพียงปริมาณอย่างเดียว แต่ยังต้องการแรงงานที่มีคุณภาพเข้ามาทำงานเช่นกัน ซึ่งปัญหาที่พบคือแรงงานขาดคุณภาพที่ไม่ได้มาตรฐานตามที่สถานประกอบการกำหนด และแรงงานในพื้นที่ไม่มีความกระตือรือร้นและให้ความสนใจที่จะทำงาน ซึ่งจากการสัมภาษณ์แรงงานที่จะเข้าทำงานมีเพียงต้องการทำงานอะไรก็ได้ไปก่อน แต่สถานประกอบการต้องการคนที่มีความพร้อมจริง ๆ ที่จะเข้ามาทำงาน ซึ่งรวมถึงแรงงานที่จบระดับ ปวช. ปวส. แต่ปัจจุบันแรงงานที่จบในระดับนี้ยังขาดการคิดวิเคราะห์รวมถึงทักษะการทำงานเป็นทีม

ขณะที่นายจ้างสถานประกอบการรายอื่น ๆ ได้เสนอให้ภาครัฐผ่อนปรนการเก็บเงินสมทบของประกันสังคมเพื่อเป็นแรงงานจูงใจในระยะสั้น ๆ 1-3 ปี รวมถึงการลดค่าธรรมเนียมจดทะเบียนแรงงานต่างด้าว โดยเฉพาะในกิจการประมง

แต่สิ่งสำคัญยิ่งกว่านั้นก็คือ แม้นายทุนจะยินยอมให้แรงงานข้ามชาติเหล่านี้ผ่านเข้าสู่กระบวนการจัดการแรงงานอย่างถูกกฎหมาย แต่ก็มิได้หมายความว่า การเข้าสู่ขั้นตอนทางกฎหมายไทยจะเอื้อให้แรงงานข้ามชาติเหล่านี้ได้รับค่าแรงที่สอดคล้องกับมาตรฐานทางกฎหมายแรงงาน เพราะตัวตนหนึ่งนอกเหนือจากการเป็น “แรงงาน” แล้ว แนวคิดชาตินิยมผสมผสานแนวคิดความมั่นคงแห่งชาติกลับไปตอกย้ำและกดทับให้ “แรงงาน” เหล่านี้ต้องดำรงภาวะการทำให้ถูกเป็นแรงงานเถื่อน ผู้นำกลัว ผู้ค้ายาเสพติด ผู้เป็นภัยต่อความมั่นคงและสังคมไทยอยู่ด้วยกัน นั่นหมายความว่า มันมีการกำหนดสถานการณ์บางอย่างขึ้นมาให้คนในสังคมไทยเข้าใจว่านี่คือความจริง โดยความจริงที่ถูกสร้างขึ้นมานี้ได้ไปสอดคล้องประสานกับความเจริญเติบโตรุดหน้าทางเศรษฐกิจไทย กล่าวคือ แรงงานข้ามชาติเหล่านี้ได้รับค่าแรงต่ำกว่าที่กฎหมายแรงงานไทยกำหนดไว้อยู่แล้ว มีพักถึงการถูกละเมิดสิทธิแรงงานนานปีการดังที่ได้กล่าวไว้ในตอนต้น ฉะนั้นเมื่อแรงงานจะถูกขึ้นมาเรียกร้องหรือขอเพิ่มค่าแรงตามที่ตนควรได้รับ แนวคิดชาตินิยมผสมผสานกับแนวคิดความมั่นคงแห่งชาติจะถูกหยิบขึ้นมาอธิบาย/โต้ตอบ/ตอกกลับสู่แรงงานทันทีว่า แรงงานเหล่านี้ “เป็นภัยต่อความมั่นคง ภัยร้ายแรงต่อสังคมไทย ผู้ออกใบอนุญาตไม่รู้ซึ่งข้าวแดงแกงร้อนที่คนไทยยื่นมือให้ จับส่งตำรวจให้รู้แล้วรู้รอดเสียเลยดีไหม” แล้วการถูกนิยามความหมายให้เช่นนั้นจะมีแรงงานคนใดกล้าลุกขึ้นมาเรียกร้องสิทธิที่ตนพึงได้ รวมทั้งกลับยิ่งไปทำให้นายทุนไทยกดทับชีวิต

และตัวตนได้มากขึ้น เพราะความกลัวได้แทรกซึมเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตแรงงานข้ามชาติ เหล่านี้ภายใต้การทำงานของแนวคิดทั้งสองที่ประสานกันได้เป็นอย่างดีและตั้งใจให้เกิดขึ้นมา

วันนี้เราอาจไม่รู้จักรัก “คนย้ายถิ่น/พลัดถิ่นที่มาจากประเทศพม่า” เสียด้วยซ้ำ มิพักต้องกล่าวถึงเฉพาะตัวตนของแรงงานข้ามชาติที่เป็นเพียงส่วนหนึ่งของคนพลัดถิ่นเท่านั้น ความรับรู้ของคนไทยที่มีต่อคำว่า“พม่า”อาจเข้าใจได้เพียงสงครามระหว่างกรุงเทพมหานครกับกรุงโยธยาที่ถูกกล่าวถึงอยู่ทุกเมื่อเชื่อกันซึ่งสงครามที่เกิดขึ้นในวันเวลานั้นมีเกี่ยวข้องกับคนพลัดถิ่นในสถานการณ์ปัจจุบันเสียด้วยซ้ำ คำว่า“พม่า”อาจมีความหลากหลายและทับซ้อนมากกว่าเพียง “มิงมาเผากู” “กูก็ต้องกลับไปฆ่าคนของมิง” ลองทบทวนอย่างจริงจังเราอาจจะยัง 모르ด้วยซ้ำว่าแรงงานข้ามชาติ(ที่เราเรียกว่าแรงงานต่างด้าว)คือใคร แนใจหรือว่าแรงงานต่างด้าวที่เราๆท่านๆ เข้าใจนั้นมีอยู่จริง แรงงานต่างด้าวที่ว่านั้นอาจจะประติสฐกรรมของรัฐไทยในการจัดการกับความเป็นอื่น เพื่อยืนยันความเหมือน/ความมีตัวตนของชาติไทย(ที่ไม่มีจริง)ก็เป็นได้ ความเป็นอื่นแบบฝั่งอริชาติที่เดินทางมาตอกย้ำนี้กลับทำให้เราทั้งรักทั้งเกลียดและไม่ไว้ใจ อยากจะจับไล่ใส่ส่งออกไป แต่ก็ทำไม่ได้เต็มที่ เพราะมันยิ่งใหญ่มีพลังอำนาจทางเศรษฐกิจ เป็นฐานพลังขับเคลื่อนทางเศรษฐกิจที่สำคัญของไทยอยู่ ถ้าขาดแรงงานต่างด้าวหรือพม่าๆพวกนี้ไป เศรษฐกิจไทยอาจจะคงมั่นและค้ำจุนประเทศไทยให้อยู่ได้ในระบบทุนนิยมเสรีวันนี้

จากกรณีปรากฏการณ์การละเมิดสิทธิมนุษยชนดังตัวอย่างที่ยกมาแสดงไว้ในตอนต้นนั้น ถ้าเราวิเคราะห์ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอาจชวนให้เห็นภาพสะท้อนด้านอุปถัมภ์/นำสะพึงกลัวของสังคมไทยบางภาพก็เป็นไปได้¹⁰ กล่าวคือ ปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดจากการใช้ความรุนแรงในรูปแบบต่างๆทั้งทางตรงและทางอ้อมกับแรงงานข้ามชาติที่เกิดขึ้นนี้น่าจะผิดแผกไปจากความคิดความเชื่อทั่วไปเกี่ยวกับสังคมไทย ภายใต้อิทธิพลมาคาดคิดหลักว่าสังคมไทยเป็นสังคมที่สงบสันติ แต่กับเหตุการณ์ทางสังคมที่ค่อยๆปรากฏขึ้นกลับกลายเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจ ควรปกปิดหรือผลักไสไปอยู่ที่ชายขอบแห่งวาทกรรมสังคม ปรากฏการณ์การใช้ความรุนแรงกับแรงงานข้ามชาติได้สะท้อนแง่มุมบางด้านให้ได้เรียนรู้ ดังนี้

1. การดำรงอยู่ของความรุนแรงชนิดนี้สะท้อนว่าสังคมไทยบางส่วนกำลังบิดเบี้ยว อึดอัด อาจถึงกับแตกร้าง การวิเคราะห์ปรากฏการณ์ที่แรงงานข้ามชาติถูกใช้ความรุนแรงจึงอาจถือเป็นภาพตัวแทน(Representation) สะท้อนความผิดปกติบิดเบี้ยว และเช่นเดียวกับแนวทางการศึกษาภาพตัวแทนทั้งหลาย ทุกครั้งที่ถือบางภาพเป็นตัวแทนก็หมายความว่าภาพนั้นก็ไม่ใช่ตัวจริง เพราะภาพร่างตัวแทนย่อมไม่อาจทดแทนภาพของตัวจริงได้อย่างสมบูรณ์ ขณะเดียวกันการนำเสนอบางสิ่งหรือบางปรากฏการณ์ในฐานะตัวแทนของอะไรบางอย่าง (representing something) ย่อมหมายความว่าอีกบางสิ่งหรือปรากฏการณ์อื่นกำลังถูกทดแทนหรือทำให้หายไป

¹⁰ ได้ความคิดจากชัยวัฒน์ สถาอานันท์. *อาวุธที่มีชีวิต* (กรุงเทพมหานคร: ฟาเดียวกัน, 2547), หน้า 91-95.

ปรากฏ (absence of some other things) ในทางกลับกันหากหลงเข้าใจว่า แรงงานข้ามชาติ คือ ผู้มาแย่งงานคนไทย ผู้นำเชื้อโรคร้ายเข้ามา ผู้ฆ่า ผู้ค้ายาเสพติด เห็นได้ว่าการโฆษณา การประกาศ การประชาสัมพันธ์จากหน่วยงานราชการต่างๆ ภาพเหล่านี้ก็จะเป็นตัวแทนทางสังคม ด้านหนึ่ง ซึ่งย่อมหมายความว่าอีกบางส่วน เช่น การกระทำทารุณต่อแรงงานข้ามชาติ การละเมิด สิทธิหรือการถูกทำร้ายจากนายจ้างคนไทย ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในสังคม จะกลายเป็น ส่วนเสี้ยวของปรากฏการณ์ทางสังคมที่ขาดหายไปเช่นกัน

2. ในฐานะภาพสะท้อนทางสังคมอาจชวนให้คิดต่อไปได้ว่า ปรากฏการณ์ดังกล่าวส่งผล ต่อสังคมโดยรวมอย่างไร ปรากฏการณ์ที่คนไทยกลายเป็นผู้ก่อความรุนแรงหรือกลายเป็นผู้ที่ ละเมิดสิทธิ แสดงให้เห็นว่าสังคมไทยกำลังทรุดโทรมอ่อนแอ ที่สำคัญวิธีการที่สังคมจัดการกับ ปัญหาที่เกิดขึ้นนี้น่าจะสะท้อนภาพสังคมนั้นๆได้เป็นอย่างดี

3. ถ้าเราอธิบายความรุนแรงที่เกิดขึ้นนั้นว่านายจ้างที่ทำทารุณกรรมต่อแรงงานข้ามชาติ ล้วนผิดปกติทางจิต เราคงต้องตั้งคำถามต่อไปว่าถ้าผู้คนในสังคมล้วนผิดปกติทางจิตจริง หมายความว่าเกิดอะไรขึ้นกับสังคมไทยที่เป็นบริบทแวดล้อมเราอยู่ เป็นไปได้หรือไม่ว่าที่พวกเขา เจ็บป่วยทางจิต ก็เพราะสังคมนั่นเองที่กำลังวิปลาสป่วยใช้ผิดปกติอยู่ด้วยเช่นกัน ถ้าตัวสังคมป่วย ใช้วิปลาส เป็นไปได้หรือไม่ว่ามีบางสิ่งผิดปกติ ทั้งในระดับโครงสร้างของสังคมอย่างระบบการ จัดการทางเศรษฐกิจ ระเบียบทางการเมือง หรือสถาบันทางกฎหมายซึ่งทำหน้าที่ดูแลกระจาย ความยุติธรรมในสังคม ทั้งในระดับวัฒนธรรมซึ่งเป็นตัวแปรที่ทั้งมองเห็นได้ยากกว่าและ เปลี่ยนแปลงช้ากว่าสถาบันและระเบียบทางการเมือง วัฒนธรรมของมนุษย์อาจถือได้ว่าเป็น ไวยากรณ์ทางสังคม(social grammar) ที่ทำหน้าที่ให้ความชอบธรรมกับพฤติกรรมอย่างการใช้ ความรุนแรงต่อแรงงานข้ามชาติที่เกิดขึ้น

4. วิธีที่สังคมจัดการกับความรุนแรงที่เกิดขึ้น สะท้อนให้เห็นว่า “เรา” กลัวแรงงานข้ามชาติ ความกลัวแรงงานข้ามชาติที่เกิดขึ้น กลายเป็นการผลักไสไม่ให้ที่ทางกับพวกเขา การที่ทำให้คน รู้สึกไม่มีที่ทาง ไร้ความรัก ความสัมพันธ์กับผู้อื่น หรือไม่ไว้วางใจกันแล้วเป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะ ผลักเขาเข้าไปสู่วงจรแห่งความรุนแรงได้ง่ายขึ้น

ความรุนแรงที่เกิดขึ้นกับแรงงานข้ามชาติถ้าวิเคราะห์กันอย่างที่สุ่มกันมีกระบวนการในการ ให้ความชอบธรรมกับประชาชนไทยบางคน/บางกลุ่ม/บางพวก โดยมี“รัฐ”คอยค้ำจุนความชอบ ธรรมในการใช้ความรุนแรงอยู่เบื้องหลัง หลายครั้งเราขาดเกินไปที่จะตั้งคำถามว่า “รัฐมีสิทธิ หรือไม่ที่จะจัดการ/สังหาร/ใช้ความรุนแรงกับคนในชาติที่ถูกทำให้แตกต่าง/หรือแตกต่างจากที่รัฐ ต้องการ?” การอ้างความชอบธรรมแบบง่ายๆว่าเพื่ออนาคตที่ดีของชาติมาเป็นเหตุผลในการใช้ ความรุนแรง เป็นสิ่งสะท้อนถึงความมั่งง่ายของวัฒนธรรมไทยที่มีต่อตัวตนของความเป็นมนุษย์ เอาชาติมาลดทอนหรือลบคุณค่าความเป็นมนุษย์ของพวกเขาให้ด้อยค่าลงไป การณ์ก็กลับกลายเป็น

สะท้อนให้เห็นยิ่งขึ้นว่าชาติไทยกลายเป็นชาติที่โหดร้ายไม่สนใจชีวิตของมนุษย์ที่ได้รับผลกระทบมาตั้งแต่ยังมีได้โยกย้ายถิ่นเสียด้วยซ้ำ

เมื่อหันกลับมาสู่เรื่องแรงงานข้ามชาติที่มาจากประเทศพม่า ท่ามกลางกระบวนการพัฒนาภายใต้โลกาภิวัตน์แบบเสรีนิยม (Neoliberalism) ก่อให้เกิดการผลักดันให้เกิดการอพยพเคลื่อนย้ายแรงงาน ปรากฏการณ์การชักพาแรงงานเข้ามาสู่ประเทศไทย นำไปสู่การมองสิ่งที่เกิดขึ้นด้วยลักษณะที่ทั้งโดดเด่นในเชิงของการเป็นปัญหา แต่กลับอยู่นอกสายตาในเชิงของวิถีชีวิตและตัวตนบนความเข้าใจของแรงงานข้ามชาติเอง

ผู้เขียนคิดว่าสิ่งที่เป็นประเด็นสำคัญที่ทำให้แรงงานข้ามชาติกลายเป็น Marginal people หรือ Subaltern group คือ การเกิดขึ้นมาของรัฐชาติ(Nation state) แบบสมัยใหม่ แนวความคิดเรื่องชาติ-รัฐชาติ ที่มาพร้อมกับทฤษฎีการทำให้ทันสมัยอย่างตะวันตกยังคงมีอิทธิพลมหาศาลต่อคนในประเทศโลกที่สาม และยังคงเป็นระบบคิดที่สร้างความวุ่นวายให้กับประเทศต่างๆ ในโลกที่สามที่มีกลุ่มชาติพันธุ์หลากหลาย วาทกรรมการพัฒนากระแสหลักได้เปลี่ยนฐานะของประชาชนเหล่านี้จากมนุษย์หรือพลเมืองที่มีสิทธิมีเสียงและมีชีวิตวิถียุทธศาสตร์การเป็นวัตถุที่ไว้วิถียุทธศาสตร์ชนิดหนึ่งที่เรียกว่าเป็นได้แต่เพียง“แรงงานราคาถูกในสังคมอุตสาหกรรม”เท่านั้น โดยวาทกรรมการพัฒนากระแสหลักจะตอกย้ำให้เห็นว่าผู้อพยพเหล่านี้ทั้งที่มาจากในนามแรงงานข้ามชาติหรือในนามผู้ลี้ภัย ไม่มีประสิทธิภาพ ไม่มีศักยภาพ เป็นตัวขัดขวางการพัฒนา ทำให้จำเป็นต้องได้รับการพัฒนาที่ผ่านการควบคุม จัดระเบียบ ผ่านเทคนิควิธีการต่างๆ ภายใต้ฉลากหรือป้ายที่สวดยหุ เช่น การจดทะเบียนแรงงานข้ามชาติ ,การจัดระเบียบผู้ลี้ภัย เป็นต้น

สิ่งเหล่านี้เองยังเป็นการตอกย้ำความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันให้แข็งแกร่งยิ่งขึ้น สำหรับความสำคัญของเทคนิค/กระบวนการจัดระเบียบประชาชนเหล่านี้อยู่ที่การเบี่ยงเบนปัญหาเรื่องการอพยพ การย้ายถิ่นของประชาชนกลุ่มนี้จากความสัมพันธ์ทางการเมืองเป็นเพียงมิติทางด้านเศรษฐศาสตร์ด้วยการชี้ให้เห็นว่าการที่ประชาชนกลุ่มนี้หลบหนีเข้ามาในประเทศไทย เพราะต้องการหางานทำ มีรายได้สำหรับการดำรงชีวิต พร้อมกับลดทอนวิธีการแก้ปัญหาจากระดับของการเมือง เรื่องของอำนาจ ความรุนแรง การต่อสู้ สู่เรื่องของเทคนิควิธีการล้วนๆ ดังเช่นการเปิดให้ขึ้นทะเบียนแรงงานข้ามชาติ หรือการผลักดันกลับประเทศ เป็นต้น ซึ่งล้วนแล้วแต่ทำให้ประชาชนกลุ่มนี้ถูกทำให้อยู่ในชอกหลาบในเงามืดมากยิ่งขึ้น

สตีเวน ฮาร์เรลล์(Steven Harrell) เรียกกระบวนการดังกล่าวว่า “โครงการสร้างความศิวิไลซ์” (civilizing project) โดยชนในศูนย์กลางปฏิสัมพันธ์กับชนชายขอบบนพื้นฐานของอุดมการณ์ที่ว่า อารยธรรมของศูนย์กลางมีความเหนือกว่าและดีกว่าวัฒนธรรมของพวกชนชายขอบและถือเป็นหน้าที่ของรัฐ และชนศูนย์กลางในการเข้าไปยกระดับวัฒนธรรมของพวกชนชายขอบให้สูงขึ้น โดยให้ละทิ้งวัฒนธรรม ความเชื่ออันล้ำค่าของตน และเปลี่ยนมายอมรับอารยธรรม

แบบศูนย์กลาง การบังคับและครอบงำทางวัฒนธรรมโดยชนในศูนย์กลางดำเนินไป ภายใต้ความเชื่อที่ว่าเป็นการช่วยให้ชนในชายขอบมีชีวิตที่ดีขึ้น (ปีนแก้ว เหลืองอร่ามศรี , 2544:9-10)

กระบวนการเบื้องต้นที่รัฐชาติใช้ในการดำเนินโครงการสร้างความคิดวิไลซ์ คือ การจำแนกทางชาติพันธุ์ (ethnic categorization/classification) ซึ่งประกอบด้วย การแยกประเภทของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆออกจากกัน ด้วยการหารื้อสร้างอัตลักษณ์ร่วมเฉพาะของกลุ่มชาติพันธุ์แต่ละกลุ่ม และการสร้างชื่อเรียกอัตลักษณ์ร่วมเฉพาะของกลุ่มชาติพันธุ์แต่ละกลุ่ม และการสร้างชื่อเรียกอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ที่รัฐสร้างและจัดจำแนกขึ้น (ethnic categories) จึงเป็นอัตลักษณ์ที่สร้างขึ้นจากภายนอก เป็นอัตลักษณ์ประดิษฐ์ ซึ่งต่างจากอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ที่สร้างจากภายใน (self-identification) ตรงที่เป็นอัตลักษณ์ที่ถูกแช่แข็ง เปลี่ยนแปลงยาก (stereotype) และถูกทำให้เป็นสถาบัน (institutionalization of ethnicity) เพื่อประโยชน์ในการจัดการและควบคุม

แรงงานข้ามชาติ/ผู้ลี้ภัย/ผู้หลบหนีเข้าเมืองอย่างผิดกฎหมาย ในฐานะความเป็นมนุษย์ พวกเขาคือ พลเมืองของพื้นที่ที่เขาจากมา ไม่ว่าจะเป็นพลเมืองของรัฐมอญ พลเมืองของรัฐกะเหรี่ยง พลเมืองของรัฐไทใหญ่ และรัฐอื่นๆที่ดินแดนของพวกเขาในขณะนี้กลายเป็น/ถูกผนวกเป็นส่วนหนึ่งของประเทศพม่าในปัจจุบัน หลายต่อหลายครั้งที่ผู้เขียนได้คุยกับคนเหล่านี้ พวกเขายืนยันอย่างหนักแน่นถึงความเป็นตัวตนของเขาอย่างชัดเจน

โก ออง ทาน (Ko Aung Than) หนึ่งในหลายคนและผู้เขียนได้คุยด้วยบอกว่า “เขาเป็นคนกะเหรี่ยงจากฝั่งพม่าเข้ามาถึงเมืองไทยเมื่อ 10 ปีที่แล้ว พ่อส่งผมมาตั้งแต่ผมยังเด็กมาก เพราะตอนนั้นหมู่บ้านของผมอยู่เขตการสู้รบระหว่างกองกำลังทหารของพม่าและกองกำลังกู้ชาติกะเหรี่ยง(KNU) ดังนั้นประชาชนจึงต้องหลบหนีมายังเขตพื้นที่ชายแดนไทยพม่า รวมทั้งครอบครัวของผมด้วย ในปี 2540 ผมได้รับข่าวจากเพื่อนคนมอญคนหนึ่งทำงานเป็นลูกเรือที่เรือลากอวนจับปลา เขาเคยไปจับปลาในน่านน้ำของประเทศกัมพูชา เขาบอกว่ามีเด็กผู้ชายกะเหรี่ยงคนหนึ่งเป็นนักโทษทางทะเลอยู่บนเรือจับปลา เด็กผู้ชายคนนั้นอยู่ที่ทะเลมา 10 ปี โดยไม่มีโอกาสได้ขึ้นฝั่งเลย ในสังคมของชาวประมงเรียกสถานการณ์แบบนี้ว่า “นักโทษทางทะเล”

ฉะนั้นภาวการณ์เป็นคนชายขอบของแรงงานข้ามชาติ อาจมองผ่านปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมได้จาก

1. ปัจจุบันสังคมไทยได้อยู่ในยุคของการพัฒนาที่ความเจริญทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอยู่ในขั้นที่มนุษย์สามารถควบคุมจัดการกับสรรพสิ่งต่างๆได้ กระแสการพัฒนาที่มุ่งไปสู่การเปิดเสรีทางเศรษฐกิจก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสิทธิในการเข้าถึงการใช้ทรัพยากร มีบางคน/บางกลุ่ม/บางพวกเท่านั้นที่จะมีโอกาสในการเข้าถึงอำนาจและสามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่มีอยู่ได้ การพัฒนาลักษณะนี้เป็นการทำให้สำนึกของมนุษย์ที่จะนำไปสู่การเอื้อเฟื้อต่อสรรพสิ่งแวดล้อมหรือกับมนุษย์ด้วยกันเองเสื่อมถอยลงอย่างน่าเป็นห่วง มนุษย์มองไม่เห็นความ

เกี่ยวข้องกับผู้คนในฐานะที่เป็นเพื่อนร่วมโลก/ร่วมสังคมใบเดียวกัน มนุษย์เพิกเฉย/ไม่แยแส/ไม่เอาธุระกับสิ่งต่างๆที่เกิดขึ้นกับคนที่เรารู้สึกว่าเป็น “คนอื่น” ฉะนั้นเมื่อเกิดเหตุการณ์ใดๆก็ตามที่กับ “คนอื่น” มนุษย์จะนิ่งดูตาย และการนิ่งดูตายนี้เองกลายเป็นการกีดกัน/ผลักไส/เร่งรัดให้คนอื่นไปไกลกว่าเดิม ไปโดยการถูกผลักจาก “พวกเรา” ให้ “พวกเขา” กลายเป็นคนชายขอบที่แบกรับกับภาวะการณ์ต่างๆอย่างโดดเดี่ยว

2. สถาบันสื่อมวลชนจำนวนมาก โดยเฉพาะสื่อสารมวลชนกระแสหลักของสังคมมักจะรายงานข่าวและความเห็นเกี่ยวกับแนวที่ตอกย้ำภาพลักษณ์ของแรงงานข้ามชาติไปในลักษณะเรื่องของผลประโยชน์ การเป็นตัวแทนเชื้อโรค การเข้ามาแย่งงานคนไทย การเป็นผู้บ่อนทำลายภาวะความมั่นคงของชาติ ฯลฯ อยู่ตลอดเวลา การรายงานข่าวเช่นนี้เองนำไปสู่การนิยามสถานการณ์และการแยกตัวของผู้คนในสังคม หมายความว่า “หากบุคคลนิยามสถานการณ์ได้ว่าเป็นจริงก็ย่อมมีผลทำให้เป็นจริงตามนั้น”¹¹ ความจริงหรือความไม่จริงของความเชื่อต่างๆหาได้เป็นประเด็นที่สำคัญในตัวเองแต่อย่างใดไม่ สิ่งที่สำคัญคือผลลัพธ์อันเกิดจากการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมนั้นๆต่างหาก เช่น มองว่าแรงงานข้ามชาติเป็นภัยสังคม ก็สามารถนำพาให้กลุ่มคนที่ถูกพูดถึงนี้ถูกกระทำที่เป็นไปตามความคิดนึกนั้นๆในขั้นต่อไป เกิดการจัดการด้วยแนวคิดความมั่นคงแห่งชาติ การถูกนิยามอย่างใดอย่างหนึ่งเช่นนี้ ย่อมทำให้เกิดการเลือกปฏิบัติต่อแรงงานข้ามชาตินั้นได้ ทั้งๆที่ในความเป็นจริงแล้วพวกเขาหาได้มีพฤติกรรมต่อสังคมดังที่ถูกกล่าวหาแต่อย่างใด และเมื่อผู้คนในสังคมได้รับรู้ความเข้าใจที่ถูกสร้างให้เสมือนจริงนี้ มันนำไปสู่การขาดความเข้าใจในมิติของตัวตนคนข้ามชาติว่ามีความหลากหลายและซับซ้อนกว่าการมองผ่านด้วยแว่นของสื่อมวลชนบางกลุ่ม เมื่อในสังคมขาดความเข้าใจแล้วทำให้การมองปัญหาเป็นการกีดกันการมีส่วนร่วมของแรงงานข้ามชาติ พวกเขาตกเป็นฝ่ายรับเคราะห์โดยไม่มีปากมีเสียงต่อสาธารณะ เป็นการเสริมสร้างความเข้าใจผิด เกิดกระบวนการสร้างความเกลียดชังต่อกันและขยายความขัดแย้งทางสังคมให้มากยิ่งขึ้นไปอีก

บางครั้งสถานการณ์ทางสังคมในบางช่วงจะมีความพยายามหันเหความรู้สึกว่าพวกเขาเป็นต้นเหตุของปัญหาทางสังคมต่างๆ เช่น ทำให้สังคมไทยต้องแบกรับต้นทุนทางสาธารณสุขที่สูงมาก หรือเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้คนไทยไม่มีงานทำ เป็นต้น ความเข้าใจลักษณะนี้เองเป็นการหล่อเลี้ยงให้คนในสังคมเกิดการแยกตัว และบั่นทอนความรู้สึกที่รู้สึกเป็นกลุ่มเดียวกัน ส่งผลให้ผู้คนใจคอคับแคบลง กล่าวโทษแรงงานข้ามชาติกันได้ง่ายๆ เกิดการกระตุ้นความหวาดผวา และกระพือโหมความกลัวภัยอันเนื่องมาจากพวกคนต่างด้าวได้ง่าย ถ้าสังคมมุ่งมองปัญหาเพียงแค่มองต่างด้าวอย่างที่เราเข้าใจก็อาจจะมีการหันไปหาวิธีการแก้ไขปัญหามาโดยการกระตุ้นกระแสชาตินิยม

¹¹ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ W.I.Thomas, *The Child in America : Behavior, Problems and Programs*.1928

ดังที่ปรากฏเป็นข่าวอยู่ การที่สื่อสารมวลชนรายงานข่าวแบบผิวเผินและตระหนักรู้ถึงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างฉาบฉวย มองได้ว่าปรากฏการณ์มีความยุ่งยากซับซ้อนเกินไปที่จะเข้าใจ ทำให้ต้องแก้ปัญหาสิ่งที่เกิดขึ้นด้วยสถานการณ์เฉพาะหน้าและแสวงหาแพะรับบาป ด้วยการประณามพวกเขาว่าเป็นสาเหตุของปัญหาสังคมต่างๆ ทำให้เกิดการหันเหเป้าหมายความสนใจของผู้คนพุ่งจากคนทำผิดจริงๆ ไปสู่กลุ่มอื่นที่ถูกดำเนินคดีแทน ใครก็ตามที่ถูกตีตรากล่าวโทษว่าเป็นต้นเหตุของปัญหาจะทำให้คนกลุ่มนั้นตกในฐานะเป็นที่รองรับอารมณ์ของสังคมได้ง่ายๆ สังคมขาดบรรยากาศแห่งการใช้สติในการมองปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น

3. คนในสังคมเกิดภาวะ “ความเดียดฉันท์” ที่เป็นทั้งความขัดแย้งตัวบุคคล กลุ่มคน เชื้อชาติ หรือลักษณะการเฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่ง และ/หรือความขัดแย้งที่มีต่อความคิดแบบอย่างและสถาบันทางสังคม ความเดียดฉันท์ที่เกิดขึ้นนี้เป็นผลลัพธ์ของกระบวนการเสกสรรปั้นแต่งทางสังคม (Social Construction) ความเดียดฉันท์ที่น่าสนใจและส่งผลต่อแรงงานข้ามชาติคือ ความเดียดฉันท์ทางเชื้อชาติ ซึ่งเป็นท่าทีซึ่งขัดแย้งที่มีต่อชนกลุ่มอื่น เพราะเชื่อว่าคนเหล่านี้มีลักษณะบางอย่างที่ไม่ดีติดตัวมาแต่กำเนิด เพราะความจริงแล้วความเชื่อนี้มักจะเป็นการเชื่อกันอย่างผิดๆ เพราะความจริงแล้วลักษณะไม่ดีหลายอย่าง ไม่ใช่เป็นเรื่องของเชื้อชาติ แต่เป็นเรื่องของการกล่อมเกล่าและลักษณะของข้อมูลข่าวสารที่ได้รับ เมื่อใดที่สังคมเกิดความเดียดฉันท์ทางเชื้อชาติหรือความเกลียดกลัวภัยจากคนต่างชาติ (Xenophobia) เมื่อนั้นสังคมก็ยิ่งดำเนินไปในทิศทางชาตินิยมที่คับแคบและแปลกแยกและเอาตัวตนของ “คนไทยด้วยกัน” เป็นที่ตั้ง เมื่อสังคมมุ่งแต่เพียงหาตัวการ/ต้นเหตุที่เป็นคนต่างด้าวเท่านั้นชี้ให้เห็นว่าสังคมไทยกำลังหลบเลี่ยง/หลีกหนีกับความจริง และไม่กล้าเผชิญกับความรับผิดชอบนี้ (สุริชัย หวันแก้ว ,2546:102)

4.

รัฐในคนข้ามชาติ : รัฐ -ชาติ-อำนาจ-ปฏิบัติการ-แทรกซึม

ในช่วงรอยต่อของปีระหวางเดือนพฤศจิกายน-กุมภาพันธ์ ผู้เขียนได้มาประชุมร่วมกับเจ้าหน้าที่กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์หลายครั้ง เมื่อเจ้าหน้าที่ในกระทรวงดังกล่าวทราบว่าได้ลงพื้นที่เพื่อไปพูดคุยกับเพื่อนแรงงานข้ามชาติที่มาจากประเทศพม่า และได้สอนหนังสือภาษาไทยให้กับพวกเขาและเธอ เจ้าหน้าที่เหล่านั้นต่างเริ่มต้นด้วยคำพูดอย่างคล้ายคลึงกันแทบทั้งนั้นว่า “ไม่กลัวเธอ เขาชอบพ่านายจ้าง ชิงทรัพย์ น่ากลัวนะ คนไทยชอบจ้างแรงงานต่างด้าว อันตราย” และทุกครั้งก็ต้องอธิบายด้วยคำพูดเดิมๆว่า “คนชาติไหนก็น่ากลัวทั้งนั้น ชาติไหนก็ฆ่าคนได้ทั้งนั้น ไม่จำเป็นต้องเป็นคนจากพม่าหรอก ที่เราเข้าใจว่าแรงงานพม้ามักพ่านายจ้าง เพราะข่าวมักนำเสนอด้วยประเด็นเหล่านี้ไม่ใช่หรือ?” สุดท้ายเมื่อมีการพูดคุยกันไปมา ก็จะจบด้วยประโยคที่ทำให้ผู้เขียนสะอึกแทบทุกครั้งว่า “คนพม่าเคยบุกมาฆ่าคนไทย

ฉะนั้นเราต้องไล่พวกเขาออกไปจากบ้านเรา”..... เรากำลังจะเริ่มต้นศตวรรษที่ 21 ในอีกไม่นาน แต่ประโยคเดิมๆ เหล่านี้ยังวนเวียนซ้ำซาก และกลายเป็นคำตอบสำเร็จรูปสำหรับบางคน

คำเหล่านี้ได้กลายมาเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตประจำวันพวกเราโดยบางครั้งเราหยุดที่จะตั้งคำถามกับคำพูดที่เราสื่อออกไป เรายอมรับให้กลายมาเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต และสุดท้าย “เรา” กำลังทำร้าย “เขา” โดยไม่ได้ใส่ใจถึงกระบวนการที่รัฐหล่อหลอมให้เราเชื่อเช่นนั้น หลายเรื่อง ผู้เขียนคิดว่ามันคือมายาคติที่ฝังแน่นในหัวใจเราจนยากจะลบออก ไม่ได้หมายความว่ามายาคตินี้ไม่เป็นจริง แต่ความจริงมีหลายชุด ผู้เขียนขยายออกไปที่สังคมไทยจะเหมารวมว่าพวกเขาและเธอเป็นดังมายาคติเหล่านั้นทุกคน

คำว่า **“หลบหนีเข้าเมืองผิดกฎหมาย แ่่งงานคนไทย แพร่เชื้อโรคร้าย ภัยต่อความมั่นคง”** ดูเหมือนว่าคำๆ นี้ได้ทำให้ผู้ที่ถูกทำให้เป็น กลายเป็นคนที่ทำผิดร้ายแรง เป็นตัวอันตราย ไม่สามารถอยู่ร่วมกับเราได้ และยิ่งกว่านั้นควรต้องกำจัดคนเหล่านี้ให้หมดสิ้นไปจากรัฐไทย แท้จริงคำเหล่านี้ถ้าพูดในภาษาฟุโกต์ คือ วาทกรรมทางภาษาหรือปฏิบัติการทางภาษา ที่ถูกสร้างขึ้นด้วยระบบ ระเบียบ กฎเกณฑ์ ที่รองรับด้วยจารีตปฏิบัติ ความคิด ความเชื่อ คุณค่าและสถาบันต่างๆ ในสังคมไทยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนั้นๆ ปฏิบัติการที่เกิดขึ้นเหล่านี้มาในนามของความรู้ว่าด้วยเรื่องนั้นๆ ที่ส่งผลให้ผู้ได้รับการปฏิบัติเข้าใจว่าตนเองกลายเป็นเช่นนั้นจริงๆ มีอะไรที่อยู่เบื้องหลังคอยเป็นกลไกให้ความชอบธรรมหรือคำจูนกับกับมายาคติเหล่านั้น ?

คำว่ามายาคติ (Myth) ในที่นี้หมายถึง การสื่อความหมายด้วยคติความเชื่อทางวัฒนธรรม ซึ่งถูกกลบเกลื่อนให้เป็นที่รับรู้เสมือนว่าเป็นธรรมชาติ พูดให้ชัดเจนขึ้นก็คือกระบวนการลวงให้หลงชนิดหนึ่ง แต่มายาคติในที่นี้ไม่ได้หมายถึงว่าเป็นการโกหก หลอกลวง และไม่ได้ปกปิดซ่อนเร้นสิ่งใดไว้ แต่มันปรากฏอยู่เบื้องหน้า เราเองต่างหากที่คุ้นเคยกับมันจนไม่ได้สังเกตว่ามันเป็นสิ่งที่ประกอบสร้างทางวัฒนธรรม และคิดว่ามันเป็นธรรมชาติ¹² เรื่องแรงงานข้ามชาติก็เช่นกัน หลายสิ่งที่เราเข้าใจและคิดว่าเป็นเรื่องธรรมชาติ เป็นความจริงแท้ เอาเข้าจริง ๆ แล้วเราอาจจะคุ้นเคยกับวิธีแบบเรามากเกินไป จนมองข้ามความจริงประเภทอื่นๆ ที่ปรากฏตรงหน้าของเรา

(1) มายาคติเรื่องผู้หลบหนีเข้าเมืองผิดกฎหมาย

คำว่า “ผู้หลบหนีเข้าเมืองผิดกฎหมาย” เกี่ยวโยงกับคำว่า “พรมแดนของรัฐ” โดยตรง เนื่องจากพัฒนาการของรัฐชาติของแต่ละประเทศในภูมิภาคต่างๆ ทั่วโลก พรมแดนถูกกำหนดอย่างแนบแน่นตายตัว ทำให้คนที่เคยย้ายถิ่น เคลื่อนย้ายถิ่น หรือเคลื่อนย้ายอย่างอิสระดำเนินชีวิตไปด้วยความยากลำบากและต้องห้าม เพราะถือว่าการทำลายความศักดิ์สิทธิ์และอธิปไตยของชาติ ภาวะของผู้อพยพย้ายถิ่น โดยเฉพาะการย้ายถิ่นข้ามเขตแดนของประเทศ จึงนำไปสู่ปัญหา

¹² นพพร ประชากุล ได้อธิบายคำว่า “มายาคติ” ตามแนวคิดของ Roland Barthes ไว้ใน คำนำเสนอบทแปล ในหนังสือเรื่อง มายาคติ สรรวิพนธ์ จาก Mythologies แปลโดย วรณพิมล อังครศิริสรรพ, 2544, สำนักพิมพ์คบไฟ

ต่างๆมากมายที่เกี่ยวข้องกับการละเมิดอธิปไตยของรัฐและกลายเป็น “ปัญหา” ทั้งปัญหาของรัฐและปัญหาในตัวตนผู้ย้ายถิ่น เช่น ปัญหาทางการเมือง ปัญหาการกลายเป็นคนไร้สัญชาติ ปัญหาการตั้งถิ่นที่อยู่อาศัย ปัญหาการถูกกีดกันในการเข้าถึงทรัพยากรเพื่อการยังชีพและปัญหาการยอมรับการมีตัวตน การมาถึงของผู้อพยพย้ายถิ่นโดยที่รัฐไม่ได้อนุญาต มักจะทำให้รัฐเกิดอาการหวาดระแวง/กังวล/วิตกกับการมาถึงของ “บุคคลอื่น” ผลที่ตามมา คือ ความรู้สึกรังเกียจและสงสัยและนำไปสู่การไม่ยอมรับผู้เดินทางมาใหม่เป็นสมาชิกในรัฐของตนเอง

การย้ายถิ่นของคนจากประเทศพม่าเกี่ยวข้องกับสถานการณ์ทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมของประเทศพม่าโดยตรง เพราะในประเทศพม่าประกอบไปด้วยคนที่รัฐพม่าให้การรับรองว่าเป็นพลเมืองของประเทศพม่า และคนที่รัฐพม่าไม่ให้การรับรอง โดยเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์หรือชนกลุ่มน้อยต่างๆ ทำให้บุคคลกลุ่มหลังนี้เมื่อต้องเผชิญกับเหตุที่ทำให้จำเป็นต้องอพยพเคลื่อนย้ายมายังประเทศไทย ทำให้พวกเขากลายเป็นผู้หลบหนีเข้าเมืองผิดกฎหมายรัฐไทยโดยทันที การเดินทางออกจากประเทศพม่านั้นเป็นเรื่องยุ่งยากมาก เพราะโดยปกติแล้วประชาชนพม่าและชนกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆไม่สามารถมีหนังสือเดินทางได้ หากพวกเขาและเธอต้องการเดินทางออกนอกประเทศเขาต้องยืมหนังสือเดินทางจากรัฐบาล และเมื่อเดินทางกลับประเทศก็จะต้องคืนหนังสือเดินทางให้กับรัฐบาล ดังนั้นจึงเป็นการยากมากที่จะมีเอกสารการเดินทางเข้ามาในประเทศไทยได้

นอกจากเหตุผลที่รัฐพม่าไม่ให้การรับรองกลุ่มชาติพันธุ์แล้ว ที่ผ่านมารัฐบาลไทยทุกยุคสมัยก็ไม่มียุทธศาสตร์ให้สถานะผู้ลี้ภัยกับผู้พลัดถิ่นจากประเทศพม่าด้วยเช่นกัน เนื่องจากประเทศไทยไม่ได้ลงนามให้สัตยาบันตามอนุสัญญาว่าด้วยสถานภาพผู้ลี้ภัย ค.ศ.1951(พ.ศ.2494) พวกเขาจึงไม่ได้สถานภาพผู้ลี้ภัย เป็นเพียงผู้เข้ามาพักพิงอยู่ในเขตประเทศไทยตามที่รัฐจัดพื้นที่พักพิงให้เพียงเท่านั้น ดังนั้นเมื่อผู้หนีภัยจากการสู้รบไม่มีฐานะเป็นผู้ลี้ภัย พวกเขาและเธอจึงกลายเป็นผู้หลบหนีเข้าเมืองผิดกฎหมายภายใต้ข้อบังคับแห่งพระราชบัญญัติคนเข้าเมืองของไทย พ.ศ. 2522 ที่ถือว่าผู้เข้าเมืองโดยไม่มีเอกสารการเดินทางที่มีการตรวจลงตราถูกต้อง เป็นผู้หลบหนีเข้าเมืองผิดกฎหมายทั้งสิ้น

จากการที่ไม่มีฐานะเป็นผู้ลี้ภัย พวกเขาและเธอจึงไม่อยู่ในฐานะที่จะได้รับการปฏิบัติหรือมีผลผูกพันตามหลักกฎหมายระหว่างประเทศ และตามเอกสารกระทรวงมหาดไทย ระบุว่าเมื่อเหตุการณ์คลี่คลายก็อาจผลักดันกลับประเทศได้ แม้ไม่สมัครใจและไม่ต้องผ่านกระบวนการสอบสวนแยกประเภทหรือมีอาจเรียกร้องสิทธิเดินทางไปตั้งหลักแหล่งในประเทศที่สาม ฉะนั้นรัฐไทยสามารถสงวนสิทธิในการตัดสินใจได้เองว่าผู้ใดเป็นผู้ลี้ภัยหรือไม่เป็นผู้ลี้ภัยตามพระราชบัญญัติคนเข้าเมืองของไทย พ.ศ. 2522 หรือขึ้นอยู่กับอำนาจของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยเพียงเท่านั้น

รัฐมีมุมมองการใช้ทัศนคติของความเป็นชาติแบบหนึ่งเดียวที่ไม่ยอมรับลักษณะพลเมืองของรัฐที่นอกเหนือกรอบกติกาของรัฐที่กำหนดไว้ วิธีคิดแบบนี้ได้กลายเป็นโครงสร้างวัฒนธรรมความคิด ที่กำหนดระบบวัฒนธรรมหรืออำนาจในการจัดการชีวิตของคนกลุ่มต่างๆผ่านรูปธรรมที่ถูกต้องเหมาะสม หรือมีความจำเป็นสำหรับกลุ่มคนที่อยู่อาศัยร่วมกันเป็นชุมชน สังคมในรัฐอธิปไตยที่มีอธิปไตยเป็นของตนเองอย่างสมบูรณ์

(2) มายาคติเรื่องแรงงานคนไทย

มายาคติเรื่องแรงงานคนไทยสัมพันธ์อยู่กับตัวเลขภาวะคนตกงานของระบบเศรษฐกิจไทย อย่างยากจะหลีกเลี่ยง ประเทศไทยได้มีการพัฒนาอุตสาหกรรมตั้งแต่ปี พ.ศ.2500 ซึ่งเป็นช่วงแรกของการเริ่มมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเกิดขึ้น นโยบายของรัฐที่ออกมาส่วนใหญ่มีเศรษฐกิจเป็นตัวนำเร่งรัดการเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้ได้ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและวิถีชีวิต โดยในระยะเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงนั้นอารยธรรมแบบตะวันตก ที่หลังไหลเข้ามาดูจะเป็นสิ่งที่น่าชื่นชมยินดี แต่เมื่อการพัฒนาที่ผ่านพ้นมาราว 40 กว่าปี จึงทำให้มองเห็นความสูญเสียทางสังคมเกิดขึ้นอย่างชัดเจน จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-5 นั้นเริ่มจะส่งผลให้เกิดปัญหาที่เกิดจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจที่ต้องการเพิ่มขีดความสามารถโดยเฉพาะ ในการเริ่มต้นของแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 6 ประเทศไทยจึงเริ่มมีการนำแรงงานข้ามชาติเข้ามาใช้ในภาคอุตสาหกรรมจนกระทั่งปัจจุบัน

จากแผนการพัฒนาประเทศเพื่อเร่งการแข่งขันระหว่างภูมิภาค คงปฏิเสธไม่ได้ว่า ธรรมชาติของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมนั้นได้ขยายตัวแทรกเข้าไปอยู่ในทุกส่วนของสังคม การขยายตัวของระบบทุนนิยมเป็นการเปลี่ยนจุดเน้นจากการสะสมทุนมาสู่การกระจายทุนจากการผลิต(production) และไปสู่การบริโภค(consumption) ด้วยความพยายามที่จะถ่วงดุลการบริโภคนิยมลงไปสู่คนอย่างทั่วถึงระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมได้ก่อให้เกิดการรับรู้และพิจารณาแรงงานเป็นสิ่งที่สามารถซื้อขายกันได้ แรงงานถูกพิจารณาเป็นสินค้าชนิดหนึ่งหรือเป็นที่เหมือนวัตถุสินค้าอื่นๆ “คนไทยมองว่าเรามาแย่งอาชีพของคนไทย แต่แท้จริงแล้วงานที่ทนายไม่ทำ เรามาทำให้ ถ้าจะเปรียบเทียบกันแล้วแรงงานต่างด้าวคนเดียวเท่ากับแรงงานไทยถึง 3 คน เราแข็งแรง เพราะอยู่กับธรรมชาติและมีอาหารการกินสมบูรณ์” (สัมภาษณ์ชัย หนู่มกะเหรี่ยง ,มิถุนายน 2548)

สอดคล้องกับงานวิจัยที่สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ สำนักงานกฤษฎีกา สำนัสนุนโครงการวิจัยในหัวข้อ "การศึกษาความต้องการ จ้างแรงงานอพยพต่างชาติ ในประเทศไทย ในช่วงปี 2546-2548" โดยสถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งได้ข้อสรุปเบื้องต้นว่า เหตุที่เกิดช่องว่างให้เกิดแรงงานต่างชาติดอพยพโดยเฉพาะแรงงานจากประเทศเพื่อนบ้าน เนื่องจากคนไทยเลิกงานและรังเกียจงานบางประเภท ซึ่งตลาดแรงงานระดับล่างซึ่งอยู่ในข่ายจ้างแรงงานต่าง

ตัวอยู่ในภาวะตั้งตัวจนถึงขาดแคลน นอกจากนี้จากการประเมินผลกระทบที่เกิดขึ้นแล้ว พบว่าการจ้างแรงงานต่างด้าวเข้ามาในสาขาที่ขาดแคลนจะเกิดผลดีมากกว่า เพราะสาขาที่ขาดแคลนคนไทยทำงานไม่มากนัก แม้จะมีการปรับปรุงสภาพการทำงานให้ดีขึ้นจะมีคนไทยกลับมาทำงานแต่เชื่อว่าจะมีจำนวนไม่มากนัก ดังนั้นจึงควรกำหนดรูปแบบการผ่อนผันที่เหมาะสม คือ ตามลักษณะความต้องการที่แท้จริง โดยเสนอให้มีการจ้างแรงงานต่างด้าวจากประเทศเพื่อนบ้าน 3 ประเทศ คือ ลาว กัมพูชา และพม่า ได้มีการเสนอแยกไว้ 3 รูปแบบ คือ กรณีไปเข้า-เย็นกลับ กรณีอนุญาตเป็นฤดูกาลและกรณีอนุญาตเป็นรายปี ลักษณะดังกล่าวจะไม่กระทบกับแรงงานไทยมากนัก เนื่องจากงานที่คนงานต่างด้าวทำเป็นคนละตลาดกับแรงงานไทย

(3) มายาคติเรื่องตัวแพร่เชื้อโรคร้าย

“วันนี้ได้พบเพื่อนแพทย์ รายงานให้ทราบว่ามีปัญหาการตรวจ คัดกรอง รักษาโรคติดต่อ โดยเฉพาะปัญหาวัณโรคในกลุ่มแรงงานต่างด้าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มที่ตรวจเสมหะได้ผลลบซึ่งบางทีเก็บตัวอย่างเสมหะไม่ดี ผล.ระยะแพร่เชื้อง่ายก็ทำให้ตรวจไม่พบเชื้อ คิดจะรักษาก็ลำบากใจ เพราะเชื่อว่าสื่อสารลำบาก นัดติดตามทานยารักษาวัณโรคก็ลำบาก เสียเงินยาไม่ครบ ดื้อยา ส่งปรึกษาอายุรแพทย์ ก็มักถูกแนะนำให้ติดตามดูแลเอาเอง ทางอายุรกรรมคนไข้ก็มาก

เคยอ่านบทความประสบการณ์เมืองฝรั่งที่บ่นว่าโครงสร้างพื้นฐานด้านสาธารณสุขและควบคุมโรค ลดถอยลง เมื่อเทียบกับบ้านเราแล้วก็มีอาการทำนองเดียวกัน โดยเฉพาะเมืองใหญ่น่าห่วง คล้ายกับมีแพทย์มาก แต่ความเป็นจริงพบว่าไม่ได้มีเจ้าภาพที่สนใจพัฒนางานควบคุมโรคติดต่ออย่างจริงจัง มีแต่การปิดให้หน่วยงานอื่นรับ หน่วยงานระดับกรมบอกว่าถูกปฏิรูบบทบาทแล้ว ไม่มีบทบาทการจัดบริการ การจัดบริการควบคุมโรคเป็นบทบาทหน่วยบริการและหน่วยงานสาธารณสุขระดับจังหวัดและอำเภอ

แต่การพัฒนากระบวนการและการควบคุมโรคติดต่อต้องการความคล่องตัว ปรับตัว ให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงมากกว่าที่ปล่อยให้หน่วยบริการรับภาระ อย่างกรณีของการรักษาวัณโรคในแรงงานต่างด้าวหรือโรคติดต่ออื่นๆของกลุ่มแรงงานอพยพย้ายถิ่น

การควบคุมโรคติดต่อทั้งโรคระบาดเก่า ระบาดอุบัติใหม่ ในหัวเมืองใหญ่ๆ ต้องการระบบที่ปรับตัวตอบสนองทันกับปัญหา แต่ในชีวิตจริงของสังคมไทยปัจจุบันการจัดการและพัฒนา ระบบเป็นเรื่องที่ยาก ส่วนหนึ่งน่าจะเพราะขาดชุมชนปฏิบัติที่สนใจเรื่องนี้” (<http://gotoknow.org/blog/wise/30918>)

มายาคติด้านสาธารณสุขที่สำคัญและเกี่ยวข้องกับการทำให้แรงงานข้ามชาติกลายเป็นแพะรับบาปตลอดเวลา คือ มายาคติที่สำคัญ 2 ประการ

1. แรงงานข้ามชาติเป็นภาระด้านงบประมาณของกระทรวงสาธารณสุขปีละหลายล้านบาท เพราะเมื่อเจ็บป่วยเข้ารับการรักษาในสถานพยาบาล ก็จะไม่มีการจ่ายค่ารักษาพยาบาล

2. แรงงานข้ามชาติเป็นพาหะของโรคบางอย่างที่กระทรวงสาธารณสุขปราบปรามหมดสิ้นไปจากประเทศแล้วกลับเข้ามาสู่สังคมไทยอีก เช่น มาเลเซีย แท้ซัง วัณโรค ซึ่งโรคเหล่านี้ส่งผลกระทบต่อการพัฒนาสาธารณสุข โดยเฉพาะแรงงานข้ามชาติผู้หนึ่งที่ลักลอบเข้ามาประกอบอาชีพเป็นแม่บ้านและคนรับใช้จะนำโรคเข้ามาสู่ลูกหลานเจ้าของบ้าน ทำให้กระทรวงสาธารณสุขต้องย้อนกลับไปควบคุมโรคติดต่อต่างๆ ซึ่งสามารถควบคุมได้มานานแล้ว และในขณะเดียวกันก็ยังคงต้องทุ่มเทปัจจัยต่างๆ พัฒนาสาธารณสุขเกี่ยวกับโรคอื่นๆ เช่น โรคหัวใจ มะเร็ง อุบัติเหตุ และโรคเอดส์ เป็นต้น ซึ่งโรคเหล่านี้เป็นสาเหตุสำคัญของการตายอันดับต้นๆ ของคนไทย ทำให้เจ้าหน้าที่ต้องมีภาระมากขึ้นเพราะต้องดูแลทั้งคนไทยและคนต่างชาติ

ต่อกรณิดังกล่าวมีงานวิจัยที่ชี้ให้เห็นว่ามายาคติดังกล่าวเป็นเพียงปลายทางของนโยบายและกระบวนการปฏิบัติที่ข้ามไม่พ้นการกดทับจากมายาคติดังกล่าว ซึ่งมายาคติที่เกิดขึ้นนั้นไปสอดคล้องกับสภาพการณ์จริงในด้านการรักษาสุขภาพอนามัยสิ่งแวดล้อมและการทำงาน ที่ขาดการดูแลด้านสุขอนามัยบริเวณที่พักคนงาน วิธีชีวิตมีการเป็นอยู่ที่แออัด ไม่ถูกสุขลักษณะ ไม่มีการจัดสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมในการทำงาน

“บ้านเค้าปลูกเป็นแถว ไร่พวกนี้เช่า บางทีมีหน้าต่างอยู่ 2 ช่อง พุดจริง ๆ ไม่ถูกสุขลักษณะ อัดกันแน่น เคยมีใครไปดูมัย เหมือนเมื่อก่อนเป็นโกดังเก็บของแล้วไปขอยห้องข้างใน แล้วมีช่องตรงกลาง แล้วคนเข้าไปอยู่ตรงนั้น พวกนี้เค้าก็อยู่กัน ดูสภาพเป็นอยู่เค้าสิ มันจะไม่ใช่โรคได้อย่างไร?” (สัมภาษณ์แม่ค้าตลาดกุ่ม , พฤษภาคม 2548)

สภาพที่เกิดขึ้นเช่นนี้มาจากสาเหตุหลักๆ เช่น นายจ้างไม่พาแรงงานมาตรวจโรคอย่างต่อเนื่องทำให้เกิดการระบาดของโรค , นโยบายการขึ้นทะเบียนแรงงานข้ามชาติล่าช้าทำให้การตรวจสุขภาพล่าช้า ระบบสาธารณสุขจังหวัดมีเวลาเตรียมตัวน้อย, การนำแรงงานข้ามชาติมาตรวจสุขภาพไม่มีการประสานนัดเวลามาตรวจ ทั้งจากสำนักงานจัดหางานจังหวัดและนายจ้าง ทำให้โรงพยาบาลไม่สามารถจัดเตรียมการได้ทันเวลา, ขาดบุคลากรปฏิบัติงานประจำที่ด่านผ่อนปรนเข้าออก, การดำเนินงานด้านสุขาภิบาลสิ่งแวดล้อมยังไม่มีระบบและรูปแบบ, สถานที่ตรวจโรคมีไม่เพียงพอ และโรงพยาบาลขาดน้ำยาทดสอบโรคเท้าช้าง

สาเหตุเบื้องหลังเหล่านี้สะท้อนถึงคำพูดของเจ้าหน้าที่สาธารณสุขคนหนึ่งว่า

“นโยบายล่าช้าปีต่อปีนโยบายมาจะควบคุมพวกนี้อย่างไร อาจจะกำหนดนโยบายให้ละเอียดขึ้น วิธีปฏิบัติให้ละเอียดขึ้นก็เลยยังช้าอยู่ ในขณะที่ช้าอยู่ มีปัญหาอะไรรู้มัย แรงงานมันอพยพเข้ามาคอยแล้ว คอยเต็ม มันก็กลายเป็นแรงงานเถื่อน หวังจะเข้ามาจดทะเบียนอย่างเดียวปรากฏว่ารัฐบาลยังไม่ออกนโยบายเลย”

“มีปัญหาเกี่ยวกับการมาขึ้นทะเบียน มาช้า มาตรวจสุขภาพ เป็นปัญหาในการดำเนินงานพอนโยบายล่าช้า สมมุติมติคณะรัฐมนตรี ออกวันนี้ อีก 4 วันให้เวลาเตรียมตัว แล้วก็เลยให้เริ่ม

ตรวจวันที่ 1 ถึงสิ้นเดือน จังหวัดที่มีแรงงานต่างด้าวเยอะ ๆ ก็ไม่มีปัญหา เดียวนี้เค้าใช้วิธีการจ้างตรวจ จ้างโรงพยาบาลอื่น Contact โรงพยาบาลอื่น เป็นรถโมบายคลินิกมาจ้างตรวจ อย่างโรงงานนี้ 200 ถึง 300 คน จะจ้างแล้วให้ไปตรวจ” (สัมภาษณ์เจ้าหน้าที่สาธารณสุขโรงพยาบาลแห่งหนึ่งในจังหวัดสมุทรสาคร, สิงหาคม 2548)

ทั้งๆที่ในข้อเท็จจริงแล้วรัฐไทยได้กำหนดไว้เป็นนโยบายทุกปีว่าแรงงานข้ามชาติที่มาขึ้นทะเบียน และประสงค์จะทำงานต้องเข้าสู่ระบบประกันสุขภาพทุกคน โดยเสียค่าใช้จ่ายให้รัฐไทยคนละ 1,900 บาท แบ่งเป็นค่าบริการในการตรวจและประเมินสุขภาพ 600 บาท และค่าประกันสุขภาพ 1,300 บาท (แบ่งเป็น (1) ค่ารักษาพยาบาล 964 บาท จำแนกเป็นผู้ป่วยนอก 499 บาท , ผู้ป่วยใน 415 บาท , ค่ารักษาพยาบาลที่มีค่าใช้จ่ายสูง 50 บาท (2) ค่าบริการส่งเสริมสุขภาพและป้องกันโรค 206 บาท (3) ค่าบริหารจัดการ 130 บาท) มีระยะเวลาคุ้มครอง 1 ปี โดยแรงงานข้ามชาติจะต้องร่วมจ่ายในการรับบริการครั้งละ 30 บาท ร่วมด้วยทุกครั้ง ทั้งนี้มีเป้าหมายหลักเพื่อให้มีการควบคุมป้องกันโรค การรักษาพยาบาล และการส่งเสริมสุขภาพอย่างเป็นระบบและเป็นการลดภาระค่าใช้จ่ายในการเข้ารับบริการทางการแพทย์และสาธารณสุขของแรงงานข้ามชาติ รวมถึงจะเป็นการประกันค่ารักษาพยาบาลให้กับสถานพยาบาลผู้ให้การรักษาพยาบาลอีกทางหนึ่ง

ข้อมูลนี้คืออีกประเด็นหนึ่งที่ถูกละเลยถึงน้อยและให้ความสำคัญกับการจัดการน้อยมากในเชิงนโยบาย นอกจากนั้นแล้วความเป็นแรงงานข้ามชาติที่มีความแตกต่างทางวัฒนธรรม ภาษา สถานะทางกฎหมาย ทำให้แรงงานข้ามชาติเหล่านี้ไม่กล้าที่จะมาปรากฏตัวให้เราได้เห็นได้พูดคุย ได้ไต่ถาม หรือแม้กระทั่งได้ตรวจดูแลรักษาสุขภาพ ความหวาดกลัวที่จะถูกจับกุม การไม่สามารถสื่อสารกับเจ้าหน้าที่หรือคนไทยให้เข้าใจสิ่งที่ตนเองต้องการสื่อสาร ความกลัวที่จะถูกมองว่าเป็นภาระ การได้รับการปฏิบัติที่ไม่เหมาะสม สิ่งเหล่านี้ก็กดดันพวกเขาไปจากกระบวนการในการดูแลรักษา และป้องกันโรคติดต่อ

ดังนั้นแล้วการจัดการและนโยบายที่มองไม่เห็นลักษณะเฉพาะของแรงงานข้ามชาติหรือการย้ายถิ่นข้ามชาติ มุ่งเน้นไปที่การจัดการเรื่องความมั่นคงเชิงกฎหมายและการเมือง มากกว่าการมองเห็นผลกระทบทางสุขภาพ การเข้าถึงการบริการด้านสุขภาพ เพราะข้อจำกัดของภาวะความเป็นแรงงานข้ามชาติ และอคติที่ผู้ให้บริการ หรือสังคมไทยที่มีต่อแรงงานข้ามชาติ เป็นความจริงอีกชุดหนึ่งที่พวกเขามองข้ามไป

(4) มายาคติเรื่องภัยต่อความมั่นคง

“ก็สร้างปัญหา กินเหล้าเมายา บางทีก็สร้างอาชญากรรม ฆ่ากันตายเอง เป็นปัญหาชุมชน ส่วนหนึ่งถ้าไม่ได้ทำงานอาจจะฉกชิงวิ่งราว ถ้าจะฆ่าก็ฆ่ากันเอง ถ้าจะทำร้ายก็ทำร้ายกันเอง ยังไม่มีสถิติอาชญากรรมที่ทำร้ายคนไทยนะครับ เพราะเค้ารู้ๆอยู่เหมือนกัน มีแต่น้อยมาก”

“แต่พอเราลงไปพื้นที่จริงๆ เราไปดูสถิติอาชญากรรม ไม่ใช่ที่เราไปดูลอยๆ เราเข้าไปสัมภาษณ์คนด้วย แต่เอาแค่สถิติอาชญากรรม มันก็ไม่มีตัวเลขชัดเจนว่านี่แรงงานต่างชาติทำผิดมากมาย และเมื่อเปรียบเทียบกับคนไทย คนไทยทำผิดมากกว่า”

“ตรงนี้เค้าค่อนข้างจะเก็บเนื้อเก็บตัว เท่าที่เราทำงานเก็บข้อมูลมาหลายชิ้นไม่ใช่เฉพาะเรื่องผลกระทบ คิดว่าเค้าค่อนข้างกลัวเราด้วยซ้ำ ค่อนข้างกลัวคนไทย ไม่อย่างจะมีเรื่อง เพราะว่าเขากลัวจะถูกจับ ถึงแม้เขาจะขึ้นทะเบียน เขาก็จะถูกจับอยู่เรื่อย ๆ ถูกส่งเพราะฉะนั้น เขาจะไม่อยากมีเรื่องกับเรา”

“ผลการสำรวจยืนยันว่า ปัญหาอาชญากรรมอันเกิดจากแรงงานต่างด้าวต่ำมาก สาเหตุส่วนใหญ่เกิดมาจากแรงงานต่างด้าวไม่รู้สิทธิגיעของคนไทย รู้สิทธิชอบเมืองไทย และต้องการที่จะทำงานในประเทศไทยต่อไปเรื่อยๆ แต่ก็มีร้อยละ 9.7 ที่ไม่ชอบเมืองไทยแต่ก็อยากที่จะอยู่ต่อไป เพราะไม่รู้ว่าถ้ากลับไปประเทศของตนแล้วจะหางานที่ไหนทำ” (สัมภาษณ์นักวิจัยคนหนึ่ง สถาบันวิจัยเอเชียศึกษา, 2547)

มีงานวิจัยจำนวนมากในประเทศไทยที่ชี้ให้เห็นว่าแรงงานข้ามชาติ คือ ภัยต่อความมั่นคงของสังคมไทย อันเนื่องมาจากประชาชนในรัฐไทยรู้สึกถึงความไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของตนเองเมื่อต้องใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับคนกลุ่มนี้ พวกเขาและเธอเห็นว่าแรงงานข้ามชาติสามารถก่ออาชญากรรมกับตน เช่น การลักเล็กขโมยน้อย กินเหล้าเมาอาละวาด ชิงทรัพย์และปล้น หรือบางคนเกี่ยวข้องกับการลักทรัพย์ ค้ายาเสพติด ขบวนการค้ามนุษย์ อีกหลายคนมองไปไกลถึงประเทศไทยจะต้องเผชิญกับปัญหาชนกลุ่มน้อย การเรียกร้องสิทธิต่างๆ การใช้ประเทศไทยเป็นเครื่องมือในการแบ่งแยกดินแดนภายในประเทศพม่า เป็นฐานในการต่อต้านรัฐบาลพม่า

ตรรกะเหล่านั้นถูกสร้างขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่าจนกลายเป็นความจริง ว่ากันตามจริงแล้วความมั่นคงของมนุษย์เกี่ยวโยงกับความมั่นคงในจิตใจที่ปราศจากความกลัว เพราะเรากลัวแรงงานข้ามชาติ เราจึงรู้สึกไม่ปลอดภัย รัฐไทยไม่เคยสร้างพื้นที่หรือมีที่ทางให้เราอยู่กับเขาได้รู้จักกันและกัน บนพื้นฐานของการอยู่ร่วมในสังคมไทยที่วันนี้มีแรงงานข้ามชาติอยู่ร่วมกับเรานับล้านคน

สิ่งสำคัญคือ วันนี้สังคมไทยมีทั้งคนดีและไม่ดี ซึ่งไม่ได้เกิดเฉพาะในกลุ่มแรงงานข้ามชาติเท่านั้น ทำอย่างไรเราจะสามารถสร้างดุลยภาพที่เหมาะสม ทั้งประโยชน์เฉพาะหน้าและประโยชน์ในอนาคต นี่คือการท้าทายในวันนี้ของสังคมไทยที่เราจะสร้างความมั่นคงของประเทศผ่านฐานของมิตรภาพ ความมั่นคงไม่ใช่เรื่องของนโยบายที่ปล่อยให้ผู้ชำนาญการความมั่นคงมากำหนด ความมั่นคงคือเรื่องของหัวใจที่มนุษย์เกี่ยวโยงกับมนุษย์ ที่มนุษย์สัมผัสกับมนุษย์ผ่านความสัมพันธ์ ความไวเนื้อเชื้อใจที่เราพึงมีต่อกัน ทำอย่างไรมนุษย์จะเห็นคุณค่ามนุษย์

ไม่เพียงแต่มาคาดติเท่านั้น นโยบายรัฐหลายประการก็ทำให้แรงงานข้ามชาติตกอยู่ในอำนาจของรัฐอย่างยากจะหลีกเลี่ยง เรายังพบว่าหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องกับการนำเสนอ

นโยบาย เป็นไปในลักษณะการตรึงแรงงานข้ามชาติเอาไว้ไม่ว่าเวลาจะผ่านไปนานเพียงใดก็ตาม เช่น ในนโยบายแทบทุกปี จะมีเนื้อหาส่วนที่เป็นการให้นายจ้างต้องประกันตัวแรงงานข้ามชาติ ซึ่งแนวทางนี้เป็นแนวทางที่เกิดขึ้นมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2535 ลักษณะเช่นนี้เป็นการมองแรงงานข้ามชาติในฐานะคนที่หยุดนิ่ง หรือกล่าวอีกลักษณะก็คือ วิถีชีวิตของแรงงานข้ามชาติถูกแช่แข็งเหมือนโบราณวัตถุในพิพิธภัณฑ์ นโยบายที่เกิดขึ้นจึงมีลักษณะที่เน้นการปกครองแรงงานข้ามชาติ ทำให้แรงงานข้ามชาติถูกครอบครองเรือนกาย โดยขาดการใส่ใจเสียงของพวกเขาคือเธอและเขา

ตลอดระยะเวลา 10 ปีที่ผ่านมา นับตั้งแต่การเกิดนโยบายเรื่องแรงงานข้ามชาติในประเทศไทยในปีพ.ศ.2535 ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อสังคมไทยในหลายระดับ หลายมิติ อย่างน้อยใน 2 ลักษณะด้วยกันคือ การเปลี่ยนแปลงในระดับวิถีคิดและการเปลี่ยนแปลงในระดับสัมพันธภาพเชิงอำนาจ กล่าวคือ แนวนโยบายจดทะเบียนได้นำมาซึ่งการปลุกฝังความคิดความเชื่อผ่านการสร้างนโยบาย แผนดำเนินงานต่างๆ จนในที่สุดการจดทะเบียนได้แทรกซึมเข้าสู่ชีวิตประจำวันของผู้คนอย่างแนบกาย และกลายเป็นความจริงทางสังคมที่ได้รับการยอมรับและยินยอมปฏิบัติตามโดยดุษฎี ในด้านการเปลี่ยนแปลงในระดับมิติสัมพันธภาพเชิงอำนาจ มีงานศึกษาจำนวนไม่น้อยที่ได้ช่วยฉายภาพให้เห็นอำนาจของนโยบายในการควบคุมสังคม ด้วยการทำหน้าที่เข้าไปจัดการ สร้างระเบียบ กำกับดูแล หรือให้คุณให้โทษแก่ผู้ปฏิบัติและไม่ปฏิบัติตาม กล่าวคือนโยบายมีอำนาจในการนิยาม หรืออำนาจในการให้ความหมาย/ให้คุณค่าแก่นุชย์และสรรพสิ่ง นำมาซึ่งการจัดวางตำแหน่งแห่งที่ การจัดแบ่งประเภท หรือสร้างขอบเขตพรมแดนให้กับคนกลุ่มต่างๆ นโยบายได้ก่อให้เกิดการควบคุมในมิติร่างกาย ความสัมพันธ์ทางเพศ การควบคุมความรู้ แรงจูงใจ การควบคุมในการผลิตข้อมูลข่าวสาร ดังเช่นนโยบายประกันตัวแรงงานต่างชาติดังกล่าว สร้างแรงงานทาส และช่องทางทุจริต

5. ไปให้พ้นรัฐชาติ

จะว่าไปแล้วประเด็นเรื่องแรงงานข้ามชาติสามารถมองได้เหมือนกับเหรียญสองด้านที่เป็นปัญหา อุปสรรคหรืออาจเป็นโอกาสและความท้าทาย การทำงานเรื่องแรงงานข้ามชาติ เราจะต้องพบกับปัญหาที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา เช่น ปัญหาที่ตัวแรงงานข้ามชาติต้องเผชิญ ปัญหาที่เกิดจากเจ้าหน้าที่รัฐ หรือมายาคติต่างๆที่ดำรงอยู่ในสังคมที่แรงงานข้ามชาติเดินทางเข้ามาทำงาน แต่ภายใต้ปัญหาก็เกิดขึ้นนี้เองกลับเป็นความท้าทายของคนที่เกี่ยวข้องที่จะฝ่าฟันและเผชิญกับอุปสรรคต่างๆให้สามารถผ่านพ้นไปได้ด้วยมุมมองใหม่ๆ มิติใหม่ๆที่หลุดไปจากกรอบเดิมๆในการทำงาน ที่สามารถก้าวข้ามพ้นความเป็นพรมแดน เชื้อชาติ ชนชั้น ชาติพันธุ์ ให้ได้

ตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมและอยากยกตัวอย่างให้เห็น คือ การทำงานของคณะทำงานในโครงการ DEAR BURMA¹³ ของคณะกรรมการณรงค์เพื่อประชาธิปไตยในพม่า ที่ประกอบไปด้วยนักพัฒนา ครูอาสาสมัครทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ทุนความ และตัวแรงงานเอง ที่ร่วมกันแก้ปัญหาต่างๆที่แรงงานข้ามชาติต้องเผชิญเมื่อเข้ามาทำงานอยู่ในประเทศไทย โดยเฉพาะปัญหาเรื่องความเสี่ยงต่างๆ ผ่านการทำงานร่วมกันระหว่างแรงงานในฐานะนักเรียน และนักพัฒนาในฐานะครูอาสาสมัคร

แม้ว่าแรงงานข้ามชาติจะต้องเผชิญกับความเสี่ยงมากมายหลายรูปแบบดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น แต่ทั้งนี้พวกเขาและเธอก็ไม่ได้ย่อท้อกลับฝ่าฟันปัญหาและอุปสรรคเหล่านั้นให้ผ่านพ้นไปได้ ทั้งผ่านด้วยตนเอง เช่น การจ่ายเงินให้ตำรวจ การเจรจาด้วยท่าทีที่สุภาพอ่อนน้อม การนั่งเงียบเมื่อถูกนายจ้างว่ากล่าว และการผ่านปัญหาจากการแก้ปัญหาาร่วมกันระหว่างนักพัฒนา ครูอาสาสมัคร ทุนความ ในโครงการ DEAR BURMA

ท่ามกลางที่สังคมไทยวันนี้ยังมีอคติที่ไม่ค่อยดีเกี่ยวกับประเทศพม่า คนพม่า หรือแรงงานพม่า ผ่านกระบวนการรับรู้จากสื่อต่างๆ ตั้งแต่ในห้องเรียน คำบอกเล่า หรือสื่อมวลชนแขนงต่างๆ แต่กระบวนการทำงานในโครงการ DEAR BURMA แม้จะไม่ถึงขั้นเป็นโลกอีกใบ สังคมใหม่ หรือยูโทเปียที่หลายคนใฝ่ฝันจะไปถึง แต่สิ่งที่คนไทยจำนวนหนึ่งได้เข้ามาร่วมสร้างสรรค์โครงการทั้งในฐานะครู ทุนความ นักพัฒนา หรือผู้มาเยี่ยมเยียนแลกเปลี่ยนกลับดูไม่ใส่ใจกับมายาคติต่างๆที่แวดล้อมอยู่หรืออาจกล่าวได้ว่า พวกเขาและเธอกำลังเดินสวนกระแสสังคม ที่สังคมไทยมองว่าการทำงานกับแรงงานข้ามชาติ ซึ่งเป็นเหมือนคนที่ไม่มีความหมาย เป็นศัตรูของชาติไทย เป็นดั่ง

¹³ โครงการ DEAR BURMA นี้เป็นโครงการพัฒนาความรู้และให้การศึกษาแก่แรงงานข้ามชาติไร้ฝีมือที่มาจากประเทศพม่าที่ทำงานหรืออาศัยอยู่ในพื้นที่กรุงเทพมหานคร สมุทรปราการ นนทบุรี สมุทรสาคร เท่านั้น โดยผ่านการเรียนหนังสือในทุกๆวันอาทิตย์ ระหว่างเวลา 10.00-17.00 น. ณ โรงเรียนสัมมาชีวศิลป์ หลังโรงแรมเอเชียราชเทวี โดยมีวิชาภาษาไทย ภาษาอังกฤษ เป็นวิชาเรียนหลัก และวิชาคณิตศาสตร์ วิชาสังคมศึกษา วิชาคอมพิวเตอร์ เป็นวิชาเรียนรอง ที่นักเรียนสามารถเลือกเรียนได้ตามความสมัครใจ ไม่บังคับเหมือนกับวิชาภาษาไทยหรือภาษาอังกฤษ

อาชญากรรมที่โหดร้าย คือความเสี่ยงอันน่าสะพรึงกลัวที่ต้องเผชิญ พวกเขาและเธอกลับกล้าเปิดพื้นที่ทางสังคมอันใหม่ท่ามกลางความเสี่ยง ผ่านการสร้างควมไว้วางใจให้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต ที่พวกเขาและเธอเข้าร่วมในโครงการที่เป็นทั้งผู้ให้และผู้รับ

การทำงานที่ท้าทายเช่นนี้เอง เสมือนเป็นการทำให้สำนึกของมนุษย์เกิดการเอื้อเพื่อต่อมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกันเอง ทำให้มนุษย์มองเห็นถึงความเกี่ยวข้องของผู้คนในฐานะที่เป็นเพื่อนร่วมโลก/ร่วมสังคมใบเดียวกัน ที่มนุษย์ต้องไม่เพิกเฉยหรือต้องเอาธุระกับสิ่งต่างๆที่เกิดขึ้น มนุษย์ต้องไม่คิดว่ามนุษย์ด้วยกันเป็นคนอื่นของสังคม เป็นคนอื่นคนไกลจากเรา

ครูอ้อย-อุษาวดี ชาวแพร่ ครูอาสาสมัครที่รับหน้าที่สอนหนังสือ level 1 ซึ่งเป็น level เริ่มต้นของการเรียนภาษาไทยมาตั้งแต่เริ่มก่อตั้งโรงเรียน ส่วนใหญ่นักเรียนห้องนี้จะไม่สามารถพูดภาษาไทยได้เลย หรือพูดได้ก็เพียงนิดหน่อย ครูอ้อยต้องใช้พลังและความพยายามเป็นอย่างมากในการสื่อสารกับนักเรียน เพื่อให้นักเรียนได้เข้าใจมากที่สุด บางครั้งเราจะเจอทั้งภาษาไทย ภาษาอังกฤษ ภาษาพม่า และภาษามือ ในการเรียนห้องนี้

“.....เมื่อมาเป็นครูที่นี่ อ้อยคิดว่าสิ่งที่เปลี่ยนแปลงคือ ตัวอ้อยเองอ้อยได้พัฒนาตนเองเพิ่มขึ้น ได้รู้จักตนเองว่าเราต้องการอะไร การสอนหนังสือในโรงเรียนทำให้เรามีความสุขในสิ่งที่เราอยากทำจริงๆ แม้ว่าบางครั้งนักเรียนจะดื้อ ชน พูดไม่รู้เรื่อง ไม่เข้าใจ อ้อยต้องตะโกนซ้ำแล้วซ้ำเล่าจนเหนื่อย และบางครั้งก็ร้องไห้แต่อ้อยก็มีความสุข จนอ้อยไม่สามารถขาดสอนได้ เพราะรู้่านักเรียนจะรอเรามาสอนทุกอาทิตย์ โรงเรียนแห่งนี้เป็นสิ่งสมที่อ้อยคงไม่สามารถหาได้จากที่อื่นที่คนต่างชาติ ต่างกลุ่ม มาเจอกัน และอยู่ร่วมกัน เรียนรู้ด้วยกันอย่างนี้”

ครูพจน์ ครูอาสาสมัครที่สอนภาษาไทย level 2 ขยายความเพิ่มขึ้นว่า

“ตอนแรกผมมาสอน เพียงเพราะว่าทุกวันอาทิตย์ไม่มีอะไรทำ และอยากได้เงิน ป้าถามผมว่ามาทำอะไร ผมเล่าให้ฟังว่ามาสอนหนังสือให้พวกคนงานพม่า ป้าทำหน้าไม่ค่อยดีและพูดว่าให้ผมระวังตัว เพราะพวกนี้อันตรายไว้ใจไม่ได้ แต่หลังจากที่ผมสอนมาหลายครั้ง ผมรู้เลยว่าพวกนี้ก็เหมือนนักเรียนไทยที่อยากรู้ อยากรูเห็น อยากรูเรียนภาษา ไม่แตกต่างอะไรกับคนทั่วไป หลายครั้งผมกลับคิดว่าพวกเขาน่ารักและไว้ใจได้มากกว่าคนไทยบางคนเสียอีก ผมกลับไปเล่าเรื่องนี้ให้ป้าฟังทุกครั้งที่ผมมาสอน ทุกวันนี้ถ้าวันไหนผมไม่มาโรงเรียน ป้าจะคอยเตือนเสมอว่า นักเรียนจะรอนะลูก”

หรือเสียงสะท้อนจากตัวแรงงานข้ามชาติที่เข้ามาเป็นนักเรียนก็ชี้ให้เห็นถึงผลแห่งความไว้วางใจ เช่นกัน

“.....วันนี้ผมจะมาเล่าเรื่องชีวิตที่ตั้งแต่ผมไปเรียนหนังสือ ผมได้อะไรมาเยอะเลยครับ วันแรกที่ผมไปสมัคร ผมรู้สึกดีใจและแปลกใจมาก ผมไม่เคยคิดเลยว่ามนุษย์ด้วยกันให้ออกาสกัน ในชีวิตที่ไร้โอกาส ไม่มีการเรียกร้อง และไม่มีทางเลือก ทำไมมนุษย์ทุกคนในโลกใบนี้ไม่มีโอกาส

เทียบเท่ากันสักนิดเลย ยิ่งเป็นต่างด้าวอย่างพวกผม คนไร้ค่าอย่างพวกผม แล้วมาช่วยเหลือกัน ช่วยเพื่อนมนุษย์ด้วยกันให้เทียบเท่ากัน ไม่มีทางที่จะเป็นไปได้ แต่มันก็เป็นได้ ให้โอกาสอย่างพวกผม คนที่มีโอกาสน้อยให้มีโอกาสเท่าเทียมกับคนอื่น....” (ซอทู หนุมปะโอ อายุ 20 ปี เคยอยู่ในค่าย ชายแดน แต่หลบหนีออกมา ปัจจุบันทำงานขายเสื้อผ้าอยู่ที่ประตูน้ำ อยู่ในประเทศพม่าเรียน หนังสือจบชั้น ป.6 ตอนแรกที่ซอทูเจอผู้เขียน เขาบอกว่าตนเป็นคนกะเหรี่ยง ทั้งๆที่ความจริงแล้ว ซอทูเป็นคนปะโอ หลังจากเราได้รู้จักกันมากขึ้น ซอทูมาสารภาพกับผู้เขียนว่าเป็นคนปะโอ เพราะที่เขาไม่สามารถบอกผู้เขียนว่าเป็นคนปะโอตั้งแต่ต้น เพราะกลัวว่าผู้เขียนจะไม่รู้จัก มิพักที่จะเกิดการดูถูก ซึ่งเขารู้สึกว่าคนไทยรู้จักคนที่มาจากประเทศพม่าน้อยมาก หรือถ้ารู้จักนอกจากคนพม่า แล้ว ก็เป็นเพียงคนมอญ คนกะเหรี่ยง เท่านั้น เขาบอกผู้เขียนเพิ่มเติมว่า การได้อยู่ในโรงเรียนแห่งนี้ทำให้เขากลับขึ้น กล้าที่จะบอกเพื่อนๆว่า เขาเป็นคนปะโอที่มีวัฒนธรรม ภาษาเป็นของตนเอง เขาภูมิใจในความเป็นปะโอมากขึ้น ทั้งๆที่เมื่อก่อนเขาอายและต้องบอกใครๆเสมอว่าเป็น “กะเหรี่ยง”)

การทำงานในโครงการ DEAR BURMA หน้าที่หลักของทีมทำงาน คือ การสอนภาษาไทย-อังกฤษให้แก่แรงงานข้ามชาติ การให้คำปรึกษาด้านกฎหมาย การให้ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันในทุกๆวันอาทิตย์ ซึ่งควรเป็นวันพักผ่อนทั้งของผู้สอนและผู้เรียน ซึ่งดูเหมือนจะเป็นเรื่องปกติหากมองในแง่ครูสอนภาษากับนักเรียนสอนภาษาที่ต้องมาเจอกัน

แต่สำหรับโครงการนี้แล้ว การเข้ามาเป็นครูหรือเป็นนักเรียนนั้น พวกเขาทั้งคู่ต่างเปิดพื้นที่ให้แก่ว่างใจ และอาศัยความกล้าหาญทางจิตใจไม่น้อย หากมองมุมของนักเรียน พวกเขาต้องกล้าเสี่ยงว่า ครูเหล่านี้จะไม่เหมือนคนไทยจำนวนหนึ่งที่คอยเอาเปรียบพวกเขา ไม่เหมือนกับคนไทยกลุ่มหนึ่งที่คอยไล่จับพวกเขา ขณะเดียวกันทางด้านครูเอง ต้องยอมเสี่ยงที่จะอยู่ท่ามกลางผู้คนที่ไม่รู้จักชื่อ ที่มา บุคลิกคนละภาษา คนละชาติพันธุ์ จนในที่สุดกลายเป็นความว่างใจและกลายเป็นคนในพื้นที่เดียวกันได้

“ครูคะ หนูอยู่ไม่ไหวแล้ว หนูอยากกลับบ้าน หนูทำงานไม่ไหวแล้ว” เสียงพูดปนสะอื้นดังผ่านโทรศัพท์มือถือ ตอนราวเจ็ดโมงเช้า เจ้าของเป็นนักเรียนหญิงคนหนึ่ง ซึ่งเป็นนักเรียนที่เรียนรู้ได้เร็วมากคนหนึ่งในห้อง level 4 “เกิดอะไรขึ้นหรือ เป็นไงบ้าง ใจเย็น ๆ นะ ค่อยๆ เล่าให้ครูฟัง” น้ำเสียงคนรับปราศจากการเร่งแม้ยังไม่ใช้เวลาตื่นปกติเมื่อได้ยินน้ำเสียงนั้น ซึ่งก็วิตกว่าจะเกิดเหตุการณ์ร้ายแก่คนที่อยู่ต้นสาย ดังเช่นที่เกิดแก่แรงงานข้ามชาติหลายคน “แฟนหนูเขาบอกเลิกคะ หนูรักเขามากคะ” ความโล่งใจ ปนความเข้าใจก็บังเกิด และเรื่องราวการสนทนาก็ผ่านการปลดปล่อยโลม ชี้นะ อยู่เป็นเวลานานพอสมควร

หากมองแง่ของชีวิตมนุษย์ เรื่องเหล่านี้อาจจะเป็นเรื่องส่วนตัวที่เราเลือกจะบอกเล่าให้แก่เพื่อนคนหนึ่งที่เราไว้วางใจ “เพื่อน” คำนี้เกิดขึ้นระหว่างนักศึกษาระดับปริญญาโทของ

มหาวิทยาลัยชื่อดังของประเทศไทย กับแรงงานข้ามชาติชาวกะเหรี่ยงที่เข้ามาทำงานเป็นแม่บ้านที่สังคมไทยแทบไม่รับรู้ความมีอยู่ของเธอเลย

เสียงเพลงอวยพรวันเกิดที่ตั้งในห้องเรียน ท่ามกลางใบหน้าที่ยังงุนงงของครู เกิดขึ้นบ่อย ๆ ในโรงเรียน หรือของขวัญปีใหม่ที่กำลังเต็มโต๊ะในห้องพักครู เสียงตะโกนชวนให้เพื่อนร่วมทำบุญในงานศพของบิดาครูคนหนึ่งที่เคยชีวิตและเธอมาสอนไม่ได้ “บอกครูด้วยนะค่ะว่าพวกหนูเสียใจด้วย อยากไปช่วยงานครูแต่มันต้องข้ามเขตจังหวัดค่ะ พวกเราไปไม่ได้”

ภายนอกพวกเขาอาจถูกมองว่าเป็นแรงงานข้ามชาติ เป็นพวกภัยความมั่นคง แต่ในพื้นที่นี้ (ทั้งในที่เรียน ความสัมพันธ์ระหว่างคนต่อคน) พวกเราเป็นเพื่อน เป็นนักเรียน เป็นครู ที่หวังดี เป็นห่วงเป็นใยต่อกันเสมอ นี่คือการตอบสนองของมนุษยธรรม และความไว้วางใจ

นี่คือพื้นที่เล็กๆ ในซอกมุมเล็กๆ แต่ในความเล็กของพื้นที่กลับมีความกว้างใหญ่ของมนุษยธรรม หากพื้นที่เล็กๆ เหล่านี้ได้ขยายออกไป ปัญหาความมั่นคงของชาติที่เกิดกับคนข้ามชาติ ความเกลียดชัง ความหวาดกลัว ย่อมจะถูกแทนด้วยความเข้าใจ ความเอื้ออาทร ความเป็นห่วงเป็นใยซึ่งกันและกัน บทเรียนเล็กๆ นี้อาจจะไม่เพียงพอในสายตาของคนจำนวนมาก ที่ความไว้วางใจ ความเอื้ออาทร มนุษยธรรมเป็นเพียงเรื่องเล็กน้อยในสังคมปัจจุบัน คำถามสำคัญที่ทำทลายสังคมไทยวันนี้ คือ เราจะขยายพื้นที่แห่งความดีงามให้กว้างออกไปมากขึ้นได้อย่างไร เป็นพื้นที่ปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ แม้ว่ามนุษย์จะแตกต่างกัน จะถูกขีดกั้นด้วยพรมแดนด้วยวัฒนธรรม ชาติพันธุ์ ภาษา แต่เมื่อมนุษย์เห็น “คนอื่น” เป็นมนุษย์ เมื่อนั้นมนุษย์จะสร้างสังคมสงบสุขที่จิตใจเต็มเปี่ยมไปด้วยมนุษยธรรม

บทคัดย่อ

ชื่อบทความ หรือชุมชน ชาวบ้าน คือผู้ทำลายแหล่งโบราณคดี?

ชื่อผู้เขียน อนุสรณ์ อำพันธ์ศรี, ลลิตา ยาวังเสน

สาระสังเขปของบทความ

ความน่าสนใจของหมู่บ้านถ้ำลอดอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอนคือถ้ำและธรรมชาติแวดล้อม ตลอดจนหลักฐานการอยู่อาศัยและพิธีกรรมความเชื่อของมนุษย์โบราณ โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 2 ซึ่งได้เข้ามาทำวิจัยด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในพื้นที่ดังกล่าว ได้พยายามเสริมสร้างจิตสำนึกในการดูแลรักษาและการจัดการแหล่งโบราณคดีแบบมีส่วนร่วมโดยชุมชน แต่กลับพบว่าชุมชน และชาวบ้านไม่ได้ให้ความสนใจมากนัก

ส่วนหนึ่งของปัญหานี้อาจเป็นเพราะทัศนคติของชาวบ้าน ซึ่งมองว่าการดูแลรักษา การจัดการแหล่งโบราณคดีและโบราณวัตถุเป็นหน้าที่และนโยบายของภาครัฐ ทำให้รัฐและองค์กรของรัฐสามารถกล่าวอ้างสิทธิอันชอบธรรมเหนือทรัพยากรทางวัฒนธรรมเหล่านี้ ดังในกรณีตัวอย่างของแหล่งโบราณคดีถ้ำผีแมนถ้ำลอด และแหล่งโบราณคดีเพิงผาถ้ำลอด ชาวบ้านชุมชนท้องถิ่นส่วนใหญ่ไม่ต้องการเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการ เพราะต่างกล่าวอ้างว่าเป็นหน้าที่ของหน่วยงานภาครัฐ เช่นเดียวกับการอ้างความเชื่อเรื่องผี

บทความนี้พยายามสืบค้นว่ามีปัจจัยใดบ้างที่ส่งผลต่อทัศนคติดังกล่าวของชาวบ้านถ้ำลอด เพื่อศึกษาหาแนวทางในการจัดการแหล่งโบราณคดีอย่างยั่งยืนโดยชุมชนเอง

พื้นที่ภาคสนามที่ศึกษา/แหล่งข้อมูลในการศึกษา

การศึกษานี้ใช้หมู่บ้านถ้ำลอด ตำบลถ้ำลอด อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอนเป็นพื้นที่ศึกษา โดยใช้การสัมภาษณ์ และสำรวจเอกสาร

กรอบแนวคิด

การสร้างวัฒนธรรมเหนือทรัพยากรในพื้นที่ของประเทศไทย โดยการออกกฎหมายหรือพระราชบัญญัติ รวมทั้งภาพมายาคติที่รัฐสร้างขึ้น ต่างมีเป้าหมายในการแยกชุมชนออกจากทรัพยากรเหล่านั้น ทำให้การมีส่วนร่วมในการจัดการแหล่งโบราณคดีของชุมชนขาดหายไป

คำสำคัญ ถ้ำลอด, แหล่งโบราณคดี, สิทธิ, การจัดการทรัพยากร

Title Local people, are they the archaeological site destroyers?

Author Anusorn Amphansri, Lalita Yawangsan

Abstract

The significance aspects of the Tham Lod village in Pang Mapha district of Mae Hong Son province are the cave, the surrounding environment, the traces of evidence for settlement, and the evidence pertaining to the ritual and belief systems of the ancient inhabitants. The second phase of the Highland Archaeology Project in the Pang Mapha district of Mae Hong Son, which aims to research the prehistory and history of the area, has recently attempted to involve locals in preserving and managing the archaeological sites. Unfortunately, it's been found that most locals lack the desired interest in the sites.

Part of the problem may lie in the attitudes of the locals. The locals lack interest in taking care of archaeological sites and artifacts because this is seen simply as a responsibility of the government. In the case of the Coffin Cave site and the Tham Lod rockshelter site, belief that archaeology is a duty of the public sector as well as belief in spirits has in combination underlay the lack of involvement by locals. This paper attempts to investigate the factors that determine the attitudes of the locals of the Tham Lod village in order to find ways to sustainably involve locals in the management of the archaeological sites

The Area under Study

This study, located in the Tham Lod village of the Tham Lod subdistrict of the Pang Mapha district of Mae Hong Son province, makes use primarily of interviewing and document research.

Conceptual Framework

The legitimization over resources on the Thai state's land through legislation, acts and the state's constructed myth have the same objective. That is to separate or alienate resources from the local villagers. Therefore, the community's participation in archeological management is missing.

Keywords Tham Lod, archaeological site, rights, cultural resource management

ประวัติผู้เขียนที่ 1

ชื่อ-สกุล นายอนุสรณ์ อัมพันธ์ศรี
หน่วยงาน โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า
 จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 2
E-mail Pek_inman@hotmail.com lp_pekkie_hahn@yahoo.com

การศึกษา

วิทยาศาสตร์บัณฑิต สาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์
 มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ประสบการณ์การทำงานวิจัย

การวิเคราะห์โครงกระดูกมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์จากแหล่งโบราณคดีเพิงผาถ้ำ
 ลอด และเพิงผาบ้านไร่ อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน

การวิเคราะห์หลักฐานกระดูกสัตว์จากแหล่งโบราณคดีเพิงผาถ้ำลอด และเพิงผาบ้านไร่
 อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ผลงานวิชาการ

รายงานผลการวิเคราะห์กระดูกสัตว์ โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า
 จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 2 ในรายงานความก้าวหน้าครั้งที่ 1-5

การเสนอบทความใน Indo-Pacific Prehistory Association (IPPA) เรื่อง Late
 Pleistocene subsistence organization at Tham Lod rockshelter

บทความ ระบบการยังชีพของคนบนพื้นที่: หลักฐานสมัยไพลสโตซีนตอนปลาย-โฮโล
 ซีनตอนต้น จากแหล่งเพิงผาถ้ำลอด และเพิงผาบ้านไร่

ประเด็นที่สนใจ

ระบบการดำรงชีพ และเทคโนโลยีสมัยก่อนประวัติศาสตร์, การเปลี่ยนแปลงทางสังคม
 และวัฒนธรรมของกลุ่มคนบนพื้นที่สูง

ประวัติผู้เขียนที่ 2

ชื่อ-สกุล นางสาว ลลิตา ยาวังเสน

E-mail D.lalita@hotmail.com

การศึกษา

วิทยาศาสตร์บัณฑิต สาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

กำลังศึกษาปริญญาโท สาขาสตรีศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ประสบการณ์การทำงานวิจัย

ผู้ช่วยนักวิจัยโครงการ Exploring teachers' use of computer-based activities in
ESL/EFL contexts and their impact on L2 learning

ประเด็นที่สนใจ

ผู้หญิง, ชาติพันธุ์

หรือชุมชน ชาวบ้าน คือผู้ทำลายแหล่งโบราณคดี?

อนุสรณ์ อำพันธ์ศรี และลลิตา ยาวังเสน

บทนำ: ถ้ำลอดในสายตานักวิชาการพื้นราบ

“เมื่อคราวก่อนผมได้ไปเห็นเจดีย์แถวหมู่บ้านที่ผมสอนอยู่ เห็นว่ามันโดนฟ้าผ่าหรืออะไรซักอย่าง แล้วมันแตกผากกลางตัวองค์เจดีย์เลย ผมเห็นก็กลัวว่าจะมีโจรเข้าไปขโมยของในองค์เจดีย์ แต่ผมเองก็ไม่กล้าทำอะไรนะ... ผมว่าคนของกรมศิลปากรควรจะรีบเข้าไปดูแลจัดการนะครับ เพราะผมเองหรือชาวบ้านคงเข้าไปยุ่งไม่ได้”

คำกล่าวข้างต้นเป็นของอาจารย์และนักมานุษยวิทยาท้องถิ่นท่านหนึ่งที่ทำงานในพื้นที่อำเภอปางมะผ้ามานานหลายปีโดยได้กล่าวประโยคนี้นในงานประชุมโต๊ะกลม ครั้งที่ 1 เรื่อง รายงานผลความก้าวหน้าของโครงการวิจัยในรอบ 6 เดือนแรกของปีที่ 1 จัดโดยโครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอนระยะที่ 2 ณ ศูนย์ศึกษาธรรมชาติและสัตว์ป่าถ้ำน้ำลอด อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระหว่างวันที่ 14-16 เมษายน พ.ศ. 2547 คำกล่าวนี้ทำให้ผู้เขียนเกิดข้อสงสัยว่าเบื้องหลังแนวคิดในการจัดการดูแลแหล่งโบราณคดี และทรัพยากรท้องถิ่น ซึ่งควรจะเป็นสิทธิของชุมชนชาวบ้านเอง มิใช่สิทธิอำนาจของกรมศิลปากรเท่านั้น ข้อสงสัยนี้ก็ยังคงอยู่กับผู้เขียนเองเรื่อยมา

เมื่อผู้เขียนได้มีโอกาสกลับไปอ่านงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับอำเภอปางมะผ้า และหมู่บ้านถ้ำลอด พบว่า งานวิจัยส่วนใหญ่มักเกี่ยวข้องกับประเด็นการท่องเที่ยว และการเปลี่ยนแปลงภายในหมู่บ้านซึ่งเป็นผลมาจากการท่องเที่ยว ข้อค้นพบของการวิจัยเหล่านั้นมักพบว่า การท่องเที่ยวเป็นปัจจัยหลักที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ภายในหมู่บ้านถ้ำลอด ทั้งในแง่บวกและลบ (กฤษณ์ เจริญทอง 2540, กรรณิการ์ สุธีรัตนภิรมณ์ 2542, บานเย็น ชาญธนวัฒน์ 2544, ประเสริฐ ชัยพิกุลศิลา และอิฐศักดิ์ ศรีสุขโข 2524, อารยะ ภูสาหัส และคณะวิจัย 2546)

นอกจากนี้ส่วนหนึ่งของผลการวิจัยพบว่า การท่องเที่ยว และชาวบ้านถ้ำลอดโดยเฉพาะกลุ่มที่ประกอบอาชีพนำเที่ยวเป็นปัจจัยสำคัญปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดการทำลาย และเสื่อมโทรมของวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของคนในหมู่บ้านถ้ำลอด ตัวถ้ำน้ำลอด และแหล่งโบราณคดีถ้ำลอด (กฤษณ์ เจริญทอง 2542, กรรณิการ์ สุธีรัตนภิรมณ์ 2542, บานเย็น ชาญธนวัฒน์ 2544, สุรีย์ บุญญานพพงษ์ 2539) ซึ่งทำให้ผู้เขียนเกิดข้อสงสัยว่า เหตุใดผลการศึกษาดังกล่าวในลักษณะดังกล่าว แล้วระหว่างวิถีคิดของชาวบ้านเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น และแหล่งโบราณคดีที่ถูกทำลายมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันหรือไม่ ดังนั้นผู้เขียนจึงได้พยายามทำการศึกษาค้นคว้า

โดยเลือกหมู่บ้านถ้ำลอด ซึ่งชุมชน ชาวบ้านถูกกล่าวหาว่าเป็น “ผู้ทำลายแหล่งโบราณคดี” เป็นกรณีศึกษาเพื่อค้นหาว่า แท้จริงแล้วชุมชนชาวบ้านเป็นปัจจัยหลักในการทำลายแหล่งโบราณคดี หรือเป็นเพียงผู้รับบาปจากการตัดสินใจของนักวิชาการเท่านั้น นอกจากนี้บทความนี้จะพยายามชี้ให้เห็นถึงสาเหตุที่ทำให้ชุมชน ชาวบ้านบ้านถ้ำลอดต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับธุรกิจการท่องเที่ยวที่นักวิชาการต่างลงความเห็นว่า เป็นปัจจัยสำคัญในการทำลายแหล่งโบราณคดี จนเป็นสาเหตุทำให้ชุมชน ชาวบ้านถูกมองว่าเป็นผู้ทำลายแหล่งโบราณคดีโดยผ่านธุรกิจการท่องเที่ยว และจะพยายามชี้ให้เห็นถึงสาเหตุอื่นที่บ่งชี้ว่าชุมชน ชาวบ้านอาจมีใช้ตัวการหลักในการทำลาย หรือทำให้แหล่งโบราณคดีเสื่อมโทรมก็เป็นได้

ประวัติศาสตร์หมู่บ้านถ้ำลอดจากคำบอกเล่าของคนในชุมชน

หมู่บ้านถ้ำลอด เป็นหมู่บ้านเล็กๆ ที่ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ตำบลถ้ำลอด อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ประชากรส่วนใหญ่เป็นชาวไทยใหญ่ โดยมีจำนวนประชากรทั้งสิ้น 803 คน เป็นชาย 392 คน หญิง 411 คน (สถานีอนามย์ตำบลถ้ำลอด 2549) ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางการเกษตร เช่น ทำไร่ ทำนา ปลูกพืชผัก เช่น ผักกาด หัวหอมแดง และกระเทียม เป็นต้น แต่ในปัจจุบันอาชีพที่มีบทบาทสำคัญต่อเศรษฐกิจของชาวบ้านถ้ำลอดกลับเป็นอาชีพเกี่ยวกับการท่องเที่ยว ทั้งอาชีพผู้นำเที่ยว หรือคิวดะเกียง อาชีพพ่อแพ และร้านอาหาร (สิทธิพงศ์ ดิลกวนิช และคณะ 2542, อารยะ ภูสาหัส และคณะ 2546, อุดมลักษณ์ สุนตระกูล 2547) ซึ่งสถานที่ท่องเที่ยวสำคัญเพียงแห่งเดียวของหมู่บ้านก็คือ ถ้ำน้ำลอด ซึ่งเป็นถ้ำหินปูนขนาดใหญ่ มีลำน้ำไหลผ่าน ภายในถ้ำประกอบไปด้วยองค์ประกอบของถ้ำที่หลากหลาย ทั้งหินงอก (stalagmite) หินย้อย (stalactite) หินไหล (flowstone) ม่านหินย้อย (drapery) เชื้อหิน (rim stone) เป็นต้น ซึ่งพบเห็นได้ในโถงถ้ำที่ 1 และ 2 (ถ้ำเสาหิน และถ้ำตุ๊กตา) ส่วนโถงถ้ำที่ 3 หรือถ้ำผีแมนซึ่งเป็นถ้ำตาย ไม่มีวิวัฒนาการของถ้ำแล้ว พบว่า มีการเข้ามาใช้พื้นที่ของกลุ่มคนในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ โดยมีการนำโลงไม้ที่บรรจุโครงกระดูก รวมทั้งเครื่องเซ่นไหว้ เช่น เครื่องปั้นดินเผา เป็นต้น มาวางไว้ภายในถ้ำ

ข้อมูลประวัติศาสตร์ และการเข้ามาใช้พื้นที่ของหมู่บ้านถ้ำลอดนั้นพบว่า มีการเข้ามาใช้พื้นที่ใน 2 ช่วงใหญ่ๆ คือ 1) ช่วงสมัยก่อนประวัติศาสตร์ แบ่งเป็น 2 ช่วงคือ สมัยไพลสโตซีนตอนปลายประมาณ 30,000-10,000 ปีมาแล้วโดยกลุ่มคนที่เข้ามาใช้พื้นที่เป็นกลุ่มคนขนาดเล็กดำรงชีพด้วยการล่าสัตว์เก็บหาอาหาร และพักอาศัยตามเพิงผาหรือถ้ำ และสมัยโฮโลซีนตอนปลายของวัฒนธรรมโลงไม้ประมาณ 2,000-1,000 ปีมาแล้ว เป็นกลุ่มคนที่มีพิธีกรรมในการปลงศพในโลงไม้ รู้จักการผลิตเครื่องปั้นดินเผา ลูกปัด และการใช้เครื่องมือโลหะ 2) ช่วงสมัยประวัติศาสตร์ เป็นการ

เข้ามาของวัฒนธรรมล้านนา และการเข้ามาในพื้นที่ของกลุ่มคนไทใหญ่ (เชิดศักดิ์ ตีรยาภิวัฒน์ 2546, รัชมี ชูทรงเดช และคณะ 2547ก, 2547ข, 2548ก, 2548ข, 2549, วีรศักดิ์ แคล้วคำพุฒ 2546, อุดมลักษณ์ สุนตระกูล 2546, 2547)

สำหรับประวัติศาสตร์ของกลุ่มคนไทใหญ่ที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านถ้ำลอดปัจจุบันนั้นส่วนใหญ่พบว่าเป็นประวัติศาสตร์บอกเล่า ผ่านการเก็บรวบรวมข้อมูลทางมานุษยวิทยาของนักวิจัย (อารยะ ภูสาคัส และคณะ 2546, อุดมลักษณ์ สุนตระกูล 2547)

สำหรับในบทความนี้ผู้เขียนจะนำเสนอประวัติการเข้ามาใช้พื้นที่ของกลุ่มชาวไทใหญ่ในหมู่บ้านถ้ำลอดที่ได้จากการเก็บรวบรวมข้อมูลการจากสัมภาษณ์ส่วนบุคคลของผู้สัมภาษณ์เอง (เนื่องจากประวัติศาสตร์ที่ได้มาเป็นการบอกเล่าของคนในชุมชนไม่ได้มีการจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรไว้ ดังนั้นอาจมีรายละเอียดบางส่วนที่ต่างไปจากการศึกษาของนักวิจัยท่านอื่นๆที่ได้ทำการศึกษามาก่อนหน้านี้บ้าง) และส่วนหนึ่งมาจากการศึกษาของ อุดมลักษณ์ สุนตระกูล (2547) นักวิจัยในโครงการศึกษาชาติพันธุ์วรรณาทางโบราณคดีของกลุ่มคนบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ประชากรในหมู่บ้านถ้ำลอดปัจจุบันส่วนใหญ่เป็นคนไทใหญ่ที่ย้ายมาจากพื้นที่อื่นๆ ก่อนจะเข้ามาใช้พื้นที่ในหมู่บ้านปัจจุบันในประมาณปี พ.ศ. 2509 (จันทร์ โรจน์เกษตรสิน สัมภาษณ์, อรุณ เบญจมาศสีเงิน สัมภาษณ์) แต่เดิมนั้นคนไทใหญ่จะเดินทางเคลื่อนย้ายกันไปเรื่อยๆ ทั้งฝั่งไทยและพม่า ส่วนในพื้นที่ประเทศไทยนั้นส่วนใหญ่จะกระจายตัวกันอยู่ตั้งแต่บ้านผามอญ เรื่อยมาจนถึงบริเวณแกวบ้านถ้ำลอดปัจจุบัน บ้างก็เคลื่อนย้ายไปอยู่ที่บ้านหัวกลาง บ้านไม้คัน และบ้านปางคามเป็นต้น (คำส่วย สิบเกิดสุข สัมภาษณ์)

การเข้ามาใช้พื้นที่ของกลุ่มไทใหญ่ที่อาศัยอยู่ที่บริเวณบ้านถ้ำลอดปัจจุบัน พบว่า เดิมกลุ่มคนไทใหญ่ส่วนใหญ่เคยอาศัยอยู่บริเวณพื้นที่อาณาเขตของประเทศไทยมาก่อน โดยการเคลื่อนย้ายที่ตั้งบ้านเรือนตั้งแต่บ้านผามอญ เรื่อยมาจนถึงแกวบ้านถ้ำลอดปัจจุบัน

ต่อมาในช่วงสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 กลุ่มคนไทใหญ่ได้ย้ายข้ามไปยังฝั่งประเทศพม่า เนื่องจากเกิดความอดอยาก ปลูกพืชผลไม่ได้ดี จากนั้นช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จึงได้เดินทางย้ายกลับมาที่ฝั่งไทย โดยมาตั้งพื้นที่อยู่อาศัยบริเวณใกล้ๆกับหมู่บ้านถ้ำลอดปัจจุบัน แต่เมื่อมาอยู่ได้ระยะหนึ่ง ก็มีทหารไทยมาจากเชียงใหม่เข้ามายังพื้นที่ ชาวบ้านเกิดความหวาดกลัวว่าทหารจะมาจับเด็ก ๆ ไปเป็นทหารจึงหนีไปฝั่งพม่าอีกรอบ แต่ตอนที่ย้ายไปพม่าพบว่าถูกกดขี่อย่างหนักจากทหารพม่าจึงได้ย้ายกลับมายังฝั่งรัฐไทยโดยย้ายมาอยู่แกวบ้านปางคามในปัจจุบัน (คำส่วย สิบเกิดสุข สัมภาษณ์, อุดมลักษณ์ สุนตระกูล 2547) เมื่ออยู่ที่ปางคามได้ประมาณ 9 ปี พบว่าผู้คนเริ่มมากขึ้น ที่ทำกินไม่เพียงพอ เกิดความอดอยากจึงได้มีการย้ายเข้ามาที่บริเวณบ้านถ้ำลอดในปี พ.ศ. 2512 โดยการนำของพ่อเผ่าจึงดำ ผู้เผ่าที่ชาวบ้านให้การเคารพ ในขณะนั้นพ่อ

เผ่าจึงได้ย้ายมาที่บ้านถ้ำลอดพร้อมกับพรรคพวกอีกประมาณ 6-7 ครอบครัว ได้แก่ครอบครัวของพ่อเผ่าหลวย พ่อเผ่ากุงนะ พ่อเผ่าวิละทะ พ่อเผ่าหวิน แม่เผ่าเป แม่เผ่านาง พ่อเผ่าตง แม่เผ่ายวง (คำส่วย สิบเก็ดสุข สัมภาษณ์, ประไพ กาวิญญ์ สัมภาษณ์, ล่าย เจริญรัฐวิกุล สัมภาษณ์, ส่วย ปิยะชาติโชติกุล สัมภาษณ์)

แต่ในช่วงที่กลุ่มของพ่อเผ่าจึงตามมาอยู่ที่บ้านถ้ำลอดนั้น พบว่า มีกลุ่มของคนไทยใหญ่มาอยู่ก่อนหน้านั้นแล้ว โดยกลุ่มนี้เข้ามาอยู่ที่บ้านถ้ำลอดตั้งแต่ปี พ.ศ. 2509 ซึ่งกลุ่มนี้จะตั้งที่อยู่อาศัยบริเวณ “นาหมากโอ” ซึ่งอยู่บริเวณทางทิศตะวันออกของหมู่บ้านไปทางบ้านเมืองแพม ซึ่งขณะนั้นมีครอบครัวไม่มากนักประกอบไปด้วยครอบครัวของ พ่อเผ่าหวิ พ่อเผ่าสงมะ แม่เผ่าเส พ่อเผ่าวิสะ พ่อเผ่าเงิน พ่อเผ่านง (คำอ่อง อาสาสินพัฒน์ สัมภาษณ์, จันทร ไรจน์เกษตรสิน สัมภาษณ์, อรุณ เบญจมาศสีเงิน สัมภาษณ์) ต่อมาจึงมีกลุ่มของพ่อเผ่าจึงตามมาอยู่บริเวณดังกล่าวด้วยในปี พ.ศ. 2512

ต่อมาในปี พ.ศ. 2513 เกิดน้ำท่วมใหญ่มีคนล้มตายจำนวนมากจึงย้ายที่อยู่อาศัยกันอีกครั้ง โดยย้ายมาตั้งบ้านอยู่บริเวณ “ห้วยผาเผือก” หรือแถบบ้านเก่า ซึ่งอยู่บริเวณทิศเหนือของหมู่บ้านปัจจุบัน แต่ก็อยู่ได้เพียง 8-9 ปีเท่านั้น ทั้งนี้เพราะมีคนล้มตายเป็นจำนวนมาก ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นทางผีผ่าน ดังนั้นพ่อเผ่าจึงได้จึงได้นำชาวบ้านย้ายมาอยู่บริเวณบ้านเหนือในปัจจุบัน แต่เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวคับแคบไม่เพียงพอต่อการตั้งบ้านเรือน พ่อเผ่าจึงได้และญาติจึงได้มาตั้งบ้านอยู่บริเวณบ้านใต้ ซึ่งใกล้กับถ้ำน้ำลอด (ระหว่างบ้านเหนือและบ้านใต้จะมีลำน้ำสายเล็กๆกั้นกลาง) จากนั้นจึงมีคนไทใหญ่จากที่อื่นๆ ย้ายเข้ามาตั้งบ้านเรือนที่บ้านถ้ำลอดทั้งบริเวณบ้านเหนือและบ้านใต้ โดยส่วนมากจะมาจากการชักชวนของญาติที่อยู่อาศัยที่บ้านถ้ำลอด

ในช่วงแรกที่ชาวไทใหญ่เข้ามาอยู่ที่บ้านถ้ำลอดนั้นจะเลี้ยงชีพด้วยการทำไร่ ปลูกข้าวโพด เลี้ยงหมู ปลูกพริก ทำนา เป็นต้น ซึ่งก็จะทำแค่พอกิน ส่วนใหญ่ก็ไม่ได้มีการซื้อขายแลกเปลี่ยนกัน แม้จะลำบากเมื่อเทียบกับปัจจุบันแต่ก็ไม่เดือดร้อน (คำอ่อง สมพรไวกจัน สัมภาษณ์, คำส่วย สิบเก็ดสุข สัมภาษณ์, ประธาน กัณหาคาม สัมภาษณ์, ประไพ กาวิญญ์ สัมภาษณ์, ป้อม สิบเก็ดสุข สัมภาษณ์, รวีวรรณ วิจัยพัฒนา สัมภาษณ์, ล่าย เจริญรัฐวิกุล สัมภาษณ์, ส่วย ปิยะชาติโชติกุล สัมภาษณ์, ไส ผ่องทอง สัมภาษณ์, แสงนาง มวลมาลารัตน์ สัมภาษณ์, อ่องคำ อาสาสินพัฒน์ สัมภาษณ์)

แผนผังหมู่บ้านถ้ำลอด (ที่มา: อุดมลักษณ์ ชื่นตระกูล 2547)

การเข้ามาของรัฐ และการเบียดขับชุมชน ชาวบ้านเข้าสู่ธุรกิจการท่องเที่ยว

วิถีชีวิตของชาวไทใหญ่บ้านถ้ำลอดซึ่งเดิมไม่ต้องพึ่งพิงเศรษฐกิจภายนอกมากนัก จะมี การติดต่อกับชุมชนภายในก็เมื่อต้องการแลกเปลี่ยนสินค้าที่ชุมชนไม่สามารถผลิตเองได้ เช่น เกลือ ซึ่งส่วนใหญ่จะนำพริกแห้งที่ปลูกกันเองไปแลกเปลี่ยนซื้อขายกับชาวไทใหญ่ที่อำเภอปาย และบ้านแม่ละนา (ฝ่าย เจริญรัฐวิบูล สัมภาษณ์, ประไพ กาวิบูลย์ สัมภาษณ์, คำอ่อน สมพรไพบูลย์ สัมภาษณ์)

ต่อมาในปี พ.ศ. 2521-2522 จังหวัดแม่ฮ่องสอนได้มีการพัฒนาตัดเส้นทางรถจากบ้านสบป่องเข้ามายังบ้านถ้ำลอดเป็นระยะทางประมาณ 8 กิโลเมตรทำให้การเดินทางเข้าสู่ถ้ำลอดสะดวกขึ้น ทำให้ชื่อเสียงความสวยงามของถ้ำลอดแพร่หลายออกไป (สมศักดิ์ ฐิติชยาภรณ์ 2547) จากนั้นในปี พ.ศ. 2524 เริ่มมีการจัดทัวร์ป่า และมีนักท่องเที่ยวแบบสะพายเป้ เข้ามาสู่แม่ฮ่องสอนมากขึ้นเนื่องจากธุรกิจท่องเที่ยวแบบทัวร์ป่ามีจุดขายหลักคือ การสัมผัสกับกลุ่มชาติพันธุ์ที่เป็นของแท้ และมีความบริสุทธิ์และใหม่ทางธรรมชาติมาก โดยย้ายฐานมาจากจังหวัดเชียงใหม่ และ เชียงราย โดยการจัดทัวร์ป่า และนักเดินทางแบบสะพายเป้มักเดินทางท่องเที่ยวตามเส้นทางของลำน้ำปาย โดยมีจุดเริ่มต้นที่ตัวเมืองจังหวัดแม่ฮ่องสอน และอำเภอปางมะผ้า เดินทางโดยทางทำนังช้างหรือล่องแพ โดยมีจุดแวะชมเป็นหมู่บ้านของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ เช่น บ้านน้ำริน (ลีซอ) แม่ละนา (ไทใหญ่) เมืองแพม (ปกากะญอ) วนาหลวง (มูเซอดำ) หนองตอง (ลีซอ) และบ้านถ้ำลอด ซึ่งเป็นหมู่บ้านของชาวไทใหญ่ (ดวงใจ หล่อธนวิชัย 2549) ในช่วงดังกล่าวก็จะมีนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติเดินทางมาเที่ยวที่บ้านถ้ำลอดและตัวถ้ำลอดเองอย่างต่อเนื่อง ชาวบ้านถ้ำลอดบางคนจึงตัดไม้เกี่ยะมามัดขายให้กับนักท่องเที่ยวตามคำร้องขอของไกด์นำเที่ยว โดยขายในราคามัดละ 5 บาท นักท่องเที่ยวก็จะเข้าไปดูถ้ำกันเอง แต่ก็มักไปได้แค่ปากถ้ำ และถ้ำเสาหิน ซึ่งเป็นถ้ำแรกเท่านั้น ไม่ได้เข้าไปลึกกว่านั้น (จันทร์ โรจน์เกษตรสิน สัมภาษณ์, ประไพ กาวิบูลย์ สัมภาษณ์, อรุณ เบญจมาศสิน สัมภาษณ์)

ในปี พ.ศ. 2523 กรมป่าไม้ได้ทำการสำรวจพื้นที่บริเวณอำเภอปางมะผ้าและได้จัดตั้งให้พื้นที่บริเวณนี้เป็นพื้นที่วนอุทยาน (สมศักดิ์ ฐิติชยาภรณ์ 2547) ในช่วงนี้ชาวบ้านถ้ำลอดถูกเจ้าหน้าที่ป่าไม้ห้ามไม่ให้ถางป่า ทำไร่ ปลูกพืช รวมทั้งเข้าป่าหาของป่าด้วย และมีการยึดพื้นที่ทำกิน เช่นบริเวณที่ตั้งของสถานีพัฒนาและส่งเสริมการอนุรักษ์สัตว์ป่าถ้ำน้ำลอดในปัจจุบัน ซึ่งแต่เดิมเป็นที่ไร่ของพ่อเผ่าติยะ รวมทั้งบริเวณที่ไร่ใกล้กับตัวถ้ำลอดจากพ่อเผ่าวิมาอยู่ในการดูแลของรัฐด้วย แม้ชาวบ้านถ้ำลอดจะไม่พอใจนัก แต่ก็ไม่ต้องการจะถูกเจ้าหน้าที่ป่าไม้จับตัวส่งเจ้าหน้าที่ตำรวจเพื่อขังคุก ซึ่งชาวบ้านค่อนข้างกลัวมาก แต่อย่างไรก็ตามชาวบ้านก็ยังคงเข้าไปใช้

ประโยชน์จากป่าบ้าง แม้บางครั้งจะถูกเจ้าหน้าที่จับก็ตาม แต่ชาวบ้านก็ไม่มีทางเลือกอื่นเพราะชีวิตเคยพึ่งพิงธรรมชาติและป่ามาโดยตลอด (คำป่าง กาวีเย่ง สัมภาษณ์, จันทร โรจน์เกษรสิน สัมภาษณ์, อรุณ เบญจมาศสีเงิน สัมภาษณ์)

ในขณะนั้นเจ้าหน้าที่ป่าไม้ที่เข้ามาดูแลพื้นที่บริเวณถ้ำลอด คือนายบุญรัตน์ เค็ดโลก ได้ออกคำสั่งห้ามไม่ให้ชาวบ้านถ้ำลอดขายไม้เกียะแก่นักท่องเที่ยว โดยอ้างถึงการตัดไม้ทำลายป่า และเป็นการรุกรานถ้ำลอดซึ่งอยู่ในความดูแลของวนอุทยาน แต่ปรากฏว่านายบุญรัตน์กลับหาตะเกียงมาคอยบริการนักท่องเที่ยวเสียเอง โดยจะให้ลูกน้องที่อยู่ได้บังคับบัญชาซึ่งเป็นคนบ้านถ้ำลอดเอง ถือตะเกียงนำเที่ยวถ้ำ ส่วนแบ่งจากค่าตะเกียง 100 บาทนายบุญรัตน์จะแบ่งให้ลูกน้องที่นำเที่ยวเพียงคนละ 10-20 บาทเท่านั้น เหตุการณ์นี้สร้างความไม่พอใจแก่ชาวบ้านถ้ำลอดที่ขายไม้เกียะอย่างมาก แต่ก็ไม่สามารถทำอะไรได้เนื่องด้วยกลัวต่ออำนาจรัฐ กลัวว่าจะถูกจับเข้าคุก (จันทร โรจน์เกษรสิน สัมภาษณ์, แสงนาง มวลมารัตน์ สัมภาษณ์, อรุณ เบญจมาศสีเงิน สัมภาษณ์)

ต่อมาในปี พ.ศ. 2530 รัฐบาลได้ประกาศให้จังหวัดแม่ฮ่องสอนเป็นจังหวัดเพื่อการท่องเที่ยวและมีการส่งเสริมอย่างจริงจังในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ 6 เพื่อมุ่งสร้างรายได้จากการท่องเที่ยวทดแทนรายได้จากภาคอุตสาหกรรมป่าไม้และลดการตัดไม้ทำลายป่า โดยได้ดำเนินการสร้างสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน ถนน สนามบิน มีการประชาสัมพันธ์ภาพลักษณ์ของจังหวัดแม่ฮ่องสอนด้วย “ทุ่งบัวตอง กะเหรี่ยงคอยาว และหมอกสามฤดู” มีการกำหนดพื้นที่ท่องเที่ยวหลัก 3 แห่ง คือ 1) พื้นที่ในอำเภอเมืองจังหวัดแม่ฮ่องสอน และชุมชนหมู่บ้านในพื้นที่โดยรอบ 2) พื้นที่อำเภอปางมะผ้า และ 3) พื้นที่อำเภอปาย และชุมชนหมู่บ้านในพื้นที่โดยรอบ ซึ่งเหล่านี้ทำให้มีจำนวนนักท่องเที่ยวหลั่งไหลเข้ามาในพื้นที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน อำเภอปางมะผ้า และอำเภอปายอย่างมาก (ดวงใจ หล่อธนวณิชย์)

เมื่อชาวไทยใหญ่บ้านถ้ำลอดไม่สามารถทำไร่ ปลูกผักเพื่อเลี้ยงชีพแบบเดิมได้ ดังนั้นบางคนที่ไม่มียีนาก็ต้องออกจากหมู่บ้านเพื่อไปทำงานที่อื่น ส่วนคนที่พอมียีนอยู่บ้างก็ต้องรับจ้างบริษัทเอกชนจากเชียงใหม่ปลูกถั่วแระ ซึ่งเป็นลักษณะของการปลูกแบบ เกษตรพันธะสัญญา (Contract farming) ซึ่งยศ สันตสมบัติ (2544) ได้กล่าวว่า

“การเข้ามาของทุนนิยมในชุมชนที่สูงยังเป็นการเข้าไปหาประโยชน์จากกลุ่มชนต่างๆ ในฐานะเป็นผู้บริโภคแรงงานในระบบเกษตรแบบพันธะสัญญา (Contract farming) หรือในรูปแบบการท่องเที่ยวซึ่งล้วนนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมและการปรับตัวทางวัฒนธรรมอย่างรวดเร็ว ดังนั้น ปัญหาที่กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ กำลังเผชิญอยู่ในเวลานี้ คือ การ

กำหนดตัวเองในความสัมพันธ์ทางสังคมใหม่นี้ว่า พวกเขาจะอยู่อย่างไร ความสัมพันธ์ระหว่างพวกเขา กับทุน รัฐ และคนพื้นราบจะดำเนินไปในลักษณะใด”

แม้ว่าในช่วงแรกชาวบ้านจะเห็นว่าการปลูกถั่วแระนั้นสามารถสร้างรายได้ให้แก่ตน เพราะไม่ต้องเสียค่าเมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย หรือยาฆ่าแมลง ซึ่งบริษัทจะมาให้ และจะหักค่าใช้จ่ายเหล่านี้หลังเก็บเกี่ยวผลผลิต แต่ต่อมาก็พบว่าได้ไม่คุ้มทุน ทั้งนี้เพราะบริษัทเอกชนต้องการให้ชาวบ้านใช้ยาฆ่าแมลงเพื่อให้ได้ผลผลิตที่มีคุณภาพ แต่ชาวบ้านก็พบว่าต้นทุนสูงขึ้นเรื่อยๆ จึงต้องเลิกปลูกกันไป ทำให้ชาวบ้านหลายต่อหลายคนไม่มีทางเลือกที่จะหาเลี้ยงปากท้องได้ จากการหลังไหลเข้ามาของนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทย และชาวต่างชาติทำให้ชาวบ้านถ้ำลอดบางคนหันหน้าเข้าสู่ธุรกิจของธุรกิจท่องเที่ยว บางคนลงทุนซื้อตะเกียงเพื่อคอยต้อนรับนักท่องเที่ยวที่ต้องการเข้าไปเที่ยวชมถ้ำลอด แม้ว่าจะกลัวถ้า กลัวผี แต่เมื่อไม่มีทางเลือกก็ต้องทำ (ยุพิน ฐานันดรวิไล สัมภาษณ์, สุรพัฒน์ วงศ์เพชร สัมภาษณ์)

รูปที่ 1 ปากทางเข้าถ้ำลอด แหล่งท่องเที่ยวสำคัญของหมู่บ้านถ้ำลอด

ในปี พ.ศ. 2533 ได้มีการจัดตั้งศูนย์ศึกษาธรรมชาติและสัตว์ป่าถ้ำน้ำลอดขึ้น (สมศักดิ์ ลูติชยาภรณ์ 2547) และมีการเปลี่ยนชื่อของถ้ำลอด จากเดิมที่ชาวบ้านเรียกว่า “ถ้ำหลวง” (หรือถ้ำ

ใหญ่) มาเป็นถ้ำน้ำลอด ผู้เขียนเห็นว่าการเปลี่ยนจากชื่อถ้ำหลวงเป็นถ้ำน้ำลอดนั้น มีประเด็นที่ต้องขบคิดคือ การเปลี่ยนชื่อจากถ้ำหลวงซึ่งเป็นภาษาไทยใหญ่ให้กลายมาเป็นถ้ำน้ำลอดซึ่งเป็นภาษาไทยภาคกลางโดยเจ้าหน้าที่ป่าไม้ เป็นการสร้างความชอบธรรมของหน่วยงานรัฐเหนือทรัพยากรธรรมชาติของท้องถิ่นซึ่งก็คือถ้ำ และทรัพยากรธรรมชาติรอบถ้ำ รวมทั้งพยายามควบคุมดูแลกลุ่มชาวบ้านที่เข้ามาใช้ประโยชน์จากถ้ำให้อยู่ในสายตาที่หน่วยงานรัฐสามารถควบคุมได้

ในช่วงเวลาดังกล่าวเมื่อนายบุญรัตน์ จะไม่ได้ทำงานกับกรมป่าไม้ และเป็น “หน้าเสือ” ของรัฐแล้วก็ตาม แต่นายบุญรัตน์ก็ได้สร้างบ้านไว้ใกล้ๆ กับ ศูนย์ศึกษาธรรมชาติฯ รวมทั้งได้ตั้งร้านค้าไว้คอยต้อนรับนักท่องเที่ยว และยังคงห้ามไม่ให้ชาวบ้านถ้ำลอดคนอื่นหิวตะเกียงนำเที่ยว โดยอ้างว่าตนได้รับอนุญาตจากเจ้าหน้าที่ป่าไม้ให้นำเที่ยวได้คนเดียว ทำให้เกิดความขัดแย้งขึ้นกับชาวบ้านบ่อยครั้ง ซึ่งบางครั้งนายบุญรัตน์ถึงขั้นใช้ไม้ไล่ตีชาวบ้าน (ซึ่งทั้งหมดเป็นผู้หญิง) รวมทั้งทุบตะเกียงของชาวบ้านด้วย จนในที่สุดในปี พ.ศ. 2535 กลุ่มผู้หญิงที่หิวตะเกียงนำเที่ยวจึงได้รวมตัวกันปรึกษากับผู้นำหมู่บ้านในขณะนั้นคือ กำนันมณี เสงสาสุวรรณ ให้ช่วยแก้ปัญหาดังกล่าว กำนันมณีจึงได้ไปปรึกษากับหัวหน้าศูนย์ศึกษาธรรมชาติฯ จนเกิดการก่อตั้ง “กลุ่มหิวตะเกียง” ขึ้น โดยมีสมาชิกเริ่มแรกเป็นผู้หญิงชาวไทยใหญ่ในหมู่บ้านประมาณ 20 คนเข้าเป็นสมาชิก ส่วนในปีที่ 2 จึงมีสมาชิกเพิ่มขึ้นเป็นจำนวน 44 คน ปัจจุบันมีสมาชิกทั้งสิ้น 111 คน (จันทร์ โรจน์เกษตรสิน สัมภาษณ์, เพ็ญศรี สุริยะ สัมภาษณ์, ยุพิน ฐานันดรวิไล สัมภาษณ์, แสงนาง มวลมลารัตน์, หลาว ฐานันดรวิไล สัมภาษณ์, อรุณ เบญจมาศสีเงิน สัมภาษณ์) จากการตั้งกลุ่มหิวตะเกียงกล่าวได้ว่า เป็นการพยายามของชุมชน ชาวบ้านที่เดือดร้อนในการจัดการความขัดแย้งโดยได้ขออำนาจรัฐมาช่วยในการจัดการความขัดแย้งนี้ อย่างไรก็ตามการจัดการกับความขัดแย้งดังกล่าว มิได้เป็นการจัดการปัญหา รวมทั้งการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน ชาวบ้านเข้าไปมีส่วนร่วมเลย การจัดการต่างๆ ยังคงเป็นอำนาจของรัฐ (เจ้าหน้าที่ป่าไม้ และกำนัน) อยู่เช่นเดิม เพราะฉะนั้นการศึกษาที่ผ่านมาที่กล่าวว่า กลุ่มหิวตะเกียงเป็นการจัดตั้งขึ้นจากชุมชนชาวบ้านเอง รวมทั้งชุมชนบ้านถ้ำลอด และเจ้าหน้าที่ป่าไม้ต่างหนุนเสริมซึ่งกันและกันในการจัดการการท่องเที่ยว (กรรณิการ์ สุธีรัตนภิรมณ์ 2542, บานเย็น ชาญธนวัฒน์ 2544, พิกุล สิทธิประเสริฐกุล 2542) อาจเป็นความคิดที่ไม่ถูกต้องนัก เพราะลักษณะการจัดการความสัมพันธ์ที่ผู้เขียนพบ น่าจะเป็นการจัดการความสัมพันธ์โดยอำนาจรัฐมากกว่าการมีส่วนร่วมของชุมชน

หลังจากการจัดตั้งกลุ่มหิวตะเกียงซึ่งเป็นกลุ่มของผู้หญิงชาวไทยใหญ่เกิดขึ้น เมื่อหันกลับมาดูกลุ่มผู้ชายในหมู่บ้าน พบว่านอกจากบางคนจะไปทำงานรับจ้างนอกหมู่บ้าน หรือไปขายแรงงานต่างจังหวัดทั้งเชียงใหม่ กรุงเทพฯ มีเพียงส่วนน้อยประมาณสิบกว่าคนเท่านั้นที่เข้าทำงานเป็นลูกจ้างของกรมป่าไม้ สำหรับกลุ่มที่ไม่มีทางเลือกอื่นก็จำเป็นต้องเข้าสู่ธุรกิจการท่องเที่ยวเช่นกัน

ในปี พ.ศ. 2534 ตอนแรกเริ่มนั้นนายเต็ง เมืองเพชร (สัมภาระณ) ซึ่งไม่มีงานทำ ไม่มีที่ไร่นา แต่มีภาระที่ต้องเลี้ยงดูคนในครอบครัว เมื่อนายเต็งเห็นว่า มีกลุ่มนักท่องเที่ยวเข้ามามากขึ้นจึงเล็งเห็นช่องทางทำมาหาเลี้ยงชีพ จึงได้รวมตัวกับเพื่อนที่ไม่มีงานทำเช่นเดียวกันอีก 5 คน ลงทุนซื้อไม้ไผ่จากคนนอกหมู่บ้าน (แม้ว่าไม้ไผ่บริเวณบ้านถ้าลอดจะมีมากมาย และอดีตเคยใช้ประโยชน์จากไม้ไผ่มาโดยตลอด แต่หลังจากการเข้ามาของกรมป่าไม้ ไม้ไผ่ที่เคยมีใช้อย่างเหลือเฟือก็ต้องหาซื้อมาจากหมู่บ้านอื่น) ในตอนแรกนั้นมีแพเพียง 3 ลำเท่านั้นเพราะว่ากลุ่มของนายเต็งไม่มีเงินลงทุนมากพอที่จะซื้อไม้ไผ่มาทำแพ ทั้งยังกลัวว่าจะไม่มีนักท่องเที่ยวมาใช้บริการ โดยคิดค่าบริการเที่ยวละ 100 บาท ต่อมาพบว่าบริการล่องแพในถ้ำลอดได้รับความนิยมมากขึ้น ชาวบ้านถ้ำลอด (ผู้ขาย) จึงเข้ามาร่วมกลุ่มมากขึ้น จนเกิดปัญหาความขัดแย้งเรื่องการแย่งนักท่องเที่ยวกัน ดังนั้นในปี พ.ศ. 2537 นายเต็งและพรรคพวกจึงได้ปรึกษากับกำนันมณี และเจ้าหน้าที่ป่าไม้เพื่อให้ช่วยจัดการแก้ไขปัญหาดังกล่าว ดังนั้นจึงได้มีการก่อตั้งกลุ่มคิ่วแพขึ้น “ภายใต้ความเห็นชอบของเจ้าหน้าที่รัฐ”

การตั้งกลุ่มขึ้นมาพร้อมกับกฎเกณฑ์ข้อบังคับหลายอย่าง แต่มีกฎข้อหนึ่งที่ผู้เขียนเห็นว่าน่าขบคิดก็คือ “ผู้ใดที่บัตรประจำตัวขึ้นต้นด้วยเลข 8 ห้ามเข้ากลุ่ม” (กลุ่มผู้นำเที่ยวล่องแพถ้ำลอด 2540) กลุ่มคนที่บัตรประชาชนขึ้นต้นด้วยเลข 8 คือ คนสัญชาติพม่าที่เพิ่งโอนย้ายเข้ามาอยู่ในเขตรัฐไทย หรือแจ้งย้ายเข้ามาใหม่ นั่นเอง ลักษณะเช่นนี้บ่งชี้ให้เห็นว่า นิยามของ “รัฐชาติ” ได้ทำลายความเป็นพวกเดียวกันของคนไทใหญ่ด้วยตนเอง เกิดการแย่งชิงทรัพยากร และนำไปสู่การเบียดขับโดยกลุ่มคนที่มีความสามารถเข้าถึงทรัพยากรได้มากกว่ากับคนที่ไม่มีอำนาจในการจัดการตนเองกับทรัพยากร สิ่งเหล่านี้ทำให้เห็นว่าแม้ในกลุ่มคนที่ถูกทำให้เป็นคนชายขอบ ก็ยังมีกระบวนการเบียดขับโดยคนชายขอบกระทำกับคนชายขอบด้วยตนเอง

อาจกล่าวได้ว่า การเข้าสู่วงจรธุรกิจการท่องเที่ยวของชาวไทใหญ่บ้านถ้ำลอด มิได้เป็นไปด้วยความสมัครใจ แต่เป็นเพราะถูกเบียดขับออกจากพื้นที่ทำกิน ทำให้วิถีชีวิตแบบดั้งเดิมถูกทำลาย วิถีชีวิตถูกนำไปผูกติดกับกระแสทุนที่เข้ามาพร้อมกับการเข้ามาของหน่วยงานรัฐในพื้นที่ อำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติถูกผูกขาดอยู่กับรัฐเพียงฝ่ายเดียว นอกจากนี้ยังทำให้ชาวบ้านถ้ำลอดไม่สามารถจัดการความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับรัฐ และทุนได้

แหล่งโบราณคดี ตั้งอยู่ในชุมชนแต่มีใช้ของชุมชน

เมื่อทางเลือกในการเลี้ยงชีพถูกจำกัด การหันหน้าเข้าสู่วงจรของธุรกิจการท่องเที่ยวจึงเป็นทางเลือกที่เหลืออยู่ไม่กี่ทางที่ทำให้เลี้ยงตนเอง และครอบครัวได้ มีคำถามเกิดขึ้นว่า เมื่อชาวบ้านถ้ำลอดใช้ประโยชน์จากความมั่งคั่งของทรัพยากรถ้ำเพื่อขายเป็นสินค้า จนทำให้เกิดผลกระทบ

ต่อถ้ำลอด และแหล่งโบราณคดีถ้ำผีแมนซึ่งอยู่ตรงปากทางน้ำออกของถ้ำลอด หากมองอย่างผิวเผินเราอาจกล่าวโทษชุมชน ชาวบ้านว่าเป็นผู้ทำลายถ้ำ และแหล่งโบราณคดี ทั้งจากตะเกียง และการหยิบจับเคลื่อนย้ายโบราณวัตถุ แต่หากมองในแง่มุมประวัติศาสตร์และความเชื่อของคนไทใหญ่แล้วจะพบว่า หากไม่มีการเข้ามาของกรมป่าไม้ ไม่มีการห้ามทำไร่ ไม่มีการห้ามไม่ให้เข้าป่าหาของป่า ไม่มีการส่งเสริมการท่องเที่ยว ไม่มีการเปิดเส้นทางเพื่อการรุกรืบของทุนนิยม ชาวไทใหญ่บ้านถ้ำลอดจะหิ้วตะเกียงนำเทียนเข้าไปในถ้ำ ที่ซึ่งเป็นสถานที่ที่ลึกลับ สร้างความหวาดกลัวให้พวกเขาหรือไม่ (คำอ่อน สมพรไวกจณ์ สัมภาษณ์, ส่วย ปิยะชาติโชตกุล สัมภาษณ์, สุรศักดิ์ สุตะปัญญา 2542, แสงนาง มวลมาลารัตน์ สัมภาษณ์) เมื่อชาวบ้านไม่ได้ถูกบีบบังคับให้ต้องเข้าถ้ำ กระบวนการเสื่อมสภาพของแหล่งโบราณคดี และโบราณวัตถุก็จะไม่ถูกเร่ง

อย่างไรก็ตาม อาจกล่าวได้ว่า การที่ชาวบ้านไม่ได้ให้ความสนใจแหล่งโบราณคดี รวมทั้งโบราณวัตถุไม่ได้เห็นว่าเป็นของสำคัญของท้องถิ่น ของชุมชน สาเหตุหนึ่งอาจเนื่องมาจากรัฐได้สร้างความชอบธรรมเหนือโบราณสถาน โบราณวัตถุเหล่านั้นโดยการออกพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 ขึ้น ซึ่งเป็นการกันชุมชน ชาวบ้าน ผู้ซึ่งเป็นเจ้าของพื้นที่ มีสิทธิโดยธรรมชาติในการเข้าถึงทรัพยากรเหล่านั้น แต่รัฐกลับผูกขาดอำนาจในการจัดการมาไว้ในมือของรัฐแต่ฝ่ายเดียว เมื่อการสร้างความชอบธรรมดังกล่าวถูกต้องย้าเรื่อยมา ทั้งการจับกุมผู้ที่ฝ่าฝืนหาญกล้าเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับ “โบราณสถาน โบราณวัตถุของรัฐ” ก็จะถูกจับกุมดำเนินคดี ซึ่งก็สร้างความหวาดกลัวแก่ชุมชน ชาวบ้าน จนเกิดการล่าถอยด้านสำนึกร่วมของชุมชนกับ แหล่งโบราณคดี (ซึ่งอาจเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนด้วย) ในที่สุดจึงเกิดความรู้สึกว่าแหล่งโบราณคดี โบราณสถาน โบราณวัตถุเหล่านั้นมิใช่ของตนเป็นของรัฐ เมื่อมีการเข้ามาขุดค้นศึกษาแหล่งโบราณคดีเหล่านั้น เจ้าหน้าที่ (ซึ่งทั้งหมดคือเจ้าหน้าที่ของกรมศิลปากร) ก็มีได้ให้ความสำคัญกับชุมชน ชาวบ้านในการร่วมจัดการกับแหล่งโบราณคดีนั้นๆ ดังนั้น ในความคิดของชาวบ้านจึงมองว่า แหล่งโบราณคดีเหล่านั้นเป็นทรัพย์สินของรัฐ เป็นหน้าที่ของรัฐในการดูแลรักษาไม่ใช่ชาวบ้าน (สายันต์ไพชาญจิตร 2546) ซึ่งการตรากฎหมายเพื่อผูกขาดอำนาจในการจัดการแหล่งโบราณคดีนั้นจะเห็นได้จาก พ.ร.บ. โบราณสถาน โบราณวัตถุฯ ซึ่งได้ให้อำนาจในการจัดการแหล่งโบราณคดี โบราณวัตถุทั้งหมดแก่อธิบดีของกรมศิลปากรเท่านั้น (กรมศิลปากร 2544) ตัวอย่างเช่น

“มาตรา ๑๐ ห้ามมิให้ผู้ใดข่มขำ แก้วไข เปลี่ยนแปลง รื้อถอน ต่อเติม ทำลาย เคลื่อนย้ายโบราณสถานหรือส่วนต่าง ๆ ของโบราณสถาน หรือขุดค้นสิ่งใด ๆ หรือปลูกสร้างอาคารภายในบริเวณโบราณสถาน เว้นแต่จะกระทำตามคำสั่งของอธิบดีหรือได้รับอนุญาตเป็นหนังสือจากอธิบดี และถ้าหนังสืออนุญาตนั้นกำหนดเงื่อนไขไว้ประการใดก็

ต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขนั้นด้วย”

“มาตรา ๑๔ เมื่ออธิบดีเห็นว่าโบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุใดที่มีได้อยู่ในความครอบครองของกรมศิลปากร มีประโยชน์หรือคุณค่าในทางศิลป ประวัติศาสตร์หรือโบราณคดีเป็นพิเศษ อธิบดีมีอำนาจประกาศในราชกิจจานุเบกษาขึ้นทะเบียนโบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุนั้น

ในกรณีที่อธิบดีเห็นว่าโบราณวัตถุใดไม่ว่าจะได้ขึ้นทะเบียนแล้วหรือไม่หรือศิลปวัตถุใดที่ได้ขึ้นทะเบียนแล้ว สมควรสงวนไว้เป็นสมบัติของชาติ อธิบดีมีอำนาจประกาศในราชกิจจานุเบกษากำหนดให้โบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุนั้นเป็นโบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุที่ห้ามทำการค้า และหากเห็นสมควรเก็บรักษาไว้เป็นสมบัติของชาติ ให้อธิบดีมีอำนาจจัดซื้อโบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุนั้นไว้ได้”

“มาตรา ๒๖ โบราณวัตถุและศิลปวัตถุซึ่งเป็นทรัพย์สินของแผ่นดินและอยู่ในความดูแลรักษาของกรมศิลปากรนั้น จะเก็บรักษาไว้ ณ สถานที่อื่นใดนอกจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติมิได้ แต่ในกรณีที่ไม้อาจหรือไม่สมควรจะนำมาเก็บรักษา ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติและได้รับอนุญาตจากอธิบดีแล้วจะเก็บรักษาไว้ ณ พิพิธภัณฑสถานอื่น วัด หรือสถานที่ของทางราชการก็ได้”

นอกจากนี้ จะพบว่า การผูกขาดอำนาจในการจัดการแหล่งโบราณคดี ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของกรมศิลปากร และรัฐยังมีวิธีการที่แยบยลกว่านั้น กล่าวคือ มีการจำกัดการเรียนรู้ และความเข้าใจของชุมชนท้องถิ่น (ซึ่งส่วนใหญ่ก็อยู่ต่างจังหวัด มิใช่ศูนย์กลางของรัฐอย่างกรุงเทพฯ) ให้อยู่แต่เพียงในศูนย์กลางของรัฐเท่านั้น ทำให้การเข้าถึงองค์ความรู้ของชุมชนเป็นไปได้ยากยิ่งขึ้น การเรียนการสอนเกี่ยวกับโบราณคดีจึงมีเพียงมหาวิทยาลัยศิลปากรสถาบันเดียวเท่านั้น นักเรียนโบราณคดีทุกคนที่ถูกอบรมมาจากสถาบันเดียวกันจึงมีทัศนคติแบบกรมศิลปากรที่จะต้องทำอะไรตามกฎหมาย มองเห็นแหล่งโบราณคดีเป็นทรัพย์สินของรัฐ และเมื่อนักศึกษาที่เรียนโบราณคดีต้องการมีส่วนร่วมในการจัดการประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และแหล่งโบราณคดีก็จำเป็นต้องสมัครเข้าทำงานกับหน่วยงานในสังกัดของกรมศิลปากรเท่านั้นจึงจะมีสิทธิ์เข้าถึงแหล่งโบราณคดีเหล่านั้นได้

แม้ว่าในปัจจุบันนี้มีสถาบันการศึกษาหลายแห่งได้เปิดการเรียนการสอนเกี่ยวกับโบราณคดี แต่อย่างไรก็ตามก็ยังไม่อาจเข้าถึงแหล่งโบราณคดี โบราณวัตถุได้ ทั้งนี้เพราะเมื่อจบการศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ นักโบราณคดีที่สามารถเข้าทำงานกับหน่วยงานของกรมศิลปากรได้เพื่อให้เข้าถึงแหล่งทรัพยากรทางวัฒนธรรมเหล่านี้ได้ ดังนั้นอำนาจในการจัดการกับแหล่งโบราณคดี

โบราณวัตถุจึงเป็นของรัฐแต่เพียงฝ่ายเดียว ชุมชน ชาวบ้านจึงไม่เคยมีส่วนร่วมใดๆในการจัดการเลย

เขตรั่ว เส้นเชือก การแบ่งพื้นที่ระหว่างรัฐกับชุมชน

การศึกษาทางด้านโบราณคดีในพื้นที่อำเภอปางมะผ้านั้นเริ่มตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2508 โดยนักโบราณคดีต่างชาติคือ เซสเตอร์ กอร์แมน (Gorman 1971) ซึ่งได้เข้ามาสำรวจและขุดค้นแหล่งโบราณคดี โดยได้ทำการขุดค้นแหล่งโบราณคดีซึ่งเป็นถ้ำจำนวน 3 ถ้ำ คือ ถ้ำผี ถ้ำปุงฮุง และถ้ำผาชัน ซึ่งถือว่าเป็นการศึกษาในยุคแรกๆในพื้นที่นี้

ต่อมาในปี พ.ศ. 2529 ได้มีการเข้ามาสำรวจแหล่งโบราณคดีถ้ำลอด (ถ้ำผีแมน) บ้านถ้ำลอด ตำบลสบป่อง อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยโครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคเหนือ) กรมศิลปากร โดยนายบรรเวท รุ่งรุจีและคณะ (กรมศิลปากร 2529) แม้ว่าการเข้ามาสำรวจครั้งนี้จะเป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลเบื้องต้น แต่ก็ถือว่าการเข้ามาแสดงความชอบธรรมของรัฐเหนือแหล่งโบราณคดีแห่งนี้เป็นครั้งแรก ต่อจากนั้นก็ได้นักโบราณคดีทั้งชาวไทย และชาวต่างชาติเข้ามาศึกษาในพื้นที่อำเภอปางมะผ้า และแหล่งโบราณคดีถ้ำลอดอย่างต่อเนื่อง จากนั้นในปี พ.ศ. 2541-2542 ได้มีการเข้ามาสำรวจแหล่งโบราณคดีในพื้นที่เขตอำเภอปางมะผ้า อย่างละเอียด โดยโครงการการสำรวจและจัดทำระบบฐานข้อมูลถ้ำ จังหวัดแม่ฮ่องสอน วัตถุประสงค์ของโครงการในขณะนั้นก็คือการบันทึกข้อมูลหลักฐานทางโบราณคดี ความสำคัญและการจัดทำระบบฐานข้อมูลเพื่อประโยชน์ในการจัดการอย่างเหมาะสม (รัศมี ชูทรงเดช 2542, รัศมี ชูทรงเดช และคณะ 2546) แต่อย่างไรก็ตามก็ยังคงไม่มีชุมชนท้องถิ่นในเขตอำเภอปางมะผ้า ชุมชนใด แม้แต่ชุมชน ชาวบ้านถ้ำลอดเองที่เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการอย่างจริงจัง

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ได้สร้างเส้นแบ่งพื้นที่ระหว่างพื้นที่ของรัฐ กับพื้นที่ของชุมชนอย่างเป็นรูปธรรมครั้งแรกในพื้นที่นี้ นั่นคือ การชิงเชือก หรือล้อมรั้วกันบริเวณที่ตั้งของโลงไม้ในถ้ำผีแมน ถ้ำลอด และถ้ำอื่นๆ ออกจากพื้นที่ของชุมชน ซึ่งแท้จริงแล้วรัฐก็ได้แสดงสิทธิ์เหนือพื้นที่เหล่านั้นก่อนหน้านั้นมาก่อนแล้ว โดยกรมป่าไม้ เพียงแต่ครั้งนี้เป็นการอ้างความชอบธรรมในการจัดการแหล่งโบราณคดี และโบราณวัตถุให้อยู่ในอำนาจของกรมศิลปากร

รั้วที่กันถูกใช้เป็นสัญลักษณ์ที่แสดงเขตพื้นที่ของรัฐ (กรมศิลปากร) โดยเจ้าหน้าที่ของรัฐ และแม้ว่านักโบราณคดีที่เข้ามาศึกษาในช่วงนั้นจะมีวัตถุประสงค์เบื้องต้นเพื่อป้องกันไม่ให้ชาวบ้านและนักท่องเที่ยวเข้าไปเคลื่อนย้ายหรือทำลายโลงไม้ อย่างไรก็ตามการกระทำเช่นนี้ก็ถือได้ว่าเป็นการตอกย้ำเจตนารมณ์ของกรมศิลปากรที่ต้องการผูกขาดอำนาจไว้แต่เพียงผู้เดียว นอกจากนี้จะ

พบว่า แต่เดิมนั้นที่รั้วไม้จะมีป้ายเขียนเป็นภาษาไทยใหญ่ด้วยว่า ห้ามเคลื่อนย้ายและทำลายโลงไม้ แต่ปัจจุบันได้สูญหายไปแล้ว

รูปที่ 2 รั้วที่กันโลงไม้ไว้เป็นสัญลักษณ์ของการแบ่งพื้นที่ของรัฐที่ห้ามมิให้ชุมชน ชาวบ้านเข้าไปยุ่งเกี่ยว ตรงมุมล่างซ้าย (ในวงกลม) จะเห็นการใช้สังกะสีมาซ่อมแซมโลงไม้ โดยฝีมือของเจ้าหน้าที่ป่าไม้

จากการสัมภาษณ์สมาชิกกลุ่มคิวดะเกียง (คำอ่อน สมพรไวพจน์ สัมภาษณ์, ประธาน กัณฑาคาม สัมภาษณ์, ประไพ กาวีญง สัมภาษณ์, ยุพิน สุวานันดรวิไล สัมภาษณ์, รวีวรรณ วิจัยพัฒนา สัมภาษณ์, ส่วย ปิยะชาติโชติกุล สัมภาษณ์, สุรพัฒน์ วงศ์เพชร สัมภาษณ์, ไส เป่าภูทอง สัมภาษณ์, แสงนาง มวลมาลารัตน์ สัมภาษณ์, หลาว สุวานันดรวิไล สัมภาษณ์, อ่องคำ อาสาสินพัฒน์ สัมภาษณ์) รวมทั้งการที่ได้มีโอกาสเดินตามนักท่องเที่ยวเข้าไปยังถ้ำผีแมนหลายต่อหลายครั้ง ผู้เขียนไม่เคยเห็นว่า สมาชิกคิวดะเกียงคนไหนจะกล้าเดินข้ามเข้าไปในเขตรั้วเลยแม้แต่คนเดียว หรือแม้แต่การหยิบเศษโลงไม้ และเศษภาชนะดินเผาขึ้นมาให้นักท่องเที่ยวดู แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าบางครั้งก็มีนักท่องเที่ยวที่หยิบเศษภาชนะดินเผาขึ้นมาดู ซึ่งก็จะพบว่าสมาชิกคิวดะเกียงจะบอกว่า “จับไม่ได้นะคะ” “เจ้าหน้าที่เค้าห้ามจับนะคะ” หรือ “Please don't touch” เป็นต้น จะเห็นได้ว่าการล้อมรั้วประสบความสำเร็จอย่างยิ่งในการสร้างพื้นที่ของรัฐขึ้นมา และกีดกันชุมชนชาวบ้านจากการรับรู้เรื่องราวในอดีตของชุมชนไป

จากรูปที่ 1 จะเห็นได้ว่าการใช้สังกะสีมาซ่อมแซมโลงไม้ที่ผุพังไป เมื่อสอบถามชาวบ้าน ถ้ำลอด และเจ้าหน้าที่ป่าไม้พบว่า ผู้ที่หวังดีเข้าไปซ่อมแซมโลงไม้โดยใช้สังกะสีซึ่งเป็นวิธีที่ผิดอย่าง

ยี่ง และเป็นการทำลายโบราณวัตถุอย่างร้ายแรงก็คือ เจ้าหน้าที่ป่าไม้เองโดยการสั่งการของ หัวหน้าสถานีพัฒนาฯ ในขณะนั้น (คำป่าง กาวียุง สัมภาษณ์, อรุณ เบญจมาศสีเงิน สัมภาษณ์)

ต่อมาปี พ.ศ. 2545 โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน นำโดย ผ.ศ. ดร.รัศมี ชูทรงเดช อาจารย์ประจำภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร และคณะ ได้ทำการขุดค้นแหล่งโบราณคดีเพิงผาถ้ำลอดโดยใช้เวลาขุดค้นและวิเคราะห์ โบราณวัตถุทั้งสิ้น 6 เดือน (รัศมี ชูทรงเดช 2542, รัศมี ชูทรงเดช และคณะ 2546) ในการขุดค้นครั้งนี้จะพบว่า มีทีมงานจากหลากหลายสถาบันเข้ามาร่วมขุดค้นวิจัย เช่น นักศึกษาจาก มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ นักศึกษาจากมหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต นักเรียนจากโรงเรียนปางมะผ้า วิทยาสรรค์ เป็นต้น (รัศมี ชูทรงเดช และคณะ 2546) ซึ่งถือได้ว่าเป็นเรื่องน่ายินดีที่โครงการฯ ได้เล็งเห็นประโยชน์ของเปิดพื้นที่ทางโบราณคดีให้กับบุคคลอื่นที่ไม่ใช่ “นักโบราณคดี และนักเรียนจากภาควิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร” นอกจากนี้ยังมีการจ้างคนไทใหญ่ในพื้นที่มาร่วมขุดค้นด้วย และขณะที่ทำการขุดค้น ก็ได้อธิบายเรื่องราวต่างๆเกี่ยวกับโบราณคดี รวมทั้งเทคนิควิธีด้วย ซึ่งพบว่าทำให้คนไทใหญ่ที่เข้ามาร่วมงานบางคนเกิดความรู้สึกรัก และเข้าใจเกี่ยวกับอดีตของพวกเขามากขึ้นด้วย (อดิศักดิ์ โรจนเษตรสิน 2549)

รูปที่ 3 แหล่งโบราณคดีเพิงผาถ้ำลอดซึ่งอยู่ในบริเวณหมู่บ้านถ้ำลอด

นอกจากนี้ก็จะเห็นได้ว่าโครงการฯได้ให้ความสำคัญต่อชุมชน ต่อการเป็นเจ้าของแหล่งโบราณคดีของชุมชนบ้านถ้ำลอด ซึ่งในช่วงก่อนทำการขุดค้นได้มีชาวบ้านบางคนได้กลัวว่าการเข้ามาขุดค้นแหล่งเพิงผาถ้ำลอดอาจเป็นการกระทำผิดต่อผี ดังนั้นหัวหน้าโครงการฯ ผ.ศ. ดร.วัศมี ชูทรงเดช จึงได้เชิญหมอเมืองประจำหมู่บ้านมาทำพิธีไหว้ผี ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการเคารพในสิทธิและความเป็นชุมชนชาวไทยใหญ่ของทีมงานอย่างยิ่ง

รูปที่ 4 ทีมงานโครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงฯ เข้าร่วมพิธีไหว้ผี บริเวณเพิงผาที่เป็นพื้นที่ขุดค้น

อย่างไรก็ตามโครงการฯก็ยังได้ทำผิดพลาดอยู่เช่นกัน นั่นคือ หลังจากโครงการฯได้ทำการวิจัยเสร็จสิ้นแล้ว พบว่าหัวหน้าโครงการฯได้ให้มีการล้อมรั้วบริเวณแหล่งโบราณคดีเพิงผาถ้ำลอด เช่นเดียวกับที่กระทำกับโลงไม้ที่แหล่งโบราณคดีถ้ำลอด แม้ว่าวัตถุประสงค์เบื้องต้นในขณะนั้นจะเป็นเช่นไรก็ตาม แต่การกระทำในครั้งนี้ถือว่าการสร้างพื้นที่ของรัฐ (กรมศิลปากร) ขึ้นมา และกันออกจากชุมชน ชาวบ้านอีกครั้ง และเมื่อโครงการฯไม่ได้อยู่ในพื้นที่แหล่งโบราณคดีจึงถูกทิ้งร้างไว้คนดูแล ทั้งนี้เพราะชุมชน ชาวบ้านไม่ได้คิดว่าเป็นหน้าที่ของตน หน้าที่ในการจัดการดูแลรักษาเป็นของเจ้าหน้าที่ และเจ้าหน้าที่ก็ได้ห้ามไม่ให้เข้าไปยุ่งเกี่ยว (ด้วยการล้อมรั้ว) นอกจากนี้การล้อมรั้วโดยโครงการฯยังทำให้เกิดการสร้างพื้นที่ของกรมศิลปากรในพื้นที่ของกรมป่าไม้ พื้นที่ดังกล่าวเมื่อถูกล้อมรั้วและแสดงความชอบธรรมโดยกรมศิลปากรแล้ว ดังนั้นกรมป่าไม้โดยเจ้าหน้าที่ป่าไม้จึง

ไม่ได้ให้ความสนใจดูแล เพราะเป็นหน้าที่ของเจ้าหน้าที่โบราณคดี หรือกรมศิลปากรนั่นเอง สาเหตุดังกล่าวจึงทำให้สภาพของแหล่งโบราณคดีรกรกทึบไร้การดูแล

รูปที่ 5 สภาพที่รกรกทึบ และรั้วไม้ซึ่งผู้คนของแหล่งโบราณคดีในช่วงที่ทีมงานโครงการโบราณคดีฯ ไม่ได้อยู่ในพื้นที่

จากโบราณคดีหอคอยงาช้างสู่ โบราณคดีชุมชน และโบราณคดีแนวระนาบ

การผูกขาดอำนาจในการจัดการดูแลแหล่งโบราณคดีโดยรัฐ ทำให้ชุมชน ชาวบ้านขาดการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะแหล่งโบราณคดีทำให้ชุมชน ชาวบ้านถูกแยกออกจากกระบวนเหล่านี้น จนในที่สุดก็เกิดการเพิกเฉย และไม่คิดว่าเป็นหน้าที่ของตนอีกต่อไป ดังนั้นสายัณต์ ไพชาญจิตร (2546) อดีตนักโบราณคดีในสังกัดของกรมศิลปากรผู้ซึ่งเล็งเห็นปัญหาดังกล่าว และได้พยายามนำอำนาจในการจัดการแหล่งโบราณคดีกลับสู่ชุมชน โดยพยายามให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมดังกล่าวให้มากขึ้นในทุกขั้นตอนหรือมากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ ซึ่งกระบวนการดังกล่าวถูกกำหนดว่า “โบราณคดีชุมชน”

ผู้เขียนมีความเห็นว่า โบราณคดีชุมชน เป็นอีกหนึ่งกระบวนการที่จะสามารถคืนอำนาจในการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมสู่ชุมชน ชาวบ้านได้เพื่อให้ชุมชน ชาวบ้านรู้จักตนเองและสามารถพัฒนาตนเองได้อย่างเข้มแข็ง ดังเช่นที่สายันต์ ไพชาญจิตร์ (2546) ได้นำกระบวนการดังกล่าวไปใช้กับชุมชนในจังหวัดน่าน

เมื่อกลับมามองบทเรียนจากโครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงฯ ระยะที่ 1 ทำให้ในการทำงานในโครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 2 ซึ่งเป็นโครงการต่อเนื่องจากโครงการระยะแรก ต้องทำการทบทวนกระบวนการทำงานอีกครั้ง ดังนั้นในการวิจัยในครั้งนี้จึงมีเป้าหมายที่สำคัญอีกด้านคือ การนำองค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษากลับคืนสู่ชุมชน เพื่อชุมชนสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการพัฒนาและเสริมสร้างความเข้มแข็งทางวัฒนธรรมแก่ชุมชนของตนเอง (รัศมี ชูทรงเดช และคณะ 2547ก, 2547ข, 2548ก, 2548ข, 2549) และในที่สุดจึงเกิดแนวคิดในการใช้กิจกรรมอบรมเชิงปฏิบัติการสำหรับชุมชนเข้าใช้ โดยเป็นการแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างชุมชนกับนักโบราณคดี ภายใต้แนวคิด “โบราณคดีแนวระนาบ” ซึ่งศิริลักษณ์ กัณทศรี (2549) ได้ให้ความหมายไว้ว่า

“โบราณคดีแนวระนาบ หมายถึง กระบวนการนำองค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษาวิจัยทางด้านโบราณคดีไปเผยแพร่ และสร้างแรงกระตุ้นแก่ชุมชนบนพื้นที่สูงให้เห็นคุณค่าของทรัพยากรทางวัฒนธรรม และนำไปสู่การร่วมกันฟื้นฟู ดูแล รักษา และสืบทอดภูมิปัญญาให้ถึงคนรุ่นต่อไป ในฐานะที่เท่าเทียมหรือระนาบเดียวกันระหว่างนักโบราณคดีกับชุมชน และมีเครื่องมือสำหรับแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างงานวิจัยกับภูมิปัญญาของท้องถิ่น คือ กิจกรรมอบรมเชิงปฏิบัติการต่างๆ”

จากการทำกิจกรรมอบรมเชิงปฏิบัติการทั้งหมด 5 กิจกรรม พบว่า ชุมชนเริ่มตระหนักถึงความสำคัญของแหล่งโบราณคดี และการจัดการอดีตของชุมชนโดยชุมชนเอง แต่อย่างไรก็ตามก็ยังพบว่ามีปัญหาและอุปสรรคที่สำคัญหลายด้านที่ทำให้ชุมชน และนักโบราณคดีไม่สามารถสื่อสารกันได้อย่างเข้าใจ เช่น ภาษาที่ใช้ในการสื่อสาร ความรู้ที่ถ่ายทอดมีมากและไม่ปะติดปะต่อ คนในชุมชนขาดการมีส่วนร่วมกับการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมภายในชุมชนอย่างจริงจัง เป็นต้น (ศิริลักษณ์ กัณทศรี 2549)

จากกรณีศึกษาของชุมชนไทใหญ่บ้านถ้ำลอด จะเห็นได้ว่า ชุมชน ชาวบ้านเป็นผู้ถูกระทำโดยภายนอก ทั้งรัฐ และคนพื้นราบตลอดมา จนสูญเสียอำนาจในการจัดการความสัมพันธ์ของตนเองกับทรัพยากรแวดล้อม ทั้งป่าไม้ และแหล่งโบราณคดี เมื่อชุมชน ชาวบ้านถูกบีบคั้นให้เข้าสู่กระบวนการการท่องเที่ยวและเข้าไปเกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดี เช่น โลงผีแมน

จนถูกมองว่าเป็นปัจจัยในการทำลายถ้ำ และแหล่งโบราณคดี แต่จากข้อมูลที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นน่าจะทำให้นักวิชาการและผู้ที่เกี่ยวข้องได้ทำความเข้าใจใหม่อีกครั้งว่า แท้จริงแล้วชุมชนชาวบ้านเป็นผู้ทำลายแหล่งโบราณคดีหรือไม่ หรือตัวการที่แท้จริงคือ “รัฐ”

สำหรับผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดี และการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม ถึงเวลาแล้วหรือไม่ที่จะคืนอำนาจในการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นให้กลับไปสู่มือของชุมชนชาวบ้านอีกครั้ง ดังเช่นในสมัยที่รัฐยังไม่ได้รุกคืบเข้ามาในชุมชน แนวคิดโบราณคดีชุมชน และโบราณคดีแนวระนาบน่าจะถูกนำมาพิจารณาให้มีความสำคัญอย่างจริงจังเสียที เพื่อเจ้าของทรัพยากรที่แท้จริง

บทสรุป: บทเรียนจากการเรียนรู้

บทความชิ้นนี้มุ่งเพื่อวิเคราะห์ค้นหาวิธีคิดเบื้องหลังการจัดการและการดูแลแหล่งโบราณคดี ซึ่งจากการศึกษาค้นพบว่าการดำเนินงานจัดการและการดูแลแหล่งโบราณคดีอยู่ภายใต้อำนาจของรัฐเป็นส่วนมาก ทำให้ชาวบ้านในพื้นที่ไม่สามารถมีส่วนร่วมมากนัก ทั้งยังสะท้อนให้เห็นว่าวิธีคิดในการจัดการดูแลแหล่งโบราณคดีมิได้คำนึงบริบทเฉพาะของแต่ละพื้นที่ของแหล่งโบราณคดี และสะท้อนภาพของการจัดการทรัพยากรในประเด็นอื่นๆ อาทิ ดิน น้ำ ป่า ของรัฐว่ามีลักษณะรวมศูนย์เช่นเดียวกัน

ภายใต้เงื่อนไขที่อำนาจในการจัดการทรัพยากรรวมศูนย์อยู่ที่ส่วนกลางและแนวทางการพัฒนาประเทศที่มุ่งในมิติทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเป็นสำคัญ มีผลทำให้ชาวบ้านได้ถูกเร่งให้ผนวกเข้าระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมในระดับมหภาคเพิ่มมากขึ้น ทำให้ชาวบ้านต้องปรับตัวเข้ากับระบบเศรษฐกิจแบบนี้เพิ่มมากขึ้น โดยการหันมาปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อการขายเพิ่มมากขึ้น และจำนวนหนึ่งได้หันมาทำอาชีพเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเพิ่มมากขึ้น ทำให้ชาวบ้านต้องพึ่งพิงเงินตราเพิ่มมากขึ้น

การจัดการและดูแลแหล่งโบราณคดีที่อำนาจตัดสินใจเป็นของรัฐ ยังทำให้แหล่งโบราณคดีกลายเป็นของรัฐ ทำให้ชาวบ้านไม่ได้มีจิตสำนึกและรู้สึกว่าเป็นของพวกเขาดังไรก็ตาม ทั้งนี้มุมมองจากภายนอกมักฉายภาพว่าผู้ที่ทำลายทรัพยากรทางด้านโบราณคดีคือชาวบ้าน และธุรกิจการท่องเที่ยว แต่อีกมุมหนึ่งภายใต้เงื่อนไขเหล่านี้ ชาวบ้านได้พยายามต่อรองกับอำนาจรัฐในแง่มุมต่างๆ เป็นอันมาก อย่างไรก็ตาม การจัดการทรัพยากรก็ยังเป็นของรัฐ

งานชิ้นนี้ได้พยายามเปิดพื้นที่ให้เห็นแนวทางการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีแบบใหม่ที่เปิดโอกาสให้รัฐฟังเสียงของชาวบ้านเพิ่มมากขึ้น ซึ่งแม้ว่าจะมีอุปสรรคเป็นอันมากอย่างไรก็ตาม ถือได้ว่าเป็นความพยายามในการเปลี่ยนแปลงที่น่ายกย่องยิ่ง

เอกสารอ้างอิง

กฤษฎณ์ เจริญทอง

- 2540 การนำเที่ยวถ้ำลอดของผู้นำเที่ยวท้องถิ่น ตำบลถ้ำลอด อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการเกษตร และป่าไม้ มหาวิทยาลัยแม่โจ้
- 2542 กรรมาชนท้องถิ่นกับถ้ำ. **ทรัพยากรถ้ำ**. โครงการการสำรวจและจัดทำฐานข้อมูลเกี่ยวกับถ้ำ จังหวัดแม่ฮ่องสอน และจังหวัดกาญจนบุรี.

กรมศิลปากร

- 2529 รายงานการสำรวจถ้ำลอด บ้านถ้ำลอด ต.สบป่อง อ.เมือง จ.แม่ฮ่องสอน. เชียงใหม่: โครงการโบราณคดีภาคเหนือ. เอกสารโรเนียว.
- 2544 พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2534 พร้อมด้วยกฎหมายที่เกี่ยวข้อง. สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ.

กรรณิการ์ สุธีรัตนภิรมย์

- 2542 แนวทางการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมแหล่งโบราณคดีถ้ำผีแมนในเขตอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน, รายงานการศึกษาเฉพาะบุคคล ศิลปะศาสตร์บัณฑิต (โบราณคดี) ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

กลุ่มผู้นำเที่ยวล่องแพถ้ำน้ำลอด

- 2540 กฎเกณฑ์และข้อบังคับกลุ่มผู้นำเที่ยวล่องแพถ้ำน้ำลอด. เอกสารอัดสำเนา.

เชิดศักดิ์ ตริยาภิวัฒน์

- 2546 โบราณสถานสมัยประวัติศาสตร์บนพื้นที่สูง. เอกสารประกอบการประชุมวิชาการเรื่อง คน สังคม วัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมโบราณบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน. มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ. กรุงเทพฯ.

ดวงใจ หล่อธนวิชัย

- 2549 จากปางมะผ้าสู่ปาย: บนเส้นทางพัฒนาการท่องเที่ยว. พลวัตทางสังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน: งานวิจัยบูรณาการโบราณคดีเชิงพื้นที่แบบครบวงจร. กรุงเทพฯ.

บานเย็น ชาญธนวัฒน์

- 2544 การท่องเที่ยวกับผลกระทบต่อชุมชนชาวไทยใหญ่: กรณีศึกษาหมู่บ้านถ้ำลอด ตำบลถ้ำลอด จังหวัดแม่ฮ่องสอน. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาการวิจัยและพัฒนาท้องถิ่น. สถาบันราชภัฏเชียงใหม่.

ประเสริฐ ชัยพิกุลศิลา และอิฐศักดิ์ ศรีสุขโข

- 2524 การศึกษาผลกระทบการท่องเที่ยวในสังคมชาวเขา การศึกษาชาวเขาท้องถิ่นที่อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน. สถาบันวิจัยชาวเขา. กรมประชาสัมพันธ์ กระทรวงมหาดไทย.

พิกุล สิทธิประเสริฐกุล

- 2542 ถ้ำลอดกับการท่องเที่ยว. ทรัพยากรถ้ำ. โครงการการสำรวจและจัดทำฐานข้อมูลเกี่ยวกับถ้ำ จังหวัดแม่ฮ่องสอน และจังหวัดกาญจนบุรี.

ยศ สันตสมบัติ

- 2544 การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ความหลากหลายทางวัฒนธรรมและการจัดการทรัพยากร. โครงการพัฒนาองค์ความรู้และศึกษานโยบายการจัดการทรัพยากรชีวภาพในประเทศไทย. เชียงใหม่.

รัศมี ชูทรงเดช

- 2542 โบราณคดีที่สูงในปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน. **ทรัพยากรถ้ำ**. โครงการการสำรวจและจัดทำฐานข้อมูลเกี่ยวกับถ้ำ จังหวัดแม่ฮ่องสอน และจังหวัดกาญจนบุรี.
- 2546 ภาพรวมของพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า. **เอกสารประกอบการประชุมวิชาการเรื่อง คน สังคม วัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมโบราณบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน**. มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ. กรุงเทพฯ.

รัศมี ชูทรงเดช และคณะ

- 2546 รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในเขตอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน เล่มที่ 5 การขุดค้นแหล่งโบราณคดีเพิงผาถ้ำลอด.
- 2547ก รายงานความก้าวหน้าครั้งที่ 1 โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 2.
- 2547ข รายงานความก้าวหน้าครั้งที่ 2 โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 2.
- 2548ก รายงานความก้าวหน้าครั้งที่ 3 โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 2.
- 2548ข รายงานความก้าวหน้าครั้งที่ 4 โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 2.
- 2549 รายงานความก้าวหน้าครั้งที่ 5 โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 2.

วีรศักดิ์ แคล้วคำพุด

- 2546 โบราณคดีที่เพิงผาถ้ำลอด: วิถีชีวิตของคนสมัยไพลสโตซีนตอนปลายถึงโฮโลซีนตอนปลาย. **เอกสารประกอบการประชุมวิชาการเรื่อง คน สังคม วัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมโบราณบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน**. มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ. กรุงเทพฯ.

ศิริลักษณ์ กัณทศรี

- 2549 โบราณคดีแนวระนาบ: กระบวนการเรียนรู้ระหว่างนักโบราณคดีกับชุมชนบนพื้นที่สูง. พลวัตทางสังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน: งานวิจัยบูรณาการโบราณคดีเชิงพื้นที่แบบครบวงจร. กรุงเทพฯ.

สถานีนอนามัยตำบลถ้ำลอด

- 2549 สรุปผลการดำเนินงานสาธารณสุข. เอกสารอัดสำเนา.

สมศักดิ์ สุทธิชัยารณ์

- 2547 เอกสารประกอบการสัมมนาเชิงปฏิบัติการ แนวทางการพัฒนาและส่งเสริมการอนุรักษ์สัตว์ป่าเชิงรุก. สถานีพัฒนาและส่งเสริมการอนุรักษ์สัตว์ป่าถ้ำน้ำลอด จังหวัดแม่ฮ่องสอน.

สายันต์ ไพเราะญจิตร

- 2546 โบราณคดีชุมชน การจัดการอดีตของชาวบ้านกับการพัฒนาชุมชน. กรุงเทพฯ: โครงการโบราณคดีชุมชน.

สิทธิพงศ์ ดิลกวนิช และคณะ

- 2542 รายงานความก้าวหน้าครั้งที่ 2 โครงการสำรวจและจัดทำระบบฐานข้อมูลเกี่ยวกับถ้ำ จังหวัดแม่ฮ่องสอน. คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.

สุรศักดิ์ สุตะปัญญา

- 2542 ความเชื่อเรื่องถ้ำของชุมชน. ทรัพยากรถ้ำ. โครงการการสำรวจและจัดทำฐานข้อมูลเกี่ยวกับถ้ำ จังหวัดแม่ฮ่องสอน และจังหวัดกาญจนบุรี.

สุรีย์ บุญญานุพงศ์

- 2539 ผลกระทบจากการส่งเสริมการท่องเที่ยว กรณีศึกษาจังหวัดแม่ฮ่องสอน. สถาบันวิจัยสังคม. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

อดิศักดิ์ ไรจน์เกษตรสิน

- 2549 เสี่ยงสะท้อนจากชุมชน: ความรู้สึกกับโครงการโบราณคดี. **พลวัตทางสังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน: งานวิจัยบูรณาการโบราณคดีเชิงพื้นที่แบบครบวงจร.** กรุงเทพฯ.

อารยะ ภูสาคัส และคณะ

- 2546 **รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์** เรื่อง “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นการจัดการทรัพยากรส่วนรวมของชุมชน บริเวณลุ่มน้ำกลาง-น้ำของ อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน”.

อุดมลักษณ์ ชื่นตระกูล

- 2546 ความหลากหลายของชาติพันธุ์ของคนบนพื้นที่สูงใน อ. ปางมะผ้า จ. แม่ฮ่องสอน. **เอกสารประกอบการประชุมวิชาการเรื่อง คน สังคม วัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมโบราณบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน.** มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ. กรุงเทพฯ.
- 2547 รายงานความก้าวหน้าครั้งที่ 1 โครงการศึกษาชาติพันธุ์วรรณาทางโบราณคดีของกลุ่มคนบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน.

Gorman, C.F.

- 1971 Hoabinhian and After: Subsistence Patterns in Southeast Asia during the Late Pleistocene and Early Recent Periods. **World Archaeology** 2:300-320.

การสัมภาษณ์ส่วนบุคคล

คำป่าง การวิญญู

8 กุมภาพันธ์ 2550

คำส่วย สีนเกิดสุข

24 กุมภาพันธ์ 2550

คำอ้อน สมพรไวพจน์

6 กุมภาพันธ์ 2550

จันทร โรจน์เกษตรสิน

7 กุมภาพันธ์ 2550

เต็ง เมืองเพชร

9 กุมภาพันธ์ 2550

ประธาน กัณหาคาม

7 กุมภาพันธ์ 2550

ประไพ กาวียุ่ง

5 กุมภาพันธ์ 2550

ป้อม สิ้นเกิดสุข

5 กุมภาพันธ์ 2550

เพ็ญศรี สุริยะะ

5 กุมภาพันธ์ 2550

ยุพิน ฐานันดรวิไล

8 กุมภาพันธ์ 2550

รวีวรรณ วิจัยพัฒนา

6 กุมภาพันธ์ 2550

ลำย เจริญรัฐวิกุล

3 กุมภาพันธ์ 2550

ส่วย ปิยะชาติโชติกุล

6 กุมภาพันธ์ 2550

สุรพัฒน์ วงศเพชร

8 กุมภาพันธ์ 2550

แสงนาง มวลมารัตน์

6 กุมภาพันธ์ 2550

ไส เผ่าภูทอง

5 กุมภาพันธ์ 2550

หลาว สุณันดรวิไล

8 กุมภาพันธ์ 2550

อ่องคำ อาสาสินพัฒน์

7 กุมภาพันธ์ 2550

อรุณ เบญจมาศสีเงิน

7 กุมภาพันธ์ 2550

บทคัดย่อ

ชื่อบทความ การต่อรองบนเส้นพรมแดน: ปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของกลุ่มชาติพันธุ์ใน
ชุมชนชายแดนไทย

ชื่อผู้เขียน อัจฉรา รักยุติธรรม (และคณะ)

สาระสังเขปของบทความ

บทความฉบับนี้เขียนจากผลการศึกษาวิจัยที่ดำเนินการในระยะเวลาหนึ่งปี ใช้กระบวนการศึกษาทางประวัติศาสตร์ ร่วมกับการศึกษาทางชาติพันธุ์วรรณา โดยเน้นการสำรวจรวบรวมประวัติศาสตร์บอกเล่าของชุมชนท้องถิ่น ในชุมชนชายแดนไทยที่มีกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ อาศัยอยู่ร่วมกันอย่างหลากหลาย เช่น ไต กะเหรี่ยงแดง กะเหรี่ยง จีนฮ่อ คนเมือง คนไทยภาคกลาง ไทลื้อ ว่า ฯลฯ การศึกษามุ่งทำความเข้าใจว่าความสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์ภายในในชุมชนแห่งนี้ มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ด้วยเงื่อนไขปัจจัยอย่างไร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริบทที่พื้นที่ศึกษาวิจัยเป็นชุมชนชายแดนที่มีการเคลื่อนย้ายเคลื่อนไหวของสิ่งของ ผู้คน และวัฒนธรรม ข้ามเส้นพรมแดนอยู่เสมอ นับจากอดีตจนถึงปัจจุบัน

นับตั้งแต่การสร้างรัฐชาติสมัยใหม่เป็นต้นมา พรมแดนทางภูมิศาสตร์ถูกกำหนดขึ้นอย่างตายตัว พร้อม ๆ กับการสร้างจินตนาการของความเป็นรัฐชาติสมัยใหม่ขึ้นมา ในฐานะที่เป็นหมู่บ้านชายแดน การบังคับอำนาจของรัฐเหนือเส้นพรมแดนนั้นมีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อความสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์ของผู้คนในชุมชนแห่งนี้ อย่างไรก็ตาม การศึกษาพบว่า เส้นพรมแดนของรัฐชาตินั้นถูกต่อรอง ตีความ และสร้างใหม่ในหลายลักษณะโดยประชาชนชายขอบทั้งที่เป็นพลเมืองและไม่ใช่พลเมืองของรัฐไทย เช่นเดียวกับการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของอัตลักษณ์ที่ไม่ได้มีสารัตถะหรือความเป็นแก่นแท้ ปรากฏการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นมาโดยตลอดนับจากอดีตจนถึงปัจจุบัน เป็นทั้งการปรับความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างชนชายขอบกับรัฐ และระหว่างชนชายขอบด้วยกันเอง เพื่อช่วงชิงการเข้าถึงทรัพยากร หรือเพื่อกีดกัน “คนอื่น” จากการเข้าถึงทรัพยากร

พื้นที่ภาคสนามที่ศึกษา

หมู่บ้านในสอย ตำบลปางหมู อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน เป็นหมู่บ้านชายแดนไทย-พม่า ที่มีกลุ่มชาติพันธุ์อาศัยอยู่ร่วมกันอย่างหลากหลาย นับจากอดีตจนถึงปัจจุบัน

แนวความคิด กรอบคิด หรือประเด็นทางทฤษฎี หรือข้อค้นพบ ข้อเสนอหรือข้อถกเถียงหลัก

1. การศึกษานี้มองพรมแดนรัฐชาติว่าเป็น social constructed metaphor มากกว่าการเป็น given reality หรือ physical boundary ดังนั้น จึงมีพื้นที่ของการตีความและต่อรองในความหมายของพรมแดน การศึกษาพบว่าเส้นพรมแดนของรัฐชาติที่ถูกมองว่าทรงอำนาจภาพในการควบคุม หรือจำกัดการเคลื่อนย้ายของผู้คน สิ่งของต่าง ๆ นั้น แท้ที่จริงแล้วถูกต่อรองอยู่ตลอดเวลาโดยประชาชนชายขอบที่ดูราวกับจะด้อยอำนาจ โดยมีทั้งการเดินทางข้ามพรมแดนผ่านความสัมพันธ์ทางเครือญาติ และการค้า ซึ่งนับได้ว่าเป็นการ de-territorialize อาณาเขตรัฐชาติ โดยเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมในลักษณะต่าง ๆ ขณะเดียวกันความเป็นพรมแดนได้ถูกสร้างใหม่ (re-territorialization) โดยผู้คนในพื้นที่ชายแดนในหลากหลายลักษณะ โดยมีได้สัมพันธ์กับขอบเขตทางภูมิศาสตร์ของรัฐชาติ แต่ก็มี การหยิบยืมเอาจินตนาการของความเป็นชาติที่รัฐสมัยใหม่สร้างขึ้นมาใช้ในการสร้างพรมแดนดังกล่าวด้วย ทั้งนี้ โดยมีเป้าหมายเพื่อกีดกันหรือจำกัดสิทธิของคนบางกลุ่มที่ถูกทำให้เป็น “คนอื่น” จากการเข้าถึงทรัพยากร กระนั้นก็ตาม ก็พบว่าพรมแดนที่สร้างขึ้นใหม่เหล่านี้ก็ถูกต่อรองจากกลุ่มคนด้อยอำนาจที่ถูกกีดกันเหล่านั้นด้วยเช่นกัน
2. ในบริบทของการ re-territorialization ดังกล่าวพบว่าอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ (โต เมือง ไทย ฉาน กะเหรณี กระเหรี่ยง ว้า ฮ่อ ฯลฯ) ที่ดำรงอยู่ในชุมชนแห่งนี้ก็ได้มีสภาวะหรือความเป็นแก่นแท้ แต่ถูกตีความและถูกสร้างขึ้นใหม่อยู่ตลอดเวลาเพื่อการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างประชาชนกับรัฐ และระหว่างประชาชนด้วยกันเอง ประเด็นการเคลื่อนไหวของอัตลักษณ์ดังกล่าว สอดคล้องกับงานศึกษาของ Leach ที่มีมาตั้งแต่ปี 1970 จึงไม่ใช่ข้อค้นพบใหม่ทางทฤษฎี แต่ความน่าสนใจอยู่ที่การตีความและการสร้างใหม่ของอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ดังกล่าวว่ามันเกิดขึ้นในเงื่อนไขอย่างไร เปลี่ยนแปลงไปอย่างไร และถูกโยงเข้ากับการ reorganizations of space ของรัฐชาติสมัยใหม่อย่างไร
3. เช่นเดียวกับพรมแดน และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ “ชุมชน” เองก็ยังคงเป็นคำและแนวคิดอยู่ในการถกเถียง (contested term) และมีแนวโน้มที่จะเป็น constructed metaphor มากกว่าจะมีลักษณะและความหมายที่แน่นอนตายตัว ขณะเดียวกัน คนแต่ละกลุ่มก็มีการนำเสนอความเป็นชุมชนที่หลากหลายผ่านการอ้างอิงสิทธิในด้านต่าง ๆ บทความนี้จะสะท้อนให้เห็นภาพตัวแทน (representation) ของชุมชนในลักษณะต่าง ๆ ที่นำเสนอทั้งโดยรัฐและกลุ่มคนที่หลากหลายภายในชุมชนชายแดนแห่งนี้ รวมทั้งการลักลั่นและเหลื่อมซ้อนกันของภาพตัวแทนเหล่านั้น ท่ามกลางการต่อรองทางอำนาจของคนกลุ่มต่าง ๆ ภายในชุมชนชายแดน และการต่อรองของต่ออำนาจรัฐที่เกิดขึ้นและเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

คำหลักในบทความ (Keywords)

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น, ความสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์, ชายแดน, พรมแดน, การต่อรอง

Title Negotiating Borderlines: Everyday Practices of Ethnic People in a Thai Border Community

Author Atchara Rakyutidharm (et al.)

Abstract

This article will be written from the research conducted in one year. It utilized the historical and ethnographical approaches, emphasizing on oral history of local people in a frontier village where has had various ethnic people such as Tai, Karenni, Karen, Khon-Muang (northern Thai), Tai-lue, Wa, etc. This research aimed to explore the dynamic relationships of various ethnic people and their conditions, especially in the context of border-crossing.

As the frontier community, this village has been gazed by the state, especially, since the construction of modern nation-state. The state's power imposition to the borderline has been influenced to the relationships among people in the frontier community. However, the power of the state has been negotiated, whereas the border has been reinterpreted and reconstructed by the local people in order to change the power relations and make their dignified living.

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล นางสาวอัจฉรา รักยุติธรรม
 นักศึกษาปริญญาเอก คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
ที่อยู่ 16 ถ.เทพสถิตย์ ต.สุเทพ อ.เมือง จ.เชียงใหม่ 50200
 โทร.01-5316977
Email atchara_r@hotmail.com
 ugllynong@yahoo.com

ประวัติการศึกษา

ปริญญาโทสาขาการจัดการมนุษย์และสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
 งานวิจัยหรือค้นคว้าที่กำลังทำอยู่ และประเด็นวิชาการที่สนใจ

- Upland as Contested Space in the Context of Intensive Connectivity of Globalization
- โครงการรวบรวม และสังเคราะห์ข้อมูลปัญหาและผลกระทบจากโครงการหมู่บ้านป่าไม้แผนใหม่ (เสนอคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ)

ผลงานวิชาการในรอบ 3 ปี

- 2548 ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของความสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์ในชุมชนชายแดนไทย
 กรณีศึกษากรณีศึกษาหมู่บ้านในสอย ตำบลปางหมู อำเภอเมือง จังหวัด
 แม่ฮ่องสอน เสนอสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ
- 2547 โครงการศึกษาการจัดการที่ดินระดับท้องถิ่นในพื้นที่ภาคเหนือ เสนอสำนักงาน
 กองทุนสนับสนุนการวิจัย
- 2547 โครงการศึกษาวิจัยระบบการเกษตรแบบไร่หมุนเวียน โดยคณะสังคมศาสตร์
 มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เสนอกระทรวงเกษตรและสหกรณ์

การต่อรองบนเส้นพรมแดน:

ปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของกลุ่มชาติพันธุ์ในชุมชนชายแดนไทย

อัจฉรา รักยุติธรรม

พุดพิงศ์ นวกิจบำรุง

เตือนใจ ริวอง

หลุยส์

ตาเกชาย

หลู่

ฉ่อ

บทนำ

ในฐานะเครื่องมือในการสร้างรัฐชาติสมัยใหม่ (modern statecraft) พรมแดนรัฐชาติทำหน้าที่ในการควบคุมและจัดระเบียบพลเมืองให้อยู่ในขอบเขตพื้นที่ที่แน่นอน การเคลื่อนย้ายข้ามพรมแดนของผู้คนและสิ่งต่าง ๆ โดยมิได้รับอนุญาตจากรัฐถือเป็นการละเมิดอธิปไตย และเป็นภัยต่อความมั่นคงของชาติ ขณะเดียวกัน พรมแดนรัฐชาติทำหน้าที่ในการจำแนกแยกแยะผู้คนออกเป็นสองกลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่เป็นพลเมืองของรัฐ กับกลุ่มที่ไม่ใช่พลเมืองของรัฐ สำหรับกลุ่มแรก รัฐพยายามที่จะผสมกลมกลืน (homogenize) ผู้คนโดยการประดิษฐ์วัฒนธรรมอันเป็น “เอกลักษณ์” ประจำชาติ (national identity) ภายใต้สมมติฐานว่าวัฒนธรรมนั้นมีความแน่นอนตายตัว ไม่เปลี่ยนแปลง ขณะที่อีกกลุ่มหนึ่ง ไม่ว่าจะอยู่ในฐานะชาวต่างชาติหรือคนต่างด้าวต่างก็มีนัยยะของการเป็น “พวกอื่น” (the others) ที่ไม่ใช่พลเมืองไทย

อย่างไรก็ตาม การจำแนกแยกแยะดังกล่าว ไม่ได้ขึ้นอยู่กับพรมแดนทางภูมิศาสตร์เพียงอย่างเดียว เพราะปรากฏว่านอกจากคนทั้งสองกลุ่ม ยังมีคนอีกกลุ่มที่เป็น “คนอื่น” อยู่ภายในพรมแดนรัฐชาติ (the others within) (Thongchai 2002) เพราะถูกมองว่าไม่ใช่ “คนไทย” แม้ว่าจะตั้งถิ่นฐานและดำรงชีวิตอยู่ในพรมแดนรัฐชาติไทยมานานหลายชั่วอายุคนก็ตาม ในแง่นี้ พรมแดนรัฐชาติมิได้ถูกสร้างขึ้นเฉพาะบนพื้นที่กายภาพ คือการขีดเส้นลงบนแผนที่และการกำหนดขอบเขตพื้นที่ที่ตามพิภพทางภูมิศาสตร์เท่านั้น หากการสร้างพรมแดนยังเกิดบนพื้นที่ทางจินตนาการโดยการสร้างความเป็นชุมชนชาติและการสร้างสำนึกชาตินิยม

แนวคิดเรื่องพรมแดนรัฐชาติและการบังคับใช้อำนาจเหนือพรมแดน ได้ถูกท้าทายด้วยแนวคิดที่ว่าด้วยการข้ามพรมแดน (border crossing) และการลดการบังคับควบคุมอำนาจรัฐเหนือดินแดน (de-territorialization) เช่น การพูดถึงกระแสโลกาภิวัตน์ที่มีการหมุนเวียน (flows) ของผู้คน สิ่งของ ทุน ข้อมูลข่าวสาร ความคิด ฯลฯ ข้ามพรมแดนรัฐชาติ (transnationalization) อย่าง

รวดเร็วและคล่องตัวจนกระทั่งดูราวกับว่ารัฐและพรมแดนรัฐชาตินั้นไร้ความหมายเพราะไม่สามารถจำกัดการเคลื่อนย้ายข้ามพรมแดนอีกต่อไป แม้ว่าข้อถกเถียงถึงการมีอยู่ของอำนาจและการไร้อำนาจของพรมแดนรัฐชาติจะมีความน่าสนใจ แต่ข้อถกเถียงดังกล่าวยังจำกัดอยู่ที่การมองพรมแดนรัฐชาติว่าเป็นสารัตถะ (essentialism) ซึ่งเท่ากับว่าได้ยอมรับการจำแนกแยกแยะผู้คนออกเป็นสองกลุ่ม โดยมองข้ามความแตกต่างหลากหลายทางอัตลักษณ์ของผู้คนที่มิได้จำกัดอยู่เพียงสถานภาพตามระบอบของรัฐ และทั้งมิได้มีความเป็นสารัตถะที่แน่นอนไม่เปลี่ยนแปลง การมองพรมแดนเป็นสารัตถะ ยังทำให้มองไม่เห็นการตีความหมายของพรมแดนรัฐชาติอย่างแตกต่างหลากหลาย รวมทั้งการสร้างใหม่ของพรมแดนในลักษณะอื่น ๆ เหลื่อมซ้อนอยู่บนพรมแดนรัฐชาติดังกล่าว

บทความฉบับนี้ มองพรมแดนรัฐชาติเป็น social constructed metaphor ที่มีพื้นที่ของการตีความและต่อรอง ซึ่งแม้ว่าพรมแดนรัฐชาติจะถูกสร้างขึ้นและมีอยู่จริง แต่การบังคับใช้อำนาจรัฐเหนือเส้นพรมแดนดังกล่าวก็ถูกต่อรองอยู่ตลอดเวลาโดยปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของคนท้องถิ่น การต่อรองดังกล่าวมิใช่เพียงการปฏิเสธการมีอยู่ของพรมแดน หรือข้ามพรมแดน แต่ยังมี การตีความหมายใหม่ และการหยิบยืมจินตนาการของความเป็นชาติที่รัฐสมัยใหม่สร้างขึ้นมาใช้สร้างพรมแดนแบบใหม่ ๆ ด้วยปฏิบัติการดังกล่าวมีพรมแดนหลายลักษณะปรากฏขึ้นเหลื่อมซ้อนเหนือพรมแดนรัฐชาติ และในขณะที่พรมแดนแบบใหม่ ๆ ถูกสร้างขึ้น ก็มีปฏิบัติการหลากหลายรูปแบบเพื่อต่อรองอำนาจของพรมแดนลักษณะใหม่ ๆ เหล่านั้นด้วยเช่นกัน

การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของหมู่บ้านน้ำสาย (นามสมมติ) ซึ่งอยู่ในพื้นที่ชายแดนฝั่งตะวันตกของประเทศไทยมีข้อพบซึ่งจะนำเสนอในบทความฉบับนี้ในสามประเด็นด้วยกัน ได้แก่

ประเด็นแรก พรมแดนและสัญญาภาคของอำนาจ ซึ่งให้เห็นความล้มเหลวในการบังคับใช้อำนาจรัฐเหนือพรมแดนด้วยเงื่อนไขทางการเมืองและเศรษฐกิจ

ประเด็นที่สอง พรมแดนรัฐชาติในเรื่องเล่าของคนท้องถิ่น นำเสนอการตีความหมายพรมแดนรัฐชาติในทัศนะของคนชายขอบในพื้นที่ชายแดน

ประเด็นที่สาม การข้ามพรมแดน เสนอปรากฏการณ์ที่รัฐไทยพยายามบังคับใช้อำนาจเหนือเส้นพรมแดนอย่างเข้มงวดมากขึ้น และการที่คนท้องถิ่นได้ใช้ความสัมพันธ์ทางสังคมต่อรองต่ออำนาจของเส้นพรมแดนดังกล่าว

และประเด็นที่สี่ การสร้างใหม่ของพรมแดน เสนอการปรากฏขึ้นใหม่ของพรมแดนในหลายลักษณะและการต่อรองข้ามพรมแดนเหล่านั้นด้วย

พรมแดนฝั่งตะวันตก และสุญญากาศของอำนาจ

ในพื้นที่ชายแดนหลายแห่งมักมีความคลุมเครือเกี่ยวกับแนวเขตพรมแดนของรัฐ แม้ว่าจะมีการกำหนดพิพาททางภูมิศาสตร์ของเส้นแบ่งพรมแดนที่แน่นอนลงบนแผนที่ แต่ในทางปฏิบัติก็พบว่าแนวพรมแดนนั้นถูกเปลี่ยนแปลงอยู่บ่อยครั้ง สำหรับพื้นที่ชายแดนไทยทางฝั่งตะวันตกเฉียงเหนือ นั้นในอดีตเป็นพื้นที่ชายขอบระหว่างอิทธิพลของอาณาจักรล้านนา และกะเหรี่ยง ซึ่งต่างมีระบบการปกครองในลักษณะนครรัฐมาอย่างน้อยตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 18 เนื่องจากอยู่ห่างไกลจากศูนย์กลางอำนาจรัฐ พื้นที่แห่งนี้จึงอยู่ท่ามกลางความขัดแย้งระหว่างนครรัฐที่ต่างอ้างอำนาจในควบคุมควบคุมไพร่พล และกำหนดเขตแดนที่ชัดเจนมาโดยตลอด

เส้นพรมแดนมิได้มีอำนาจในตัวเอง แต่จะมีความหมายก็ต่อเมื่อมีการใช้อำนาจทหารเข้าไปกำกับควบคุม เช่น การส่งขุนนางหรือข้าราชการไปตรวจตราดูแล และการรบพุ่งเพื่อตีเมือง แต่การบังคับอำนาจรัฐเหนือเส้นพรมแดนนั้นเป็นไปอย่างยากลำบาก ทั้งยังพบว่าเส้นพรมแดนอาจถูกขยับเขยื้อนเคลื่อนย้ายไปตามสถานการณ์ต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลา ดังปรากฏว่า ได้มีการทำข้อตกลงกำหนดแนวเขตแดนระหว่างรัฐต่าง ๆ ครึ่งแล้วครึ่งเล่า ดังเช่น รัฐล้านนากับรัฐกะเหรี่ยงได้เกิดความขัดแย้งเรื่องเขตแดนจนมีการทำข้อตกลงระหว่างกันอย่างน้อยถึง 5 ครั้ง ในระหว่างปี พ.ศ.2352-2425 (นคร 2540: 42) กระนั้นก็ตาม ก็ยังดูราวกับว่าการควบคุมการเคลื่อนย้ายข้ามพรมแดนนั้นเป็นไปอย่างยากลำบาก ในสมัยพระเจ้ากาวิละปกครองเมืองเชียงใหม่ ถึงกับกำหนดให้ราษฎรทางหัวเมืองตะวันตกสักหมายรูปช้างเพื่อแสดงสัญลักษณ์ว่าเป็นผู้อยู่ในพระราชอาณาเขตของฝ่ายสยาม (นคร 2540: 67) เพราะผู้คนมักเคลื่อนย้ายข้ามเขตแดนรัฐชาติจนไม่อาจจะระบุได้ว่าเป็นพลเมืองของฝ่ายใด จนกระทั่งในยุคที่จักรวรรดินิยมอังกฤษแผ่ขยายอำนาจเข้ามายังบริเวณที่เป็นเขตประเทศพม่าในปัจจุบัน ได้มีการทำข้อตกลงเพื่อกำหนดเขตแดนที่ชัดเจนระหว่างรัฐสยามกับพื้นที่ในเขตการปกครองของอังกฤษอีกครั้งใน พ.ศ.2428-2430

ในยุคสงครามโลกครั้งที่สอง เส้นพรมแดนมีความหมายต่อการวางยุทธศาสตร์การสู้รบและปกป้องอธิปไตยของรัฐ อย่างไรก็ตาม อำนาจอธิปไตยของไทยในแนวพรมแดนทางฝั่งตะวันตกกลับอยู่ในสภาวะสุญญากาศ เพราะรัฐไม่สามารถเข้าไปควบคุมดูแลพื้นที่ชายแดนได้อย่างเต็มที่ กองทัพญี่ปุ่นได้อาศัยแนวชายแดนเป็นเส้นทางข้ามผ่านเข้าสู่ประเทศพม่า หลังจากที่ถูกกองทัพญี่ปุ่นยกพลขึ้นบกที่ประเทศไทยตามการยินยอมของรัฐบาลไทยภายใต้การนำของ จอมพล ป.พิบูลสงคราม ในวันที่ 8 ธันวาคม พ.ศ. 2584 กองทัพญี่ปุ่นได้สร้างทางสายแม่มาลัย-ปาย เชื่อมระหว่างจังหวัดเชียงใหม่กับแม่ฮ่องสอนเพื่อออกสู่เขตพม่า ผ่านอำเภอเมือง แม่ฮ่องสอน อำเภอขุนยวม จนถึงเขตติดต่อบ้านห้วยต้นนุ่น¹

¹ ข้อมูลจากพิพิธภัณฑ์สงครามโลกครั้งที่ 2 อ.ขุนยวม จ.แม่ฮ่องสอน

ในยุคปัจจุบัน การบังคับอำนาจรัฐเหนือพรมแดนยังถูกท้าทายอยู่ตลอดเวลา ปรากฏการณ์และงานศึกษาจำนวนมากพบว่ามีคนหลากหลายสัญชาติเข้าเมืองอย่างผิดกฎหมายอย่างต่อเนื่อง ขณะที่รัฐชาติไทยยังจำเป็นต้องละเว้นการใช้กฎหมายยอมให้ผู้หลบหนีภัยจากการสู้รบจากประเทศเพื่อนบ้านและ “แรงงานต่างด้าว” ให้เข้ามาอาศัยและทำงานอยู่ในประเทศไทย ในกรณีชายแดนฝั่งตะวันตก จำนวนผู้พลัดถิ่นจากประเทศพม่าที่เข้ามายังชายแดนฝั่งตะวันตกที่มากขึ้นเรื่อย ๆ จนกระทั่งรวมกันนับแสนคน ทำให้รัฐวางมาตรการในการจัดระเบียบผู้คนเหล่านั้น เพื่อจำกัดการอพยพเข้ามาเพิ่มและควบคุมมิให้มีการเคลื่อนย้ายอย่างอิสระ โดยเรียกกลุ่มคนเหล่านี้ว่า “ผู้หลบหนีภัยจากการสู้รบ” จังหวัดแม่ฮ่องสอนนั้น มีคำสั่งแต่งตั้งศูนย์ควบคุมผู้หลบหนีภัยจากการสู้รบขึ้นอย่างเป็นทางการตั้งแต่ปี พ.ศ.2537 เป็นต้นมา โดยการดูแลของเจ้าหน้าที่รัฐจากหน่วยงานต่าง ๆ โดยมีการจัดทำรั้วรอบบริเวณที่พักพิงชั่วคราวฯทุกแห่ง และให้มีหัวหน้าผู้หลบหนีภัยจากการสู้รบจัดเวรยามเฝ้าตรวจตลอด 24 ชั่วโมง (สุภักดิ์ 2539:37)

ส่วนการผ่อนปรนให้กับแรงงานต่างด้าวนั้น รัฐบาลไทยได้ยอมรับการมีอยู่ของ “แรงงานอพยพผิดกฎหมาย” โดยอาศัยอำนาจตามมาตรา 17 แห่งพระราชบัญญัติคนเข้าเมือง พ.ศ.2522 เปิดนโยบายผ่อนผันให้บุคคลที่มีสถานะเป็นผู้หลบหนีเข้ามาเมืองผิดกฎหมายสามารถทำงานได้ในลักษณะชั่วคราวตามที่กฎหมายกำหนด ทั้งนี้ใช้วิธีออกเป็นมติคณะรัฐมนตรีประกาศผ่อนผันและวางแนวทางการอนุญาตจดทะเบียนแรงงานข้ามชาติผิดกฎหมายเป็นรายปีตั้งแต่ปี พ.ศ.2539 เป็นต้นมา อย่างไรก็ตาม เหตุผลหลักของการดำเนินนโยบายดังกล่าว คือการเล็งผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจ ตั้งแต่ยุคเริ่มต้นของเศรษฐกิจฟองสบู่ ที่ทำให้มีความต้องการแรงงานระดับล่างเป็นจำนวนมาก จนภาคธุรกิจเอกชนทั้งเจรจาและเรียกร้องและกดดันรัฐบาลให้มีการจ้างแรงงานต่างชาติได้อย่างถูกต้องตามกฎหมาย (กฤตยา และพันธุ์ทิพย์ 2548) แต่ไม่ว่าจะด้วยเงื่อนไขอย่างไรก็ตาม การผ่อนปรนดังกล่าว ได้สะท้อนว่าเส้นพรมแดนรัฐชาติที่ถูกกำหนดให้ทำหน้าที่จำกัดการเคลื่อนย้ายของผู้คนนั้นไม่สามารถที่จะทำหน้าที่ได้อย่างสมบูรณ์

พรมแดนรัฐชาติในเรื่องเล่าของคนท้องถิ่น

“ถ้าเดินไปถึงสันเขาจะมีต้นไม้อยู่สองต้นปลูกคู่กันอยู่ เป็นต้นไม้แค้ ชาวบ้านเรียกว่า “เขตหลักแดง” ฝั่งตะวันตกเป็นเมืองกะเหรี่ยง (แดง) ฝั่งตะวันออกเป็นเขตไทย คนรุ่นปู่ย่า ตายายกันไว้ เมื่อก่อนไปมาหาสู่กันสนุกสนาน จนกระทั่งพม่าเข้ามา ก็ไปหากันไม่ได้ พี่น้องก็ไม่ได้รู้จักกันแล้ว” (เจ้าอาวาสวัดบ้านน้ำสาย)

แม้ว่าเส้นพรมแดนรัฐชาติจะถูกกำหนดขึ้นมานานแล้ว แต่ก็มีอาจสกัดกั้นการเคลื่อนย้ายข้ามพรมแดนของผู้คนในพื้นที่ชายแดน ทั้งโดยการรับรู้และไม่รับรู้ถึงการมีอยู่ของพรมแดนดังกล่าว นับจากอดีตกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ เช่น ชาวไตที่อาศัยอยู่หนาแน่นในเขตรัฐฉาน กลุ่มกะเหรี่ยงแดง

ที่มาจากรัฐกะเหรี่ยง และกะเหรี่ยงขาว (ปกากญอ) ที่กระจายตัวอยู่ในฝั่งตะวันตกของแม่น้ำสาละวินและตามเทือกเขาทางตอนเหนือของประเทศไทย อพยพโยกย้ายถิ่นที่อยู่บ่อยครั้งเนื่องจากภาวะสงครามและการอพยพแสวงหาพื้นที่ทำกิน ก่อนที่จะมาลงหลักปักฐานในพื้นที่ เป็นชุมชนน้ำสวย และขยายชุมชนเรื่อย ๆ ในเวลาต่อมา

กอดเตอะผู้เฒ่าชาวปกากญอผู้มีอายุมากที่สุดในหมู่บ้านเล่าว่าตัวเขาเกิดที่อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน แต่ย้ายมาอยู่หมู่บ้านน้ำสวยตั้งแต่อายุได้ 3 ขวบ เพราะพ่อแม่ต้องการแสวงหาพื้นที่ทำกินที่อุดมสมบูรณ์ แต่ปู่ย่าของเขาตั้งรกรากอยู่ในพื้นที่บริเวณนี้มาก่อนแล้ว หมู่บ้านน้ำสวยจึงมีอายุไม่น้อยไปกว่าอายุของกอดเตอะซึ่งปัจจุบันมีอายุประมาณ 80 ปี กอดเตอะบอกว่าเมื่อเริ่มจำความได้ ในหมู่บ้านมีชาวกะเหรี่ยงและชาวไตอาศัยอยู่ประมาณ 20 หลังคาเรือน รอบ ๆ หมู่บ้านเป็นป่า การเดินทางไปยังเมืองต่าง ๆ เป็นไปอย่างยากลำบาก เพราะหมู่บ้านอยู่ในหุบเขา ชาวบ้านต้องใช้ม้าต่างสัมภาระและเดินเท้าข้ามภูเขาสูงชัน

จากความทรงจำของชาวบ้านหลายคนที่แตกต่างกันไป ทำให้ไม่สามารถสรุปได้ว่ากลุ่มชาติพันธุ์ใดเข้ามาอยู่ในชุมชนแห่งนี้ก่อน อย่างไรก็ตาม ประวัติศาสตร์บอกเล่าได้สะท้อนภาพการปะทะประสานทางวัฒนธรรมระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์อันหลากหลายจากการไปมาหาสู่เพื่อการทำมาหากิน และการสืบสานเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคม แม้ว่าในเรื่องเล่าจะมีเรื่องราวเกี่ยวกับผู้นำหมู่บ้านที่เกี่ยวข้องกับรัฐหรือผู้ปกครองอยู่บ้างแต่ก็เป็นความทรงจำที่พร่าเลือนเต็มที่ เช่น การเล่าว่าชาวบ้านในยุคแรก “ขึ้นอยู่กับเจ้าฟ้าขุนหลู่” ซึ่งเชื่อว่าเป็นเจ้าฟ้าจากรัฐฉาน ก่อนที่หมู่บ้านจะขยายตัวและมีผู้ใหญ่บ้านคนแรกที่ได้รับการแต่งตั้งเป็นทางการจากรัฐไทยชื่อนายหมื่นหมาย (สัมภาษณ์ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน)

“ชาวกะเหรี่ยงแดงที่แต่งงานกับนายหมื่นหมาย (ชาวไต) ชื่อ นาง เป็นแม่หม้ายผัวตาย มีลูกอยู่แล้วสองคน มี ช้าง วัว ควาย นางมาจากบ้านห้วยอื่น เป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ นายหมื่นหมายเห็นว่าอยู่ที่หมู่บ้านนั้นทำไร่ข้าวไม่พอกินจึงชวนมาอยู่ด้วยพร้อมกับญาติพี่น้องของนางอีกสองสามครอบครัว แบ่งที่ดินให้ทำกินและสอนทำนาด้วยเพราะที่บ้านห้วยอื่นไม่มีนา” (สัมภาษณ์เจ้าอาวาสวัดน้ำสวยซึ่งเป็นลูกชายของนายหมื่นหมาย)

เรื่องเล่าเกี่ยวกับภูมิประเทศเกี่ยวข้องกับการแสวงหาที่ดินทำไร่ การหาแหล่งน้ำเพื่อทำการเดินทางเยี่ยมเยียนญาติพี่น้อง การรับจ้างทำไม้ให้กับบริษัทถลุงถ่านในลุ่มน้ำสาละวิน ฯลฯ ความเป็นชุมชนในความทรงจำของชาวบ้านนั้นวางอยู่บนพื้นฐานความสัมพันธ์ทางเครือญาติและการผลิต ไม่ใช่ขอบเขตภูมิศาสตร์ที่ชัดเจนตายตัวตามระบอบการปกครองของรัฐ ทั้งนี้ มิได้หมายความว่าแนวพรมแดนรัฐชาตินั้นมิได้มีอยู่ หากแต่มันมิได้มีความหมายต่อชีวิตประจำวันของชาวบ้านในอดีต ทั้งยังไม่ได้มีความหมายต่อความทรงจำของชาวบ้านในยุคปัจจุบันด้วยเช่นกัน

ในยุคสงครามโลกครั้งที่สอง ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “สงครามญี่ปุ่น” กองทัพญี่ปุ่นอาศัยเส้นทางผ่านหมู่บ้านน้ำสายซึ่งเป็นชายแดนไทยพม่า ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน เพื่อลำเลียงยุทธโปกรณ์เข้าไปทางรถไฟในประเทศพม่า² ซึ่งในปี พ.ศ.2485 ทหารญี่ปุ่นเข้า ครอบครองดินแดนของรัฐกะเหรี่ยงและรวมเอารัฐกะเหรี่ยงเข้าไปในการปกครองของรัฐพม่าในอีก 2 ปีถัดมา (พรพิมล 2542:147) ช่วงนั้นกองทัพญี่ปุ่นประมาณ 17 ปี เขาและชาวบ้านอีกหลายคนมักจะไปรับจ้างแบกขนส่งของให้แก่เหล่าทหาร ซึ่งมีทั้งเครื่องอุปโภค บริโภค วัสดุอุปกรณ์ทำถนน รวมถึงปืน และอาวุธต่าง ๆ ผู้ที่มีช้างก็นำช้างไปรับจ้างต่างสิ่งของ ผู้ที่มีผลผลิตการเกษตรก็จะนำไปขาย ชาวบ้านบางส่วนรับจ้างชุดถนนทำทาง ทำสะพาน ฯลฯ ทหารญี่ปุ่นมาค้าสินค้าที่หมู่บ้านบ่อย ๆ คราวละ 1-2 คืน โดยพักตามวัด โรงเรียน และบ้านของชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านมีความคุ้นเคยกับบรรดาทหารญี่ปุ่นเป็นอย่างดี

“สมัยนั้นทหารญี่ปุ่นเข้ามากันเยอะมาก เหมือนฝูงมด สมัยที่ทหารญี่ปุ่นยังไม่เข้ามา แม่ฮ่องสอนยังไม่เจริญ อย่าวว่าแต่แม่ฮ่องสอนเลย เชียงใหม่ก็ยังไม่เจริญ ถือได้ว่าญี่ปุ่นนำความเจริญเข้ามาในเชียงใหม่และแม่ฮ่องสอน” (สัมภาษณ์คอเตอะ)

ภาพความทรงจำของชาวบ้านขัดแย้งกับบทบรรยายในประวัติศาสตร์รัฐชาติไทย รวมถึงเรื่องเล่า นวนิยาย และภาพยนตร์จำนวนมาก ซึ่งมีเนื้อหาทำนองว่าประชาชนชาวไทยรู้สึกเจ็บช้ำที่รัฐไทยสูญเสียอำนาจอธิปไตยจากการยกพลขึ้นบกของกองทัพญี่ปุ่น โดยเน้นการพยายามสร้างความผสมกลมกลืน (Homogenization) ของประวัติศาสตร์รัฐชาติไทยเพื่อสร้างสำนึกชาตินิยม อาจครอบงำประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ผลิตซ้ำผ่านความทรงจำของชาวบ้าน อย่างไรก็ตาม การเล่าถึงความทรงจำดังกล่าวมิได้สะท้อนว่าชาวบ้านได้ตั้งใจที่จะสร้างประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐ ในลักษณะของการสร้างวาทกรรมคู่ตรงข้ามระหว่างวาทกรรมจากภายนอกและวาทกรรมท้องถิ่น (Leach and Fairhead 2004: 48) เพียงแต่ชาวบ้านได้เลือกจำและเลือกเล่าผ่านการตีความจากประสบการณ์การหาเลี้ยงปากท้องในชีวิตประจำวันมากกว่าการให้ความสำคัญต่อจินตนาการของความเป็นชาติซึ่งไม่ค่อยจะเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตประจำวันดังกล่าว

การทำมาค้าขายในหมู่บ้านมีการพัฒนาสืบเนื่องมาเรื่อย ๆ เส้นทางส่งเสบียงของกองทัพญี่ปุ่นระหว่างเมืองแม่ฮ่องสอนถึงหมู่บ้านน้ำสาย และระหว่างหมู่บ้านถึงชุมชนในฝั่งพม่าได้ถูกใช้เป็นเส้นทางการค้าขายของบรรดาพ่อค้าแม่ค้าในเวลาต่อมา ชาวบ้านบางส่วนเริ่มนำเอาถั่วที่ปลูก

² เส้นทางนี้ไม่ใช่เส้นทางหลัก เพราะจะต้องข้ามภูเขาสูงชัน แต่เส้นทางหลักของทหารญี่ปุ่นอยู่ที่ชายแดนบริเวณอำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ซึ่งมีหลักฐานว่าในช่วงที่สถานการณ์การรบเข้มข้น และทหารญี่ปุ่นถูกโจมตีอย่างหนัก บริเวณดังกล่าวมีการจัดตั้งสถานพยาบาลสำหรับทหารญี่ปุ่นที่ได้รับบาดเจ็บ รวมทั้งมีพื้นที่บางส่วนเป็นสุสานที่ฝังร่างทหารญี่ปุ่นผู้เสียชีวิตด้วย ภายหลังจึงมีการตั้งพิพิธภัณฑ์สงครามโลกครั้งที่สองขึ้นในบริเวณดังกล่าว

ในหมู่บ้านไปขายที่ตัวเมืองแม่ฮ่องสอน และซื้อของใช้ต่าง ๆ บรรทุกใส่หลังช้างกลับมายังหมู่บ้าน ในช่วงนั้นมีพ่อค้าบรรทุกสินค้า เช่น ปลาหู เลื้อย กะปิ น้ำมัน ฯลฯ ต่างบนหลังม้ามาจากเชียงใหม่ เพื่อไปค้าขายที่ชายแดนในรัฐกะเรนนี้โดยอาศัยเส้นทางผ่านหมู่บ้านน้ำสาย

“พ่อค้าจากเชียงใหม่จะบรรทุกของต่างม้ามาขายที่แนวชายแดน ผ่านหมู่บ้าน บางครั้งก็จะเจอและแต่งงานกับผู้หญิงในหมู่บ้าน ก่อนกลับมาพ่อค้าจะได้ปลาแห้งและพริกจากหมู่บ้านจิเจะ นาอ๋อน และรื้อยยุย ในรัฐกะเรนนี้กลับมา” (สัมภาษณ์กอตเตอะ)

ในเวลาต่อมา มีชุมชนการค้าที่สำคัญเกิดขึ้นที่บ้านนาอ๋อน และทานาควาย ในเขตรัฐกะเรนนี้ ตลาดการค้าชายแดนกลายเป็นแหล่งการค้าที่สำคัญสำหรับชาวบ้านที่ไม่สามารถเดินทางเข้าไปยังตัวเมือง พ่อค้าจากฝั่งไทยจะนำเครื่องอุปโภคบริโภคที่ทันสมัยต่าง ๆ ไปขาย เช่น เบียร์กระป๋อง ผงซักฟอก แชมพูสระผม ฯลฯ ขณะที่พ่อค้ากลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในฝั่งพม่าจะนำสินค้าจำพวกของป่าต่าง ๆ พระพุทธรูป อัญมณี ของเก่า และวัวควาย มาขายให้พ่อค้าฝั่งไทย ในลักษณะการแลกเปลี่ยนของต่อของ และการซื้อขายด้วยเงินสด

“ค้าทุกอย่าง วัวควาย พริก เลื้อย เจ้าพารา (พระพุทธรูป) ถั่ว งา หนู ไก่ ทางฝ่ายไทยเอา วิทยูเนชั่นแนล รองเท้าตราช้าง ผ้าถุงตราเตี้ยแดง-เตี้ยเขียว เสื้อผ้า ไปขาย ส่วนทางพม่าจะเอาเขาแก้ว กวาง หนังเสือ หนังหมี กระดุกหมี เป็นหมิ่นเป็นพันกิโลมาซื้อขายกัน คนที่มีเงินถ้าได้ข่าวว่าจะมีการประมูลไม้ ก็จะไปซื้อช้างไว้ลากไม้” (สัมภาษณ์ผู้ใหญ่บ้าน)

ความเฟื่องฟูของธุรกิจการค้าไม่ได้เกิดขึ้นเพียงเพราะความแตกต่างหลากหลายของสินค้าที่นำมาแลกเปลี่ยนกันเท่านั้น แต่ยังเป็นเพราะการที่สินค้าต่างๆ ได้ถูกสร้างมูลค่าเพิ่มในฐานะสินค้าจากประเทศอื่น ซึ่งทำให้สินค้านี้มีความน่าสนใจมากขึ้น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ พรมแดนรัฐชาติได้ถูกตีความแบบใหม่เพื่อเอื้อประโยชน์ต่อการทำธุรกิจการค้าข้ามพรมแดน ขณะเดียวกัน บรรยาการการค้าขายดังกล่าวก็ได้ดึงดูดผู้คนทั้งจากฝั่งประเทศพม่า และฝั่งประเทศไทยซึ่งมีทั้งจากในเมืองแม่ฮ่องสอน และจังหวัดอื่น ๆ ให้เข้าไปใช้พื้นที่ชายแดนอย่างเข้มข้น และข้ามเส้นพรมแดนไปมาอยู่ตลอดเวลา ในแง่นี้ เงื่อนไขทางเศรษฐกิจได้ทำให้การบังคับอำนาจเหนือเส้นพรมแดนในบริเวณดังกล่าวได้รับการผ่อนปรนและถูกเลือกปฏิบัติอย่างแตกต่างไปจากพื้นที่พรมแดนในบริเวณอื่น ๆ แม้ว่าในช่วงเวลาดังกล่าวรัฐจะพยายามบังคับอำนาจเหนือพื้นที่พรมแดนอย่างเข้มงวดอันเนื่องมาจากภาวะสงครามเย็นก็ตาม

การข้ามพรมแดนรัฐชาติ

ตั้งแต่ทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา รัฐบาลไทยได้วางนโยบายใหม่ ๆ เกี่ยวกับการรักษาความมั่นคงภายใน อันเป็นผลมาจากสภาวะสงครามเย็นและความขัดแย้งในอินโดจีน ด้วยความหวาดกลัวต่อการขยายอิทธิพลของคอมมิวนิสต์ ประเทศไทยได้พยายามควบคุมการเคลื่อนย้าย

ประชากร และขอบเขตดินแดนอย่างเป็นระบบและเข้มงวดมากขึ้น เช่น กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย มีการสำรวจสำมะโนประชากรไทยครั้งแรกในปี พ.ศ.2499 ในส่วนของพื้นที่ชายแดนมีการขึ้นทะเบียน และทำบัตรประจำตัวพลเมืองหลากหลายประเภท มีการตั้งหน่วยงานตำรวจตระเวนชายแดนในปี พ.ศ.2496 ซึ่งบ้านน้ำสายเองก็เป็นพื้นที่เป้าหมายในการทำงานของตำรวจตระเวนชายแดนด้วยเช่นกัน นอกเหนือจากนโยบายทางการทหารดังกล่าวแล้ว รัฐยังมีนโยบายเร่งรัดพัฒนาชนบท เช่น การสร้างถนน เพื่อให้การขยายอำนาจรัฐไปสู่ชุมชนชนบทเป็นไปได้ง่ายขึ้น

ในช่วงนี้เองได้เกิดคำนิยามของ “ผู้อพยพ” และ “คนเข้าเมืองผิดกฎหมาย” โดยกำหนดเอาวันที่ 9 มีนาคม พ.ศ. 2519 เป็นเกณฑ์ในการจำแนกแยกแยะสถานภาพบุคคล³ ซึ่งต่างได้รับบัตรประจำตัวที่มีสีแตกต่างกันไป สถานภาพบุคคลเหล่านี้ล้วนถูกจำกัดสิทธิการเดินทางเข้าออกพื้นที่ การประกอบอาชีพ และการรับบริการและสวัสดิการจากรัฐ อย่างไรก็ตาม ในเวลาต่อมาปรากฏว่าระบบการทำบัตร และการรับรองสิทธิพลเมืองในช่วงเวลาดังกล่าวนั้นมีปัญหาอยู่มาก เช่น ประชาชนที่อยู่ในป่าเขาเป็นจำนวนมากตกสำรวจเพราะไม่ทราบข่าวการสำรวจสำมะโนประชากร หรือมีการทำบัตรผิดประเภทให้แก่ประชาชน ทำให้ผู้ที่ควรจะได้รับสัญชาติไทยหลายคนเสียสิทธิการเป็นพลเมืองไทย (จำลอง 2548) กรณีของหมู่บ้านน้ำสายเอง ก็พบว่าการพิสูจน์สถานะความเป็นพลเมืองนั้นมีความสับสน เพราะชาวบ้านหลายรายมีบัตรประจำตัวหลายชนิดพร้อม ๆ โดยที่ตนเองนั้นไม่ได้เข้าใจถึงความหมายและสิทธิของตนเองที่จะได้รับจากบัตรแต่ละชนิดที่แตกต่างกัน

ตามกฎหมายสถานภาพความเป็นพลเมือง ส่งผลต่อสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรของแต่ละบุคคลตามกฎหมาย ทว่าในทางปฏิบัติชาวบ้านในท้องถิ่นให้ความสำคัญต่อสถานภาพบุคคลตามกฎหมายน้อยกว่าเงื่อนไขความสัมพันธ์ทางสังคม ตัวอย่างเช่น ผู้ที่ไม่มีสัญชาติไทยจำนวนมากสามารถขออาศัย เช่า หรือ ซื้อที่ดินและที่อยู่อาศัยในหมู่บ้านน้ำสายได้โดยง่ายหากมีเครือข่าย หรือมีเงินมากพอแม้ว่าตามกฎหมายแล้วพวกเขาจะไม่มีสิทธิถือครองที่ดินก็ตาม นอกจากนั้น ยังพบว่าบุคคลสัญชาติไทยและไม่มีสัญชาติไทยเคลื่อนย้ายข้ามพรมแดนอยู่ตลอดเวลาโดยมิได้ขออนุญาตหน่วยงานรัฐ ไม่ว่าจะเป็นอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐาน จากการแต่งงาน การติดตามญาติพี่น้องเข้ามา การหลบหนีภาวะความวุ่นวายทางการเมืองในประเทศอื่น รวมถึงการเดินทางเพื่อทำธุรกิจการค้า เป็นต้น

“สมัยก่อนใครจะเข้ามาอยู่ในหมู่บ้านก็ได้ ไม่มีปัญหา แต่เดี๋ยวนี้ต้องบอกพ่อหลวง (ผู้ใหญ่บ้าน) ถ้าไม่มีบัตรอะไรเลยก็ต้องมีญาติพี่น้องรับรอง คนที่มีบัตรสีฟ้าซื้อที่ดินได้

³ เช่น ผู้พลัดถิ่นสัญชาติพม่าเข้ามาก่อน 9 มีนาคม 2519 ได้รับบัตรประจำตัวสีชมพู ผู้หลบหนีเข้าเมืองจากพม่าเข้ามาหลังวันที่ 9 มีนาคม 2519 และมีถิ่นที่อยู่ถาวรแล้วได้รับบัตรประจำตัวสีส้ม ผู้ใช้แรงงานพม่าเข้ามาหลังวันที่ 9 มีนาคม 2519 อาศัยอยู่กับนายจ้างได้รับบัตรประจำตัวสีม่วง

โอนก็ได้ แต่ถ้ามีบัตรเขียวขอบแดงก็อาจจะต้องใช้ชื่อเพื่อนหรือญาติชื่อไปก่อน แต่ส่วนใหญ่ถึงจะไม่มีบัตรก็อนุญาตให้อยู่ถ้าเป็นคนขยันทำมาหากิน ถ้าไม่ขยัน ไม่ทำอะไรก็ 'ไม่ให้อยู่' (สัมภาษณ์ผู้ใหญ่บ้าน)

ในช่วงปี พ.ศ.2527-2528 กองกำลังชนกลุ่มน้อยในประเทศพม่าถูกกองกำลังของรัฐบาลทหารพม่าโจมตีรุนแรงทำให้พื้นที่ชายแดนฝั่งพม่าถูกทำลายเสียหายอย่างมาก จนกระทั่งตลาดการค้าชายแดนต้องปิดตัวลง ที่ตั้งบ้านเรือน ตลาด ร้านค้า ฯลฯ กลายเป็นหมู่บ้านร้างและมีสภาพเป็นป่าในที่สุด ประชาชนสัญชาติไทยจำนวนมากอพยพกลับมาอาศัยในหมู่บ้านฝั่งประเทศไทย เช่น บ้านน้ำสาย ในสอย หมอกจำแป๋ แม่สอง ตัวอำเภอเมือง และที่ตำบลปางหมูส่วนที่บ้านน้ำสายรัฐไทยส่งกองกำลังทหารไปประจำการในระยะ 2-3 ปี มีการทำเครื่องหมายแสดงเขตพรมแดนที่ชัดเจนมากขึ้น โดยการก่อสร้างซีเมนต์ไว้บนยอดเขาแต่ละลูก บางแห่งก็จะมีธงชาติไทยเอาไว้ นอกจากนี้รัฐยังเร่งรัดพัฒนาสาธารณูปโภคเพื่อให้หน่วยงานต่าง ๆ เข้าไปควบคุมพื้นที่ชายแดนได้อย่างสะดวกมากขึ้น

นอกจากประชาชนสัญชาติไทยแล้ว ผู้พลัดถิ่นจากประเทศพม่าก็อพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทยมากขึ้น โดยกระจายกันอยู่ในหมู่บ้านต่าง ๆ ตามแนวชายแดน บางส่วนทำเพิงพักหลบซ่อนอยู่ในป่าแล้วแอบเข้าไปทำการเกษตรในฝั่งพม่าเป็นระยะ ๆ ช่วงแรกทางการไทยมิได้เข้มงวดกับผู้พลัดถิ่นเหล่านั้นมากนัก ทั้งยังปล่อยให้องค์กรเอกชนเข้าไปช่วยเหลือแม้ว่าจะยังไม่ได้จัดตั้งที่พักพิงอย่างเป็นทางการ อย่างไรก็ตาม ผู้ที่สร้างเพิงพักอาศัยอยู่ตามชายป้ามักจะถูกเจ้าหน้าที่ป่าไม้ไปจับไล่อยู่เป็นประจำ ทำให้พวกเขาต้องหลบซ่อนทั้งจากทหารพม่าและเจ้าหน้าที่รัฐไทย ในเวลาต่อมา จำนวนผู้พลัดถิ่นที่เพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ ทำให้รัฐไทยต้องจัดสรรที่ดินเพื่อให้จัดตั้งที่พักพิงผู้หลบหนีภัยจากการสู้รบอย่างเป็นทางการในเวลาต่อมา

เนื่องจากอาศัยอยู่ในพื้นที่ชายขอบที่อิทธิพลของอำนาจรัฐเบาบางมาก ชาวบ้านในเขตชายแดนจึงไม่ได้ให้ความสำคัญต่ออำนาจรัฐและสถานภาพความเป็นพลเมืองของตนเท่าใดนัก แต่สถานการณ์การสู้รบในฝั่งพม่าทำให้พรมแดนรัฐชาติและสถานภาพความเป็นพลเมืองมีความหมายมากขึ้น เพราะกลายเป็นเส้นแบ่งระหว่างเขตแดนที่มีภัยอันตรายกับเขตแดนที่มีความปลอดภัย การถูกทหารพม่าคุกคามชีวิตและทรัพย์สินทำให้ผู้พลัดถิ่นรับรู้ว่าคุณค่าของตนเองไม่ได้รับการยอมรับให้เป็นพลเมืองของรัฐบาลพม่า ขณะที่การถูกขับไล่จากเจ้าหน้าที่รัฐไทยทำให้ผู้พลัดถิ่นตระหนักว่าตนเองถูกปฏิเสธฐานะการเป็นพลเมืองไทยด้วยเช่นกัน อย่างไรก็ตาม กองกำลังทหารกะเหรี่ยงได้แสดงตนเป็นผู้ปกป้องดูแลประชาชนไร้รัฐเหล่านี้ ทั้งโดยการเชิญชวนให้เยาวชนไปเป็นทหาร และการให้ความช่วยเหลือนำทางมายังชายแดนไทย ซึ่งทำให้ผู้พลัดถิ่นตระหนักและยอมรับที่จะเป็นประชาชนของรัฐกะเหรี่ยงนี้ทั้ง ๆ ที่ก่อนหน้านี้หลายคนไม่ได้ให้ความสำคัญต่อสถานภาพการเป็นพลเมืองเท่าใดนัก

อย่างไรก็ตาม การเลือกยอมรับความเป็นพลเมืองกะเหรณีไม่ทำให้ผู้พลัดถิ่นมีความรู้สึกมั่นคงปลอดภัยในชีวิตมากพอ เพราะอำนาจของกองกำลังกู้ชาติกะเหรณีไม่สามารถป้องกันการคุกคามของกองกำลังทหารพม่าได้อย่างแท้จริง ชาวบ้านหลายคนที่อพยพเข้ามาในบ้านน้ำสายจึงดิ้นรนที่จะทำให้ตนเองมีสิทธิความเป็นพลเมืองไทย โดยการขึ้นทะเบียนทำบัตรประจำตัวตามที่เจ้าหน้าที่ไทยกำหนด แม้จะตระหนักว่าบัตรเหล่านั้นไม่ใช่บัตรประชาชนไทย แต่ก็หวังว่ามันอาจจะช่วยเปลี่ยนสถานะให้เป็นพลเมืองไทย “เต็มร้อยเปอร์เซ็นต์” ได้ในอนาคต กระนั้นก็ตาม ผู้พลัดถิ่นหลายคนยังหวังที่จะกลับไปตามหาญาติพี่น้องที่พลัดพรากจากกัน หรือแม้แต่กลับไปอยู่อาศัยและทำกินในถิ่นฐานบ้านเกิด

“อยู่บ้านเราดีกว่า มีไร่นาทำ ถางป่าก็ไม่มีใครว่า ไม่มีใครจับ แต่อยู่ที่นี้ลำบาก ถ้าไม่รับจ้างก็ไม่ได้กิน ค่าแรงถูกก็จำเป็นต้องทำ อยากกลับไปอยู่ที่โนนเหมือนกัน ยังมีพี่น้องที่ไม่ยอมย้ายมาเพราะเขาคิดว่าเอาตัวรอดได้ ย้ายหนีทหารพม่าไป ๆ มา ๆ ถ้าทำไร่นาจะมากู ถ้าเราเก็บเกี่ยวพวกทหารจะมาขอ ถ้าเราไม่ให้เขาจะเผา ถูกทำร้าย เราทนไม่ได้ ปลุกตั้งหลายเดือนกว่าจะได้แต่เขามาทำลาย ก็เลยหนีมาที่นี่” (สัมภาษณ์ชาวไตที่อพยพมาในปี 2526)

ขณะเดียวกัน ยังมีผู้พลัดถิ่นอีกจำนวนหนึ่งที่ไม่ให้ความสำคัญกับสถานะบุคคลตามกฎหมายของชาติ โดยเลือกที่จะไม่ขึ้นทะเบียนทำบัตรประจำตัวด้วยเหตุผลว่า “ไม่อย่างทำ” หรือ “ไม่สนใจจะทำ” เช่น กรณีหญิงชาวไตลื้ออายุ 76 ปีที่อพยพจากสิบสองปันนามาอยู่ในหมู่บ้านตั้งแต่อายุได้ 24 ปี นางบอกว่าตนเองสามารถเก็บเงินซื้อที่ดินทำกินเป็นของตนเอง ทำมาหากินและเดินทางไปไหนมาไหนได้โดยไม่จำเป็นต้องมีบัตรประจำตัวใด ๆ และกรณีอดีตทหารของกองกำลังว่าแดงวัยกลางคนที่มาอยู่ในหมู่บ้านตั้งแต่ปี พ.ศ.2533 ที่ไม่ทำบัตรเพราะคิดว่าจะอยู่ในเมืองไทยเพียงชั่วคราวเท่านั้น แต่ในที่สุดก็อยู่มาเรื่อย ๆ จนถึงปัจจุบัน โดยนัยนี้ ระบบการควบคุมของชาติไม่ว่าจะผูกขาดจินตนาการและอัตลักษณ์ของประชาชนในพื้นที่ชายแดนได้อย่างเบ็ดเสร็จ ประชาชนในพื้นที่ชายแดนโดยเฉพาะผู้พลัดถิ่นจำนวนมากยังคงกำหนดนิยามตนเองอย่างคลุมเครือ โดยผูกพันตัวเองเข้ากับสถานะความเป็นพลเมืองของหลายรัฐในขณะเดียวกัน หลายคนยังคงเคลื่อนย้ายไปมาข้ามพรมแดนรัฐชาติเพื่อให้ชีวิตมีความปลอดภัยในดินแดนฝั่งหนึ่ง และเพื่อหาเลี้ยงปากท้องในดินแดนอีกฝั่งหนึ่ง หลายคนแม้ว่าจะใช้ชีวิตอยู่ในดินแดนรัฐไทยแต่กลับมีจินตนาการที่กำหนดตัวเองว่าเป็นสมาชิกของชุมชนรัฐอื่น ความคลุมเครือเหล่านี้ มิได้เกิดจากการที่พวกเขาสนใจที่จะท้าทายอำนาจรัฐ แต่เป็นเพราะความจำกัดของอำนาจและระบบการปกครองของรัฐเองที่ไม่สอดคล้องและไม่สามารถตอบสนองต่อความซับซ้อนของเงื่อนไขความเป็นจริงในชีวิตประจำวันของประชาชนในพื้นที่ชายแดน

การสร้างใหม่ของพรมแดน

พรมแดนแบบใหม่ ๆ ปรากฏขึ้นอย่างชัดเจน เมื่อมีการจัดตั้งที่พักพิงผู้หลบหนีภัยจากการสู้รบในบริเวณใกล้เคียงกับหมู่บ้านน้ำสาย ซึ่งชาวบ้านน้ำสายเรียกกันว่า “ศูนย์อพยพ” และผู้พลัดถิ่นในศูนย์อพยพถูกเรียกว่า “คนในศูนย์” ซึ่งแม้ว่าศูนย์จะอยู่ในพรมแดนรัฐชาติเดียวกันกับหมู่บ้านน้ำสาย แต่ปรากฏว่าความเป็นหมู่บ้านและความเป็นศูนย์นั้นถูกขีดเส้นแบ่งอย่างชัดเจนทั้งในทางกายภาพ และในทางความรู้สึกนึกคิดของผู้คน โดยศูนย์ฯได้กลายเป็นพื้นที่ในการควบคุม “คนอื่น” ขณะที่หมู่บ้านคือพื้นที่ของ “คนไทย” รัฐไทยได้ตั้งด่านควบคุมมิให้คนภายนอกเข้าไปในศูนย์ และห้ามคนในศูนย์ออกมาข้างนอก

การเป็นคนในศูนย์ในสายตาของชาวบ้านน้ำสายเป็นการนิยามสถานะบุคคลแบบใหม่ต่างจากในอดีตที่ชาวบ้านมักจะเรียกกันตามลักษณะที่มองเห็นภายนอกว่าเป็น “ยาง” “ยางแดง” หรือ “ไต” หรือการเรียกโดยอ้างอิงจากถิ่นฐานที่มา เช่น คนบ้านรยุ้ย คนบ้านจิเจะ ฯลฯ คำเรียกเหล่านี้แม้ว่าจะเกี่ยวข้องกับอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์และอ้างอิงพื้นที่แต่ก็มิได้มีนัยยะว่าเป็นพลเมืองของรัฐชาติใด หรือมาจากประเทศใด แต่การนิยามแบบใหม่ว่าเป็น “คนในศูนย์” นั้นมีนัยยะของการเป็นคนที่ไม่ใช่พวกเรา ไม่ใช่คนไทย เป็นพวก ไม่มีบัตรประชาชน หรือ เป็นคน พม่า

จินตนาการชาติและวาทกรรมการพัฒนาถูกนำมาใช้สนับสนุนการแยกคู่ตรงข้ามระหว่าง “คนไทย” ที่พัฒนาแล้ว กับ “คนในศูนย์” ที่เป็นพวกล้าหลัง ด้อยพัฒนา ชาวบ้านในหมู่บ้านบางคนบอกว่า พวกในศูนย์เป็น “คนป่า ไม่รู้กฎหมายอะไรเลย” หรือ “พวกที่ไม่พัฒนานั้นไม่ได้นับถือศาสนา แต่ยึดถือไสยศาสตร์อาจจะใช้คุณไสยทำร้ายเราได้” โดยนัยนี้หมายถึงการเป็นพวกไร้ระเบียบและเป็นอันตรายเพราะควบคุมไม่ได้ ไม่ว่าจะโดยการใช้อกฎหมาย หรือใช้หลักศีลธรรม อาจจะสร้างปัญหาไม่ว่าจะเป็นปัญหส่วนตัวหรือปัญหส่วนรวม เช่น การเหยียบย่ำพืชผลการเกษตร การลักขโมยสิ่งของ “การเป็นภาระและปัญหาของคนไทยและแผ่นดินไทย” (สัมภาษณ์ผู้ใหญ่บ้าน) ความหวาดระแวงทำชาวบ้านน้ำสายบางส่วนเรียกร้องให้ทางการย้ายศูนย์อพยพให้ไกลออกไป โดยไปติดแนวชายแดนมากขึ้นโดยอ้างว่าเพื่อสวัสดิภาพและความปลอดภัยของ “คนไทย”

“สาเหตุที่มีการย้ายศูนย์เนื่องจากของหาย เริ่มจากของเล็ก ๆ น้อย ๆ ผักไม้ที่ปลูกไว้ ที่หนักที่สุดคือรถจักรยานหาย จอดไว้แป๊บเดียวก็หาย เลยมีการเสนอให้ย้ายศูนย์เหมือนกับความปลอดภัยถึงที่สุดแล้ว” (สัมภาษณ์อดีตสมาชิก อบต. บ้านน้ำสาย)

ปัญหาน้อยใหญ่ที่เกิดขึ้นที่บ้านน้ำสายมักมีคำอธิบายว่าเป็นเพราะคนในศูนย์ แม้ว่าจะไม่มีหลักฐานใด ๆ มาพิสูจน์ ขณะที่ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดกับคนในศูนย์ซึ่งเดินทางออกมาบริเวณหมู่บ้านน้ำสาย เช่น การถูกลอบสังหาร ผู้หญิงถูกข่มขืน ลูกจ้างถูกกดขี่ค่าแรง ฯลฯ ทั้ง ๆ ที่คนในศูนย์จะเชื่อว่าคนผิวนั้นอยู่ในหมู่บ้านน้ำสาย แต่ก็ไม่มีการพยายามไต่สวนหาคนผิดมาลงโทษ

พรมแดนระหว่างคนบ้านน้ำสายกับ “คนในศูนย์” ถูกทำให้ชัดเจนมากขึ้น ทั้งโดยการย้ายศูนย์ให้ไกลออกไปจากหมู่บ้าน มีการตั้งด่านและมีทหารไทยควบคุมการเข้าออกศูนย์ ตลอดจนการสร้างจินตนาการที่แบ่งแยกระหว่างความเป็นคนไทยและไม่ใช่นายไทย แต่โดยแท้จริงแล้วยังมีความคลุมเครือว่าอะไรคือเกณฑ์ที่ชัดเจนในการแบ่งแยกพรมแดนดังกล่าว เพราะหากพิจารณาถึงถิ่นฐานบ้านเกิด ลักษณะทางชาติพันธุ์ หรือสถานภาพบุคคลตามกฎหมายก็จะพบว่าคนในหมู่บ้านน้ำสายเองก็มีลักษณะหลายอย่างที่ไม่แตกต่างไปจากคนในศูนย์ กล่าวคือ ชาวบ้านในหมู่บ้านน้ำสายจำนวนไม่น้อยเคยอยู่ในศูนย์มาก่อน เป็นกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงหรือไตและไม่มีสัญชาติไทยเช่นเดียวกันกับคนในศูนย์

ท่ามกลางความคลุมเครือของพรมแดนดังกล่าว ยังพบว่าการข้ามพรมแดนอยู่ตลอดเวลา ด้วยเงื่อนไขทางเศรษฐกิจได้ทำให้ชาวบ้านสามารถต่อรองให้รัฐผ่อนปรนข้อห้ามการผ่านเข้าออกศูนย์ได้ คนในศูนย์จึงเดินผ่านเข้าออกด่านตรวจเพื่อออกมารับจ้าง ทำนา ปลูกระเทียม กล้วยข้าว ถอนกระเทียม ฯลฯ ในหมู่บ้านน้ำสายเป็นประจำ เนื่องจากหมู่บ้านน้ำสายขาดแคลนแรงงานภาคการเกษตร เพราะคนหนุ่มสาวบ้านน้ำสายต่างออกไปเรียนหนังสือในเมืองหรือออกไปรับจ้างต่างถิ่น ในบางช่วงรัฐบาลมีนโยบายควบคุมเข้มงวด นายจ้างและแรงงานจะต้องแจ้งข้อมูลในลักษณะคล้ายกับการขึ้นทะเบียนกับเจ้าหน้าที่ที่ด่านตรวจอย่างเป็นกิจจะลักษณะ และแรงงานจะต้องรายงานตัวเมื่อผ่านเข้า-ออกศูนย์ทุกครั้ง แต่บางช่วงเจ้าหน้าที่ที่ด่านตรวจก็ผ่อนผันให้ไม่ต้องมีการรายงานตัวใด ๆ

ค่าจ้างแรงงานสำหรับคนในศูนย์เป็นอัตราที่ต่ำกว่าเกณฑ์ตามกฎหมาย คือวันละ 60 บาท สำหรับแรงงานชาย และวันละ 50 บาท สำหรับแรงงานหญิง แม้จะรู้สึกว่าเป็นอัตราค่าจ้างที่ต่ำมากแต่ก็ไม่มีใครคิดจะต่อรอง เพราะแรงงานจากในศูนย์มีจำนวนไม่จำกัด การมีโอกาสทำงานและมีรายได้บ้างจึงย่อมดีกว่าการไม่มีงานทำเสียเลย แต่เงื่อนไขการจ้างแรงงานแบบนี้ก็ทำให้ชาวบ้านน้ำสายที่ไม่มีที่ดินทำกินและต้องการจะรับจ้างทำการเกษตรอยู่ในหมู่บ้านรู้สึกไม่พอใจที่ถูกคนในศูนย์แย่งโอกาสในการทำงาน และทำให้อัตราค่าจ้างแรงงานต่ำกว่าที่ตนต้องการ

เมื่อมีรายได้จากการรับจ้าง คนในศูนย์จะนำมาใช้จับจ่ายใช้สอยที่จากร้านค้าของชำในหมู่บ้านน้ำสายหรือซื้อจากร้านค้าในศูนย์ซึ่งก็เป็นสินค้าที่รับไปขายจากร้านค้าในหมู่บ้านน้ำสายนั่นเอง นอกจากรายได้จากการรับจ้างแล้วคนในศูนย์อีกหลายคนพยายามหารายได้ด้วยการเก็บหาไม้เกียะในป่าใกล้ ๆ ศูนย์ฯ หรือนำสิ่งของต่าง ๆ เช่น เครื่องประดับ เหยี่ยวเก่าที่เก็บสะสมไว้ ฯลฯ มาเรขายให้แก่ชาวบ้านน้ำสายอีกด้วย ซึ่งหมายความว่าพรมแดนระหว่างคนบ้านน้ำสายกับคนในศูนย์นั้นไม่ได้ตัดขาดการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนทั้งสองพื้นที่ดังกล่าว

การแบ่งแยกความเป็น “คนไทย” และ “ไม่ใช่คนไทย” ไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะระหว่างคนบ้านน้ำสาย กับ คนในศูนย์เท่านั้น แต่ภายในหมู่บ้านน้ำสายเองก็มีพรมแดนที่ปรากฏขึ้นจากการหยิบ

ยืมจินตนาการชาติดังกล่าวมาใช้ขีดเส้นแบ่งพวกเขา-พวกเราในลักษณะนั้นด้วยเช่นกัน ถึงแม้ว่าจะเป็นหมู่บ้านในเขตการปกครองของประเทศไทย แต่ในหมู่บ้านน้ำสายก็มีชาวบ้านจำนวนมากที่ไม่มีสัญชาติไทย และกลายเป็นภาวะอิหลักอิเหลื่อ เมื่อชาวบ้านหลายคนมีสถานภาพอันคลุมเครือบนพื้นที่ทางกายภาพและจินตนาการที่ทับซ้อนกันในหลายมิติ

ดังเช่น กรณีโบแฮมะหญิงชาวกะเหรี่ยง 60 ปีที่อยู่ในหมู่บ้านน้ำสายมานานกว่ายี่สิบปี โดยที่ไม่มีสัญชาติไทย โบแฮมะไม่สามารถเข้าถึงทรัพยากรในการดำรงชีพมากไปกว่าที่ดินผืนเล็กที่อาศัยปลูกกระท่อมและเลี้ยงไก่ เมื่อก่อนนางหาเลี้ยงชีวิตด้วยการรับจ้างรายวันในไร่นา เมื่อแก่ตัวลงทำงานไม่ไหวต้องรอรับเงินจากลูกสาวและลูกเขยที่ออกไปรับจ้างในเมือง แต่ก็ไม่พอกับค่าใช้จ่ายสำหรับการเลี้ยงดูหลานหลายคน นางอยากจะเข้าไปอยู่กับญาติพี่น้องในศูนย์ฯ แต่ลูกสาวซึ่งมีสามีเป็นชาวไตต้องการให้เด็ก ๆ เติบโตในหมู่บ้านมากกว่า เมื่อ 3-4 ปีก่อนเจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชนมาทำทะเบียนผู้พลัดถิ่นในศูนย์ฯ โบแฮมะได้ไปขึ้นทะเบียนด้วยเพราะหวังว่าจะได้รับบริจาคอาหารและเครื่องใช้เหมือนคนในศูนย์คนอื่น ๆ แต่คณะกรรมการศูนย์ฯ ไม่จัดสรรของบริจาคให้เพราะเห็นว่านางไม่ได้อาศัยอยู่ในศูนย์ แม้นางจะอธิบายว่า “ฉันก็เป็นคนพลัดถิ่น มีชีวิตยากลำบากไม่ต่างจากคนในศูนย์” ก็ตาม และตั้งแต่นั้นมานางก็ไม่ไปขึ้นทะเบียนอีกเพราะไม่เห็นว่าจะได้ประโยชน์อะไร

ในภาวะที่หมู่บ้านน้ำสายมีประชากรมากขึ้นเรื่อย ๆ และทำให้การแย่งชิงทรัพยากรรุนแรงเพิ่มขึ้นด้วย ความเป็น “คนไทย” และ “มิใช่คนไทย” ได้ถูกนำมาใช้สร้างเงื่อนไขเพื่อกีดกันคนบางกลุ่มจากการเข้าถึงทรัพยากร ชาวไตคนหนึ่งพยายามขับไล่ครอบครัวของโบแฮมะออกไปจากที่ดินที่นางอาศัยอยู่ โดยอ้างว่าเธอเป็นเจ้าของที่ดินผืนนั้น แต่โบแฮมะยืนยันว่าแต่เดิมที่ดินผืนนั้นเป็นป่าซึ่งตนเองเป็นผู้บุกเบิกมากับมือและปลูกกระท่อมอาศัยอยู่มานานกว่า 20 ปีแล้ว โบแฮมะคิดว่าคนไตคนนั้นอาจจะมียศิทธิมากกว่านางเพราะเธอเป็น “คนไทย” แต่นางก็ไม่ยอมย้ายออกไปเพราะไม่รู้ว่าจะไปอยู่ที่ไหนและต้องการรักษาที่ดินไว้ให้ลูกหลาน ในทางกฎหมายที่ดินผืนดังกล่าวเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติซึ่งยังไม่มีมีการออกเอกสารสิทธิให้แก่ผู้ใด

อย่างไรก็ตาม มิใช่ว่าคนที่ไม่มีสัญชาติไทยทุกคนในหมู่บ้านน้ำสายจะถูกเอาเปรียบหรือกีดกันในลักษณะดังกล่าว ดังเช่น ครอบครัวของอดีตพ่อค้าไม้ชาวกะเหรี่ยงที่ได้รับการยอมรับนับถือจากคนในหมู่บ้าน แม้ว่าจะอพยพมาในเวลาไล่เลี่ยกับครอบครัวของโบแฮมะ และไม่มีสัญชาติไทยเช่นเดียวกัน เงื่อนไขที่ทำให้อดีตพ่อค้าผู้นี้มีตำแหน่งแห่งที่ทางสังคมคือการมีฐานะทางเศรษฐกิจมั่นคงและมีเครือข่ายความสัมพันธ์กับ “พ่อเลี้ยง” คนไทย และผู้นำทางทหารของกองกำลังกู้ชาติกะเหรี่ยงซึ่งเคยทำธุรกิจค้าไม้ด้วยกัน ขณะเดียวกัน เขายังพยายามทำตัวให้กลมกลืนกับชาวไตอย่างมาก เช่น การให้ลูกชายบวชเรียนในวัดไต ทั้ง ๆ ที่แต่เดิมเขานับถือศาสนาคริสต์เช่นเดียวกับชาวกะเหรี่ยงโดยส่วนใหญ่ ชาวบ้านในหมู่บ้านจึงไม่ได้มองว่าครอบครัวนี้เป็น “คนอื่น” ในทาง

ตรงกันข้าม เขาได้รับเชิญให้เข้าร่วมปรึกษาหารือในกิจการต่าง ๆ ของหมู่บ้านทุกครั้งในฐานะผู้อาวุโสคนหนึ่งของชุมชน โดยนัยนี้ จะเห็นได้ว่าพรมแดนต่าง ๆ ไม่ว่าจะในแง่ความเป็นพลเมืองหรือพรมแดนทางชาติพันธุ์นั้นมิได้มีความหมายอย่างตายตัว แต่ถูกเลือกปฏิบัติ เลือกลักษณะตามเงื่อนไขที่หลากหลายกันไป

ท่ามกลางความหลากหลายทางชาติพันธุ์ภายในหมู่บ้านน้ำสาย ความเป็นไทได้รับการสถาปนาให้อัตลักษณ์และวัฒนธรรมหลักของชุมชนแห่งนี้ โดยผูกโยงเข้ากับสิทธิเหนือพื้นที่และทรัพยากร จากการสัมภาษณ์พบว่าชาวไทหลายชั่วอายุในหมู่บ้านซึ่งแม้ว่าจะมีบรรพบุรุษเป็นคนกลุ่มชาติพันธุ์อื่นอธิบายทำนองเดียวกันว่าคนไตนั้นมีความเป็น “คนท้องถิ่นดั้งเดิม” ทั้งในบริบทของหมู่บ้านน้ำสาย และในบริบทของเมืองแม่ฮ่องสอน ทั้งยังมีความเป็นคนที่ต้องถิ่นมากกว่าคนเมืองและคนไทยภาคกลางอีกด้วย ในแง่นี้ได้มีการอ้างอิงถึงประวัติศาสตร์เมืองแม่ฮ่องสอนและประวัติศาสตร์บอกเล่าของชุมชนน้ำสายเองที่ต่างมีผู้นำชาวไทมาโดยตลอด

ในบริบทรัฐชาติสมัยใหม่ที่มีการสถาปนาเอกลักษณ์ความเป็นไทย คนไทในหมู่บ้านน้ำสายอธิบายว่าความเป็นไทมิได้แปลกแยกไปจากความเป็นไทย ในแง่ที่ต่างนับถือศาสนาพุทธ มีสำเนียงภาษาพูดที่ใกล้เคียงกัน และมีประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกันในอดีต ในปัจจุบัน “คนไทก็คือเป็นคนไทยที่มีสิทธิพลเมืองเต็มร้อยเปอร์เซ็นต์ และ มีบัตรประชาชนอย่างถูกต้องตามกฎหมาย” (สัมภาษณ์เยาวชนอายุ 21 ปี) ขณะที่กลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ ในหมู่บ้าน เช่น กะเหรณี ว่า ปะกุก หรือจีนฮ่อ ฯลฯ มักถูกเหมารวมว่าเป็นกลุ่มที่อพยพมาใหม่จากประเทศพม่า แม้ว่าประวัติศาสตร์ของเมืองแม่ฮ่องสอน และประวัติศาสตร์บอกเล่าของหมู่บ้านน้ำสายเองจะกล่าวถึงชาวกะเหรณีว่าได้อาศัยอยู่ในพื้นที่แถบนี้มานานนับร้อยปีแล้วก็ตาม

อย่างไรก็ตาม การเป็นคนไทก็ได้หมายความว่ามีความถึงการเป็น “คนไทย” และ “คนท้องถิ่น” เสมอไป เพราะคนไทที่อยู่ในศูนย์จำนวนมาก และคนไทจำนวนหนึ่งในหมู่บ้านที่เพิ่งอพยพมาไม่ถึง 20 ปี (อพยพมาภายหลังชาวกะเหรณี) ก็ไม่ได้รับการยอมรับจากคนไต้ดั้งเดิมในหมู่บ้านน้ำสายว่าเป็นคนท้องถิ่น และลักษณะทางวัฒนธรรมที่มีร่วมกันก็ได้เป็นเงื่อนไขที่ทำให้คนไทต้องถิ่นกับคนไทที่อพยพมาใหม่มีความรู้สึกใกล้ชิดผูกพันกัน ดังปรากฏว่าคนไทที่อพยพมาใหม่หลายคนมีความรู้สึกคุ้นเคยกับชาวกะเหรณีที่อพยพมาในช่วงเวลาเดียวกันมากกว่าคนไต้ดั้งเดิม หรือกรณีที่คนไต้ดั้งเดิมรู้สึกใกล้ชิดกับชาวกะเหรณีที่อยู่มาเดิมมากกว่าคนไทที่อพยพมาใหม่ ทั้งนี้ เงื่อนไขของการเลือกยอมรับหรือไม่ยอมรับกันและกันขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ในชีวิตประจำวันระหว่างกลุ่มคนต่าง ๆ มากกว่าอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์และลักษณะทางวัฒนธรรม

ด้วยเงื่อนไขที่วัฒนธรรมไทเป็นวัฒนธรรมหลักของหมู่บ้านน้ำสายและของเมืองแม่ฮ่องสอน กลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ ตระหนักว่าการแสดงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของตนเองอย่างเด่นชัดเกินไปอาจทำให้ตนไม่ได้รับการยอมรับทั้งจากรัฐไทยและจากคนส่วนใหญ่ในชุมชน ซึ่งจะ

ส่งผลให้ถูกกีดกันโอกาสและสิทธิต่าง ๆ พวกเขาจึงเลือกแสดงตนให้ผสมกลมกลืนกับชาวไตมากกว่าการทำให้เกิดความรู้สึกแปลกแยก เช่น เข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนาพุทธ ที่เป็น “งานของหมู่บ้าน” ใช้ภาษาไตเป็นภาษากลาง หรือการงดเว้นไม่ปฏิบัติตามวัฒนธรรมทางศาสนาและประเพณีของตนเอง รวมไปถึงในการกำหนดนियามตนเองในระดับความคิดความเชื่อ เช่น กรณีที่หญิงสาวคนหนึ่งมองว่าตนเองเป็นคนไตแม้ว่าจะมีพ่อเป็นชาวจีนฮ่อ และมีแม่เป็นชาวไต หรือการที่เยาวชนกะเหรี่ยงที่มีพ่อแม่เป็นชาวกะเหรี่ยงแต่กลับใช้ภาษาไตในการพูดคุยกับพี่น้องในครอบครัว และเพื่อนชาวกะเหรี่ยงด้วยกัน

การเลือกแสดงอัตลักษณ์ชาวไตในลักษณะนี้ ในด้านหนึ่งคือปฏิบัติการข้ามพรมแดนทางชาติพันธุ์ หรือการทำให้พรมแดนทางชาติพันธุ์ และพรมแดนระหว่างคนไทยกับไม่ใช่คนไทยนั้นมีความพร่ามัวลง แต่ในอีกด้านหนึ่ง ชาวบ้านบางส่วนจำเป็นต้องแสดงอัตลักษณ์ชาวไตเพราะถูกเก็บกดปิดกั้นอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของตนเอง ตัวอย่างเช่น กรณีโบแฮมะที่ พยายามปฏิบัติตามจารีตประเพณีดั้งเดิมของตนเองเหมือนที่อยู่ในหมู่บ้าน จิจะ ในรัฐกะเหรี่ยง ซึ่งมีพิธีกรรมเกี่ยวกับการนับถือผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ สวมชุดแต่งกายตามแบบชาวกระยาห์ ซึ่งมี “กะเปืออะ” หรือปลอกขาทำจากเชือกเส้นเล็ก ๆ ใส่นางไม้ใหญ่ และสับไปป์ แต่นางมักจะถูกเพื่อนบ้านชาวไตตำหนิว่าทำสิ่งที่ไม่เหมาะสมทำให้นางต้องปรับเปลี่ยนตัวเองทั้ง ๆ ที่ไม่ค่อยจะเต็มใจ โดยการเข้าวัดเพื่อร่วมพิธีทางพุทธศาสนา ปรับเปลี่ยนเครื่องแต่งกาย และงดเว้นการทำพิธีกรรมแบบเดิม

“ตอนที่มาอยู่ที่นี่มีบ้านหลังเล็ก ๆ มีป่ารอบ ๆ บ้าน ในอดีตตั้งเจียบและสงบ มีชาวกระยาห์มากกว่าชาวไต แต่ตอนนี้การพัฒนาเปลี่ยนไปจากเดิมมาก คนไต้หวันมีมาก คนไตถูกกระยาห์ พวกเรามีไม่มาก ไม่เหมือนกับในศูนย์ ที่นั่นฉันรู้สึกอบอุ่นและเป็นพวกเดียวกันมากกว่า”

ในเงื่อนไขที่หมู่บ้านน้ำสายไม่มีพื้นที่หรือมีพื้นที่อันจำกัดสำหรับการแสดงอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ ปรากฏว่าศูนย์อพยพได้กลายเป็นพื้นที่ในการแสดงออกทางอัตลักษณ์และวัฒนธรรมโดยเฉพาะวัฒนธรรมกะเหรี่ยง ซึ่งโบแฮมะและชาวกะเหรี่ยงอื่น ๆ ในหมู่บ้านน้ำสายทั้งคนสูงวัยและเยาวชนได้เข้าร่วมกิจกรรมทางวัฒนธรรมประเพณีในศูนย์อพยพอย่างน้อยปีละหนึ่งครั้ง ซึ่งทำให้พวกเขามีความรู้สึกลับคองทางจิตใจ เพราะรู้สึกรว่ามีญาติพี่น้องหรือพวกพ้อง มีตำแหน่งแห่งที่ในสังคม และมีศักดิ์ศรี ศูนย์อพยพจึงเป็นเสมือนพื้นที่ที่ยึดโยง ดอกย้า หรือเพิ่มพูนอัตลักษณ์ความเป็นกะเหรี่ยงให้แก่ผู้ที่ออกมาอยู่ในพื้นที่อื่น ๆ ขณะที่ชาวกะเหรี่ยงในบ้านน้ำสายเองได้จัดวางตนเองเป็นส่วนหนึ่งของหลายชุมชนพร้อม ๆ กัน ทั้ง ชุมชนรัฐชาติไทย ชุมชนไต บ้านน้ำสาย และชุมชนกะเหรี่ยงในศูนย์อพยพ เป็นต้น ในแง่ที่พรมแดนหลายลักษณะที่เกิดขึ้นและเลื่อมซ้อนอยู่เหนือพรมแดนรัฐชาตินั้นได้ถูกข้ามหรือถูกต่อรองโดยเงื่อนไขของความสัมพันธ์ทางสังคมและปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของชาวบ้าน

นอกจากพรมแดนในหมู่บ้านน้ำสายแล้ว ในบรรดาคนพลัดถิ่นซึ่งไม่มีสัญชาติไทยหลากหลายชาติพันธุ์ เช่น กะยัน กะยาร์ กะยอ ฯลฯ ก็เกิดพรมแดนระหว่างกันขึ้นด้วย ด้วยความที่ผู้หญิงกลุ่มชาติพันธุ์กะยันมีประเพณีให้ผู้หญิงสวมห่มทอของเหลืองที่คอ ซึ่งถูกมองเป็นความแปลกจนทำให้คนไทยใช้เป็นจุดขายให้นักท่องเที่ยว โดยมีการจัดตั้งชุมชนชั่วคราวของชาวกะยันขึ้นในพื้นที่หลายแห่งตามแนวชายแดนจังหวัดแม่ฮ่องสอนในฐานะแหล่งท่องเที่ยว โดยเรียกว่า “หมู่บ้านกะเหรี่ยงคอยาว” สำหรับหมู่บ้านกะเหรี่ยงคอยาวซึ่งอยู่ติดกับหมู่บ้านน้ำสายนั้น จัดตั้งขึ้นในปี พ.ศ.2530 โดยอยู่ห่างจากหมู่บ้านไปเพียงหนึ่งกิโลเมตร ทั้งนี้มีชาวกะยันอพยพเข้ามาอยู่บริเวณชายแดนไทยตั้งแต่ปี พ.ศ.2526 โดยมาช่วงแรกประมาณ 3-4 คน แต่เมื่อมีการจัดตั้งเป็นหมู่บ้านท่องเที่ยวได้ชักชวนกันมาอยู่เพิ่มขึ้น ภายหลังมีการนำชาวกะยอมารวมอยู่ด้วยเนื่องจากหญิงชาวกะยอใส่ต่างหูอันใหญ่จนทำให้หูยาน ชาวกะยอจึงถูกเรียกว่า “กะเหรี่ยงหูยาน”

ผู้ใหญ่น้ำสายเป็นผู้ดูแลจัดการรายได้และค่าใช้จ่ายของหมู่บ้านกะเหรี่ยงคอยาวร่วมกับผู้นำของหมู่บ้านกะเหรี่ยงคอยาวเอง โดยเก็บค่าเข้าชมจากนักท่องเที่ยว และมีการแบ่งรายได้ส่วนหนึ่งจ่ายเป็นเงินเดือนให้หญิงชาวกะยันที่สวมห่มคอคนละ 1,500 บาทต่อเดือน แต่ถ้าเป็นเด็กจะได้เงินเดือน 1,000 บาท ส่วนชาวกะยอได้รับคนละ 1,000 บาทต่อเดือน ถึงแม้ว่าชาวกะยันและชาวกะยอเหล่านี้จะเป็นผู้หลบหนีภัยสงครามเช่นเดียวกับประชาชนในศูนย์ แต่พวกเขาก็ไม่มีสิทธิได้รับสิ่งของบริจาคจากองค์กรที่ให้ความช่วยเหลือผู้ลี้ภัยเนื่องจากไม่ได้อยู่ในศูนย์อพยพ จึงต้องอาศัยเงินเดือนในการยังชีพเท่านั้น บางครั้งก็ไม่เพียงพอ เพราะต้องเลี้ยงคนทั้งครอบครัวซึ่งรวมไปถึงสามีและลูกที่อาจไม่ได้ทำงานและไม่ได้รับสิ่งของบริจาคด้วยเช่นกัน

เมื่อมีการย้ายศูนย์อพยพไปรวมกับศูนย์อีกแห่งหนึ่งที่อยู่ลึกเข้าไปในป่าและติดชายแดนมากขึ้นในปี พ.ศ.2544 หมู่บ้านกะเหรี่ยงคอยาวได้รับการยกเว้นให้ไม่ต้องอพยพไปด้วย คนในศูนย์และชาวบ้านน้ำสายหลายคนมองว่าชาวกะยันมีฐานะความเป็นอยู่ดีกว่าผู้พลัดถิ่นคนอื่น ๆ เพราะได้รับการจัดสรรพื้นที่ให้อยู่เป็นหลักแหล่ง และมีรายได้โดยไม่ต้องทำงานอะไร อย่างไรก็ตามสถานะทางกฎหมายของพวกเขาก็ไม่แตกต่างจากผู้พลัดถิ่นในศูนย์ซึ่งถูกจำกัดสิทธิ และไม่สามารถเดินทางออกนอกพื้นที่ได้ ยิ่งไปกว่านั้นการใส่ห่มทอเหลืองที่คอยังทำให้ความแตกต่างทางชาติพันธุ์ระหว่างชาวกะยันกับผู้ลี้ภัยคนอื่น ๆ มีความชัดเจน และกลายเป็นเส้นพรมแดนที่ทำให้ “กะเหรี่ยงคอยาว” ไม่ใช่ทั้งคนในหมู่บ้านน้ำสาย และ “คนในศูนย์” การใส่ห่มทอเหลืองทำให้หญิงชาวกะยันไม่สามารถออกไปรับจ้างทำการเกษตร ทำงานรับจ้างอื่น ๆ หรือแม้แต่แอบออกไปนอกพื้นที่เหมือนผู้พลัดถิ่นคนอื่น ๆ ซึ่งจะเห็นได้ว่าในบรรดาผู้พลัดถิ่นด้วยตนเอง ก็ได้เกิดเส้นแบ่งซึ่งดูเหมือนกับจะเป็นเพราะเงื่อนไขทางวัฒนธรรม แต่แท้ที่จริงเป็นการแบ่งแยกที่เกิดจากการที่ผู้คนให้ความหมายต่ออัตลักษณ์และวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน อันนำไปสู่การจำแนกแยกแยะกีดกัน หรือจำกัดควบคุมสิทธิของผู้อื่น

อย่างไรก็ตาม พรหมแดนดังกล่าวได้ถูกต่อรองอีกเช่นกัน เพราะพบว่าหญิงชาวกะยันหลายคนเลือกที่จะไม่ใส่ห้วงคอ แล้วเข้าไปอาศัยอยู่ในศูนย์ฯ และใช้ชีวิตเช่นเดียวกันกับผู้พลัดถิ่นคนอื่น ๆ ขณะที่เยาวชนหญิงชาวกะยัน แม้ว่าจะสวมห้วงทองเหลืองแต่ก็ไปเรียนหนังสือร่วมกับเยาวชนคนอื่น ๆ ในโรงเรียนในศูนย์ฯ รวมถึงเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ กับผู้พลัดถิ่นในศูนย์ฯ อยู่เสมอ เช่น การร่วมแสดงบนเวทีในงานต้อนรับกลุ่มนักพัฒนาเอกชนที่เข้ามาเยี่ยมศูนย์ฯ การร่วมพิธีกรรมตามประเพณีต่าง ๆ ถึงแม้ว่าเยาวชนกะยันจะไม่ได้อาศัยอยู่ในศูนย์ฯ และต้องเดินเท้าเข้าไปในศูนย์ฯ ในระยะทางที่ค่อนข้างไกลก็ตาม

สรุป

การสร้างพรหมแดนรัฐชาติเกิดขึ้นบนพื้นที่ทางกายภาพโดยการขีดเขตแดนทางภูมิศาสตร์ และโดยการสร้างจินตนาการของความเป็น “ชาติ” ผ่านกระบวนการจำแนกแยกแยะสถานะความเป็นพลเมืองของผู้คนและการบังคับใช้อำนาจอรัฐเหนือเส้นพรหมแดน อย่างไรก็ตาม ปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของผู้คนตามแนวชายแดนก็ปรากฏว่าได้มีข้ามพรหมแดน และการตีความใหม่ของพรหมแดนอยู่ตลอดเวลาซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าอำนาจอรัฐเหนือพรหมแดนนั้นถูกต่อรองจนทำให้พรหมแดนไม่สามารถทำหน้าที่ได้อย่างสมบูรณ์ กระนั้นก็ตาม การบังคับอำนาจอรัฐเหนือเส้นพรหมแดนมีอิทธิพลต่อความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในพื้นที่ชายแดนโดยเฉพาะอย่างยิ่งในเงื่อนไขที่มีการแย่งชิงทรัพยากรอย่างเข้มข้น

พรหมแดนทั้งในเชิงพื้นที่ภูมิศาสตร์ และในพื้นที่ทางจินตนาการได้ถูกชาวบ้านในท้องถิ่นตีความ ผิดซ้ำ และสร้างใหม่อยู่ตลอดเวลา เพื่อการแสดงอัตลักษณ์ของตนเอง หรือจำกัดอัตลักษณ์ของผู้อื่น อันนำไปสู่การแบ่งแยกพวกเขา พวกเขา และเชื้อต่อปฏิบัติการกีดกันและแย่งชิงสิทธิต่าง ๆ ซึ่งการเป็น “ใคร” หรืออยู่ในฝั่งใดของพรหมแดนล้วนมีความหมายต่อการเข้าถึงสิทธิและโอกาสเหล่านี้ แม้ในกลุ่มคนที่ด้อยอำนาจมักถูกกลุ่มที่มีอำนาจเหนือกว่าแบ่งแยกและกีดกันในฐานะที่เป็น “คนอื่น” ทว่าคนกลุ่มนี้ก็มีปฏิบัติการในชีวิตประจำวันเพื่อต่อรองการแบ่งแยกกีดกันดังกล่าว ซึ่งสะท้อนถึงพลังในการต่อรองทางอำนาจเพื่อข้ามเส้นแบ่งพรหมแดนเหล่านั้น และปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางอำนาจโดยไม่ทำให้ตนเองต้องกลายเป็นผู้ถูกกระทำฝ่ายเดียวตลอดไป และเพื่อให้ตนเองสามารถมีตำแหน่งแห่งที่และดำรงอยู่ได้อย่างมีศักดิ์ศรีในสังคม

เอกสารอ้างอิง

กฤตยา อาชวนิจกุล และพันธุ์ทิพย์ กาญจนะจิตรา สายสุนทร

2548. คำถามและข้อท้าทายต่อนโยบายรัฐไทยในการจัดการปัญหามิติสุขภาพและสิทธิของแรงงานข้ามชาติ. กรุงเทพฯ: สถาบันประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

คณะกรรมการจัดการสืบสานวัฒนธรรมพื้นบ้านจังหวัดแม่ฮ่องสอน.

2540. รายงานรณรงค์สืบสานวัฒนธรรมพื้นบ้านจังหวัดแม่ฮ่องสอน. เชียงใหม่: สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดแม่ฮ่องสอน.

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ.

2542. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดแม่ฮ่องสอน. จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษาครบ 6 รอบ. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว.

จำลอง อินทะวงษ์

- 2548 สถานการณ์การละเมิดสิทธิมนุษยชนของชนเผ่าและชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงในประเทศไทย. เชียงใหม่: สมาคมศูนย์รวมการศึกษาและวัฒนธรรมของชาวไทยภูเขาในประเทศไทย (ศ.ว.ท.)

นคร พันธุ์ณรงค์

- 2540 ปัญหาชายแดนไทย-พม่า. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

พรพิมล ตริไชติ

- 2542 ชนกลุ่มน้อยกับรัฐบาลพม่า. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

พันธุ์ทิพย์ สายสุนทร

- 2541 สถานภาพของชนกลุ่มน้อยในประเทศไทย. รายงานวิจัยชุดโครงการวิจัยประเมินสถานภาพองค์ความรู้เรื่องสถานภาพและการดำรงชีวิตของชาวเขาและชนกลุ่มน้อยในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

สุภักดิ์ เสวตวิษุวัต

- 2539 มุมเหตุจูงใจในการหลบหนีเข้าเมืองของคนสัญชาติพม่าด้านอำเภอเมืองจังหวัดแม่ฮ่องสอน. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Leach, Melissa, and James Fairhead

- 2000 "Fashioned Forest Pasts, Occulted Histories? International Environmental Analysis in West African Locales" **Development and Change**, 31: 35-59.

Thongchai Winichakul

- 2000 *"The Other Within: Travel and Ethno-Spatial Differentiation of Siamese Subjects 1885-1910"*. In Andrew Turton (editor). **Civility and Savagery: Social Identity in Tai States**. Great Britain: Curzon. (pp. 38-62).

บทคัดย่อ

ชื่อบทความ เฝ้าระวังรัฐด้วยความอดัดใจ :
ทัศนคติและความรู้สึกมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ต่อนโยบายของรัฐ

ชื่อผู้เขียน อับดุลรอเยะ ปาแนมาแล

สาระสังเขปของบทความ

ชาวไทยมุสลิมเชื้อสายมลายูที่อาศัยอยู่ในบริเวณพื้นที่ในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้เป็นประชากรกลุ่มใหญ่ที่มีความแตกต่างทางด้านศาสนาและวัฒนธรรมอย่างสิ้นเชิงกับวัฒนธรรมกระแสหลักของชาติไทยที่มีพุทธศาสนาเป็นพื้นฐาน ประชากรในบริเวณนี้นับถือศาสนาอิสลามและมีวัฒนธรรมมลายูอิสลามเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตอย่างเคร่งครัด แต่พึงงได้เลาว่าความต่างในเรื่องวัฒนธรรมและศาสนาไม่ใช่ปัจจัยหลักที่นำไปสู่ความขัดแย้ง

แต่ด้วยเพราะไม่เคยคำนึงถึง “ความเป็นอื่น” ที่มีอยู่ในบริเวณพื้นที่ดังกล่าว และด้วยความทะเยอทะยานอันแรงกล้าของรัฐในการสร้างชาติจนล้มความเป็นอื่นของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่มีในแผ่นดิน จึงทำให้บ่อยครั้งมากที่อุดมการณ์ในการสร้างความชอบธรรมโดยรัฐไปล่วงละเมิดสิทธิเสรีภาพและความพึงพอใจของพวกเขาในการนับถือศาสนาและปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมประเพณีที่ได้รับการสืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษ

และมีอยู่บ่อยครั้งเหมือนกันที่กลุ่มประชากรเหล่านี้แสดงปฏิกิริยาตอบโต้ในลักษณะเชิงปกป้องสิทธิอันชอบธรรมที่บุคคลพึงได้รับตามที่ได้ระบุไว้ในรัฐธรรมนูญ ปฏิกิริยาตอบโต้เหล่านี้เป็นปฏิกิริยาบริสุทธิ์ของคนกลุ่มเล็กๆ ที่ได้ตอบการกระทำอันเกิดจากฝีมือของรัฐหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐ นอกจากนั้นแล้ว ยังมีบางพวกบางกลุ่มเลือกที่จะนิ่งเงียบ ทั้งนี้เป็นเพราะว่า พวกเขาจำนนต่อสถานะของตัวเองในฐานะชนกลุ่มน้อยที่มีอำนาจต่อรองน้อยกว่า และอยู่ในสถานภาพที่ไม่ได้แตกต่างกับกลุ่มคนที่เสียเปรียบ

โดยทั่วไปแล้ว พวกเขาต้องจำนนต่อสภาพความเป็นจริงที่เกิดขึ้นกับตัวเองถึงแม้ว่าสิ่งเหล่านั้นได้ทำลายศักดิ์ศรีในฐานะพลเมืองคนหนึ่งที่น่าับถือศาสนาอิสลามและมีวัฒนธรรมของตนเอง

สภาพการณ์เช่นที่กล่าวมาจะส่งผลก่อให้เกิดภาวะที่เรียกว่า “ความอดัดใจ” หรือ “ลำบากใจ” ในการดำเนินชีวิตอันเนื่องมาจากนโยบายเชิงอุดมการณ์ของรัฐต่างกับสิ่งที่ตนปฏิบัติสืบทอดกันมา เพราะว่ประเด็นทางศาสนาเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อน เป็นเรื่องที่คนมุสลิมด้วยกันเท่านั้นที่ล่วงรู้ และแน่นอนคนที่ไม่ใช่มุสลิมย่อมจะไม่เข้าใจได้ดีเท่ากับคนมุสลิม

ดังนั้น กลุ่มชนชาวมุสลิมจะมีความรู้สึกอึดอัดใจและลำบากใจมากหากมีนโยบายสาธารณะที่อาจจะขัดแย้งกับหลักปฏิบัติทางศาสนาอิสลาม เหตุที่เป็นเช่นนั้น ก็เพราะว่านโยบายเกือบทุกนโยบายถูกกำหนดโดยกลุ่มบุคคลที่รู้เกี่ยวกับอิสลามแบบผิวเผิน หรืออาจจะไม่รู้เลยก็ได้

พื้นที่ภาคสนาม/แหล่งข้อมูลหลักในการศึกษา

ประเด็นหลักการทำวิจัยจะเน้นในเรื่องของความรู้สึกเบื่งลึกในจิตใจชนชาวมุสลิมในบริเวณพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ อันเป็นผลกระทบที่ได้รับจากการกระทำของรัฐที่ได้ล่วงละเมิดสิทธิอันชอบธรรมในการนับถือศาสนาทั้งทางอ้อมและตรงของพวกเขา

เพื่อให้สอดคล้องกับหัวข้อดังกล่าว ผู้วิจัยจึงวางแผนและกำหนดที่จะวิเคราะห์ถึงสถานการณ์ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในเชิงต่อต้านนโยบายของรัฐโดยเฉพาะนโยบายหรืออุดมการณ์ต่างๆ ที่มักจะสร้างความอึดอัดใจและลำบากใจในการวางตัวตนสืบเนื่องมาจากความไม่เข้าใจของรัฐต่อวิถีวัฒนธรรมของคนที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน

การทำวิจัยนี้จะเลือกสำรวจและศึกษาสภาพการณ์ชาวไทยมุสลิมในบริเวณพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ซึ่งจะรวมถึงกิจการทุกอย่างโดยเฉพาะกิจการทางศาสนาที่ได้รับผลกระทบอันเนื่องมาจากการที่มีนโยบายของรัฐที่ขัดแย้งกับปรัชญาการใช้ชีวิตของชนชาวมุสลิมที่นั่น ตลอดจนจะสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้องและมีสถานภาพทางสังคมที่เป็นที่ยอมรับกันในสังคมมุสลิมชายแดนใต้ โดยเฉพาะในประเด็นความรู้สึกและท่าทีต่อนโยบายหรืออุดมการณ์ต่างๆ ที่รัฐกำหนดขึ้น ตลอดจนปฏิบัติการของรัฐที่ส่งผลกระทบต่อกิจการทางศาสนา

แนวคิด กรอบคิด หรือประเด็นทางทฤษฎีหรือข้อค้นพบ ข้อเสนอหรือข้อถกเถียงหลัก

ด้วยเพราะชาวไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ยึดหลักปฏิบัติของศาสนาอิสลามอย่างเคร่งครัดและมีแนวปฏิบัติที่ชัดเจนที่ต้องดูแลมิให้ไขว้เขวจากหลักการเดิมที่ได้บัญญัติไว้ หากสิ่งที่กระทำลงไปขัดกับหลักศรัทธาแล้วจะสร้างความไม่สบายใจอย่างมาก ในการนี้ บ่อยครั้งมากที่รัฐกระทำลงไปโดยพลการปราศจากการคำนึงถึงความต่างที่มีอยู่ในสังคม ซึ่งก็ได้สร้างความลำบากใจแก่ชนมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนใต้ที่มีวัฒนธรรมแตกต่างกับวัฒนธรรมแห่งชาติ สุดท้ายจะนำไปสู่ความขัดแย้งที่ไม่มีวันสิ้นสุดดังที่เกิดขึ้นในยุคปัจจุบัน

คำหลักในบทความ

ชาวไทยมุสลิมเชื้อสายมลายู สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ วัฒนธรรมมลายูอิสลาม
ศาสนาอิสลาม นโยบายของรัฐ ความขัดแย้ง ความอึดอัดใจ

Title Monitoring The Government's Policies with Concern : Opinions of Muslim
in the Southern Border Provinces about Public Policies

Author Abdulroya Panaemalae

Abstract

Based on my experience as a Muslim in southern Thailand I have observed that government programs that have been implemented in the area have often produced negative effects on the lives of Muslim people. At the same time, these programs have in some cases led to conflicts and violence between the Muslim community and the central government.

Consequently, the monitoring and evaluation of government activities, particularly government public policy, is necessary and important. Very few people are aware of the negative effects of public policy formulated in a top-down manner on the lives of the common people. It is crucial for the general public to take an active role even before public policy is formulated. It is most desirable to have true public participation in the process of public policy formulation as well as the evaluation and monitoring of public policy.

Based on my current research it is very clear that almost all government public policy is of a top-down nature. There is no public policy process, be it in participation on socio-economic, socio-culture public policy. It is, therefore, little wonder that the conflict and violence have intensified.

Despite numerous attempts to tackle the problem it should be realized that monitoring government public policy is important in strengthening the people's organization. This is also important because without strong people's organization at the local level, the monitoring and evaluation process would not be effective in practice.

I propose, therefore, that a program be set up to help promote the concept of people's participation in the public policy formulation process. In this way the people will

be able to understand and appreciate that the term “public” really means the people, and not the government.

Concept

Because the Thai Muslim peoples in the Muslim majority provinces of Narathiwat, Pattani and Yala hold to their religion strictly, it is difficult for them to accept anything that does not conform to their beliefs. As a corollary, conflicts may occur if government policies do not match with the religion they hold. As a result, they will be reluctant to whole-heartedly cooperate with the government policies.

Keywords

Thai Malay-Muslim people Three Southern Border Provinces

Malay-Islam culture Islam Religion

Public policy conflict concern

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล นายอับดุลรอยะ ปาแนมาแล
 หน่วยงาน สำนักวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์
 ที่อยู่ สำนักวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์
 222 ต.ไทยบุรี อ.ท่าศาลา จ.นครศรีธรรมราช 80160
 โทรศัพท์ 075-672065 มือถือ 081-3880640
 โทรศัพท์ 075-672001
 อีเมล pabdulro@wu.ac.th

ประวัติการศึกษา

สำเร็จการศึกษาระดับป.ตรี (อิสลามศึกษา) จากมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
 สำเร็จการศึกษาระดับป.โท (มลาญศึกษา) จากมหาวิทยาลัยมาลายา

ประเทศมาเลเซีย

งานวิจัยที่กำลังทำอยู่

นโยบายของรัฐและการนำนโยบายของรัฐสู่การปฏิบัติกับการแก้ปัญหาคความ
ขัดแย้งในจังหวัดชายแดนภาคใต้อย่างยั่งยืน
ได้รับทุนสนับสนุนจากสภาวิจัยแห่งชาติ

ประเด็นวิชาการที่สนใจ

วรรณกรรมมลายู(ร่วมสมัยและคลาสสิก) การศึกษา ศาสนา ญานวิทยา
ประวัติศาสตร์และอารยธรรมอิสลาม

ผลงานวิชาการในรอบ 3 ปี

- 1.นโยบายสาธารณะของรัฐกับปัญหาคความขัดแย้งในพื้นที่จังหวัดชายแดน
ภาคใต้: ศึกษาเฉพาะนโยบายทางด้านศาสนาและวัฒนธรรม นำเสนอใน
งานทักษิณวิชาการ'49 เรื่อง “ทักษิณศึกษา: กรณีสามจังหวัดชายแดนใต้”
ระหว่างวันที่ 17-19 สิงหาคม 2549 ณ ห้องประชุมบ้านซุซูกิ อาคารพาไลพัฒนา
สถาบันทักษิณคดีศึกษา จังหวัดสงขลา
2. “Memahami Pendidikan *Pondok* di Selatan Thailand : Beberapa
Catatan Tentang Falsafah Pendidikan Islam” (Understanding *Pondok* in
Southern Thailand : Some Notes on Islamic Philosophy of Education)
*A working paper presented on International Workshop “Voices of Islam
in Europe and Southeast Asia” on 20-22 January 2006 at
Nakhonsithammarat Thailand oraganized by Walailak University and
Copenhagen University*
3. “Sumbangan Penulis Muda Terhadap Persuratan Melayu” (The
contribution of Young Writers to The Malay Writing)

A working paper will be present on 3rd Colloquium of Malay Civilization will be held on 23-24 August 2005 in Kota Bharu, Kelantan, Malaysia organized by Dewan Bahasa dan Pustaka Wilayah Timur.

4. **“Penulis Muda : Niat, Iltizam dan Intelektualisme”**(Young Writers : Intention, Commitment and Intellectualism)

Proceeding National Young Writers Assembly on 3-6 June 2005 at Pontian, Johore Baharu, Malaysia organized by PENA (National Writer Association) and Dewan Bahasa dan Pustaka

5. **“Meniliti Kemungkinan-kemungkinan Penerapan Teori Takmilah dalam Sajak-sajak Melayu Patani”**

A working paper presented in 2nd Regional Seminar on Theory and Criticism of Malay Literary held on 22-24 March 2005 at Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, Malaysia

6. **“Sastera Sebagai Wacana Nasionalisme : Satu Perbincangan Tentang sajak-sajak Melayu Patani”** (Literary as Nationalism Discourse : An Analysis on Malay Poems of Patani)

Proceeding 8th International Seminar on Malay Literature held on 6-8 July 2004 and organized by National University of Malaysia.

7. **“Emosi Budayawan Melayu”**(The Emotion of Malay Cultural Activists)

An essay published in *Jendela Timur*, 2004

This journal is published by Dewan Bahasa dan Pustaka Wilayah Timur, Kota Bharu, Kelantan, Malaysia.

8. **“Citra Kepimpinan Melayu dalam Cerpen Terpilih Malaysia dan Thailand (1970-1985) : Satu Analisis Perbandingan”**

(Image of Malay Leadership in Malaysia and Thai Short-stories Selected : A Comparative Analysis”

Proceeding Second International Conference on Malay Civilisation that held on 26-28 February 2004, organized by Universiti Pendidikan Sultan Idris and International Institute For Asian Studies (IIAS), The Netherlands.

เผ่าระวังรัฐด้วยความอัดอั้นใจ :

ทัศนคติและความรู้สึกมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ต่อนโยบายของรัฐ

อับดุลรอเยะ ปาเนมาแล

1. บทนำ

เมื่อเห็นโปสเตอร์ของศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธรจะจัดประชุมสัมมนาวิชาการเรื่อง “เผ่าระวังรัฐ จากมุมมองของชีวิตประจำวัน” ก็เลยคิดอยากนำเสนอประเด็นของประชาชนชาวมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนใต้ด้วย ประจวบเหมาะกับการที่ผู้เขียนได้ลงสัมผัสกับชาวบ้านในพื้นที่มาก่อนแล้ว ทั้งก่อนเกิดเหตุการณ์ไม่สงบและในช่วงที่เหตุการณ์กำลังร้อนแรงปะทุเป็นไฟ

แรกๆ ผู้เขียนคิดหัวข้อเรื่องที่จะนำเสนอไม่ออกเหมือนกันว่า น่าจะตั้งหัวข้ออะไรดีให้สอดคล้องกับประเด็นสัมมนาเรื่อง “เผื่อระวังรัฐ” หลังคิดหาหัวข้ออยู่นานพอสมควร พลันผู้เขียนนึกถึงคำว่า “อึดอัด” ที่ผู้เขียนได้บันทึกไว้ในสมุดที่ผู้เขียนใช้บันทึกสิ่งที่ได้สัมผัส ได้เห็นและได้ยินในช่วงที่ลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลวิจัยเมื่อกลางปีที่ผ่านมา

คำคำนี้ผู้เขียนบันทึกไว้เพื่อเป็นการประมวลภาพความรู้สึกของชาวมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนใต้จากการที่ได้เห็นและได้ยิน พวกเขาต่างอึดอัดใจกับนโยบายรัฐที่ค่อนข้างจะไม่สอดคล้องและขัดแย้งกับวิถีวัฒนธรรมของพวกเขา เสียงอึดอัดเหล่านี้ไม่เคยเปิดเผยและไม่สามารถแสดงออกมาให้เห็น เพราะเป็นความรู้สึกภายใน ดุผิวเผินแล้วย่อมจะไม่เห็น ยิ่งคนที่ไม่ได้อยู่ในพื้นที่แล้วยิ่งจะมองไม่เห็นเป็นอันตราย อาจจะคิดว่าเป็นเรื่องธรรมดาสามัญ แต่ที่จริงแล้วเป็นเรื่องใหญ่สำหรับคนในพื้นที่เพราะเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับศาสนาและวัฒนธรรม

ผู้เขียนจึงผูกคำนี้กับวลี “เผื่อระวังรัฐ” จนกลายเป็น “เผื่อระวังรัฐด้วยความอึดอัดใจ” โดยที่ผู้เขียนตั้งใจจะสะท้อนให้เห็นถึงความรู้สึกของชนกลุ่มน้อยที่อยู่ภายใต้อำนาจรัฐที่มักจะกำหนดนโยบายที่สวนทางกับวิถีวัฒนธรรมของพวกเขาเสมอ อีกทั้งตั้งใจจะสะท้อนให้เห็นถึงผลกระทบของนโยบายต่อชีวิตพวกเขา

คำว่า “อึดอัด” นี้กินใจผู้เขียนเหลือเกิน จนได้จุดประกายให้ผู้เขียนได้เขียนเรื่องสั้นเรื่องหนึ่งที่มีชื่อว่า “อึดอัดใจ” โดยที่ผู้เขียนได้เนรมิตตัวละครเอก คือ อีหม่ามยูซุฟ เป็นตัวแทนของชาวมุสลิมสามจังหวัดชายแดนใต้ผู้ซึ่งได้รับผลกระทบโดยตรงจากการนำนโยบายสู่การปฏิบัติในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ (กรุณาดูเรื่องประกอบที่ได้แนบไว้ท้ายเล่ม)

เรื่องสั้นดังกล่าวเป็นภาพสะท้อนที่ชี้ให้เห็นถึงความขัดแย้งระหว่างตัวตนของความเป็นมุสลิมกับอำนาจรัฐ เป็นภาพเหตุการณ์ที่พยายามชี้ให้เห็นถึงความต่างระหว่างสองวัฒนธรรม วัฒนธรรมหนึ่งเป็นวัฒนธรรมกระแสหลัก ในขณะที่อีกวัฒนธรรมหนึ่งเป็นวัฒนธรรมของคนกลุ่มชนเล็กๆ ที่มีอำนาจในการต่อรองค่อนข้างต่ำ หรืออาจจะกล่าวได้ว่า ไม่ค่อยได้รับการดูแลเอาใจใส่เท่าที่ควร กลายเป็นวัฒนธรรมชายขอบไป

ในเมื่อเป็นเช่นนี้ จึงเกิดปัญหาความไม่ยอมรับในบางนโยบายที่ออกโดยรัฐ ทั้งนี้เป็นเพราะว่า นโยบายของรัฐไปขัดแย้งกับความเป็นตัวตนของชาวมุสลิม สำหรับเรื่องนี้รัฐเองก็ถือว่าผิดเหมือนกัน เพราะไม่ได้ศึกษาและเรียนรู้วัฒนธรรมของชนกลุ่มน้อยให้เข้าใจเสียก่อน ก่อนที่จะกำหนดนโยบายแต่ละนโยบายเพื่อนำไปปฏิบัติในแต่ละพื้นที่ ซึ่งโดยพื้นฐานแล้วมีความแตกต่างทางด้านภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ สังคม ศาสนาและวัฒนธรรมอยู่แล้ว

บทความชิ้นนี้เป็นบทความที่ผู้เขียนได้เขียนโดยอิงอาศัยข้อมูลจากประสบการณ์ชีวิตในฐานะที่ผู้เขียนเคยคลุกคลีกับสังคมที่นั่นมายาวนาน และจากการได้สัมผัสลงพื้นที่ในฐานะนักวิจัยในช่วงที่เหตุการณ์ไม่สงบในบริเวณพื้นที่ดังกล่าวกำลังดำเนินการอยู่

อนึ่ง ด้วยพื้นที่ที่ค่อนข้างจำกัดผู้เขียนมีอาจที่จะกล่าวถึงครอบคลุมทุกนโยบาย ไม่ว่าจะเป็นนโยบายทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง เป็นต้น แต่ในโอกาสนี้ผู้เขียนใคร่ที่จะกล่าวถึงการกำหนดนโยบายทางด้านศาสนาและวัฒนธรรมเป็นหลัก แต่ถึงกระนั้น นโยบายเหล่านี้ก็ไม่ได้เจาะลึกถึงรายละเอียดทั้งหมด ผู้เขียนเพียงกล่าวถึงบางส่วนของภาพเท่านั้น

อีกทั้ง ผู้เขียนยอมรับว่าสิ่งที่ผู้เขียนนำเสนอในบทความชิ้นนี้ไม่ครอบคลุมเนื้อหาและเหตุการณ์จริงทั้งหมด สิ่งที่ปรากฏในที่นี้เป็นเพียงมุมมองหนึ่งจากหลายๆ มุมมอง ซึ่งย่อมต่างในส่วนรายละเอียดปลีกย่อยกับคนอื่นอย่างแน่นอน หากเปรียบเทียบปัญหาความไม่สงบในสามจังหวัดชายแดนใต้เป็นภาพจิ๊กซอ ก็คงถือว่าบทความชิ้นนี้เป็นอีกหนึ่งภาพที่จะต่อเติมให้ท่านได้เห็นภาพที่ชัดเจน

2. ภูมิหลังสังคมและต้นตอปัญหาความขัดแย้ง

ก่อนที่จะเข้าสู่ประเด็นหัวข้อที่จะกล่าวถึงนั้น ผู้เขียนใคร่ที่จะพูดถึงภูมิหลังสังคมและต้นตอสาเหตุของความขัดแย้งเพื่อให้ผู้อ่านได้เห็นภาพทั้งหมดพร้อมๆ กับที่มาที่ไปของปัญหา

จังหวัดชายแดนภาคใต้ ซึ่งได้แก่จังหวัดปัตตานี ยะลา นราธิวาส สตูล และสงขลา ก่อปรด้วยกลุ่มชนที่นับถือศาสนาอิสลาม ประมาณร้อยละ ๘๐ จึงทำให้ลักษณะสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มชนดังกล่าวแตกต่างไปจากชาวไทยโดยทั่วไป ดังนั้นจังหวัดชายแดนภาคใต้จึงเป็นภูมิภาคหนึ่งที่รัฐมุ่งจะบูรณาการโดยมีเป้าหมายเพื่อให้เกิดความมั่นคงแห่งชาติอันนำไปสู่การพัฒนาประเทศโดยส่วนรวม ด้วยเหตุนี้การกำหนดนโยบายแห่งรัฐเกี่ยวกับจังหวัดชายแดนภาคใต้ในแต่ละยุคสมัยจึงพิจารณาโดยหวังให้เกิดผลข้างต้นเป็นประการสำคัญ

อย่างไรก็ตาม การกำหนดนโยบายเพื่อหวังผลแต่เพียงด้านดังกล่าว โดยมองข้ามองค์ประกอบหรือปัจจัยแวดล้อมต่าง ๆ ทางสังคมและวัฒนธรรมได้ก่อให้เกิดภาพลบมากยิ่งขึ้น ดังจะเห็นได้จากผลกระทบที่เกิดขึ้นทั้งในแง่การบริหารงานของรัฐ และความสงบสุขของประชาชน ทั้งนี้เนื่องมาจากความไม่สอดคล้องระหว่างการกำหนดนโยบาย และการดำเนินนโยบายกับสภาพสังคมและวัฒนธรรมโดยรวมของจังหวัดชายแดนภาคใต้ ฉะนั้นเมื่อกล่าวถึงสภาพปัญหาทั้งที่เป็นปัญหาพื้นฐาน และปัญหาในระดับนโยบาย ซึ่งประมวลผลการศึกษาทั้งจากหนังสือเอกสารรายงานการสัมมนาตลอดจนงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ล้วนปรากฏผลสรุปที่สอดคล้องตรงกับคำตอบข้างต้นกล่าวคือ มีสาเหตุมาจากบริบททางวัฒนธรรมเป็นสำคัญ

ปัญหาอันเนื่องมาจากบริบททางวัฒนธรรมที่มองเห็นได้อย่างชัดเจนเป็นรูปธรรม ได้แก่ ความแตกต่างทางวัฒนธรรมระหว่างวัฒนธรรมของชาวไทยที่นับถือศาสนาอิสลามกับวัฒนธรรมของชาวไทยที่นับถือศาสนาพุทธ ซึ่งความแตกต่างทางวัฒนธรรมดังกล่าว ได้ก่อให้เกิดปัญหา

สืบเนื่องหลายประการ เช่นปัญหาทางการศึกษา ปัญหาด้านศาสนาปัญหาขบวนการโจรก่อการร้าย เป็นต้น

อนึ่ง ปัญหาที่เกิดขึ้นได้ส่งผลต่อการพัฒนาจังหวัดชายแดนภาคใต้เป็นอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาด้านทรัพยากรมนุษย์ การพัฒนาด้านสิ่งแวดล้อมการพัฒนาเศรษฐกิจตลอดจนการอนุรักษ์และฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ดังนั้นแนวทางการแก้ปัญหาในจังหวัดชายแดนภาคใต้จึงควรพิเคราะห์ และวินิจฉัยด้วยความรอบคอบ โดยเฉพาะเรื่องที่รัฐควรตระหนักเป็นอย่างยิ่งก็คือ ทำอย่างไรจึงจะให้คนไทยทุกกลุ่มวัฒนธรรมมีความสมานฉันท์และอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

เมื่อวิเคราะห์ทางเลือกในการแก้ปัญหาจังหวัดชายแดนภาคใต้ กล่าวได้ว่านโยบายซึ่งกำหนดโดยรัฐ หรือหน่วยงานของรัฐ ไม่ว่าจะเป็นพระราชกฤษฎีกา มติคณะรัฐมนตรี คำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ตลอดจนแผนงานโครงการที่สนองนโยบายดังกล่าว เป็นทางเลือกที่มีบทบาทสำคัญที่จะช่วยขจัดปัญหาความขัดแย้ง และช่วยสรรค์สร้างความสงบสุขให้เกิดขึ้นในจังหวัดชายแดนภาคใต้อย่างแท้จริง ดังนั้นการทบทวนนโยบาย มาตรการและแนวทางในการปฏิบัติ นโยบาย เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อการพัฒนาจังหวัดชายแดนภาคใต้จึงเป็นหน้าที่โดยตรงของรัฐที่จะต้องดำเนินการอย่างเร่งด่วน เพราะมิฉะนั้นแล้วจังหวัดชายแดนภาคใต้อาจตกอยู่ในสภาพที่เรียกว่า **"วิกฤตทางวัฒนธรรม"**

อย่างไรก็ตามปัญหาความไม่สงบ ความไม่เข้าใจ และความหวาดระแวงระหว่างชาวไทยที่นับถือศาสนาอิสลามในจังหวัดชายแดนภาคใต้กับรัฐบาล เป็นปัญหาที่ละเอียดอ่อน และเกิดขึ้นมานานนับทศวรรษ ดังนั้นบทบาทในการทบทวนนโยบายข้างต้น จึงไม่ควรจำกัดเฉพาะรัฐเท่านั้นแต่ควรเปิดกว้างให้ประชาชนในท้องถิ่นซึ่งเป็นเจ้าของวัฒนธรรมโดยตรงได้วิเคราะห์ และวิพากษ์ตลอดจนมีส่วนร่วมในการปรับปรุงแก้ไข ทั้งในแง่เนื้อหาสาระและวิธีการขั้นตอนในการปฏิบัตินโยบาย ทั้งนี้เพราะความรู้สึก และความคิดเห็นของประชาชนเป็นภาพสะท้อน ซึ่งจะช่วยให้รัฐสามารถกำหนดนโยบายด้านวัฒนธรรมให้เป็นไปในทิศทางที่สอดคล้องและเหมาะสมกับสภาพสังคมวัฒนธรรม ตลอดจนความต้องการของชาวไทยที่นับถือศาสนาอิสลามในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ขณะเดียวกันก็จะช่วยขจัดปัญหาความขัดแย้งอันเนื่องมาจากความแตกต่าง ทางวัฒนธรรมให้หมดสิ้นไป ตลอดจนส่งผลต่อการพัฒนาภาคใต้ และประเทศไทยโดยรวม

หากวิเคราะห์นโยบายของรัฐที่กำหนดขึ้นเฉพาะชายแดนภาคใต้ สามารถสรุปลักษณะของนโยบาย ได้ 3 ประการ คือ

๑. บางนโยบายมุ่งผสมกลมกลืนหรือมุ่งเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมอิสลาม
๒. บางนโยบายมีลักษณะผ่อนปรน หรือให้เสรีภาพในการดำเนินชีวิตต่างวิถีทางของวัฒนธรรมอิสลาม
๓. บางนโยบายมุ่งส่งเสริม และสนับสนุนวัฒนธรรมอิสลาม

ดังนั้นการศึกษาทัศนคติหรือความคิดเห็นของชาวไทยที่นับถือศาสนาอิสลามในจังหวัดชายแดนภาคใต้ที่มีต่อนโยบายผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมของรัฐ จึงเป็นการปรับกลยุทธ์เพื่อศึกษาแนวทางการแก้ปัญหา ที่รัฐควรจะต้องถือเป็นยุทธศาสตร์เบื้องต้นในการพัฒนาจังหวัดชายแดนภาคใต้ต่อไป

อย่างไรก็ตามบุคคลที่บทบาทสำคัญในสื่อหรือชี้นำความคิดให้กับชุมชน โดยเฉพาะการดำเนินวิถีชีวิตตามแนวทางของวัฒนธรรมอิสลาม ได้แก่ ผู้นำในศาสนาท้องถิ่น ด้วยเหตุนี้ การศึกษาทัศนคติข้างต้นจากผู้นำศาสนาดังกล่าว จะทำให้ทราบทันทีที่ความรู้สึก ความต้องการ และได้คำตอบที่ตรงเป้าหมาย

ปัญหาความขัดแย้งในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้เป็นปัญหาเชิงอัตลักษณ์ที่สลับซับซ้อน อันเนื่องมาจากลักษณะสำคัญของภูมิภาคนี้ก็คือ มีความแตกต่างเรื่องเชื้อชาติ ภาษา ศาสนา ขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรม เป็นปัญหาเรื้อรังมานานนับเป็นที่ยอมรับของรัฐบาลทุกยุคทุกสมัยว่ามีความสำคัญต่อความมั่นคงของประเทศชาติจึงต้องให้ความสำคัญและสนใจเป็นพิเศษ

อารงค์ สุทธาศาสตร์ (อ้างในจรัญ มะลูลีม และคณะ, 2542: 52-53) เขียนถึงสาเหตุของปัญหาในสี่จังหวัดชายแดนภาคใต้ไว้ในหนังสือของเขาอย่างน่าสนใจซึ่งอาจสรุปได้ดังนี้

ปัญหาสี่จังหวัดชายแดนภาคใต้ นั้นที่แท้จริงก็คือ ปัญหาความขัดแย้งระหว่างกัน ฝ่ายหนึ่งคือ ประชาชนไทยมุสลิมที่อยู่ในสี่จังหวัดภาคใต้ อีกฝ่ายหนึ่งคือรัฐบาลและประชาชนชาวไทยพุทธ โดยเฉพาะผู้ที่อาศัยอยู่ในสี่จังหวัดนั้น สาเหตุแห่งความขัดแย้งระหว่างกลุ่มเป็นเรื่องราวที่มีความสลับซับซ้อนพอสมควร สาเหตุใหญ่บางประการ คือ

1) เอกลักษณ์ของสี่จังหวัดชายแดนภาคใต้ ประชาชนชาวไทยมุสลิมกับชาวไทยพุทธมีเอกลักษณ์ที่แตกต่างกัน โดยเฉพาะในด้านวัฒนธรรม ประเพณี ศาสนา และความเชื่อ ภาษา แม้กระทั่งความสำนึกในทางประวัติศาสตร์ เมื่อคนสองกลุ่มที่มีเอกลักษณ์แตกต่างกันมาอยู่ด้วยกันก็มักจะเกิดความขัดแย้งกันเสมอ ยิ่งในสมัยปัจจุบันนี้ความขัดแย้งนี้จะยิ่งทวีความรุนแรงขึ้นแทนที่จะเบาบางลง

ในเรื่องนี้ สุรินทร์ พิศสุวรรณได้กล่าวไว้ว่า “โดยทั่วไปมักจะมองกันว่าประชาชนในคาบสมุทรทางใต้ของประเทศไทยประกอบด้วยคนสองกลุ่มคือ ไทยพุทธ และ ไทยมุสลิม ความจริงที่ว่าชาวมุสลิมส่วนใหญ่มีเชื้อสายมาเลย์มักจะถูกละเลยไปเสียโดยหวังจะให้ประเทศรวมกันได้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น” (อ้างในจรัญ มะลูลีม และคณะ, 2542: 52)

2) สภาวะทางจิตวิทยา ของคนสองกลุ่มนี้คือ แม้จะแตกต่างกันในชาติพันธุ์ก็ไม่จำเป็นต้องแตกต่างกันในสัญชาติ เพราะสัญชาติคือคุณสมบัติซึ่งผูกพันกันโดยสิทธิและหน้าที่ตามกฎหมาย สิ่งที่ทำให้กลุ่มชนที่มีเอกลักษณ์แตกต่างกันกลายเป็นเรื่องที่ใหญ่ก็คือ สภาวะทาง

จิตวิทยาของกลุ่ม ภาวะทางจิตวิทยานี้คือ “ความสำนึกในความแตกต่าง” ความรู้สึกในความแตกต่างเช่นนี้มีทั้งในหมู่ชาวไทยมุสลิม ชาวไทยพุทธ และเจ้าหน้าที่ของรัฐบาล (ไทยพุทธ) เป็นความรู้สึกที่ฝังแน่นอยู่ภายในและแสดงออกมาทางพฤติกรรม สำหรับรัฐบาลนั้นได้แสดงออกมาอย่างแข็งขันตั้งแต่อดีตว่า “แขก” “แขกมลายู” “แขกภาคใต้” ฯลฯ ในประวัติศาสตร์รัฐบาลไม่เคยใช้คำว่า “คนไทย” กับประชาชนในสี่จังหวัดภาคใต้เลยนอกจากคนที่นับถือพุทธศาสนาเท่านั้น รัฐบาลเพิ่งเริ่มใช้คำว่า “คนไทย” กับคนเหล่านี้อย่างจริงจังเมื่อสมัย จอมพล ป.พิบูลสงคราม เป็นหัวหน้ารัฐบาลเท่านั้น ถึงแม้รัฐบาลได้เริ่มนโยบาย “กลมกลืนทางวัฒนธรรม” และอื่นๆ อีกมากเพื่อขจัดเอกลักษณ์ของชาวมุสลิมในสี่จังหวัดนั้น แต่ก็ไม่สำเร็จได้ง่ายๆ ชาวไทยมุสลิมยังคงรักษาเอกลักษณ์ของตนอยู่จึงเป็นเหตุให้เจ้าหน้าที่รัฐบาลยังรู้สึกว่าชนกลุ่มนี้เป็นคนละพวก รู้สึกว่าตนกำลังปกครองคนอื่นซึ่งไม่ใช่ชาวไทยด้วยกัน

ปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในภาคใต้ โดยมีสาเหตุหลัก ๆ มาจากความแตกต่างทางวัฒนธรรม ประกอบกับการดำเนินนโยบายที่ขัดแย้งต่อหลักการของศาสนาอิสลาม ความเชื่อ และความรู้สึกของประชาชนมุสลิมในภาคใต้ โดยมีกลไกของรัฐหรือข้าราชการเป็นปัจจัยสนับสนุนให้ปัญหาต่างๆ รุนแรงยืดเยื้อมาจนถึงปัจจุบัน

เฉลิมเกียรติ ขุนทองเพชร กับการศึกษา “การต่อต้านนโยบายรัฐบาลใน 4 จชต. ของประเทศไทยโดยการนำของหะยีสุหลง อับดุลกาเดร์ พ.ศ. 2482-2497” พบว่าความแตกต่างทางด้านเชื้อชาติ ศาสนา ประเพณี และวัฒนธรรมระหว่างชาวมลายูมุสลิมกับชาวไทยไม่ได้เป็นต้นเหตุที่แท้จริงของการที่ชาวมลายูต่อต้านนโยบายของรัฐบาลในครั้งนี้ สาเหตุสำคัญมาจากการที่รัฐบาลมีนโยบายบีบบังคับทางวัฒนธรรมต่อชาวมลายู รัฐบาลซึ่งผลัดเปลี่ยนกันขึ้นมาบริหารประเทศไม่มีนโยบายที่แน่นอนในการแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนที่เกิดขึ้น ส่วนใหญ่ไม่ให้ความสำคัญต่อปัญหา 4 จชต. ทำให้เกิดการต่อต้านรัฐบาลโดยการนำของหะยีสุหลงขึ้น หากรัฐบาลมีนโยบายที่แน่นอนเพื่อแก้ไขปัญหาโดยไม่ละเมิดบทบัญญัติแห่งศาสนาอิสลาม ประเพณี วัฒนธรรม ของชาวมลายูมุสลิมและส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจให้ความเป็นอยู่ดีขึ้นย่อมแก้ไขปัญหาก็ได้ไม่ยาก

ลิขิต ธีรเวคิน (อ้างในหนึ่งกมล พิพิธพันธ์, 2548) ได้กล่าวไว้ในหนังสือชนกลุ่มน้อยในประเทศไทย เกี่ยวกับสภาพทั่วไปของชุมชนมุสลิมในภาคใต้และได้สรุปปัญหาชนกลุ่มน้อยในส่วนนี้ว่ามีรากฐานมาจากความไม่เท่าเทียมกัน อันเนื่องมาจากความแตกต่างทั้งในเชื้อชาติ ภาษาและวัฒนธรรม ก่อให้เกิดปัญหาทางด้านความรู้สึกเกี่ยวกับเชื้อชาติที่ไม่ยอมรับว่าตนเป็นคนไทย เช่นเดียวกับงานของ

การศึกษาปัญหาภาคใต้ให้เห็นความสำคัญในประเด็นด้านความมั่นคงทำให้ผู้เขียนได้ทราบผลกระทบของปัญหา พัฒนาการและความรุนแรงที่ปรากฏมาเป็นลำดับตั้งแต่อดีตจนถึง

ปัจจุบัน ข้อสรุปสำคัญก็คือ ปัญหาที่เกิดขึ้นมีลักษณะที่ซับซ้อนและมีตัวแปรหรือปัจจัยเข้ามาเกี่ยวข้องมากขึ้นไม่ว่าจะเป็นความขัดแย้งทางการเมืองท้องถิ่น เครือข่ายกลุ่มธุรกิจผิดกฎหมาย และข้าราชการที่ใช้อำนาจแสวงหาผลประโยชน์โดยมิชอบ ปัญหาเศรษฐกิจอันเกิดจากการเติบโตของชุมชน รวมไปถึงสถานการณ์การเมืองระหว่างประเทศและความเปลี่ยนแปลงของโลกมุสลิม

อย่างไรก็ตาม อีกด้านหนึ่งความรู้สึกของประชาชนมุสลิมส่วนใหญ่ในสี่จังหวัดชายแดนภาคใต้ที่ต้องการแบ่งแยกการปกครองก็มีแนวโน้มที่จะลดลงเรื่อยๆ ทั้งจากเหตุผลด้านปรากฏการณ์ทั่วไปทางวัฒนธรรมในระดับรากหญ้าที่เป็นตัวเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างชาวมุสลิมกับสังคมไทย การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่แม้จะยังเป็นปัญหาแต่ก็มีแนวโน้มที่ดีขึ้นเป็นลำดับ ตลอดจนการยกเลิกนโยบายผสมกลมกลืนจากอดีตเป็นต้นมา

ความสำนึกของไทยมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้นั้น มีผลอย่างไรต่อการเมืองการปกครองของพวกเขา การที่จะเข้าใจเรื่องนี้ได้นั้นก็ต้องย้อนไปดูประวัติศาสตร์ของพวกเขาตั้งแต่อดีต สมัยอาณาจักรปัตตานีเคยรุ่งเรืองและยิ่งใหญ่ แต่ต่อมาถูกผนวกเข้ากับดินแดนไทยโดยเด็ดขาดในสมัยราชการที่หนึ่งแห่งราชวงศ์จักรี คือ เมื่อปีพ.ศ. 2328 เป็นต้นมา และในปีพ.ศ. 2332-2351 ปัตตานีถูกแบ่งออกเป็น 7 หัวเมืองเล็กๆ ก่อนจะมาเป็นสามจังหวัดเหมือนในปัจจุบัน

อารง สุภาศาสน์ (อ้างในจรัญ มะลูลีม และคณะ, 2542: 44-45) ได้วิเคราะห์การปกครองของไทยในสมัยนั้นไว้ว่า ถ้าย้อนหลังเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตั้งแต่ชายแดนภาคใต้ถูกแบ่งออกเป็น 7 หัวเมือง มาจนถึงปัจจุบันนี้ จะเห็นปัญหาหลายอย่างตกอยู่ในวงจรแห่งความเลวร้าย ถึงแม้สภาพการณ์บางอย่างจะมีแนวโน้มไปในทางที่ดีขึ้น แต่ก็ยังเป็นเพียงบางครั้งบางคราวเท่านั้น แนวโน้มในระยะยาวนั้นเป็นแนวโน้มในทางลบเสียเป็นส่วนใหญ่ ในสมัยนั้นชาวไทยมุสลิมในสี่จังหวัดภาคใต้ยังมีความรู้สึกชาตินิยมสูง ถือว่าตนเองมีเชื้อชาติมลายู พูดภาษามลายูนับถือศาสนาอิสลามและมีแนวการปกครองของตนเอง เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ต้องรู้สึกต่อไปว่า ชายแดนสี่จังหวัดภาคใต้แต่เดิมนั้นเป็นประเทศอิสระประเทศหนึ่ง ซึ่งมีฐานะเท่าเทียมกับประเทศไทยเหมือนกัน การที่อาณาจักรปัตตานีแต่เดิมต้องส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองนั้นก็เฉพาะในยุคที่ปัตตานีมีความอ่อนแอเท่านั้น เพราะฉะนั้นการที่ไทยเข้ามาจัดระเบียบการปกครองโดยสิ้นเชิงในสมัยรัชกาลที่ 1 จึงเกิดความรู้สึกเสมือนว่าพวกเขา “กำลังมาครอบงำ” ในลักษณะจักรวรรดินิยม ในระยะเดียวกันนี้เป็นระยะที่มีความตึงเครียดทางการเมืองในสี่จังหวัดภาคใต้พอสมควร เจ้าเมืองหลายคนแสดงความกระด้างกระเดื่องไม่มีใครยอมรับอำนาจของไทย โดยเฉพาะในเมืองปัตตานี ซึ่งมีเจ้าเมืองนับถือศาสนาพุทธปกครอง และได้นำชาวไทยพุทธจากเมืองพัทลุงมาตั้งหลักแหล่งในเมืองปัตตานีเพื่อถ่วงอำนาจของเชื้อชาติ ชาวท้องถิ่นมีความไม่พอใจ จึงมีการรังควานเจ้าเมืองและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่หลายคนอยู่เป็นประจำ

นอกจากนี้ต่อกรณีนายหัจญ์สุหลง อับดุลกาเดร์ ถูกฆาตกรรมซึ่งกลายเป็นบาดแผลทางประวัติศาสตร์ที่มีอาจจะลืมเลือนกันได้ง่ายๆ กลายเป็นความทรงจำที่เจ็บปวดที่สุดว่ากันว่า เหตุการณ์ในครั้งนั้นเป็นจุดชนวนให้เกิดกลุ่มต่างๆ ในภายหลัง ซึ่งทางรัฐมักจะเรียกกลุ่มเหล่านี้ว่า กลุ่มโจรแบ่งแยกดินแดนบ้าง กลุ่มโจรก่อการร้ายบ้าง เป็นต้น แต่หากเรามองอย่างมีเหตุผล การก่อกำเนิดของกลุ่มเหล่านี้ที่แท้ก็คือ เป็นการเคลื่อนไหวของกลุ่มชนมุสลิมที่ไม่พอใจต่อบริบายของ รัฐที่ไม่อาจให้ความเป็นธรรมและความมั่นคงต่อชีวิต ทรัพย์สิน และเป็นการเคลื่อนไหวเพื่อปกป้อง ศาสนาและวัฒนธรรมของตนที่ถูกคุกคามโดยอำนาจรัฐมากกว่าการเคลื่อนไหวเพื่อแบ่งแยก ดินแดน

ศรีศักร วัลลิโภดม (อ้างในหนึ่งกมล พิพิธพันธ์, 2548) อดีตอาจารย์ประจำคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากรได้กล่าวถึงเหตุความรุนแรงในภาคใต้ในการสัมมนา “ความร่วมมือเพื่อแก้ไข ปัญหาภาคใต้อย่างเป็นธรรมและยั่งยืน” ณ สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ เมื่อ 13 พฤษภาคม 2547 ว่า “...ความรุนแรงที่เกิดขึ้นในพื้นที่ภาคใต้เป็นปรากฏการณ์ทางสังคม สังคมไทยไม่ทำความเข้าใจและเรียนรู้ในปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น ทางออกและการแก้ไขปัญหา ฝ่ายรัฐบาลและสังคมไทยต้องเรียนรู้วัฒนธรรมของมุสลิมให้มากขึ้น ...การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ในสังคมมีทั้งล้าหน้าและล้าหลัง ในปัจจุบันวัตถุนิยมมีความล้าหน้ามากและมีอิทธิพลต่อ สังคมไทยสูง แต่ก็มีส่วนหนึ่งของสังคมไทยที่เปื้อนการล้าหน้าทางวัตถุนิยม ต้องการทำให้เกิดการ เปลี่ยนแปลงในสังคมจึงเกิดความเคลื่อนไหวใหม่ ความเชื่อใหม่ ซึ่งในปัจจุบันเกิดความขัดแย้ง และต่อสู้กันระหว่างวัตถุนิยมกับศาสนา”

3. นโยบายทางด้านวัฒนธรรม (ภาษามลายู)

นโยบายการสร้างชาติและการพัฒนาของรัฐอยู่บนพื้นฐาน “นิเวศชาตินิยม” คือให้ความสำคัญกับผลประโยชน์ของชาติโดยไม่คำนึงถึงผลประโยชน์ของท้องถิ่น จัดการระบบ นิเวศโดยไม่คำนึงถึงความรู้ท้องถิ่น ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และวัฒนธรรมท้องถิ่น และเน้นไปที่ การจัดการแบบรวมศูนย์อำนาจการตัดสินใจจากส่วนกลาง ให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์ของ ชาติและวัฒนธรรมของชาติมากกว่าประวัติศาสตร์ท้องถิ่น วัฒนธรรมท้องถิ่นและความรู้ท้องถิ่น (ชยันต์ วรรธนะภูติในความรู้และความไม่รู้ 3 จังหวัดชายแดนใต้ หน้า 55) หรือเหมือนที่นาย แพทย์ประเวศ วะสีกล่าวไว้ “...วิธีเขียนประวัติศาสตร์ของไทยก่อให้เกิดความเกลียดชังคนเชื้อชาติ อื่น เรามักนึกว่าคนเชื้อชาติไทยเท่านั้นเป็นคนไทย แต่คนเชื้อชาติอื่นเป็นเจ๊ก เป็นลาว เป็นญวน เป็นแขก... (มติชน 21เม.ย 2548)

สถานการณ์ข้างต้นก่อให้เกิดสภาวะการณ์ที่เรียกว่า ปฏิเสธความเป็นอื่น (otherness) ไปหมด เสมือนว่าวัฒนธรรมใดที่ไม่ตรงกับวัฒนธรรมกระแสหลักมีความสำคัญน้อยกว่าหรือแทบจะเรียกได้ว่า ไม่มีความสำคัญก็ว่าได้ สภาพเช่นนี้ ยิ่งทำให้ชาวมลายูมุสลิมมีความรู้สึกเป็นกลุ่มชายขอบ แปรกแยกจากกระแสหลักของสังคมไทย และเป็นการตอกย้ำซ้ำเติมถึงความเป็นอื่นให้กับพวกเขาด้วย

เรียกได้ว่า รัฐไทยครอบงำยังไม่พอ แต่ยังตัดโอกาสอีกด้วย เช่น ไม่เปิดโอกาสให้ชาวมลายูได้แสดงตัวตนตามชาติกำเนิดที่แท้จริง เปิดโอกาสให้พวกเขาได้ใช้ชีวิตตามวิถีวัฒนธรรมเดิมในภาวะที่ค่อนข้างจำกัด

ในกรณีภาษามลายูซึ่งเป็นภาษาที่ประชาชนในท้องที่ใช้กันอย่างกว้างขวาง แต่เนื่องจากรัฐมีนโยบายขยายภาษาไทยอันมีจุดประสงค์เพื่อที่จะสร้าง “ความเหมือนกัน” (Uniformity) มากกว่าจะสร้าง “ความสามัคคี” (Unity) ในชาติ (นิติ เอียวศรีวงศ์ นสพ.มติชน 29 ส.ค.2548) จึงจำเป็นต้องขจัดวัฒนธรรมอื่นๆ ที่ไม่ใช่วัฒนธรรมแห่งชาติไปโดยปริยาย การปฏิบัติเยี่ยงนี้แทนที่จะเป็นการสร้างความสามัคคีให้เกิดขึ้นในหมู่ประชาชน แต่กลับยุยงให้เกิดความแตกแยกเพิ่มขึ้น เพราะถือเป็นการปฏิบัติแบบสองมาตรฐาน ส่งเสริมหนึ่งวัฒนธรรมแต่กลับไม่เหลียวแลอีกหนึ่งวัฒนธรรม ซึ่งเสมือนเป็นการสร้างความเจ็บปวดให้กับพวกเขาด้วย

สถานการณ์ยิ่งเลวร้ายลงไปอีก เมื่อพบว่ารัฐไม่มีนโยบายที่ชัดเจนในเรื่องการรื้อฟื้นภาษามลายูให้เป็นภาษาที่มีบทบาทและศักดิ์ศรีเหมือนภาษาไทย

นโยบายทางภาษามลายูเป็นสิ่งที่สามารถบ่งชี้ให้เห็นว่ารัฐมีความจริงจังและจริงจังในการแก้ปัญหาความหลากหลายทางวัฒนธรรมแห่งชาติเพียงใด เป็นเรื่องที่ทำทลายอำนาจรัฐมากที่สุด เพราะวัฒนธรรมมลายู ในที่นี้หมายถึงภาษามลายูด้วยเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับวิถีชีวิตประจำวันของพวกเขา เป็นภาษาที่สื่อสารกันทุกวัน และยังสามารถเรียกได้ว่าหน้าตาและตัวตนที่แท้จริงสำหรับชาวมลายูมุสลิม ดังนั้น หากรัฐพยายามจะไปรื้อถอนวัฒนธรรมอันนี้ลงไปและในขณะเดียวกันพยายามยัดเยียดภาษาอื่นไปแทนที่ ถือว่าเป็นการปฏิบัติที่ไม่มีความยุติธรรม และจะเกิดผลที่ไม่ดีต่อภาพรวมของรัฐบาลอีกด้วย

เรื่องของภาษามลายูมีการพูดถึงมานาน นโยบายทางด้านภาษามลายูของรัฐไม่ชัดเจน การฟื้นฟูภาษามลายูยังคงล้มลุกคลุกคลาน ไม่คงเส้นคงวา ทั้งๆ ที่รู้กันทั่วไปว่า ภาษามลายูเป็นภาษาที่พวกเขาใช้สื่อสารในชีวิตประจำวัน กล่าวอีกว่า เป็นภาษาสื่อสาร (lingua franca) ของประชาชนที่นั่น

หากทุกครั้งมีกระแสจะมีการฟื้นฟูภาษามลายูแบบเอาจริงเอาจังหรือแบบให้เห็นเป็นรูปธรรมก็มักจะมีปัญหาจากรัฐและคนไทยเองที่มีอาจจะรับได้หากภาษามลายูกลับมามีอิทธิพล

และบทบาทเหนือภาษาไทย โดยต่างมองและมีเหตุผลในลักษณะเดียวกัน คือ ในเมื่อภาษาไทยเป็นภาษาประจำชาติอยู่แล้ว เหตุใดต้องมีภาษาอื่นในประเทศไทยอีกด้วยเล่า

จึงไม่แปลกเลยเมื่อมีนายทหารนายหนึ่งที่กำลังปฏิบัติหน้าที่ในเขตอำเภอสุโขทัย จังหวัดนครราชสีมา เมื่อไปเจอสตรีมุสลิมที่สื่อสารด้วยภาษาไทยไม่รู้เรื่อง นายทหารจึงหันมาถามผู้เขียนว่า “ทำไมนางพูดภาษาไทยไม่ได้” หรือทำนองเดียวกันกรณีของนายกรัฐมนตรีเคยกระเช้าโต๊ะครูท่านหนึ่งในที่ประชุม เมื่อโต๊ะครูท่านนั้นขอพูดในภาษามลายู ท่านนายกกระเช้าว่า “ไหนว่าเป็นคนไทย ทำไมพูดไทยไม่ได้หรือ” (*ความรู้และความไม่รู้ตามจังหวัดชายแดนใต้* หน้า 82)

ตัวอย่างเหล่านี้ สะท้อนให้เห็นว่า แม้ระดับนายกรัฐมนตรีเองยังไม่เข้าใจและไม่เข้าถึงในวัฒนธรรมท้องถิ่น แล้วถ้าอย่างนี้ จะไปพัฒนาอย่างไร กรณีเช่นนี้เปรียบเสมือน คุณหมอกับคนไข้ หากคุณหมอไม่รู้ว่าคนไข้เป็นโรคอะไร แล้วคุณหมอมจะรักษาคนไข้ได้อย่างไร ตราบใดที่คุณหมอไม่รู้ว่าคนไข้เป็นโรคอะไร ไม่มีทางที่คุณหมอมจะรักษาและเยียวยาได้ เช่นเดียวกันกับกรณีปัญหาในจังหวัดชายแดนภาคใต้ที่มีความสลับซับซ้อนในเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ที่รัฐควรเอาใจใส่เป็นพิเศษโดยเฉพาะในเรื่องของวัฒนธรรมความเป็นอยู่ของเขา

พฤติกรรมที่ท่านนายกแสดงออกมา ถึงแม้จะเป็นเพียงการกระเช้าเข้าหาเหยือกจริง แต่มันก็นัยยะของมันเองที่ดูเผินๆ แล้วไม่น่าจะมีอะไรกัน แต่หารู้ไม่ว่า โดยทางอ้อมแล้วมันอาจจะทิ่มแทงความรู้สึกของคนในท้องถิ่นก็ได้

ความรู้สึกเป็นเรื่องสำคัญที่ต้องเอาใจใส่ อย่าให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งรู้สึกว่าตัวเองเป็นคนต่ำต้อย ไม่มีเกียรติในสังคม ถูกดูหมิ่นดูแคลนและเหยียดหยามในศักดิ์ศรี พฤติกรรมเยี่ยงนี้อาจจะนำไปสู่ความเกลียดชังต่อรัฐก็ได้ เพราะถือว่าการไม่เคารพในวัฒนธรรมของคนในท้องถิ่น

ทางที่ดีที่สุด นายกรัฐมนตรีควรให้โต๊ะครูท่านนั้น พูดในภาษาที่เขาสะดวกที่สุด แล้วจัดหาล่ามมาถ่ายทอดอีกทีหนึ่ง ซึ่งมันไม่ใช่เรื่องยากและเกินวิสัยที่รัฐจะทำได้

ภาษาสื่อสารที่ต่างกันไม่ใช่อุปสรรคในการสร้างความปรองดองและสมานฉันท์ในชาติ หากเรามีความตั้งใจเสียอย่าง ชาวมลายูในมาเลเซียก็ไม่ได้รังเกียจที่จะเรียนภาษาต่างประเทศ (อังกฤษ) คนชวาก็ไม่ได้รังเกียจที่จะเรียนและยอมรับภาษาอินโดนีเซีย ตัวอย่างเหล่านี้ชี้ให้เห็นว่า ภาษาไม่ใช่อุปสรรคในการที่จะสร้างความสมานสามัคคีในชาติ แต่ถ้าหากนำประเด็นความแตกต่างทางด้านภาษามาเป็นสิ่งที่ขัดขวางแล้ว ไม่ยอมรับในภาษาที่มีใช้ภาษาแห่งชาติแล้ว ย่อมให้เกิดผลเสียมากกว่าผลดี

ด้วยเหตุนี้กระมังที่นโยบายต่างๆ ของรัฐที่ลงไปในจังหวัดชายแดนภาคใต้ไม่เคยประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร รัฐอาจจะให้ความสำคัญในเรื่องความต่างของภาษาที่ใช้ในจังหวัดชายแดนภาคใต้ค่อนข้างน้อย หรือให้ความสำคัญน้อยไป

เหตุใดรัฐไม่ใส่ใจในเรื่องนี้เท่าที่ควร ทั้งๆ ที่รู้ว่า คนในพื้นที่ดังกล่าวใช้ภาษามลายูเป็นภาษาสื่อสาร หากรัฐใช้ภาษาที่เข้าใจง่าย นั่นก็คือภาษามลายู ไม่เพียงเป็นการให้เกิดประโยชน์แก่พวกเขาเท่านั้น แต่คิดว่าปัญหาความขัดแย้งน่าจะบรรเทาเบาบางลงไปบ้างและไม่บานปลายถึงขนาดปะทุความรุนแรงขึ้นมา

การบังคับในสิ่งที่คนอื่นเขาไม่คุ้นเคย หรือบังคับเขาให้เป็นเหมือนเราถือเป็นการสร้างความอึดอัดใจไม่น้อย และความอึดอัดใจนั้นหากมันได้ส่งสมกตเกิดมานานสักวันมันจะปะทุขึ้นมาในเชิงลบ

ความไม่รู้ในวัฒนธรรมท้องถิ่นของคนไทยจากส่วนอื่นของประเทศไทย อาจจะเป็นเพราะว่ารัฐไม่เคยเปิดเผยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นให้กับประชาชนชาวไทยมาก่อนว่ายังมีวัฒนธรรมแยกย่อยอื่นๆ อีกมากที่อยู่บนแผ่นดินไทย

การก่อร่างสร้างตัวของชาติไทยอยู่บนพื้นฐานวัฒนธรรมเดียวมาตลอด นั่นคือ วัฒนธรรมแห่งชาติไทยที่มีศาสนาพุทธเป็นโครงสร้างหลัก ในอดีตที่ผ่านมารัฐไม่เพียงแต่ปฏิเสธความเป็นอื่นเท่านั้น แต่รัฐพยายามที่จะผสมผสานกลมกลืนทางวัฒนธรรมให้เป็นหนึ่งเดียว ดังที่รัฐเคยมีนโยบายผสมผสานวัฒนธรรมมาแล้วในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม นโยบายนี้ไม่เพียงแต่ไม่ประสบความสำเร็จ แต่กลับเป็นจุดชนวนที่ทำให้เกิดความขัดแย้งในเวลาต่อมา

รัฐเริ่มมีนโยบายยอมรับความหลากหลายทางวัฒนธรรมก็เมื่ออุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเริ่มมา มีบทบาทในเชิงเศรษฐกิจเมื่อสิบปีให้หลังมานี้เอง ตั้งแต่นั้นมา รัฐเริ่มเห็นคุณค่าทางวัฒนธรรมอันหลากหลายว่ามันมีประโยชน์ในตัวของมันเอง ไม่เพียงแต่เป็นหน้าต่างให้กับประเทศชาติ แต่ยังสามารเป็นปัจจัยที่จะสร้างรายได้ให้แก่ประเทศชาติด้วย

ทางที่รัฐควรอบรมบรรดาเจ้าหน้าที่ข้าราชการที่จะลงปฏิบัติหน้าที่ในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ให้เข้าใจอย่างลึกซึ้งถึงวัฒนธรรมในแต่ละท้องถิ่นเสียก่อน

3.1 ความสำคัญของภาษามลายูในบริบทสังคมมลายูมุสลิม

ภาษาเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่มีค่ามากที่สุด ทุกชนชาติทุกเผ่าพันธุ์ย่อมจะภูมิใจในภาษาของตน การดำรงของภาษา หมายถึงการดำรงแห่งอัตลักษณ์และตัวตนที่แท้จริง การสลายหายไปของแต่ละภาษานั้น คือการสูญหายไปของตัวตนและอัตลักษณ์ไปด้วย

ดังนั้น นอกเหนือจากชาวมุสลิมเชื้อสายมลายูในจังหวัดชายแดนภาคใต้เป็นหัวใจในเรื่องของศาสนาแล้วพวกเขาก็ยังห่วงใยถึงอนาคตของภาษามลายูอีกด้วยเช่นกัน ยิ่งหากมองในแง่ความสัมพันธ์ระหว่างภาษามลายูกับศาสนาอิสลามด้วยแล้ว ยิ่งเราจะเห็นถึงความสำคัญของภาษามลายูในบริบทวิถีชีวิตของพวกเขาว่ามีความสำคัญเพียงใด

ปัจจุบันต้องยอมรับกันว่า ภาษามลายูกำลังอยู่ในอาการร่อแร่จนถึงขั้นเกิดภาวะที่เรียกว่าวิกฤตทางภาษา

ปัจจัยที่ทำให้เกิดสภาพดังกล่าวมีหลายปัจจัยด้วยกัน ทั้งปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายใน ปัจจัยภายนอก ก็คือ ก็เพราะนโยบายชาตินิยมที่ให้ความสำคัญกับภาษาประจำชาติมากเป็นพิเศษ โดยไม่ให้ความสำคัญหรือให้ความสำคัญค่อนข้างน้อยกับภาษาของแต่ละท้องถิ่น ในกรณีจังหวัดชายแดนภาคใต้ ก็คือ ภาษามลายูนั่นเอง

เพื่อนมลายูมุสลิมคนหนึ่งชาวจังหวัดปัตตานีกระวนกระวายใจมากเพราะลูกของตนทั้งสองคนที่กำลังอยู่ในวัยเรียนที่พูดและสื่อสารภาษามลายูไม่ได้ พูดแต่ภาษาไทยอย่างเดียว เวลาสื่อสารสองพ่อลูก พ่อใช้ภาษามลายู ขณะที่ลูกมักใช้ภาษาไทย เขากล่าวว่า “ผมไม่ได้เป็นห่วงเลยว่าเขาจะไม่เก่งภาษาไทย เพราะยังงั้นเขาต้องพูดได้อยู่แล้ว แต่ที่น่าเป็นห่วงมากที่สุด คือ พวกเขาไม่สามารถพูดภาษามลายูได้”

จากคำกล่าวนี้ สะท้อนให้เห็นว่า ชาวมลายูมุสลิมไม่ได้รังเกียจที่จะให้ลูกๆ ของตนเรียนภาษาไทย นำซ้ำพวกเขากลับจริงจังให้ลูกได้ดิบได้ดีมีอนาคตที่ดีกับการศึกษาที่ภาครัฐจัดเตรียมให้ แต่ในขณะเดียวกันจะเห็นได้ว่า ผู้พ่อไม่สบายใจมากที่ลูกของตนไม่สามารถเข้าใจภาษามลายูอันเป็นภาษาแม่ (Mother Tongue) ของพวกเขา

ความไม่สบายใจของพ่อที่มีต่อลูกในเรื่องสืบทอดวัฒนธรรมบรรพบุรุษดั้งเดิมเป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นถึงความล้มเหลวในนโยบายทางการศึกษาและวัฒนธรรมของรัฐในการทำนุบำรุงวัฒนธรรมท้องถิ่น

เหตุใดหลักสูตรการศึกษาที่ปฏิบัติใช้อยู่ไม่ได้เป็นการอนุรักษ์และเสริมสร้างวัฒนธรรมท้องถิ่นให้เข้มแข็งและพร้อมที่จะอำนวยความสะดวกให้กับประชาชนในพื้นที่ ให้พวกเขากลับมีความรู้สึกภาคภูมิใจในความเป็นตัวตนและรู้สึกมีค่าในฐานะประชาชนคนไทยหนึ่ง และอย่างน้อยมีความรู้สึกสบายใจกับหลักประกันทางวัฒนธรรมที่รัฐจัดหาให้

สิ่งที่เห็นเด่นชัดมากที่สุดคือ หลักสูตรการศึกษาไม่ได้สนับสนุนให้พวกเขากลับใช้ชีวิตเหมือนที่เขาเป็น แต่กลับไปทำลายวัฒนธรรมของเขาจนทำให้เกิดความไม่มั่นใจ อึดอัดใจและสับสนในตัวเอง

ตามที่ได้สำรวจความคิดเห็นคนในพื้นที่ ต่างเห็นพ้องกันว่า อยากให้มีการฟื้นฟูภาษามลายูเสียใหม่ อยากให้ลูกหลานของตนพูดภาษามลายูได้คล่องแคล่วและถูกต้อง และอยากให้บรรยากาศการใช้ภาษามลายูแพร่กระจายอย่างกว้างขวางในเขตพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้อีกด้วย

การนำไปใช้อย่างกว้างขวางในที่นี้ ไม่ได้หมายถึงกว้างขวางเฉพาะในสังคมมุสลิมเท่านั้น หากแต่จะรวมถึงในระดับหน่วยงานของรัฐด้วย โดยเฉพาะในบรรดาข้าราชการที่ปฏิบัติหน้าที่

อย่างน้อยให้เป็นที่ยอมรับของแวดวงราชการว่าภาษามลายูเป็นส่วนหนึ่งวัฒนธรรมแห่งชาติ เหมือนที่พวกเขายอมรับในภาษาไทยปราศจากอคติใดๆ ซึ่งก็มีพยานหลักฐานมายืนยันด้วยการส่งลูกหลานเข้าเรียนหนังสือในโรงเรียนของรัฐ

ผู้เขียนเห็นว่า หากพวกเขามีทางเลือกอื่นที่ดีกว่าในบริบทการศึกษา พวกเขาก็จะเลือกสถาบันการศึกษาที่เปิดสอนหลักสูตรที่เกี่ยวกับศาสนาและวัฒนธรรมอย่างแน่นอน จึงไม่ใช่เรื่องแปลกเลยที่โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามจะมีจำนวนนักเรียนมากกว่าเป็นหลายสิบเท่าถ้าเทียบกับสัดส่วนจำนวนนักเรียนที่เรียนหนังสือในโรงเรียนที่อยู่ภายใต้กำกับของรัฐ ยกตัวอย่าง ร.ร. อัดดร์กียะห์ อิสลามียะห์ ในจังหวัดนราธิวาสได้รับความนิยมจากประชาชนในพื้นที่สูงมาก ถ้าเทียบกับโรงเรียนสามัญศึกษาประจำจังหวัดที่ใหญ่ ได้แก่ ร.ร. จังหวัดนราธิวาส และ ร.ร. นราสิกขาลัย

เหตุผลที่ผู้ปกครองนิยมส่งลูกหลานของตนเข้าเรียนหนังสือในโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามก็เพราะว่าพวกเขามั่นใจในเรื่องหลักสูตรที่นอกเหนือจากได้เรียนรู้ทางโลกแล้ว ยังสามารถเรียนทางธรรมควบคู่ไปด้วย และที่สำคัญมากกว่านั้นพวกเขารู้สึกมีความสบายใจหากลูกๆ ได้เรียนหนังสือท่ามกลางบรรยากาศและสิ่งแวดล้อมที่เป็นแบบวัฒนธรรมมลายูและอิสลาม

3.2 โครงการเสริมสร้างภาษามลายู

อันที่จริงแล้ว ใช่ว่ารัฐไม่มีนโยบายในเรื่องการเสริมสร้างภาษามลายูให้มาบิบทบาทในสังคมจังหวัดชายแดนภาคใต้เอาเสียเลย แต่นโยบายดังกล่าว ไม่คงเส้นคงวา ล้มลุกคลุกคลานมาตลอด เช่น โครงการเรียนรู้ภาษามลายูแก่บรรดาข้าราชการที่ปฏิบัติหน้าที่ในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ซึ่งเป็นโครงการที่จัดโดย ศอ.บต.สำหรับบรรดาข้าราชการทุกสังกัดที่ได้รับการบรรจุให้ปฏิบัติหน้าที่ในเขตพื้นที่ดังกล่าว

โครงการนี้นับได้ว่าประสบผลสำเร็จได้ในระดับหนึ่งในเชิงการเรียนรู้วัฒนธรรมและภาษาท้องถิ่น ข้าราชการที่มาจากส่วนอื่นได้มีโอกาสสัมผัสและเรียนรู้วัฒนธรรมผ่านกิจกรรมทางภาษา แต่ถึงอย่างไร การอบรมระยะสั้นนี้ไม่ได้ครอบคลุมเนื้อหาทั้งหมดโดยเฉพาะในเรื่องที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตชาวมลายูมุสลิมที่บรรดาข้าราชการผู้ปฏิบัติหน้าที่ในพื้นที่ควรรับรู้และเข้าใจ

ขณะเดียวกัน ในทางปฏิบัตินั้น บรรดาข้าราชการที่เข้าอบรมและผ่านหลักสูตรการอบรมกลับมีโอกาสนำไปปฏิบัติใช้จริงๆ เพียงน้อยมาก หรือ แทบจะเรียกได้ว่าไม่มีโอกาสได้ใช้เลยก็ว่าได้ ทั้งนี้เป็นเพราะว่า เมื่อกลับไปสู่หน่วยงานต้นสังกัดเดิมแล้ว ซึ่งแทบจะเรียกได้ว่าหน่วยงานเกือบทุกหน่วยงานซึ่งตั้งอยู่ท่ามกลางชุมชนที่เป็นชาวมลายูมุสลิมโดยส่วนใหญ่ เฉพาะอย่างยิ่งหน่วยงานในเขตนอกเมือง บรรดาเจ้าหน้าที่ของรัฐเหล่านี้ก็ยังสื่อสารกับชาวบ้านด้วยภาษาไทย

เสียส่วนใหญ่ หรือไม่ก็ใช้บริการล่ามประจำสำนักงานแทน บรรดาข้าราชการเหล่านี้อาจจะคิดว่าไม่เห็นความจำเป็นที่ต้องใช้ภาษามลายูในการสื่อสารเลย ยิ่งภาษาไทยเป็นภาษาทางราชการอยู่แล้ว เอกสารหนังสือทุกชนิดก็ใช้ภาษาไทยเป็นภาษาสื่อสารติดต่อกัน มีเอกสารและหนังสือน้อยชิ้นมากที่ใช้ภาษามลายูเป็นสื่อในการติดต่อกับชาวบ้านในพื้นที่

แสดงให้เห็นว่า นโยบายระหว่างส่วนกลางกับนโยบายในระดับปฏิบัติ (ศอ.บต.) ไม่สอดคล้องกัน หากส่วนกลางมีความจริงใจที่แก้ปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ เหตุใดเล่าจึงต้องแสดงภาวะดังกล่าวมา

หลังจากที่ ศอ.บต. ถูกยุบไป โครงการนี้ก็ถูกโอนให้กับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องรับผิดชอบเอง เช่น ในกรณีของข้าราชการตำรวจก็มอบให้โรงเรียนตำรวจภูธร 9 จังหวัดยะลารับผิดชอบในการจัดการและดูแล กรณีของข้าราชการทหารก็มอบให้ กอ.สสจ.จชต.เป็นผู้รับผิดชอบในการจัดการเรียนการสอน เป็นต้น

เมื่อไปสอบถามอาจารย์ผู้สอนในหลักสูตรนี้ คือ นายสาเหาะ มูเล็ง เขาก็ตอบว่า ได้รับการตอบรับจากผู้เรียนดีมาก ต่างให้ความสนใจ และทะเยอทะยานอยากเรียนรู้เกี่ยวกับวิถีวัฒนธรรมมลายูมุสลิมมาก เพราะต่างคิดว่าจำเป็นที่ต้องใช้เพื่อสื่อสารกับชาวบ้าน นายสาเหาะยังกล่าวอีกว่า แต่เป็นที่น่าเสียดายที่หลักสูตรค่อนข้างสั้น คือ เพียงหกเดือน ซึ่งอาจทำให้ผู้เรียนไม่ทันที่จะเรียนรู้ได้หมดและครอบคลุมเนื้อหาหลักๆ ที่จำเป็น อีกทั้ง เวลาเรียนก็ค่อนข้างไม่เหมาะสมและบีบรัดเกินไป คือเริ่มตั้งแต่ 18.00-21.00 น. ซึ่งเป็นช่วงเวลาเรียนหลังผู้เรียนเลิกกิจกรรมการเรียนหรืออบรมหลักสูตรของตนเองไปแล้ว บางคนอยู่ในภาวะที่เหนื่อยเพลียอ่อนล้า ขาดสมาธิที่ดี ปัจจัยเหล่านี้อาจจะเป็นอุปสรรคที่ทำให้โครงการดีๆ ไม่ประสบผลสำเร็จ

อีกโครงการหนึ่งที่ควรกล่าวถึงไว้ ณ ตรงนี้ คือ โครงการหลักสูตรสอนภาษามลายูในวิทยาลัยชุมชนทั้งสามจังหวัด ได้แก่ ปัตตานี ยะลาและนราธิวาส ก็ประเมินแล้วประสบปัญหากรณีเดียวกันกับโครงการสอนภาษามลายูให้แก่เจ้าหน้าที่รัฐ คือ ไม่ประสบผลสำเร็จในแง่การปฏิบัติและผลิตผล

เป็นที่น่าเสียดายยิ่งที่โครงการนี้ไม่ประสบผลสำเร็จ เพราะถือว่าเป็นอีกสถาบันหนึ่งที่น่าจะมียุทธศาสตร์ในเรื่องการแพร่กระจายการเรียนรู้ภาษามลายูให้แก่ประชาชนผู้สนใจให้ดีขึ้น แต่กลับกลายล้มเหลวกลางคัน

นายรอกี แตะแซอาจารย์ลูกจ้างสอนภาษามลายูประจำวิทยาลัยชุมชนจังหวัดนราธิวาสเผยว่า “เดือนแรกมีนักศึกษาที่ลงทะเบียนเรียนมาเรียนเต็มห้องเรียน คือ ยี่สิบห้าคน แต่ระยะหลังๆ หายไปที่ละคนสองคน สุดท้ายเหลือแค่สามคน และมีแนวโน้มว่าต้องปิด”

จากภาพที่ยกมาพอที่จะวิเคราะห์ได้ว่า เหตุที่นักศึกษาไม่มาเรียนตามที่ควรเป็น หนึ่งก็เพราะหลักสูตรไม่ดี ไม่สามารถสนองความต้องการของกลุ่มผู้เรียน ฝ่ายวิทยาลัยชุมชนควรศึกษา

หลักสูตรการสอนภาษามลายูจากสถาบันอุดมศึกษาในท้องที่ที่เปิดหลักสูตรสอนภาษามลายูอยู่แล้ว เช่น มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี มหาวิทยาลัยทักษิณ เป็นต้น แล้งนำมาจัดหลักสูตรเสียใหม่

สอง อาจจะเป็นเพราะผู้สอนยังไม่มีประสบการณ์ในการสอน จึงอาจทำให้การนำเสนอไม่น่าสนใจ และขณะเดียวกันทำให้ผู้สอนไม่มีแรงจูงใจ ทางที่ดีทางวิทยาลัยชุมชนควรรหาอาจารย์ที่มีคุณสมบัติที่เหมาะสมแล้วบรรจุให้เป็นข้าราชการประจำ เพื่อให้เขาได้มีเวลาที่จะทุ่มเทในการสอน

สาม ควรปรับเวลาเรียนใหม่ ตามที่นายรอกิ เตแซเล่ามา เวลาเรียนเป็นช่วงเวลาเย็น ด้วยหวังว่าผู้ที่เรียนจะได้มาเรียนหลังเลิกงาน แต่การณ์กลับกัน หลังเลิกเรียนผู้ที่ทำงานย่อมอ่อนล้าอยู่ในสภาพที่ไม่พร้อมจะรับข้อมูลข่าวสารใดๆ

สรุปได้ว่า หลักสูตรการสอนภาษามลายูในวิทยาลัยชุมชนลัมเหลวเหมือนกับที่หน่วยงานอื่นๆ ประสบมาแล้ว ความล้มเหลวอันนี้สะท้อนให้เห็นถึงความล้มเหลวในด้านการจัดการของวิทยาลัยชุมชนเอง และความล้มเหลวของวิทยาลัยชุมชนก็คือความล้มเหลวของรัฐนั่นเอง

3.3 ภาษามลายูและความมั่นคงของชาติ

ทันทีที่คณะกรรมการอิสระเพื่อความสมานฉันท์ได้ยื่นข้อเสนอให้รัฐประกาศภาษามลายูเป็นภาษาทำงาน (Working Language) ก็เกิดกระแสต่อต้านจากคนไทยทั่วไปขึ้นมาทันที วัฒนธรรมท้องถิ่นรวมทั้งภาษาด้วยถูกมองว่าเป็นภัยคุกคามต่อความมั่นคงของชาติ

การมองเห็นผลประโยชน์ของชาติโดยไม่คำนึงถึงความเป็นอื่น และให้ความสำคัญค่อนข้างน้อยกับวัฒนธรรมอื่น ๆ ที่มีอยู่ถือเป็นดาบสองคมที่อาจจะสนองผลประโยชน์ให้กับบางกลุ่มแต่ในขณะเดียวกัน อีกกลุ่มหนึ่งกลับต้องสูญเสียสิ่งที่ตนเองรักและห่วงแหนไป

กรณีเดียวกับภาษามลายูที่เป็นประเด็นทางการเมืองมาตั้งแต่อดีตตราบถึงปัจจุบัน ในอดีต นายหะยีสุหลง โต๊ะมีนา ผู้นำมุสลิมชาวจังหวัดปัตตานีเคยเสนอให้รัฐบาลใช้ภาษามลายูเป็นอีกหนึ่งภาษาราชการ ท่านมีเจตนาที่ดีต่อระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ ทั้งนี้และทั้งนั้น เพื่อให้การปกครองเป็นไปโดยราบรื่นไม่ติดขัดใด ๆ โดยเฉพาะในเรื่องวัฒนธรรมและภาษามลายูซึ่งเป็นภาษาที่ชาวมลายูมุสลิมใช้ในชีวิตประจำวันอยู่แล้ว และการเรียกร้องของท่านหะยีสุหลงก็ไม่ได้ขัดกับรัฐธรรมนูญแต่ประการใด แต่แล้วสุดท้ายพฤติกรรมของท่านถือว่าเป็นภัยต่อความมั่นคงของชาติซึ่งต่อมามีการจับกุมในข้อหากบฏแผ่นดิน ผู้มีเจตนาต้องการแบ่งแยกดินแดน

นี่เป็นตัวอย่างที่เห็นชัดมากที่สุดในเรื่องการปฏิเสธวัฒนธรรมมลายูที่ทางการมองว่าเป็นวัฒนธรรมชายขอบไม่ได้อยู่ในกระแส

สำหรับเรื่องนี้ นายวินัย สะมะฮูน เคยแสดงความคิดเห็นว่า “...เรื่องของภาษานั้นเป็นวัฒนธรรมล้วน ๆ ไม่ใช่เรื่องของความมั่นคง และวัฒนธรรมก็เป็นส่วนหนึ่งของชาติ หากว่าเรามีภาษาหลาย ๆ ภาษาอยู่ในประเทศ นั่นก็แสดงถึงความร่ำรวยทางวัฒนธรรม ซึ่งน่าจะเป็นความภาคภูมิใจของประเทศ ดีกว่ามีภาษาพูดเพียงภาษาเดียว” และท่านย้ำว่า “เราไม่ควรมองเรื่องของภาษาไปเกี่ยวข้องกับเรื่องความมั่นคง ผมคิดว่าทางรัฐควรต้องกำหนดนโยบายทางการศึกษาเพื่อรักษาภาษามลายูไว้ เพราะทุกวันนี้เหลือน้อยมาก หากถูกกลืนไปจริง ๆ ถือว่าเป็นความสูญเสียของชาติด้วย (ความรู้และความไม่รู้สามจังหวัดชายแดนใต้ หน้า 80)

นโยบายในเรื่องการใช้ภาษามลายูเป็นภาษาทำงานนับได้ว่าเป็นนโยบายที่ดีและตรงตามสภาพความเป็นจริงที่เป็นอยู่ในสังคมมลายูมุสลิม เนื่องจากเป็นที่รับรู้โดยทั่วกันว่าประชาชนในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ใช้ภาษามลายู(ท้องถิ่น)เป็นภาษาสื่อสารในชีวิตประจำวันอยู่แล้ว ในขณะที่ภาษาไทยเป็นภาษาที่สองสำหรับพวกเขา นโยบายนี้ได้กำหนดขึ้นมาด้วยวัตถุประสงค์เพื่อให้การติดต่อสื่อสารระหว่างผู้ปกครองกับชาวบ้านสะดวกและง่ายขึ้น การที่จะเข้าใจและเข้าถึงพวกเขาได้นั้นจำเป็นต้องรู้วัฒนธรรมของพวกเขาไปด้วย หนึ่งในวัฒนธรรมพื้นฐานที่จำเป็นต้องรู้ก็คือการเข้าใจภาษาสื่อสาร นั่นก็คือภาษามลายู แต่แล้วนโยบายที่ดีๆ อย่างนี้กลับได้รับความสนใจจากเจ้าหน้าที่ของรัฐน้อยมาก และแทบจะกล่าวได้ว่าล้มเหลว

3.4 ภาษามลายูกับศาสนาอิสลาม

ในบริบทของสังคมไทยมุสลิมเชื้อสายมลายูในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ภาษามลายูมีความสำคัญมาก ภาษามลายูได้ฝังรากลึกอยู่ในโครงสร้างสังคมและจิตใจของผู้คนในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้จนยากที่จะลืมหรือเหวี่ยงมันทิ้งไป (ดร.อิหมรอน มะลูลีม, 2538 หน้า 87) ยิ่งหากนำมาเทียบในเชิงความสัมพันธ์กับศาสนาอิสลามด้วยแล้ว ยิ่งปฏิเสธไม่ได้ว่าภาษามลายูมีความสำคัญมากเพียงใด เหมือนดังที่อาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ได้อุปมาอุปไมยไว้ว่า “ภาษาไทยให้กำไรแก่ชีวิตของเขาน้อย ในขณะที่ภาษามลายูปัตตานีให้กำไรได้มากกว่ากันอย่างเทียบไม่ได้” (นสพ.มติชน 29 ส.ค.2548)

ภาษามลายูที่แท้ก็เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมอิสลามนั่นเอง ดังที่ดร.อิหมรอน มะลูลีมได้เขียนว่า “สำหรับมุสลิมนั้นวัฒนธรรมแยกจากศาสนาไม่ได้ อิสลามคือวิถีคือแบบแผนของชีวิต ไม่ใช่เป็นแต่เพียงศาสนาอย่างที่ชาวพุทธเข้าใจ เพราะฉะนั้นการเปลี่ยนวัฒนธรรมของอิสลามไปจึงหมายถึงการเปลี่ยนแก่นแท้ของอิสลามด้วย”(ดร.อิหมรอน มะลูลีม, อ้างแล้ว, หน้า 86)

ด้วยตระหนักในเรื่องดังกล่าว จึงมีการเรียกร้องจากประชาชนในพื้นที่ให้รัฐเปิดโอกาสการใช้ภาษามลายูอย่างกว้างขวางเหมือนภาษาไทย เช่น มีการเรียกร้องให้ใช้ภาษามลายูควบคู่กับ

ภาษาไทยเป็นภาษาราชการเหมือนที่ปรากฏในเงื่อนไขเจ็ดข้อที่นายหัจญ์สุหลง อับดุลกาเดร์เคยเสนอต่อรัฐบาลสมัยนายควง อภัยวงศ์เป็นนายกรัฐมนตรี แต่ข้อเรียกร้องนี้กลายเป็นประเด็นการเมืองที่ฝ่ายรัฐมาอ้างว่านายหัจญ์สุหลง อับดุลกาเดร์มีความพยายามที่จะก่อกบฏแบ่งแยกดินแดน ถือว่าเป็นการเรียกร้องที่เป็นภัยคุกคามต่อความมั่นคงประเทศชาติ สุดท้ายได้นำมาซึ่งการจับกุมนายหัจญ์สุหลง อับดุลกาเดร์

ข้อเรียกร้องข้อนี้เป็นการเรียกร้องที่มีความชอบธรรมตามรัฐธรรมนูญในระบอบประชาธิปไตยที่ประชาชนทุกคนควรได้รับ แต่เสียงบริสุทธิ์อันนี้กลับไม่ได้รับการตอบรับจากรัฐบาลแต่ประการใด ทั้งๆ ที่เป็นการต้องการของคนในพื้นที่ที่แท้จริง แต่ในทางกลับกันรัฐกลับให้ความสำคัญกับสิ่งอื่นที่ประชาชนในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องและไม่ได้เรียกร้องแม้แต่ร้อยละ หนึ่ง เช่น รัฐบาลเคยอนุมัติงบประมาณจำนวนหนึ่งเพื่อสร้างมัสยิดกลางประจำจังหวัดทุกจังหวัดในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ทั้งๆ ที่มีมัสยิดเดิมมีอยู่แล้ว การสร้างมัสยิดแห่งใหม่แทนที่จะเป็นศูนย์กลางให้แก่ชนชาวมุสลิมกลับเป็นตัวปัญหาและก่อความแตกแยกในสังคมมุสลิมอีกต่างหาก

ตรงนี้เป็นข้อผิดพลาดอันใหญ่หลวงของรัฐที่ปฏิเสธความต้องการของประชาชนในพื้นที่แต่กลับให้ในสิ่งที่พวกเขาไม่ได้ต้องการ ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นความไม่พึงพอใจต่อรัฐและรู้สึกอคติต่อนโยบายของรัฐไปด้วย

กรณีเดียวกันกับข้อเสนอของกอส.ที่ต้องการให้ภาษามลายูเป็น “ภาษาทำงาน” สำหรับพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ แต่แล้วรัฐบาลกลับไม่เห็นด้วย โดยให้เหตุผลว่า บนพื้นแผ่นดินไทยต้องใช้ภาษาไทยเป็น “ภาษาราชการ” ดังที่ท่านอดีตนายกรัฐมนตรีพ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตรยืนยันว่า “Thailand's official language must be Thai only, although the use of other languages would be promoted”. (Bangkok Post, 27 June 2006)

ในเวลาไล่เลี่ยกันก็มีเสียงทักท้วงจากหลายๆฝ่ายที่รับไม่ได้กับข้อเสนอให้ใช้ภาษามลายูเป็นภาษาราชการ ต่างพูดในเสียงเดียวกันว่า “เราเป็นคนไทย ชาติบ้านเมือง คือชาติไทย ภาษาที่เป็นภาษาไทย ฉะนั้น เราก็เรียนรู้ภาษาไทยให้ชัดเจนและเท่าเทียมกัน พวกเราจะต้องภูมิใจในความเป็นคนไทยมีภาษาไทยเป็นภาษาประจำชาติ” (นสพ.มติชน 27 มิ.ย.2549)

หากรายงานข่าวข้างต้นเป็นจริงดังที่ได้ระบุไว้ ก็แสดงว่าสังคมไทยยังไม่รู้จักวัฒนธรรมมลายูดีพอ และถือว่าการปฏิเสธวัฒนธรรมท้องถิ่นอย่างชัดเจน ทั้งๆ ที่สภาพการณดังกล่าวไม่น่าจะเกิดขึ้นกับประเทศที่ใช้ระบบการปกครองแบบเสรีประชาธิปไตยอย่างประเทศไทย

ผู้เขียนเห็นว่า คำว่า “ วัฒนธรรมไทย ” ไม่ควรจำกัดแต่วัฒนธรรมที่รู้จักและใช้กันเฉพาะในสังคมที่นับถือศาสนาพุทธเท่านั้น หากจะต้องหมายรวมไปถึงวัฒนธรรมที่รู้จักและใช้ในสังคมมุสลิมด้วย ทั้งนี้เพราะมุสลิมได้รวมเป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทยมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย

เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน และคำว่า “ คนไทย ” ตามความหมายของรัฐธรรมนูญก็ไม่ถูกกำหนดขึ้นด้วยเงื่อนไขทางศาสนา ทางภาษา หรือวัฒนธรรมอื่นๆ ตลอดจนเงื่อนไขที่แตกต่างกันทางสังคม การที่มุสลิมปฏิบัติ วัฒนธรรมอิสลามจึงไม่ถือเป็นการทำลายวัฒนธรรมไทยแต่กลับเป็นการส่งเสริมวัฒนธรรมไทยให้มีลักษณะเด่นที่คนต่างชาติได้ไว้วางใจยิ่งขึ้นด้วยซ้ำว่า วัฒนธรรมส่วนหนึ่งของไทยก็คือรับวัฒนธรรมทางศาสนาทุกศาสนากับที่มีบทบัญญัติรัฐธรรมนูญให้สิทธิเสรีภาพการนับถือและปฏิบัติศาสนา

ในเรื่องของความหมายของวัฒนธรรมแห่งชาตินั้น นักวิชาการสายมานุษยวิทยามีความเห็นไปในทางเดียวกันว่าที่ผ่านมามีวัฒนธรรมของชาติมักจะถูกมองในลักษณะที่คับแคบและจำกัดเกินไป และไม่เพียงพอที่จะสนองตอบความเป็นไปของสังคมไทยในปัจจุบัน กล่าวคือ (จดหมายข่าวศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ปีที่ 6 ฉบับที่ 38 มิ.ย.-ก.ค. 2548, หน้าที่ 2)

- การเน้นเฉพาะเนื้อหาบางด้าน เช่น หยิบยกเฉพาะเรื่องเกี่ยวกับชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ หรือเน้นเฉพาะเนื้อหาวัฒนธรรมที่มีแหล่งกำเนิดมาจากราชการ ราชสำนักหรือพุทธศาสนา ทำให้หลายส่วนถูกมองข้ามละเลยหรือกลายเป็นสิ่งแปลกปลอม หรือแปลกแยกจากวัฒนธรรมของชาติ สิ่งที่ถูกมองข้ามมาเป็นเวลานานมักได้แก่วัฒนธรรมของกลุ่มในท้องถิ่นต่างๆ กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ เป็นต้น

- วัฒนธรรมของชาติ มักจะเข้าใจกันว่าเป็นสิ่งเดียวกันกับ “เอกลักษณ์” ซึ่งหมายถึงลักษณะเด่นที่ทุกกลุ่มทุกส่วนมีส่วนร่วมกัน เป็นการเน้นที่ความเหมือน ความกลมกลืนและมองข้าม “พหุลักษณะ” หรือความต่าง หลากหลาย

การมองข้ามวัฒนธรรมในลักษณะนี้ นำไปสู่ข้อจำกัดหลายอย่าง เช่น ไม่สามารถมองเห็นคุณค่าและความสำคัญวัฒนธรรมของคนอื่น ไม่เคารพในวิถีชีวิตของคนกลุ่มอื่น เป็นต้น ซึ่งสถานการณ์นี้จะตามด้วยปัญหามากมาย เช่น ความรุนแรงเนื่องจากไม่พอใจที่วัฒนธรรมของตนถูกดูหมิ่นดูแคลนและไม่ได้การยอมรับของผู้มีอำนาจให้เท่าเทียมกันกับวัฒนธรรมอื่น ๆ

ดังนั้น ในสังคมมุสลิม รัฐจึงต้องส่งเสริมให้ใช้วัฒนธรรมอิสลามอย่างเต็มที่เพื่อปฏิบัติตามบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญดังกล่าวไว้แล้วในบทนำ หากรัฐหรือคนของรัฐพยายามตัดหรือลดหรือกีดกันหรือลดทอนมิให้คนนับถือศาสนาอิสลามปฏิบัติวัฒนธรรมอิสลาม แนวนอนรัฐและคนของรัฐนั้นแหละกระทำผิดต่อบทบัญญัติรัฐธรรมนูญ มิใช่มุสลิมหรือคนที่กระทำผิดรัฐธรรมนูญ

ประเทศสหรัฐอเมริกาเป็นประเทศที่มีคนหลายเชื้อชาติอาศัยอยู่ เมื่อมีหลากหลายเชื้อชาติก็ย่อมมีความหลากหลายทางวัฒนธรรม สหรัฐอเมริกาจึงไม่กล้าที่จะประกาศว่า ภาษาอังกฤษเป็นภาษาประจำชาติ จนถึงทุกวันนี้ สหรัฐอเมริกายังไม่เคยมีภาษาทางราชการ (Official Language) เลย เพราะในทางปฏิบัติแล้ว การใช้ภาษานั้นขึ้นอยู่กับบริบทของกลุ่มทางสังคมและวัฒนธรรมเสียมากกว่า ยกตัวอย่าง หากคุณหมอที่ปฏิบัติหน้าที่ในย่านเขตชุมชนพวกลีซแปนคิที่ใช้ภาษาสเปน

เป็นภาษาสื่อสาร คุณหมอกก็จำเป็นต้องใช้ภาษาสเปน กรณีเดียวกันกับประเทศแคนาดาที่จนถึงปัจจุบันนี้ยังไม่มีภาษาทางการ เพราะประชากรที่อาศัยอยู่ในแคนาดามีกลุ่มหลายเชื้อชาติผสมผสานปะปนกันอยู่ ทั้งอังกฤษ ฝรั่งเศส รัสเซีย และชาวเอเชียอื่นๆ อีกมาก(โปรดดูในวงทอง ภวัครพันธุ์, **มติชน** 5 ก.ค. 2549)

สำหรับประเทศเพื่อนบ้านอย่างมาเลเซียที่มีวัฒนธรรมหลากหลายทั้งมลายู จีน อินเดีย เป็นต้น ถึงแม้รัฐบาลประกาศให้ภาษามลายูเป็นภาษาประจำชาติ แต่รัฐบาลก็ยังสนับสนุนส่งเสริมให้ภาษาจีนและภาษาฮินดีเติบโตตามแก่อัตราภาพ รัฐอนุญาตให้แต่ละกลุ่มเชื้อชาติมีโรงเรียนที่เปิดสอนภาษาของตนเองพร้อมๆ กับสอนภาษามลายูในฐานะภาษาประจำชาติ นอกจากนั้นรัฐบาลยังอนุมัติให้แต่ละกลุ่มเชื้อชาติมีหนังสือพิมพ์ที่เป็นของตนเองอีกด้วย ภาษาของแต่ละกลุ่มจึงเติบโตและเป็นที่พอใจของแต่ละเชื้อชาติ ไม่มีความรู้สึกน้อยเนื้อต่ำใจในเรื่องของภาษาและวัฒนธรรม เพราะรัฐบาลแบ่งเขตอย่างเท่าเทียมกัน

กล่าวสั้นๆว่า รัฐไทยมองเรื่องภาษามลายูด้วยมิติทางการเมืองแบบชาตินิยมเกินไป (วงทอง ภวัครพันธุ์, **มติชน** 5 ก.ค. 2549) ผู้เขียนเห็นด้วยกับข้อเขียนของอาจารย์นิติที่ว่า การที่ชาวมลายูมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้พยายามอยากรักษาความเป็นมลายู ไม่ได้หมายความว่าเขาปฏิเสธความเป็นพลเมืองของประเทศไทย (นสพ.**มติชน**, อ้างแล้ว)

อันที่จริงข้อเสนอของคณะกรรมการอิสระเพื่อความสมานฉันท์(กอส.)นี้ถือได้ว่า เป็นนโยบายในลักษณะจาก Bottom up policy ที่แท้จริง เพราะทางกอส.ได้ลงศึกษาในพื้นที่เองก่อนที่จะนำเสนอต่อรัฐบาลให้พิจารณา แต่นโยบายดีๆ อย่างนี้กลับไม่ได้รับความสนใจจากรัฐ ในทางกลับกันรัฐมักจะให้ความสำคัญกับนโยบายที่ออกมาในลักษณะ Top Down Policy เสียมากกว่า ซึ่งแน่นอนอยู่แล้วไม่ค่อยตรงตามความต้องการของประชาชนในพื้นที่เท่าใดนัก สุดท้ายก็นำไปสู่ความขัดแย้งและยังส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของประเทศชาติอีกด้วย

แต่ถึงอย่างไรก็ตาม การใช้ภาษามลายูในพื้นที่พอเป็นเครื่องประดับอยู่บ้างเมื่อทางการได้อนุญาตให้สื่อมวลชน อาทิ วิทยุและโทรทัศน์ มีรายการภาษามลายูออกอากาศไปสู่ประชาชนในพื้นที่ เช่น รายการข่าวภาคภาษาท้องถิ่น รายการบันเทิงและรายการอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับวิถีวัฒนธรรมในท้องถิ่น

สำหรับรายการภาคภาษามลายูในสื่อวิทยุได้มีมานานแล้ว โดยส่วนใหญ่เป็นสถานีวิทยุของกองทัพทหารที่มีวัตถุประสงค์เพื่อให้คนในพื้นที่รับรู้ข่าวสารบ้านเมือง แต่สำหรับสื่อโทรทัศน์ เช่น สถานีวิทยุโทรทัศน์แห่งประเทศไทย จังหวัดยะลาเพิ่งมีรายการข่าวภาษามลายูเมื่อปี พ.ศ. 2541 มานี้เอง แต่ก็ออกอากาศวันละเพียง 15 นาที คือ ช่วงเวลา 17.30-17.45 น.

จากการวิจัยศึกษาความพึงพอใจของประชาชนต่อการชมรายการข่าวภาคภาษามลายูทางสถานีวิทยุโทรทัศน์แห่งประเทศไทย จังหวัดยะลาของ นิชาวดี ตานีเหิง (2549) พบว่า

ประชาชนในพื้นที่ที่มีความพึงพอใจอยู่ในระดับปานกลางทั้งด้านรูปแบบรายการ ด้านเนื้อหาและคุณค่าข่าว ด้านเทคนิคการนำเสนอ ด้านผู้ประกาศข่าวและด้านการมีส่วนร่วมในรายการ เป็นต้น จึงได้มีการเสนอแนะให้ปรับปรุงและพัฒนารายการให้ดีขึ้นทัดเทียมกับรายการโทรทัศน์ช่องอื่นๆ เช่น ช่อง 3 ช่อง 5 ช่อง 7 ช่อง 9 และ ช่อง ITV รวมทั้ง รายการโทรทัศน์ช่องมาเลเซียอีกด้วย

มีรายการวิทยุภาคภาษามลายูดี ๆ หลายรายการที่ได้รับการยอมรับจากประชาชนในพื้นที่ ทั้งนี้อาจจะเพราะว่าเป็นรายการที่ให้สาระและแง่คิดที่ดี อีกทั้งยังก่อให้เกิดประโยชน์ในแง่สร้างจิตสำนึกในเรื่องประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและวัฒนธรรมของตนเองด้วย อาทิ รายการ “Jendela Masyarakat” (หน้าต่างสังคม) ที่เคยได้รับความนิยมจากทั่วประชาชนในท้องถิ่นที่ แต่น่าเสียดายที่ต้องปิดตัวลง โดยผู้จัดรายการ นายซุฮัยมีย์ อาแวบอกว่า รู้สึกหว่าดระแวงและไม่ปลอดภัยในชีวิต ผู้วิจัยเห็นว่าเหตุที่เป็นเช่นนี้อาจเนื่องเพราะทางผู้จัดได้รับคำเตือนจาก “เบื่องบน” โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสถานการณ์ล่อแหลมอย่างในปัจจุบัน

4. นโยบายทางด้านศาสนาและการศึกษา

ดังที่ทุกคนทราบกันโดยทั่วไปว่า สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ซึ่งได้แก่จังหวัดปัตตานี ยะลา และนราธิวาส กอปรด้วยกลุ่มชนที่นับถือศาสนาอิสลาม ประมาณร้อยละ ๘๐ พวกเขาจึงมีวัฒนธรรมประเพณีที่เป็นแบบฉบับของตนเอง ก็คือตามแบบฉบับศาสนาอิสลามนั่นเอง เพราะศาสนาอิสลามเป็นตัวกำหนดกรอบการดำเนินชีวิตของชนชาวมุสลิมเกือบทั้งหมด เพราะศาสนาอิสลามไม่เพียงเป็นศาสนาเพียงอย่างเดียว หากแต่เป็นวิถีการดำรงชีวิตอีกด้วย

ชีวิตของพวกเขาจึงผูกพันกับศาสนาอิสลามทุกกระเปาะนิ้ว ในเมื่อรัฐและนโยบายของรัฐไม่ได้เอื้อต่อชีวิตความเป็นมุสลิมของเขาเท่าที่ควร พวกเขาก็พยายามทุกวิถีทางเพื่อรักษาและผูกงความความเป็นมุสลิมให้ยั่งยืนและมั่นคงตลอดไป

หนึ่งในความพยายามที่สะท้อนถึงตัวตนและตัวตนความเป็นมุสลิมได้ดีคือ การมีอยู่ของสำนักคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดที่เป็นองค์กรหลักในการดูแลกิจการของชาวไทยมุสลิม ทุกอย่างที่มีความเกี่ยวข้องกับศาสนาอิสลาม เช่น การสมรส การจ่ายชะกาต เรื่องทรัพย์สินและมรดก เป็นต้น

ว่ากันว่า ชีวิตของชาวไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้มีความสัมพันธ์แนบแน่นกับสำนักคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดไม่ได้ด้อยไปกว่าที่ว่าการอำเภอ หน้าซ้ำ ผู้เขียนเห็นว่า สำนักคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดจะกลายเป็นสถานที่ที่คนในพื้นที่ไปใช้บริการมากกว่า ที่ว่าการอำเภอด้วยซ้ำไป ถ้าที่ว่าการอำเภอคนในพื้นที่ไปใช้บริการในเรื่องของการขอมีบัตรประจำตัวประชาชน การขอเปลี่ยนชื่อและที่อยู่ การไปรับหมายทหาร ไปดูข่าวประกาศต่างๆ

เป็นต้น แต่สำนักคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดมันมีมากกว่านั้นเป็นสองเท่า อาทิ ในเรื่องของการสมรสที่มุสลิมทุกคนต้องไปจดทะเบียน ในขณะที่มีมุสลิมที่ไปจดทะเบียนสมรสที่ว่าการอำเภอเพียงหนึ่งในสี่เท่านั้น โดยเฉพาะกลุ่มที่มีการศึกษาและประกอบอาชีพราชการบางส่วนเท่านั้น

เจ้าหน้าที่ประจำสำนักคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดปัตตานีท่านหนึ่งบอกกับผู้เขียนว่า จำนวนบุคลากรที่มีอยู่ไม่เพียงพอที่จะรองรับปริมาณงานที่มีมากกว่าเป็นหลายเท่า ทางสำนักคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดไม่มีความสามารถที่จะจ้างพนักงานเพิ่มเพื่อรองรับงานที่เพิ่มทวีคูณเรื่อย ๆ ทางออกก็คือ ต้องผลัดแบ่งกันมาทำงาน เพื่อเป็นทางแก้ในการประหยัดค่าใช้จ่ายงบประมาณด้วย และถึงแม้ว่าปริมาณงานจะเพิ่มขึ้นก็เชื่อว่าเงินเดือนของพนักงานจะเพิ่มขึ้นตามไปด้วย ด้วยเหตุนี้ พนักงานบางคนจำเป็นต้องหารายได้เสริม หรือประกอบอาชีพอื่นตามไปด้วย เช่น บางคนนั้นนอกเหนือจากเป็นบุคลากรของสำนักคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดแล้ว อีกสถานะหนึ่งก็เป็นชาวสวนยาง ทุกเช้าต้องไปกรีดยางก่อน ก่อนที่จะมาทำงานประจำที่โต๊ะทำงาน เรียกได้ว่า ทำงานด้วยความสมัครใจในฐานะที่เป็นมุสลิมซึ่งมีหน้าที่ต้องดูแลทุกข์สุขของเพื่อนมุสลิมด้วยกัน และถือว่าบาปอย่างมหันต์หากไม่ได้ทำหรือไม่ได้สอนในสิ่งที่ตนเองรู้แก่สังคมมุสลิม

ก่อนหน้านี้ การบริหารและการจัดการคล่องตัวกว่า เพราะมีเงินสนับสนุนจากต่างประเทศ โดยเฉพาะกลุ่มประเทศมุสลิมแถบโลกอาหรับมาบริจาคเงินกองทุนชะกาต

เป้าหมายหลักกองทุนชะกาตก็ชัดอยู่แล้ว คือ เพื่อที่จะช่วยเหลือพี่น้องมุสลิมทั่วโลก เป็นการช่วยเหลือต่อกัน ซึ่งเป็นภาระหน้าที่ที่ทุกคนต้องทำ เงินชะกาตจึงเรียกรวมมาถึงมือมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้ในที่สุด เป็นปรากฏการณ์ปกติในสังคมมุสลิมทั่วโลก และปรากฏการณ์เช่นนี้ก็ดำเนินมาเนิ่นนานปี เป็นที่รู้จักกัน แต่เมื่อรัฐบาลมีขั้นตอนการตรวจสอบแหล่งเงินตลอดจนการนำเงินไปใช้อย่างเข้มงวด เพราะเกรงว่าจะนำเงินไปใช้ในหนทางที่ไม่ดี เช่น เพื่อสนับสนุนก่อการร้าย อันเนื่องมาจากสภาพการณ์ปัจจุบันที่ทุกฝ่ายมักจะมองเห็นว่า อิสลามเป็นฝ่ายคุกคามที่น่ากลัว ยิ่งทำให้มุสลิมทุกคนตกในที่นั่งลำบาก การกระทำทุกอย่างถูกเพ่งเล็งอย่างใกล้ชิด

นโยบายอย่างนี้ไม่ได้ส่งผลกระทบต่อกิจกรรมทางด้านศาสนาเพียงอย่างเดียวหากแต่จะเหมารวมไปถึงกิจกรรมทางด้านการศึกษาไปด้วย ตัวอย่างเช่น กรณีมหาวิทยาลัยอิสลามยะลาที่ได้รับเงินสนับสนุนจากต่างประเทศในการจัดการและบริหารก็ผล็อยได้รับอานิสงส์ไปด้วย

ผู้เขียนทราบจากเพื่อนอาจารย์ในสถาบันแห่งนั้นว่า บางช่วงขาดงบประมาณจนไม่สามารถจ่ายเงินเดือนแก่พนักงานเจ้าหน้าที่ ต้องตกเบิกเป็นเดือนๆไป ซึ่งผิดกับเมื่อก่อนหน้าที่มีงบประมาณเพียงพอในการบริหาร เงินไม่เคยขาดมือ แต่ปัจจุบันสถานการณ์กลับเลวร้ายลง

สภาพการณ์เช่นนี้ก็ส่งผลกระทบต่อสถาบันโรงเรียนปอเนาะเช่นกันที่เคยได้รับเงินอุดหนุนบางส่วนจากต่างประเทศ (กลุ่มประเทศมุสลิม) ไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบของทุนการศึกษางบประมาณสำหรับสร้างอาคารเรียนกิตกในสภาพที่ไม่ได้แตกต่างกัน

5. นานาทัศนะของนักวิชาการต่อประเด็นการกำหนดนโยบายที่ผิดพลาดและนำมาซึ่งปัญหาความขัดแย้ง

นายแพทย์ประเวศ วะสีเคยเขียนบทความชิ้นหนึ่งกล่าวถึงสาเหตุหลักที่ทำให้เกิดความปัญหาขัดแย้งในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ มีสองสาเหตุหลักด้วยกัน กล่าวคือ หนึ่ง ความขัดแย้งระหว่างระบบราชการรวมศูนย์กับวัฒนธรรมท้องถิ่น (วัฒนธรรมอิสลาม) และสาเหตุที่สอง เพราะขาดความเป็นเอกภาพของหน่วยราชการ (นสพ.มติชน 2 ม.ค.2547) จากข้อเขียนชิ้นนี้แสดงให้เห็นว่า ปัจจัยทางด้านวัฒนธรรมมีส่วนเกี่ยวข้องมากกับสถานการณ์ความไม่สงบในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ความเหลื่อมล้ำทางด้านวัฒนธรรมเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดความขัดแย้ง โดยเฉพาะเมื่อฝ่ายประชาชนในท้องที่รู้สึกรัฐไม่ให้ความเป็นธรรมแก่พวกเขา หรือพวกเขากลับมีความรู้สึกว่ารัฐธรรมนูญของตนเองกำลังถูกรัฐคุกคามอยู่ จึงเกิดการโต้ตอบในเชิงลบออกมา ซึ่งเป็นสัจจะธรรมดังที่วลีกล่าวว่า “For every action, there is an equal and opposite reaction” (*Newton's Law of Motion*) ที่นี้เราลองมาพิจารณาจากนักวิชาการเกี่ยวกับประเด็นนี้ว่า พวกเขาเหล่านี้มีมุมมองเช่นใด

รศ.ดร.ศรีศักร วัลลิโภดมเคยกล่าวไว้ตอนที่ท่านบรรยายพิเศษในเรื่อง “วิกฤตทางวัฒนธรรมของปัตตานี” ที่คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี เมื่อวันที่ 15 ก.พ. 2548 ว่า “วิกฤตที่เกิดขึ้นทุกวันนี้ ผมไม่ได้โทษพรรคไทยรักไทยในฐานะพรรครัฐบาล หากแต่ผมมองว่าเป็นการเดินทางที่ผิดพลาดตั้งแต่แรกในการดำเนินนโยบายต่อประชาชนชาวมลายูมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ถ้าย้อนดูประวัติศาสตร์ ที่เห็นกันชัดๆ ก็คือสมัยจอมพล ป. จอมพลสฤษดิ์” อาจารย์ยังได้กล่าวอีกว่า “ตลอดระยะเวลาที่ผมคลุกคลีกับชาวบ้านมลายูมุสลิมในฐานะนักวิจัย ผมพบว่า ไม่เห็นวีแววของกลุ่มคนที่จะแบ่งแยกดินแดน แต่พวกเขาภูมิใจและมองว่าปัตตานีเป็นมาตุภูมิ” และท่านยังได้กล่าวอีกว่า “คนมุสลิมส่วนใหญ่หาได้มีความคิดที่จะแบ่งแยกดินแดนไม่ หากมีความรู้สึกทางรัฐและสังคมมหาชนต่างหากที่ไม่เคยให้ความสนใจในการให้ความเป็นธรรมและความเสมอภาคแก่เขา” (มติชน 28 ส.ค. 2549)

ดร.เสรี พงศ์พิศ ได้ให้สัมภาษณ์ในนิตยสาร GM ฉบับเดือน สิงหาคม 2549 ถึงกรณีความไม่สงบในสามชายแดนภาคใต้ไว้ว่า

“ที่จริงแล้วรัฐไม่ได้เข้าใจคำว่า ทูตทางสังคมสักเท่าไร ความสำคัญของรัฐก็คือความมั่นคง แต่ความเป็นอิสระของชาวบ้าน ความภาคภูมิใจในชีวิต ปรัชญาทั้งหมดที่เราพูดกันมาถามว่ารัฐเข้าใจประเด็นนี้ไหม ผมว่าไม่เข้าใจ ถ้าเข้าใจก็ต้องให้เขาเป็นตัวของเขาเองให้เขามีวัฒนธรรมของเขา มีภาษาของเขาเอง ทำไมคุณไม่ให้เกียรติเขา กลัวเขาจะเป็นกบฏหรือ คุณคิดว่า ถ้าเขาใช้ภาษาของเขาแล้ว เขาจะไม่เป็นคนไทยหรือ (น.132)

ผศ.ดร. วรวิทย์ บารู ผู้อำนวยการโครงการจัดตั้งสมุทรรัฐ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานีเผยว่าภาครัฐยังไม่เข้าใจในระบบและวิถีชีวิตของชุมชนที่อยู่บนพื้นฐานวัฒนธรรมมลายูและศาสนาอิสลาม อีกทั้งมีประวัติศาสตร์ที่ยาวนาน มีรากเหง้าที่เห็นชัด แทนที่รัฐจะเรียนรู้และเข้าใจวัฒนธรรมท้องถิ่น รัฐกลับพยายามเปลี่ยนวิถีชีวิตของประชาชนมุสลิมให้ตามกระแสหลักอีกต่างหาก ทั้ง ๆ ที่เขาเหล่านั้น อยากดำรงชีวิตตามวิถีของเขาเอง

ผศ. ดร.วรวิทย์ ทิ้งท้ายว่า จริง ๆ แล้ว รัฐต้องคำนึงถึงความหลากหลายทางวัฒนธรรมเป็นพิเศษ ท่านเสริมว่า ความหลากหลายทางวัฒนธรรมเป็นยานานเอกในการแก้ปัญหาความขัดแย้งด้วยซ้ำไป

อาจารย์วศิน สามีอะ ข้าราชการครูชาวจังหวัดปัตตานีเคยแสดงทัศนะความคิดเห็นในโครงการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง “มลายูศึกษาเพื่อความสมานฉันท์” จัดโดยมหาวิทยาลัยเที่ยงคืน ร่วมกับ วิทยาลัยอิสลามศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์วิทยาเขตปัตตานี ณ หอประชุมวิทยาลัยอิสลามศึกษา เมื่อวันที่ 11-12 พ.ค. 2549 ว่า “ที่ทุกนโยบายรัฐบาลไม่ประสบผลสำเร็จเนื่องจากความไม่เข้าใจในวัฒนธรรมของสังคมในประเทศอันหลากหลาย”

ท่านยังเสริมอีกว่า บางนโยบายมีเจตนาดีต่อสังคมมุสลิมชายแดนภาคใต้ แต่เนื่องจากขาดองค์ความรู้ในเรื่องศาสนาอิสลาม และไม่เข้าใจวัฒนธรรมท้องถิ่น จึงทำให้ไม่ประสบผลสำเร็จหน้าซำกลับบานปลายเข้าไปอีก ยกตัวอย่างเช่น โครงการนำกลุ่มเด็กเยาวชนมุสลิมภาคใต้ไปเข้าค่ายอบรมเพื่อความสมานฉันท์ โดยในกิจกรรมนั้น กำหนดให้เด็กผู้หญิงถอดผ้าคลุมและมีการจับไม้จับมือระหว่างชายหญิง ซึ่งพฤติกรรมเยี่ยงนี้ถือว่า ผิดหลักการทางศาสนาอิสลามอย่างมาก และได้สร้างความไม่พอใจแก่ผู้ปกครองอีกด้วย

นี่เป็นตัวอย่างที่ชี้ให้เห็นถึงความล้มเหลวในการดำเนินการนโยบายของรัฐบาลเพราะขาดความรู้และไม่เข้าใจวิถีชีวิตของชาวมลายุมุสลิม

นายแวญูเะ สามะอาลีข้าราชการบำนาญยังได้เล่าอีกว่า อันที่จริงเรื่องศาสนาเป็นเรื่องใหญ่สำหรับชาวมลายุมุสลิม เพราะฉะนั้น ทุกครั้งที่ทางศอ.บต.จัดโครงการอบรมสัมมนาและทัศนศึกษา ก็มักจะมีคำถามจากบรรดาผู้นำศาสนาและท้องถิ่นว่า มีที่ละหมาดไหม มีอาหารมุสลิมหรือเปล่า เป็นต้น หากฝ่ายรัฐจัดโดยไม่คำนึงถึงสิ่งเหล่านี้ จะก่อให้เกิดความเดือดร้อนและอึดอัดใจแก่ชาวมลายุมุสลิมอย่างมาก

ดูเหมือนเป็นเรื่องเล็กสำหรับรัฐ แต่สำหรับมลายูมุสลิมแล้วเรื่องเหล่านี้ถือเป็นเรื่องใหญ่ เพราะอย่างที่เรียนให้ทราบแล้วว่า เรื่องศาสนาเป็นเรื่องใหญ่สำหรับมุสลิม ชีวิตของพวกเขาจะผูกพันกับหลักการศาสนาตลอดเวลา ดังนั้น หากรัฐไม่ได้ใส่ใจในเรื่องเหล่านี้ มันจะนำไปสู่ความมีอคติและสร้างความรู้สึกลึกที่ไม่ดีต่อรัฐในระยะยาวข้างหน้า

6. สรุป

ผู้เขียนมีความเชื่อมั่นว่านโยบายแต่ละนโยบายที่กำหนดออกมาไม่มีนโยบายใดที่มุ่งร้ายแก่ประชาชน เชื่อเหลือเกินว่านโยบายทั้งหมดที่ออกโดยรัฐล้วนแล้วแต่มุ่งไปสู่เป้าหมายอันเดียวกันหมด นั่นคือ เพื่อความอยู่เย็นเป็นสุขของประชาชนทุกหมู่เหล่า เพราะโดยหน้าที่แล้วรัฐจะต้องดูแลและปกป้องประชาชนของตนเองทุกคน รัฐต้องเป็นฝ่ายที่ต้องพิทักษ์สันติราษฎร์ ต้องให้ประชาชนของตนเองรู้สึกปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน มีความมั่นคงและมั่นใจในอาชีพการงาน ทั้งในปัจจุบันและในภายภาคหน้า

นั่นคือในทางแนวคิดและทฤษฎี แต่ในทางปฏิบัติแล้ว หาได้เป็นเช่นนั้นไม่

ถึงแม้ว่านโยบายแต่ละนโยบายที่กำหนดออกมาล้วนแต่สวยงามเพริศพิริ้ง ดูผิวเผินแล้วไม่น่าจะเกิดปัญหาขึ้นมาได้ ความไม่สงบในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ น่าจะคลี่คลายลงไปได้ แต่แล้วปัญหายังปะทุขึ้นมาจนได้ และไม่มีที่ท่าว่าจะจบลงกันได้ง่ายๆ หน้าซ้ำอาจจะยืดเยื้ออีกนาน

ผู้เขียนมีความคิดเห็นว่า เหตุที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะว่า (หนึ่ง) การกำหนดนโยบายแต่ละนโยบายเป็นการกำหนดจากเบื้องบนลงสู่ล่าง หมายความว่า นโยบายแต่ละนโยบายรัฐเป็นผู้กำหนดเพียงฝ่ายเดียวโดยที่ประชาชนในพื้นที่ไม่มีส่วนรับรู้ใดๆ ดังนั้น เมื่อมีการนำไปปฏิบัติแล้วปรากฏว่าเกิดปัญหาตามมามากมาย เช่น ไม่เป็นที่ยอมรับของคนในพื้นที่ เพราะนโยบายเหล่านั้นไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของพวกเขา

(สอง) อีกเหตุผลหนึ่งที่มีอิทธิพลสูงมากและถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดที่จะชี้ว่า นโยบายแต่ละนโยบายจะประสบผลสำเร็จหรือล้มเหลว นั่นคือ ตัวผู้ที่นำนโยบายไปปฏิบัติในพื้นที่ อันได้แก่ ข้าราชการ เจ้าหน้าที่ ผู้ปกครองและผู้บริหารในทุกระดับที่ไม่เข้าใจและไม่ยอมเข้าใจวัฒนธรรมในพื้นที่ที่ตัวเองกำลังปฏิบัติหน้าที่อยู่ กลุ่มเหล่านี้ไม่ยอมเรียนรู้จากชาวบ้าน มีแต่อยากให้ชาวบ้านเรียนรู้จากกลุ่มของตน

ปรากฏการณ์เช่นนี้นำไปสู่การปะทะระหว่างสองวัฒนธรรม ฝ่ายหนึ่งเป็นวัฒนธรรมกระแสหลักแห่งชาติ อีกฝ่ายหนึ่งเป็นกระแสท้องถิ่นที่ปักหลักและมีอารยธรรมที่เป็นของตนเอง มีประวัติศาสตร์ที่ยาวนาน

ด้วยสภาวะที่ดำรงอยู่ทำให้ฝ่ายหลังไม่พยายามแสดงท่าทีชัดเจนใดๆในทางกลับกัน พยายามวางตัวเฉยเมย ทั้งๆ ที่ความเป็นจริงนั้น พวกเขารู้สึกอึดอัดกับข้อจำกัดที่ไม่สามารถแสดงตัวตนที่แท้จริงของตัวเองให้ประจักษ์ขึ้นมาได้ ไม่มีสิ่งใดอีกเล่าที่จะมีความสุขเท่ากับได้เป็นตัวของตัวเอง ไม่เพียงเท่านั้น พวกเขายังจะต้องมาระเหวงในเรื่องของวัฒนธรรมของตนเองอีกด้วย ด้วยที่ยังไม่ชัดเจนในเรื่องของอนาคตว่าจะอยู่ยงคงกระพันหรือจะมลายหายไปไหนที่สุด

เมื่อมาคิดอย่างนี้ยิ่งทำให้เกิดความรู้สึกอึดอัดอันตันใจไปด้วย

บรรณานุกรม

1. หนังสือ

จรัญ มะลูลีม และคณะ, **ไทยกับโลกมุสลิม ศึกษาเฉพาะกรณีไทยมุสลิม**. กรุงเทพฯ : สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542

ความรู้และความไม่รู้ 3 จังหวัดชายแดนใต้, สรุปเนื้อหาจากงานเสวนาทางวิชาการ ในโครงการตลาดวิชามหาวิทยาลัยชาวบ้านชุด จังหวัดภาคใต้ จำนวน 5 ครั้ง

เฉลิมเกียรติ ชุนทองเพชร. **หะยีสุหลง อับดุลกาเดร์ กบฏ...หรือวีรบุรุษแห่งสี่จังหวัดภาคใต้** พิมพ์ครั้งแรก กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2547

ดร.อิมรอน มะลูลีม, **วิเคราะห์ความขัดแย้งระหว่างรัฐบาลไทยกับมุสลิมในประเทศ : กรณี**

ศึกษากลุ่มมุสลิมในเขตจังหวัดชายแดนภาคใต้ กรุงเทพฯ: อิสลามิกอะเคเดมี, 2538
 หนึ่งกมล พิพิธพันธ์, “ความเข้าใจในวัฒนธรรมมุสลิมภาคใต้ของข้าราชการในจังหวัด
ปัตตานี” วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการเมืองและการปกครอง
 มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2548

2. จุลสาร นิตยสารและหนังสือพิมพ์

จดหมายข่าวศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ปีที่ 6 ฉบับที่ 38 มิ.ย.-ก.ค. 2548, หน้า 2

มติชน 2 ม.ค.2547

มติชน 21เม.ย 2548

มติชน 29 ส.ค.2548

มติชน 27 มิ.ย.2549

มติชน 5 ก.ค. 2549

มติชน 28 ส.ค. 2549

Bangkok Post, 27 June 2006

นิตยสาร GM ฉบับเดือน สิงหาคม 2549

เอกสารแนบท้ายเล่ม

เรื่องสั้น “อึดอัดใจ”

โดย อับดุล ราซัค

โต๊ะอิหม่ามยุซุฟวางจดหมายจากอำเภอลงอย่างเชื่องช้า ดูสีหน้าแล้วไม่ค่อยสู้ดีนัก
 เขาเริ่มรู้สึกไม่สบายใจตั้งแต่วันที่แรกที่ได้รับหนังสือเชิญจากทางทำให้เข้าร่วมทัศนาวร
 เพื่อความสมานฉันท์ภาคใต้ หาใช่เป็นเพราะเขาเกลียดการเดินทางไม่ แต่มีคำถามและข้อข้องใจ
 สองข้อที่มากวนใจอยู่ตลอดเวลา

ข้อแรก เขามักจะตั้งข้อสงสัยเสมอว่า มีอาหารฮาลาลไหม ทางผู้จัดได้เตรียมอาหารที่ถูกต้องตามหลักอิสลามหรือไม่

และข้อที่สอง การไปทัศนศึกษาครั้งนี้ เพื่อต่อการทำละหมาดใหม่ มีสถานที่ให้ละหมาดใหม่

เป็นข้อคำถามที่โต๊ะอิหม่ามยุซุฟมักจะถามอยู่ในใจเสมอ คำถามเหล่านี้ไม่ได้เป็นคำถามที่มากวนประสาท เวียนศีรษะโต๊ะอิหม่ามยุซุฟเพียงผู้เดียว หากแต่รวมถึงคนอื่นๆ ด้วย ไม่ว่าโต๊ะคอเต็บ บิหลั่น ตลอดจนคณะกรรมการมัสยิดคนอื่นๆ ทั้งหมด

ข้อข้องใจเหล่านี้ ไม่ได้ผุดขึ้นมาลอยๆ แต่อาศัยประสบการณ์ที่ผ่านมา ซึ่งนับครั้งไม่ถ้วนที่ทางการเชิญเข้าร่วมสัมมนา ประชุมเชิงปฏิบัติการ และอบรมต่างๆ ที่นอกเหนือจากสร้างความผิดหวังแล้ว ยังก่อความอึดอัดใจอีกด้วย

อึดอัดใจในเรื่องที่คนต่างศาสนิกมองเห็นแล้วเป็นเรื่องที่ไม่เป็นเรื่อง เรื่องเล็กๆ ปลิกย่อยย จิปาถะที่ไม่ควรนำมาคิดกวนประสาท เมื่อเจอกับสถานการณ์เช่นนี้ อิหม่ามยุซุฟมักจะพูดในใจว่า “เรื่องเล็กสำหรับคุณคือเรื่องใหญ่สำหรับผม”

ภาพเหตุการณ์ที่ยังจำฝังใจมาถึงทุกวันนี้ มีอยู่ครั้งหนึ่งที่เขาเพิ่งจะได้รับการแต่งตั้งเป็นโต๊ะอิหม่ามใหม่ๆ ทางทางการเชิญคณะกรรมการประจำมัสยิดทุกคนทุกตำบลไปอบรมเชิญปฏิบัติการในเดือนรอมฎอนซึ่งเป็นเดือนถือศีลอดของชาวมุสลิม ทางกรไม่รู้ว่าช่วงเดือนรอมฎอนมุสลิมต้องทำอะไรบ้าง ต้องวางตัวเช่นใด อันที่จริงเขาไม่ยากเข้าร่วมอบรมแล้ว แต่เกรงว่า จะถูกมองว่าไม่ให้ความร่วมมือกับรัฐ เขาจึงจำยอมไปในที่สุด ช่วงนั้นเขารู้สึกลำบากมาก วางตัวไม่ค่อยถูก ไหนจะต้องระมัดระวังในเรื่องของหลักการการถือศีลอด และไหนจะต้องเตรียมตัวเพื่อละศีลอดและสวดอย่าง อีกทั้งเรี่ยวแรงก็ไม่ค่อยมีเพราะต้องอดอาหารทั้งวัน เรียกได้ว่า อบรมคราวนั้นอึดอัดใจมาก

ตลอดระยะเวลาที่เข้าพักที่โรงแรม ถึงแม้ทางการจะรับผิดชอบค่าใช้จ่ายทั้งหมด แถมยังให้เบี้ยเลี้ยงวันละ 300 บาทอีกต่างหาก แต่ในทัศนะของโต๊ะอิหม่ามยุซุฟแล้วไม่คุ้มกันเลยกับการที่ต้องสูญเสียความเป็นตัวของตัวเองในวิถีชีวิตแบบชาวบ้านในกัมบงบารูกับการที่ต้องมานั่งทนอึดอัดใจในห้องประชุม

โต๊ะอิหม่ามยุซุฟยังจำอีกภาพเหตุการณ์หนึ่งที่เขาและคณะกรรมการมัสยิดกัมบงบารูไปร่วมประชุมสัมมนาสองวันที่หาดใหญ่ครั้งล่าสุดได้ดี เขาและพรรคพวกได้เข้าไปพักที่โรงแรมแห่งหนึ่งตามที่ผู้จัดเตรียมให้ วันแรกที่เข้าไปพัก หลังจาก check-in เรียบร้อยแล้ว เขาจัดการทำละหมาดให้เสร็จสรรพเสียก่อน หากไม่ได้ละหมาดแล้วเขาจะรู้สึกอึดอัดและกระวนกระวายใจเป็นอย่างมาก ขาดละหมาดเมื่อใดจะรู้สึกผิดบาปมาทันที

ความรู้สึกเช่นนี้เกิดขึ้นตั้งแต่เขานั่งรถทัวร์จากบ้านมาถึงในตัวเมืองหาดใหญ่ โดยที่ไม่ได้พักระหว่างทาง จึงทำให้เขาพลาดเวลาละหมาดซุฮูร์ไป แต่ก็ยังดีที่เขาตั้งใจไว้แล้วว่า เขาจะ

ละหมาดควบกันเลยระหว่างเวลาซุฮ์รกับอัสรุ ฉะนั้น ทันทีที่เขาเข้าห้องพักในโรงแรมแล้ว เขาก็รีบจัดแจงละหมาดอย่างเร่งด่วน เพราะเกรงว่าเวลาละหมาดจะล่วงเลยไป

แต่กว่าจะละหมาดได้ก็ป่วนพอสมควร เพราะเขาต้องเที่ยวหาทิศทางที่มุ่งหน้าสู่กิบลัต (เมืองเมกกะประเทศซาอุดีอาระเบีย) อยู่นาน ในห้องพักโรงแรมไม่มีสัญลักษณ์ที่บอกชี้ทางของกิบลัต ซึ่งไม่เหมือนกับโรงแรมในกลุ่มประเทศมุสลิมที่เขาเคยไปสัมผัสที่มักจะมีสัญลักษณ์ชี้ไปทิศทางกิบลัตเกือบทุกแห่ง

อีกประการหนึ่งที่เขารู้สึกไม่สบายใจ ก็คือเมื่อเปิดตู้เย็นแล้วปรากฏว่ามีขวดเหล้าเบียร์สามขวดวางเรียงในตู้เย็นยิ่งทำให้เขาอึดอัดใจอยู่ไม่น้อย

โปรแกรมโทรทัศน์ก็ไม่มีโปรแกรมเกี่ยวกับบรรยายธรรมหรือศาสนาเอาเสียเลย ยิ่งทำให้เกิดอาการหงุดหงิด กดปุ่มทีวีก็มีแต่หนัง เพลง ละคร ฯลฯ ชนิดที่เรียกว่า เพื่อความบันเทิงล้วนๆ เป็นการสนองตอบรสนิยมของหนุ่มสาวเสียมากกว่า เขายังทรมานใจมากขึ้นเมื่อมาเห็นพิธีกรรายการเกมโชว์หนึ่งแต่งตัวค่อนข้างออกจะโป๊ เสื้อสายเดี่ยวและกางเกงที่ฟิตเปรี๊ยะ จนเห็นส่วนเว้าส่วนโค้งหมด เขาก็รีบกดรีโมทปิดทันที

ความบันเทิงสำหรับเขาแล้วคือ การได้ฟังหรือชมสิ่งที่สามารถทำให้เขาสบายใจหรือรู้สึกนึ่งสงบ นึกถึงพระเจ้าอยู่ตลอดเวลา ชีวิตเขาเป็นเช่นนี้ตลอด อยู่ในกรอบตามที่ศาสนาอิสลามกำหนดทุกอย่าง กล่าวในอีกความหมายหนึ่ง ก็คือ หากได้อยู่ตามแบบแผนที่ศาสนาอิสลามได้วางเอาไว้แล้ว เขาก็จะมีความรู้สึกปลอดภัยและสบายใจจนสุดที่จะบรรยายได้

หลังจากตื่นนอนและทำการละหมาดซุฮ์รเรียบร้อยแล้ว เขาก็หยิบคุปองอาหารที่วางอยู่บนโต๊ะและก้าวเดินออกลงไปยังชั้นล่างเพื่อไปยังห้องอาหาร

เขารู้สึกไม่สบายใจขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง หลังจากที่ได้ตระเวนดูรายการอาหารแล้ว ปรากฏว่าเป็นอาหารที่ถึงแม้ไม่มีเนื้อหมูผสมอยู่ก็จริง แต่ก็ไม่มีอาหารที่กำกับว่าเป็น “อาหารมุสลิม” แต่ทางผู้จัดดูแลในเรื่องอาหารปริปากพูดว่า “ฮาลาลครับ ไม่มีเนื้อหมู รับรองทานได้”

โต๊ะอาหารหันไปชำเลืองมองก๊วกในห้องครัว ปรากฏว่าไม่มีก๊วกมุสลิมสักคนเดียว ความอึดอัดใจเริ่มมีอีกครั้งหนึ่ง เขาก็ตัดสินใจเลือกกินขนมปังสองชิ้นกับชาร้อนหนึ่งถ้วย ทั้งๆ ที่ใจอยากทานอาหารหนักๆ เช่น ข้าวผัด ก๋วยเตี๋ยว ฯลฯ แต่เพื่อความสบายใจเขาก็เลือกรับประทานในสิ่งที่ตนคิดว่า ไม่มีสิ่งที่ไม่หะรอมใดๆ มาเจือปนในอาหารกันก่อน

นึกถึงเรื่องอาหารที่ไร โต๊ะอาหารมียูซุฟจำฝังใจกับเหตุการณ์ที่เขาและคณะกรรมการมัสยิดไปทัศนศึกษาทางภาคอีสานที่จัดโดย ศอ.บต. เมื่อเกือบสิบห้าปีที่แล้ว เหตุที่เขาต้องจำขึ้นสมองจนถึงทุกวันนี้ ก็เพราะว่า เขาจำเป็นต้องถือศีลอด(อดอาหาร) ตลอด 5 วันที่อยู่ในภาคอีสาน เพราะไม่มีอาหารฮาลาลให้เลือกกิน เขาไม่กล้ากินอาหารที่ปรุงอย่างไม่ถูกต้องตามขั้นตอนของศาสนา

อิสลาม เพราะเรื่องอาหารการกินเป็นเรื่องที่มีความเกี่ยวข้องกับจิตใจและความศรัทธาโดยตรง อาหารมีส่วนในการสร้างอัตลักษณ์แต่ละคน “You are what you eat”

ดังนั้น เพื่อรักษาอุดมการณ์และจุดยืนของตนเอง จึงเลือกแก้ปัญหาด้วยการถือศีลอด

เขายังจำภาพเหตุการณ์ในวันนั้นได้ดี วันที่ไปถึงในตำบลแห่งหนึ่ง ทางก้านันสุทธิเดช ซึ่งเป็นพุทธ เลี้ยงอาหารต้อนรับในฐานะเจ้าภาพ เมื่อมีสมาชิกท่านหนึ่งถามท่านก้านันว่า

“ท่านครับ อาหารเหล่านี้ฮาลาลไหมครับ”

“รับรองกินได้ ไม่มีหมู มันเป็นแกงวัว ผมเชือดเอง” ท่านก้านันตอบกลับด้วยรอยยิ้มที่ชื่นมื่นและน้ำเสียงที่ขานเป็นมิตรไมตรีเสียยิ่งนัก

คณะโต๊ะอิหม่ามรวม 40 ชีวิต นั่งอิงอยู่พักหนึ่ง ไม่ทันที่คณะโต๊ะอิหม่ามจะชี้แจง ท่านก้านันรีบพูดว่า

“ไม่ต้องห่วง ผมเคยรับราชการที่ภาคใต้ (จังหวัดยะลา) มาก่อน ผมรู้จักชาวมุสลิมดี มีเพื่อนเป็นมุสลิมเยอะแยะ ผมรู้ว่าคนมุสลิมไม่กินหมู ผมจึงเชือดวัวไงครับ”

ปรากฏว่าวันนั้น เราทุกคนไม่ทานอะไรเลย แกงวัวไม่ได้แตะแม้แต่นิด หลังจากที่ได้ชี้แจงให้ท่านรู้และเข้าใจถึงกระบวนการทำอาหารในอิสลามว่า

“ฮาลาลในที่นี้ ไม่ได้หมายถึงปราศจากเนื้อหมูเพียงอย่างเดียว หากแต่กระบวนการทำอาหารทุกอย่างต้องถูกต้องทำขั้นตอนที่ศาสนาสอนไว้ เริ่มตั้งแต่คนเชือด ก็ต้องเป็นมุสลิม เพราะตอนที่เขาจะเชือดวัวหรือสัตว์อื่นๆ ที่ศาสนาอิสลามอนุญาต เขาจำเป็นต้องกล่าวด้วยพระนามของอัลลอฮ์ นี่ยังไม่ได้รวมถึงขั้นตอนการฆ่าแหละ ล้าง และปรุง มันเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อนมากครับพอก้านัน มันไม่ใช่แค่ที่ใครๆ ก็เชือดได้”

“เราเสียใจด้วยครับท่านก้านัน แกงวัวของพอก้านัน เรากินไม่ได้จริงๆ”

เราต่างเอ็นดูท่านก้านันสุทธิเดชมากที่สุดสำหรับหวังดีกับพวกเราทุกคน แต่ด้วยเพราะไม่รู้จริงในเรื่องหลักการอิสลาม จึงทำให้เราไม่สามารถหยิบบรรยากาศสัมพันธไมตรีที่พอก้านันมอบให้ได้ อิสลามไม่ได้รังเกียจคนต่างศาสนา มิหนำซ้ำกำชับว่าต้องให้เกียรติต่อกัน เราเป็นเพื่อนมนุษย์ผู้ร่วมโลกได้ แต่ในเรื่องของศาสนาแล้ว พระเจ้าทรงตรัสไว้ในคัมภีร์อัลกุรอานว่า “ศาสนาของเขาคือศาสนาของเขา สำหรับเราคือ ศาสนาของเรา”

อาจจะดูเป็นเรื่องเล็กๆ สำหรับคนต่างศาสนิก แต่กลายเป็นเรื่องใหญ่สำหรับคนมุสลิม เพราะเรื่องศาสนาเป็นเรื่องใหญ่ มีอาชญากรรมประณีประนอมปรองดองกันได้ หากไขว่ไขว่เมื่อไหร่ นั่นหมายถึงผิดจากหลักการของศาสนาทันที จึงไม่แปลกเลยที่อิหม่ามยูซุฟยอมอดยากปากแห้งคันทองไปรับประทานในสิ่งที่ตัวเองไม่คุ้นเคย

อิหม่ามยูซุฟไม่ได้รังเกียจเด็ดขันธ์คนต่างศาสนิกหรอก เพียงแต่ว่าบางสิ่งบางอย่างเรามารวมกันได้ แต่บางสิ่งบางอย่างเราจะมาละกันไม่ได้เป็นอันขาด

“เรามารวมกันที่จุดเหมือน และแยกกันที่จุดต่าง เห็นจะดีกว่า” อีหม่ามยูซุฟกล่าวในใจ
ยอมรับว่า เจตนาของก้านันสุทิดีดีมาก แต่กระบวนการและขั้นตอนของพอก้านันสีไม่
ถูกต้องตามหลักการศาสนาอิสลาม เราจึงรับไม่ได้

ศาสนาอิสลามสอนว่าหากเจตนาดีแล้ว กระบวนการต้องดีและถูกต้องด้วย ก็ประมาณว่า
หลักการเดียวกับหลักการของโรบินฮู้ดที่มีเจตนาต่อคนยากคนจนดีมาก แต่เนื่องจากกระบวนการ
ของโรบินฮู้ดที่ไปขโมยทรัพย์สินของคนรวยเพื่อมาแจกจ่ายแก่คนจนนะสีที่ผิด หรือต่อกรณีการ
ขโมยโกงและซื้อเสียงในการเลือกตั้งในระบอบประชาธิปไตย เพื่อหาได้มาซึ่งชัยชนะเหนือคู่แข่ง และ
ตัวเองจะได้ตบเท้าเข้าไปนั่งในสภาในฐานะสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร อย่างนี้ก็ถือไม่ได้แล้ว เป็นที่
ต้องห้าม

เป้าหมายดี กระบวนการและขั้นตอนต้องดีด้วย หลักการแบบ The ends justify the
means ใช้ไม่ได้เลย หรือถ้าหากกระบวนการดี แต่เป้าหมายไม่ดีก็ใช้ไม่ได้เช่นกัน ต้องดีทั้ง
เป้าหมายและกระบวนการควบคู่กันไป

สำหรับอิสลามต่อกรณีเหตุการณ์ที่ก่อให้เกิดความอึดอัดใจแก่โต๊ะอีหม่ามตลอดระยะเวลา
สองวันที่เข้าร่วมประชุมสัมมนาในครั้งนั้น ไม่ได้จับเพียงแค่เรื่องอาหารฮาลาลหรือไม่ฮาลาลเท่านั้น
แต่ยังมีเรื่องที่ต้องทำให้โต๊ะอีหม่ามต้องปวดเศียรเวียนเกล้าอยู่ตลอด เรื่องที่เป็นหัวใจของงานคือ
การบรรยายโดยวิทยากรผู้ทรงคุณวุฒิจากส่วนกลางที่นำเสนอด้วยการใช้ภาษาไทยทั้งหมด
โต๊ะอีหม่ามที่มีความรู้แค่ป.3 และตลอดทั้งชีวิตใช้ภาษามลายูท้องถิ่นในการสื่อสารกับครอบครัว
และสังคมในกัมปง จึงจับไม่ได้ความ ฟังไม่ได้ศัพท์เกือบทั้งหมดในสิ่งที่วิทยากรนำเสนอ ช่วงระยะ
สองวันที่ต้องมานั่งทนฟังการบรรยายโดยที่ตัวเขาเข้าใจเพียงน้อยนิดถือเป็นการทรมานในอีก
รูปแบบหนึ่งสำหรับเขา อึดอัดใจมาก หากบ้านอยู่ใกล้ๆ เขาคงหนีกลับบ้านตั้งแต่วันที่มาถึงที่
โรงแรมเสียแล้ว

เขาก็เอะใจอยู่เหมือนกันว่า ทำไมทางผู้จัดไม่จัดเตรียมล่ามช่วยกล่าวสรุป ไม่เห็นจะ
เสียหายเลย หรือไม่ก็อาจจะเตรียมเอกสารที่เขาสามารถอ่านแล้วเข้าใจได้

โต๊ะอีหม่ามยูซุฟเชื่อว่าไม่ได้เพียงเขาคนเดียวหรอกที่ไม่เข้าใจ เขามั่นใจว่ามีสมาชิกเพียง
หยิบมือเท่านั้นที่อาจจะฟังรู้เรื่องและเข้าใจ โดยเฉพาะคนหนุ่มๆ แต่หากเป็นรุ่นอาวุโสแล้ว หรือรุ่น
ราวคราวเดียวกันกับเขา ฟันธงได้เลยว่าไม่รู้เรื่อง ไม่ต่างไปกับ “หนูเห็นหลัก”

สองวันในโรงแรม แทนที่จะเป็นการพักผ่อนกลับนำมาซึ่งความไม่สบายใจ และอึดอัดใจ
แก่เขามาก แต่ก็ต้องทน ไม่อยากขัดขืนอำนาจของรัฐ โต๊ะอีหม่ามยูซุฟจำบทหนึ่งในคัมภีร์อัล-กุ
รออันให้ชนมุสลิมทุกคนต้องเชื่อฟังและเคารพผู้นำในรัฐที่ตนอิงอาศัยอยู่

แต่ถือว่าการทรมานมากกับการที่ต้องมาเฝ้าระวังในสิ่งที่ขัดแย้งกับตนเอง อย่างไรก็ตาม
ต้องเฝ้าระวังและดูแลเพราะว่าเป็นนโยบายที่ประชาชนต้องมาปฏิบัติตามและเคารพ ไม่อย่างนั้น

จะกลายเป็นขบถ หรือคนที่ทรยศต่อแผ่นดินบ้านเกิด ด้วยเหตุนี้ จึงจำเป็นต้องปฏิบัติตามเพียง
สถานเดียว

โตะอิหม่ามยูซุฟหยิบจดหมายฉบับดังกล่าวขึ้นมาดูอีกครั้งก่อนจะปล่อยให้หล่นจากมือ
อย่างคนไม่มีเรี่ยวแรง

บทคัดย่อ

ชื่อบทความ แหล่งโบราณคดี อุดมลักษณะชาติ และการช่วงชิงพื้นที่ของกลุ่มชาติพันธุ์

ชื่อผู้เขียน อุดมลักษณะ ชื่นตระกูล

สาระสังเขปของบทความ

บทความนี้ผู้เขียนมีความสนใจแรกเริ่มอันเนื่องมาจากการที่ได้มีโอกาสได้เข้าพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลงานวิจัยในโครงการศึกษาชาติพันธุ์วรรณาทางโบราณคดีของกลุ่มคนบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอนมาตั้งแต่ต้นปีพ.ศ.2546 และพบว่าการก่อตัวของรัฐชาติไทยได้กลายเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในหลายมิติ ปรากฏการณ์เช่นนี้อาจเกิดพบอยู่ทั่วโลกในช่วงเวลาแห่งความเป็นรัฐสมัยใหม่ที่มีความพยายามสถาปนาอำนาจของรัฐต่อดินแดนและผู้คน ผ่านการสร้างอัตลักษณ์ความเป็นชาติและก่อให้เกิดจิตสำนึกร่วมของคนในชาติ นอกจากงานเขียนประวัติศาสตร์แล้วเครื่องมือหนึ่งที่รัฐไทยใช้สร้างความรู้สึกของความเป็นคนไทย ยังได้มีการเชิดชูแหล่งโบราณคดีให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้และความภาคภูมิใจในชาติอีกอย่างหนึ่งด้วย

แต่จากการลงภาคสนามของผู้เขียนกลับพบว่าในอีกด้านหนึ่งแหล่งโบราณคดีไม่ได้เป็นเพียงพื้นที่ของการขยายอำนาจรัฐ แต่ได้กลายเป็นพื้นที่ของชาวบ้านในการแสดงตัวตนในสังคม ดังนั้น จุดประสงค์ของบทความนี้จึงเป็นการเสนอภาพของแหล่งโบราณคดีในมิติของการช่วงชิงพื้นที่ของอำนาจ ที่กลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงได้พยายามสร้างการเชื่อมโยงกลุ่มหรือชุมชนเข้ากับแหล่งโบราณคดี และทำให้พื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่ของปฏิบัติการต่อรองของชาวบ้านให้ได้มาซึ่งสิทธิในการใช้ ถิ่นครอง และการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่น

คำสำคัญ ชาติพันธุ์ อุดมลักษณะชาติพันธุ์ ความเป็นชาติ การช่วงชิงพื้นที่ แหล่งโบราณคดี
อำเภอปางมะผ้า

พื้นที่ศึกษา อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน

Title Archaeological Site, National Identity And
Competition over Space among Ethnic Groups
Author Udomluck Hoontrakul

Abstract

I had the inspiration to write this article when I had an opportunity to do the Ethnoarchaeological Study of Highland Tribes Project in Pang Mapha District, Mae Hong Son province beginning in 2003. I discovered that the formation of Thai nationality has had the influence on the redefinition of ethnic identity. It seemed as though in the contemporary world, modern states have increasingly attempted to build power over territories and population through the development of national identity. History is one tool which the Thai state has used for 'Thaiification'. In addition to using historiography, the Thai state has worded to represent archaeological sites as national symbols for domestic and international tourism.

However, from my fieldwork I found that archaeological sites represent not only the territorialization of the state power, but also the expression of ethnicity over social space. Thus, this article has the aim to present archaeological sites in light of competition over the land use and ownership of resources.

Keywords ethnic group, ethnic identity, nationality, competition over space, archaeological site, Pang Mapha district

Area study Pang Mapha district, Mae Hong Son Province

ประวัติผู้เขียน

ชื่อสกุล	อุดมลักษณ์ ชื่นตระกูล
หน่วยงาน	นักวิจัยโครงการศึกษาชาติพันธุ์วรรณนาทางโบราณคดีของกลุ่มคนบนพื้นที่สูงใน อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน
สถานศึกษา	นักศึกษาปริญญาโท ภาควิชาพัฒนาสังคม คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

แหล่งโบราณคดี อัตลักษณ์ชาติ และการช่วงชิงพื้นที่ของกลุ่มชาติพันธุ์

อุดมลักษณ์ ฮุ่นตระกูล

1. บทนำ

จุดเริ่มต้นของบทความนี้มีที่มาจากประสบการณ์ภาคสนามในฐานะของนักโบราณคดีของโครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน เมื่อต้นปี พ.ศ.2547 ระหว่างการทำงานโบราณคดีบนพื้นที่สูงครั้งนั้นโครงการถูกกล่าวหาว่าบุกรุกและทำลายพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อของชาวบ้านจำโปซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์มุเซอ์ด้าอีกทั้งพื้นที่ดังกล่าวกำลังถูกปรับให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวประจำหมู่บ้าน จากข้อกล่าวหาดังกล่าวได้ก้าวไปสู่การเรียกร้องค่าชดเชย (เลี้ยงผี) โดยผู้เข้าร่วมพิธีกรรมดังกล่าวมีทั้งนักวิชาการในแวดวงโบราณคดี ชาวบ้านตัวแทนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และสื่อมวลชนหลายแขนง ในช่วงขณะนั้นเองที่ผู้เขียนเองได้เกิดคำถามกับคำว่า “สิทธิ” ในความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชน สถานการณ์ที่เกิดขึ้นคือโครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงได้ทำการศึกษาแหล่งโบราณคดีในวัฒนธรรมโลงไม้โดยวิธีการศึกษาวงปีไม้ที่ต้องเจาะเอาเนื้อไม้ของโลงไม้ในแหล่งโบราณคดีไปศึกษาอายุและสภาพแวดล้อมในอดีต ซึ่งในกระบวนการทำงานก่อนหน้านั้นได้มีการจัดส่งเอกสารแนะนำโครงการเพื่อแจ้งต่อหน่วยงานราชการและหน่วยงานปกครองส่วนต่างๆ ถึงการเข้าพื้นที่เพื่อดำเนินงาน แต่เมื่อปฏิบัติงานจริงกลับถูกระงับโดยชาวบ้านในขณะที่หน่วยงานรัฐกลับไม่สามารถเข้าไปไกล่เกลี่ยปัญหาได้มากนัก

หากพิจารณาจากบริบทของพื้นที่แล้วจะเห็นว่าแหล่งโบราณคดีแห่งนั้นอยู่ภายใต้อำนาจที่ทับซ้อนกันอยู่ของหน่วยงานรัฐทั้ง กรมป่าไม้ กรมการปกครอง (ที่แยกย่อยไปอีกหลายระดับ เช่น จังหวัด อำเภอ และองค์การบริหารส่วนตำบล เป็นต้น) กรมศิลปากร และชุมชน/ชาวบ้าน ในฐานะเจ้าของพื้นที่ แต่ชุมชนนี้เป็นชุมชนใหม่ที่มิได้มีประวัติความเกี่ยวเนื่องกับชุมชนเจ้าของแหล่งโบราณคดีในอดีต

คำถามหลักที่เกิดขึ้นในช่วงดังกล่าวคือ 1) ขอบเขตและความหมายของคำว่า “สิทธิ” ระหว่างสิทธิของรัฐและสิทธิชุมชน ว่ามีการขีดแบ่งกันด้วยอะไรเพราะถ้าหากดูจากสถานการณ์แล้วการดำเนินงานของโครงการวิจัยเป็นไปตามระเบียบและขั้นตอนภายใต้อำนาจของรัฐ แต่ในอีกด้านกลับไปขัดกับคำว่าสิทธิของชุมชน ดังนั้น หมายความว่าความหมายในเรื่องของสิทธินั้นจึงมิได้เป็นเพียงเรื่องในทางกฎหมายที่สามารถตัดสินชี้ขาดได้ในทางใดทางหนึ่งแต่ได้แสดงออกถึงความทับซ้อนกันระหว่างสิทธิทั้ง 2 ประเภท แล้วเราจะสามารถเข้าใจถึงการทับซ้อนนั้นได้อย่างไร 2) ปรากูการณ์ที่ชาวบ้านออกมาเรียกร้องในเรื่องของการละเมิดพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ซึ่งในอดีตนั้นไม่เคยปรากฏมาก่อนว่าเคยมีการให้ความสำคัญกับ “ผีแมน” ซึ่งเป็นความเชื่อทั่วไปว่าเป็นเจ้าของแหล่ง

โบราณคดีโลงไม้ นั้นแสดงออกถึงภัยในความขัดแย้งระหว่างการช่วงชิงการเข้าถึงการจัดการทรัพยากรของรัฐและชุมชนอย่างไร

จุดประสงค์ของบทความนี้จึงเป็นความพยายามตอบคำถามดังกล่าวข้างต้นด้วยการ ทบทวนและประมวลงานเขียนหลาย ๆ ชิ้นที่จะช่วยให้เข้าใจกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นได้ชัดเจนขึ้นโดยที่ ผู้เขียนได้วางเค้าโครงของเรื่องไว้ 3 ส่วนด้วยกัน คือ **ส่วนแรก** ความขัดแย้งในความหมายของ สิทธิ เนื้อหาในส่วนนี้ได้ทบทวนความหมายของสิทธิอย่างกว้าง ๆ ซึ่งจะให้เห็นถึงความเกี่ยวพัน กับความคิดเรื่องสิทธิของหน่วยงานรัฐและชาวบ้าน จนกระทั่งกลายเป็นทิศทางของนโยบายการ พัฒนาในภาครัฐของไทยที่มีต่อชุมชนบนพื้นที่สูง **ส่วนที่สอง** การนิยามความหมายทางวัฒนธรรม ลงไปบนพื้นที่ทางธรรมชาติซึ่งเป็นวิธีการที่ชาวบ้านใช้ในการช่วงชิงสิทธิต่อทรัพยากรดังกล่าว ทำให้เห็นถึงทับซ้อนของสิทธิที่มีรูปแบบและมิติที่แตกต่างกัน โดยเฉพาะมิติเชิงซ้อนระหว่าง วัฒนธรรมและกฎหมายที่ในบางครั้งก็สามารถทับซ้อนกันได้อย่างสนิทแต่ในบางครั้งก็ได้ทำให้เกิด ความลักลั่นอันเป็นที่มาของความขัดแย้งหรืออีกด้านหนึ่งก็คือได้เปิดพื้นที่ให้เป็นเวทีในการช่วงชิง การเข้าถึงทรัพยากรระหว่างกฎหมายและชุมชน **ส่วนสุดท้าย** ทบทวนงานที่แสดงให้เห็นถึงการ เปิดพื้นที่ทางวัฒนธรรมเพื่อการช่วงชิงทรัพยากร ซึ่งเป็นเวทีการต่อสู้ที่สำคัญในสังคมยุคปัจจุบัน

2. การช่วงชิงความหมายในการอ้างสิทธิเหนือทรัพยากร

เมื่อผู้เขียนวนกลับไปพิจารณาถึงคำถามแรกที่ว่าขอบเขตระหว่างสิทธิชุมชนกับสิทธิของ อำนาจอรัฐ ผู้เขียนก็ตระหนักขึ้นมาทันทีว่าแม้กระทั่งการตั้งคำถามของตัวผู้เขียนในขณะนั้นเองยัง ตกอยู่ภายใต้คู่ตรงกันข้ามที่ว่าด้วยสิทธิในลักษณะของสิทธิเชิงกีดกัน กล่าวคือ หากพิจารณาข้อ ขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างโครงการวิจัยที่กล่าวอ้างสิทธิ/อำนาจในการเข้าไปศึกษาแหล่งโบราณคดีตาม ความชอบธรรมที่ได้รับมาจากรัฐ และการกล่าวอ้างสิทธิของชาวบ้านที่ว่าเป็นสิทธิชุมชนผู้เป็น เจ้าของพื้นที่ ก็จะทำให้เห็นว่าแต่ละฝ่ายล้วนแล้วแต่เห็นสิทธิที่เป็นความหมายเชิงเดี่ยวเป็นสิทธิที่ หมายถึงความเป็นเจ้าของ (ownership) การกล่าวอ้างของชาวบ้านเองต่อคำว่า 'สิทธิชุมชน' นั้นมี ลักษณะเช่นเดียวกับการมองเห็นสิทธิของปัจเจกหากแต่ว่าหน่วยของคำว่าชุมชนนั้นมีหน่วยของ ปัจเจกจำนวนมากมาประกอบกัน ผู้เขียนเห็นว่าถ้าหากเรายังตกอยู่ในคู่ตรงข้ามของคำว่าสิทธิของ รัฐและสิทธิชุมชนในลักษณะเช่นนี้ต่อไปก็ยังคงไม่สามารถหาจุดสิ้นสุดของความขัดแย้งนี้ได้ วิธีแก้ไขปัญหาคือที่สุดคือการสลายคู่ตรงข้ามด้วยวิธีการที่มองสิทธิในเชิงซ้อน และก่อนที่เราจะไป ไกลจนถึงจุดนั้นก็จำเป็นต้องเข้าใจความคิดในเรื่องสิทธิว่ามีแนวคิดพื้นฐานใดที่มีผลต่อการก่อ รูปของสิทธิในความหมายที่คนในสังคมเข้าใจกันอยู่แล้วเราจะมีวิธีหลุดพ้นจากมันไปได้อย่างไร

หากกล่าวถึงสิทธิ (Right) แล้วสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้คือการเกี่ยวพันกับทรัพยากรหรือ ทรัพย์สิน (Property) ในที่นี้ผู้เขียนเห็นว่าแหล่งโบราณคดีถ้ามีแน่นอนดังกล่าวนี้นี้ได้ครอบคลุม

ความหมายในเชิงทรัพยากรที่เป็นทั้งธรรมชาติและวัฒนธรรม ในปัจจุบันจะเห็นว่าทรัพย์สินได้ถูกนิยามกันอย่างแพร่หลายท่ามกลางกระแสของทุนนิยมว่าเป็นวัตถุ/สิ่งของ (object) และเป็นสิทธิในการกีดกันของปัจเจกบุคคล แต่เรายังพบข้อคัดค้านที่ได้แย้งความคิดดังกล่าวจากงานเขียนของ Macpherson (1978) เขาได้ศึกษาความคิดว่าด้วยเรื่องทรัพย์สินผ่านประวัติศาสตร์และพบว่าความคิดดังกล่าวไม่เคยหยุดนิ่งแต่มีความเคลื่อนไหว/มีพลวัตไปตามความสัมพันธ์ของบุคคล/สังคมซึ่งก็คือเป็นไปตามเงื่อนไขในเชิงบริบทของช่วงเวลา (contextualization) ข้อค้นพบหนึ่งของเขาคือในช่วงก่อนศตวรรษที่ 17 สังคมมองทรัพย์สินคือการมีสิทธิที่เป็นความสามารถในการบังคับให้เป็นไปตามการกล่าวอ้างในการมีส่วนร่วมในผลประโยชน์บางอย่างอันครอบคลุมทั้งในทรัพยากรส่วนรวมหรือสิทธิของปัจเจกในสิ่งของบางอย่าง งานศึกษาทางด้านมานุษยวิทยาที่ยืนยันความคิดนี้มีตัวอย่างหลายชิ้นเช่น งานของ Malinowski (1926) *Crime and Custom in Savage Society* และ งานของ Lowie (1920) *Primitive Society* ซึ่งได้กล่าวถึงระบบทรัพย์สินในสังคมบุพกาลจากการศึกษากลุ่มคนในสังคมล่าสัตว์หลายแห่งในโลกที่พอจะสรุปได้ว่า ระบบทรัพย์สินดั้งเดิมนั้นไม่ได้ให้สิทธิกับคนเด็ดขาดเหนือทรัพย์สิน/วัตถุ แต่เป็นสิทธิที่ตั้งอยู่บนชุดของความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนซึ่งอาจมีลักษณะที่ทับซ้อนและเชื่อมโยงกันมากกว่าเป็นเรื่องของแบ่งแยก/กีดกัน (exclusion) (Hann 1998; Hallowell 2003)

ปัจจัยสำคัญที่ทำให้สิทธิเปลี่ยนแปลงไปคือหลักปรัชญาที่สำคัญของ John Locke ซึ่งได้กล่าวว่าสิทธิของปัจเจกคือสิทธิตามธรรมชาติ Locke ชี้ให้เห็นว่าความเป็นปัจเจกคือธรรมชาติของมนุษย์และมนุษย์นั้นเกิดมาพร้อมกับแรงงานเท่านั้นซึ่งมนุษย์จะมีชีวิตอยู่ได้ก็ด้วยที่ดินอันเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของความเป็นปัจเจก ด้วยความคิดนี้เองที่ได้เอื้อต่อหลักการของทุนนิยมในการสร้างสิทธิที่หมายถึงการกีดกันผู้อื่นต่อการเข้าถึงทรัพยากร ในจุดนี้เองที่ Macpherson ได้เห็นแย้งปัจเจกที่ Locke ได้กล่าวถึงว่าเป็นสิ่งสร้าง และความเป็นส่วนรวมต่างหากที่เป็นธรรมชาติ ดังนั้นเขาจึงเห็นว่าทรัพย์สินจึงเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจในกลุ่มคน/สังคมและแสดงออกมาในรูปแบบของ “สิทธิ” อย่างไรก็ตามไม่ได้หมายความว่าผู้ที่นิยามสิทธินั้นคือผู้ที่กุมอำนาจเหนือมวลชนหรืออยู่ในมือของรัฐเพียงฝ่ายเดียว แต่สิทธิควรต้องอยู่ในอำนาจของปวงชนในการนิยามด้วย

ข้อเขียนสำคัญที่ยังเป็นการตอกย้ำและเสริมสิทธิในความหมายของการกีดกันมากยิ่งขึ้นคืองานของ Hardin (1968) *Tragedy of the Commons* ซึ่งได้กล่าวถึงทรัพยากรที่มีการใช้ร่วมกัน (common property) ว่าได้ถูกใช้อย่างไร้การจัดการและทำให้เกิดการทำลายและเสื่อมโทรมอย่างรวดเร็ว เขาจึงเสนอให้ยกทรัพยากรนั้นเป็นของปัจเจกบุคคลเพื่อให้มีการใช้อย่างระมัดระวังมีการดูแลรักษาที่ดีกว่าและให้ทรัพยากรนั้นเป็นของรัฐเพื่อที่ว่ารัฐจะสามารถจัดการให้มีคนดูแลได้งานชิ้นนี้ของเขาส่งผลโดยตรงต่อนโยบายของ World Bank และรัฐบาลของประเทศต่างๆ ในการจัดการทรัพยากรของประเทศโดยเฉพาะการแปลงหรือปฏิรูปทรัพยากรหลายๆ ชนิดให้กลายมา

เป็นสิทธิส่วนบุคคล (ของปัจเจกซึ่งก็คือสิทธิที่กีดกัน) ปัญหาที่ตามมาและเป็นข้อถกเถียงจากบทความหลายชิ้นต่อแนวคิดเรื่อง ทรัพยากร/ทรัพย์สินส่วนรวม (Common property) ของ Hardin คือ ความหมายของคำว่า “Common” ที่ Hardin ให้ไว้ต่างแตกต่างไปจาก “Common property” ในระบอบทรัพย์สิน (Property regime) ที่มีอยู่แล้ว กล่าวคือ ในระบอบทรัพย์สินนั้นได้แบ่งประเภทของทรัพย์สินต่างๆ ไว้เป็น 4 ประเภท คือ 1) Private property (ทรัพย์สินส่วนบุคคล) 2) State property (ทรัพย์สินของรัฐ) 3) Common property (ทรัพยากรส่วนรวมในท้องถิ่นที่มีการจัดการอยู่แล้วโดยชุมชนผู้ใช้ทรัพยากรนั้น) 4) Open Access (ทรัพยากรส่วนรวมที่ไม่ได้รับการจัดการเช่น น้ำ ป่า และทะเล เป็นต้น)

ประเด็นสำคัญคือ Common ของ Hardin นั้นควรจะหมายถึงทรัพยากรที่อยู่ในประเภทที่ 4 ซึ่งได้รับการจัดการโดยคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง เป็นทรัพยากรที่ทุกคนสามารถเข้าถึงได้โดยเสรี แต่ในความเข้าใจของ World Bank หรือ รัฐบาลทั่วไปนั้นได้ครอบคลุมในทรัพยากรทั้งประเภทที่ 3 และ 4 ทำให้ผลของการปฏิบัติจริงคือการเข้าไปควบคุมจัดการโดยรัฐนั้นเกิดปัญหาและขัดแย้งกับชุมชนดั้งเดิมหรือท้องถิ่นที่ใช้ประโยชน์ทรัพยากรอยู่มาตลอดไม่ว่าจะเป็นปัญหาการละเมิดฝ่าฝืนกฎหมายที่รัฐใช้ควบคุมหรือทรัพยากรก็ยังคงถูกทำลายอยู่อย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้ก็จะเห็นว่าการจัดการของรัฐเองก็ได้เอื้อประโยชน์ให้กับคนบางกลุ่มเท่านั้น ดังจะเห็นได้จากงานของ Ostrom and Schlager (1996) ที่ได้ให้ความเห็นว่าแม้ว่าระบอบทรัพย์สินใน 3 ประเภทแรกที่ได้กล่าวมาข้างต้นนั้นจะให้สิทธิในการครอบครองในลักษณะของความเป็นเจ้าของ (Ownership) แต่ในความเป็นจริงแล้วความหมายของสิทธิในทรัพย์สิน (property right) นั้นอยู่ภายในขอบเขตของการจัดการที่ประกอบด้วย การเข้าถึง (Access) และการรับผลประโยชน์ (Withdrawal) บทความให้ความสำคัญกับทั้ง 2 เรื่องนี้อย่างมากโดยชี้ว่า การเข้าถึงนั้นสามารถแบ่งออกไปได้หลายระดับ เช่น เข้าถึงด้วยการชม เข้าถึงด้วยการสามารถเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ได้ เข้าถึงด้วยการจัดการ และเข้าถึงด้วยการเป็นเจ้าของที่สามารถถ่ายโอน หรือขายได้ ซึ่งก็หมายถึงสิทธิในทรัพย์สินที่แตกต่างกันไปหลายระดับ กล่าวคือ แม้ว่าปัจเจกจะมีสิทธิในการเข้าถึง (Access) แต่ก็ยังมีเงื่อนไขอีกหลายประการในการใช้หรือได้รับผลประโยชน์ ทำให้เกิดสิทธิต่างๆ เช่น สิทธิในการใช้ประโยชน์แต่ไม่สามารถซื้อ-ขายได้ หรือมีสิทธิในการเข้าชมเพื่อความบันเทิงแต่ไม่สามารถนำทรัพยากรไปขายได้ โดยนัยนี้ก็คือปัจเจกที่เข้าถึงสิทธิหรือถือสิทธิได้นั้นมีอยู่หลากหลายและก็เป็นไปได้เช่นกันว่าแม้จะสามารถเข้าถึงได้ (Access) แต่ก็อาจจะปราศจากซึ่งสิทธิในการได้รับประโยชน์ในทรัพยากร (Withdrawal)

สุดท้ายแล้วความหมายของสิทธิจึงไม่สามารถมองในลักษณะที่เป็นเชิงเดี่ยว (Linear Concept of Rights) หรือการมองว่าสิทธิในทรัพย์สิน/ทรัพยากรว่าขึ้นอยู่กับใครคนใดคนหนึ่ง แต่ต้องเห็นว่าการใช้ประโยชน์ในทรัพยากรร่วมกันหรือทรัพย์สินบางอย่างนั้นมักจะพันอยู่กับ

ความสัมพันธ์ของกลุ่มคนที่ร่วมใช้ในทรัพยากรนั้นหรือแม้ว่าในหน่วยพื้นที่เดียวกันซึ่งประกอบด้วยทรัพยากรที่หลากหลายก็ประกอบด้วยผู้ใช้ที่แตกต่างกันกลุ่ม หรือวิธีการใช้ทรัพยากรแต่ละประเภทก็แตกต่างกัน ดังนั้น ความหมายของสิทธินี้จึงครอบคลุมความหมายในเชิงซ้อน หรืออาจจะเรียกว่าเป็นสิทธิเชิงซ้อน (Complexity of Rights) ที่ประกอบด้วยมิติอันหลากหลายในปฏิบัติการจริง เช่น มิติทางวัฒนธรรม มิติของความสัมพันธ์เชิงอำนาจ เพศภาวะ ชชาติพันธุ์ และชุมชน เป็นต้น

ในกรณีของประเทศไทยเมื่อพิจารณาผ่านบริบททางประวัติศาสตร์จะเห็นความแตกต่างของการนิยามความหมายทรัพยากรที่สำคัญของประเทศโดยเฉพาะพื้นที่ป่า ที่ดิน ที่แตกต่างกันระหว่างช่วงสมัยของรัฐโบราณซึ่งมีรูปแบบเป็นรัฐบรรณาการ (Tributary State) กับรัฐชาติสมัยใหม่ ซึ่งก็ได้ส่งผลกระทบต่อความหมายในเรื่องของสิทธิที่แปรเปลี่ยนไปตามเงื่อนไขดังกล่าวด้วยเช่นกัน Vandergeest และ Peluso (1995) ได้วิเคราะห์รูปแบบของการนิยามดินแดนของรัฐโบราณในเขตเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยเฉพาะรัฐสยามว่าการอ้างสิทธิเหนือดินแดนนั้นไม่ได้อยู่ที่การครอบครองพื้นที่หรือเขตแดนในทางภูมิศาสตร์ทางด้านกายภาพดังเช่นในปัจจุบัน แต่อยู่ที่การควบคุมกำลังคน (Labor control) ซึ่งสิ่งที่ตามมาย่อมหมายถึงผลผลิตจากแรงงานคนในรูปแบบของส่วยหรือบรรณาการที่ต้องจัดส่งไปให้กับรัฐศูนย์กลาง ดังนั้นขอบเขตของรัฐโบราณจึงมีลักษณะที่ลื่นไหลไม่ตายตัว ขอบเขตของดินแดนอยู่กับการแผ่ขยายของผู้คนไปสู่พื้นที่ใหม่ และการอ้างสิทธิแบบดั้งเดิมที่สำคัญจึงเป็นรูปแบบที่ปัจเจกหรือผู้คนเชื่อมโยงกันในลักษณะของระบบเครือญาติซึ่งก็คือสิทธิในการใช้ที่ดินและทรัพยากรอื่นที่เกี่ยวข้องกันเป็นสิทธิที่คนในชุมชนมีร่วมกัน (Moral right)

การกำเนิดขึ้นของรัฐชาติสมัยใหม่มาพร้อมกับการนิยามความหมายต่างๆ ไปบนพื้นที่ด้วยรูปแบบที่หลากหลายเพื่อให้สามารถตรวจสอบได้ว่ารัฐมีอำนาจอย่างไรในพื้นที่เหล่านั้น (Territorialization) เทคโนโลยีที่แนบมาด้วยกันกับความคิดนี้คือการกำหนดพื้นที่ซึ่งไม่ได้มีหน้าที่เพียงประกาศขอบเขตและบทบาทตามกฎหมายของรัฐเท่านั้นแต่ยังได้ประกาศถึงพื้นที่ทางนามธรรมอันมีมิติอยู่ที่เส้นเขตแดนที่ชัดเจน และพื้นที่แต่ละส่วนของรัฐชาติก็ไม่ได้เป็นเพียงกล่องที่ว่างเปล่า หากยังได้บรรจุสัญลักษณ์ของทรัพยากรต่างๆ ไว้ด้วยไม่ว่าจะเป็นประชากร ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ เหมืองแร่ ดิน และแหล่งน้ำ เป็นต้น ด้วยเหตุนี้แผนที่จึงเป็นมากกว่าภาพแทนความจริงอันเป็นรูปร่าง/ขอบเขตของรัฐแต่เป็นเครื่องมือที่ตัวแทนรัฐได้สร้างเพื่ออ้างสิทธิในการบังคับใช้ตามกฎหมายที่รัฐบัญญัติขึ้น (Kemp J. 1981; Vandergeest and Peluso 1995)

ผลที่ตามมาคือความพยายามของรัฐในการครอบครองสิทธิการจัดการที่ดิน/ทรัพยากร โดยเฉพาะป่าไม้ของประเทศในรูปแบบที่คล้ายคลึงกับไทยคือตัวอย่างกรณีศึกษาในชวาของ Peluso (1992) คือการสร้างวาทกรรมของรัฐในเรื่องของการจัดการป่าไม้ซึ่งถือได้ว่าเป็นมรดกชิ้นเอกที่ได้รับมาจากความเป็นอาณานิคม วาทกรรมชุดดังกล่าวเป็นการจัดการป่าไม้แบบ

วิทยาศาสตร์ในขั้นแรกเป็นการสร้างนิยามของป่าว่าเป็นพื้นที่ที่ได้รับการถือครองดังนั้นรัฐจึงมีอำนาจเบ็ดเสร็จในการถือครอง ขั้นต่อมาคือการอ้างความรู้ในเรื่องของการจัดการป่าแบบวิทยาศาสตร์ซึ่งมีการศึกษาและสอนกันในประเทศตะวันตก ทำให้เห็นว่าการจัดการแบบชาวบ้านต้องถื่นทั่วไบนั้นจะทำให้ป่าเสื่อมโทรมและหมดสิ้นลง และขั้นสุดท้ายคือการหาวิธีการจัดการกับป่าโดยการจัดจำแนกชนิด/ประเภทของทรัพยากร (Scientific forest) โดยเฉพาะชนิดของไม้ที่มีค่าทางเศรษฐกิจพร้อมกับกับการออกกฎคุ้มครองในลักษณะของการหวงห้ามและกีดกันสิทธิการจัดการที่นอกเหนือไปจากการจัดการของรัฐออกไป ในท้ายที่สุดแล้วชาวบ้านจึงถูกกีดกันออกจากป่าพร้อมๆ กับทรัพยากรชนิดอื่นที่มีอยู่ในป่าด้วยทั้งที่ในบางครั้งชาวบ้านได้ใช้ทรัพยากรชนิดอื่นในปามากกว่าการตัดไม้ซึ่งเป็นทรัพยากรหลักที่รัฐกีดกันซึ่งก็ทำให้เกิดความขัดแย้งที่ไม่สิ้นสุดระหว่างรัฐและชาวบ้าน สภาพการณ์ปัจจุบันที่ได้ตอกย้ำให้เรื่องของสิทธิกลายเป็นปัญหาความขัดแย้งที่ซับซ้อนมากยิ่งขึ้นคือการลดทอนพื้นที่ (Deterritorialization) ในโลกยุคโลกาภิวัตน์ ส่งผลต่อการนิยามพื้นที่แบบดั้งเดิมสามารถข้ามผ่านและเข้าถึงได้อย่างง่ายดาย ในนโยบายของไทยไม่ว่าจะเป็นการค้าเสรี (Free trade) การท่องเที่ยว ตลอดจนไปถึงการข้ามพรมแดนในแบบใหม่ทำให้เกิดคำถามกับสิ่งที่รัฐเคยนิยามไว้กลายเป็นความขัดแย้งในเชิงนโยบายที่ทำให้เกิดช่องทางของความลักลั่นไม่เท่าเทียมกันของสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรระหว่างรัฐ เอกชน และชาวบ้าน

มาถึง ณ จุดนี้ ผู้เขียนเห็นว่าคำถามแรกของบทความในเรื่องขอบเขตของสิทธิระหว่างรัฐและชาวบ้านในกรณีความขัดแย้งระหว่างโครงการวิจัย (ที่แม้จะไม่ได้เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยตรง แต่ก็มีความหมายที่โอบเอาทรัพยากรธรรมชาติโดยรอบเข้าไว้ด้วย) และชาวบ้านซึ่งถือในสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากรนั้น คือความลักลั่นในเชิงนโยบายมาตั้งแต่ต้น ในที่นี้ขอบเขตของสิทธิทั้งรัฐและชุมชนไม่สามารถที่จะกำหนดตายตัวหรือเปรียบเสมือนสิทธิเชิงเดี่ยวได้อีกต่อไป แหล่งโบราณคดีในวัฒนธรรมโลงไม้ที่ในอดีตเป็นเพียงเศษซากของอดีตหรือเป็นเรื่องเล่าในเรื่องของผีแมนในหมู่บ้านชาวได้กลับมามีความสำคัญเมื่อรัฐบาลหันมาส่งเสริมนโยบายการท่องเที่ยว หน่วยงานปกครองของอำเภอปางมะผ้าเองก็หันมาชูประเด็นของแหล่งถ้ำในวัฒนธรรมโลงไม้หรือถ้ำผีแมนที่พบกระจายอยู่เป็นจำนวนมากในพื้นที่ให้กลายเป็นจุดขายสำคัญในการท่องเที่ยว เราจึงเห็นมิติของการนิยามความหมายแหล่งโบราณคดีที่หลากหลายมากยิ่งขึ้นคือ ถ้ำในความหมายของทรัพยากรสินส่วนรวม (หรือความหมายโดยนัยคือทรัพยากรสินของรัฐ) ในความดูแลของกรมป่าไม้ แหล่งโบราณคดีเป็นมรดกชาติที่สมควรได้รับการดูแลรักษาและมีประโยชน์เพื่อการศึกษาในความดูแลของกรมศิลปากร (ในความหมายของทรัพยากรสินส่วนรวมที่เป็นของรัฐอีกเช่นกัน) พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์อันเป็นที่อยู่ของผีแมนตามความหมายของชาวบ้านในอดีต และสุดท้ายคือแหล่งโบราณคดีของหมู่บ้านซึ่งจะสามารถพัฒนาต่อไปให้กลายเป็นจุดขายที่สำคัญของหมู่บ้านได้

ดังนั้น ประเด็นขอบเขตของสิทธินั้นอาจจะไม่ได้อยู่ที่ว่าใครจะเป็นผู้มีอำนาจถือครองสิทธิอย่างเบ็ดเสร็จ แต่ควรจะอยู่ที่ว่าสิทธิในการเข้าถึงของผู้ใช้แต่ละกลุ่มนั้นควรอยู่ภายใต้เงื่อนไขหรือระดับในการเข้าถึงแบบใดมากกว่า ซึ่งก็จะทำให้ต้องทบทวนกันต่อไปถึงประเด็นการจัดการทรัพยากรที่ควรจะถูกพิจารณาในลักษณะของสิทธิเชิงซ้อนของผู้ใช้แต่ละกลุ่ม เพราะถ้าหากมีการใช้ทรัพยากรจากกลุ่มคนที่หลากหลายก็ย่อมมีปัญหา หากว่ายังคงมองสิทธิว่าเป็นสิทธิเชิงเดี่ยวที่มีลักษณะเป็นสิทธิแบบกีดกัน และการจัดการโดยใครคนใดคนหนึ่งก็ย่อมเกิดปัญหาความไม่เท่าเทียมในการให้สิทธิผู้ใช้ตามมาในแบบเดิมๆ อีก อย่างไรก็ตามเนื่องจากจุดประสงค์ที่แท้จริงของบทความนี้อยู่ที่การทำความเข้าใจต่อปรากฏการณ์ที่ชาวบ้านนำเรื่องของวัฒนธรรมมาต่อรองกับอำนาจของรัฐ การทบทวนงานในหัวข้อต่อไปจึงเป็นเรื่องของความพยายามในการใช้ประเด็นทางด้านวัฒนธรรมเพื่อนิยามความหมายซ้อนลงไปในทรัพยากรธรรมชาติซึ่งก่อให้เกิดความชอบธรรมต่อการสิทธิเหนือพื้นที่ของชุมชนท้องถิ่น

3. ความหมายที่ทับซ้อนบนพื้นที่ในการอ้างสิทธิเพื่อเข้าถึงทรัพยากร

ในหัวข้อนี้ผู้เขียนให้ความสนใจต่อกระบวนการที่ชุมชนสร้างการนิยามทางวัฒนธรรมซ้อนลงไปบนพื้นที่ทางกายภาพหรือแหล่งทรัพยากรเพื่อสร้างความชอบธรรมของชุมชน กรณีโดยทั่วไปแล้วมักจะพบว่าชุมชนท้องถิ่นได้พยายามใช้จารีตหรือวัฒนธรรมในการนิยามความหมายซ้อนลงไปบนทรัพยากรธรรมชาติโดยตรงตัวอย่างในกรณีงานของ Hayami (1998) ที่ศึกษาการต่อสู้ช่วงชิงพื้นที่ป่าสนในบริเวณบ้านวัดจันทร์ จังหวัดเชียงใหม่ อันเป็นการต่อสู้ระหว่างชาวบ้านซึ่งเป็นชาวกะเหรี่ยงกับเจ้าหน้าที่ของรัฐที่ต้องการตัดไม้สนเพื่อเหตุผลทางเศรษฐกิจ ชาวบ้านได้สร้างวาทกรรมในรูปแบบของปฏิบัติการ (Discursive Practice) เพื่อนิยามความหมายใหม่ให้กับป่าผ่านพิธีกรรมการบวชป่า ตามความเห็นของผู้เขียนประเด็นที่น่าสนใจของงานชิ้นนี้อยู่ที่ว่าได้แสดงถึงภาพเคลื่อนไหวของชาวบ้านที่คนทั่วไปมักจะมองว่าเป็นภาพอุดมคติหรือภาพตัวแทนที่ถูกสร้างขึ้นเพียงทางเดียวจากภายนอก (เป็นภาพตัวแทนนี้ได้ถูกสร้างขึ้นและผลิตซ้ำอีกหลายครั้งโดยขบวนการสิ่งแวดล้อมและนักวิชาการที่ทำให้เห็นว่าชาวกะเหรี่ยงมีภูมิปัญญาในการจัดการป่าด้วยแนวคิดสิทธิชุมชน ทว่า ในความเป็นจริงชาวกะเหรี่ยงเองก็มิได้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวตามภาพที่ถูกเสนอนั้น) แต่จากกรณีที่เกิดขึ้นกลับพลิกมุมมองว่าชาวบ้านได้นำเอาภาพตัวแทนที่ถูกสร้างนั้นกลับมาสร้างเป็นวาทกรรมในการเคลื่อนไหวให้กับชาวบ้าน

งานของ Hayami เป็นเพียงการยกตัวอย่างการซ้อนทับของความหมายทางวัฒนธรรมที่ถูกสร้างลงบนพื้นที่ทางธรรมชาติซึ่งก็เป็นเพียงหนึ่งมิติรูปแบบหนึ่งเท่านั้น แต่ยังมีมิติในรูปแบบอื่นอีกคือในงาน Kuper (1972) ที่ตั้งคำถามต่อนัยในการเรียกหรือตีความตำแหน่งแห่งที่ของพื้นที่ (interpretation of sites) ของชาว Swaziland ในทวีปแอฟริกา เขาพบว่าชาวบ้านมีการเรียกชื่อ

ศูนย์กลางในการพบปะสลับกันไปมาระหว่างชื่อในภาษาอังกฤษคือ 'Office' กับชื่อในภาษาพื้นเมืองว่า 'Sibaya' ผลการศึกษาพบว่ามันเกิดจากการช่วงชิงการให้ความหมายของพื้นที่ระหว่างชาวพื้นเมืองกับชาวอังกฤษผู้เป็นเจ้าของอาณานิคม พื้นที่ศูนย์กลางดังกล่าวเคยเป็นพื้นที่สำคัญที่ชาว Swazi ใช้ในการประชุมถกเถียงแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันภายในชุมชน แต่เมื่ออังกฤษเข้ามา ก็เข้าไปใช้พื้นที่ดังกล่าวได้นิยามความหมายใหม่ให้มีลักษณะเป็นศูนย์ราชการ หรือเป็นการแสดงนัยถึงการสถาปนาอำนาจ/รวมศูนย์อำนาจของเจ้าอาณานิคม Kuper ได้วิเคราะห์ว่าพื้นที่ Sibaya ของชาวบ้านได้กลายมาเป็นพื้นที่ของความหมาย (space) และการช่วงชิงอำนาจในมิติทางการเมือง (political space) ระหว่างเจ้าอาณานิคมและชนพื้นเมือง

ในลักษณะที่คล้ายกับกรณีที่ Swaziland เกิดที่ประเทศรัสเซีย (Abramson 2000) งานได้กล่าวถึงการซ้อนทับกันระหว่างพื้นที่ในจินตนาการ (Mythical Land) กับพื้นที่ทางกฎหมาย (Jural Land/ Legal Boundary) ข้อถกเถียงและข้อเสนอลำคัญของบทความนี้อยู่ที่การนำเสนอแนวคิดเชิงซ้อนระหว่างวัฒนธรรมและกฎหมายต่อสิทธิเหนือทรัพยากร พื้นที่ทางจินตนาการของชาวบ้านในรัสเซีย นั่นคือพื้นที่ของความหมายเช่นเดียวกับชาว Swazi กล่าวคือ เป็นเรื่องของการนิยามความหมายของชุมชนต่อพื้นที่ จุดเด่นของงานชิ้นนี้อยู่ที่งานได้ขยายพื้นที่ออกไปไกลกว่าพื้นที่ที่ถูกสร้างโดยชาวบ้าน (กรณีของชาว Swazi เป็นการช่วงชิงพื้นที่ศูนย์กลางภายในหมู่บ้านที่เป็นสิ่งก่อสร้างของชุมชนเอง) แต่สำหรับงานชิ้นนี้ได้วิเคราะห์พื้นที่ที่กายภาพโดยทั่วไปไปสู่แนวคิดของ 'ภูมิทัศน์' (Landscape) ที่ความหมายได้อ้างไปสู่มิติของ ประวัติศาสตร์ จิตวิญญาณ ความหมายในเชิงสุนทรียศาสตร์ ความสัมพันธ์ทางสังคม สัญลักษณ์ ความทรงจำ และความศักดิ์สิทธิ์ เป็นต้น แต่เมื่อเข้าสู่ช่วงเวลาหนึ่งเมื่อรัฐได้สถาปนาอำนาจเพื่อเข้าไปจัดการทรัพยากรโดยเฉพาะพื้นที่ต่างๆ ภายในประเทศด้วยการบังคับสิทธิครอบครองตามกฎหมายได้ส่งผลกระทบต่อผู้คนที่ต้องสูญเสียพื้นที่หรือทรัพยากรไป ทำให้ชุมชนท้องถิ่นหลายๆ แห่งพยายามกล่าวอ้างความชอบธรรมของตนใหม่อีกครั้งด้วยเครื่องมือที่เรียกว่า 'พื้นที่ในจินตนาการ' ซึ่งก็คือการหวนกลับไปสู่ความหมายดั้งเดิมที่เคยให้ต่อภูมิทัศน์หรือพื้นที่โดยรอบชุมชน ฉะนั้น จึงพบว่าในบางครั้งพื้นที่ทางจินตนาการและพื้นที่ทางกฎหมายจึงไม่สามารถแยกกันได้อย่างเด็ดขาด แม้บางครั้งมันจะไม่สามารถทับกันอย่างสนิท เราจะได้เห็นตัวอย่างจากหลายกรณีข้างต้นว่านำไปสู่ความพยายามช่วงชิงสิทธิระหว่างชุมชนกับรัฐ แต่เมื่อใดก็ตามที่พื้นที่ทั้ง 2 มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันก็จะมีผลให้การบังคับทางกฎหมายได้รับความชอบธรรมอย่างสูงสุด เราอาจจะเห็นจากตัวอย่างในประเทศไทยในหลายๆ กรณีคือการประกาศเขตอุทยานประวัติศาสตร์ที่อ้างความชอบธรรม โดยชูประเด็นสมบัติของชาติภายใต้ความเป็นชาตินิยม เพื่อให้รัฐสามารถเข้าไปอ้างสิทธิต่อพื้นที่ได้อย่างหนักแน่นมากกว่าชุมชนโดยรอบที่ต้องยอมรับต่อความเป็นชาติมากกว่าความเป็นชุมชน

กรณีที่ยกมาข้างต้นเราจะเห็นหน่วยของพื้นที่ในการนิยามมีลักษณะของพื้นที่ทางกายภาพหรือเป็นสิ่งที่ก่อสร้างที่อยู่การช่วงชิงความหมายของการจัดการความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมระหว่างหน่วยของชุมชน/ชนพื้นเมือง (Micro) และรัฐ/เจ้าอาณานิคม (Macro) ซึ่งเป็นคู่ตรงข้ามที่ชัดเจนและมักปรากฏให้เห็นอยู่เสมอ บทความต่อไปที่นำมายกจึงเป็นตัวอย่างการจัดการความสัมพันธ์ระดับชุมชนภายในมิติของเพศสภาพ (Gender) งานชิ้นนี้ศึกษาเรื่องของสิทธิในการใช้ต้นไม้ และพื้นที่ป่าของชาวบ้านในประเทศ Kenya (Rocheleau and Edmunds 1997) ข้อถกเถียงของบทความอยู่ในประเด็นของพื้นที่เชิงซ้อน ที่ก้าวพ้นไปจากการมองพื้นที่ใน 2 มิติ (two-dimensional) คือพื้นที่/ทรัพยากร กับการเป็นเจ้าของ (right of ownership) แต่ Rocheleau ได้ชี้ถึงมิติเชิงซ้อน (multi-dimensional) ที่อยู่บนพื้นที่ของความสัมพันธ์ระหว่างหญิง-ชาย (Gendered Space) เขากล่าวว่าการมองพื้นที่เพียง 2 มิติ จะทำให้เห็นเพียงผู้ชายในฐานะของเจ้าของพื้นที่หรือต้นไม้คือสิทธิความเป็นเจ้าของเท่านั้น แต่ถ้าหากมองในสิทธิการใช้ (usufruct right) จะเห็นปฏิบัติการของการต่อรองและเงื่อนไขในความสัมพันธ์ระหว่างหญิง-ชาย และปรากฏภาพของผู้หญิงในการอ้างสิทธิการใช้และการบริหารทรัพยากรที่ถูกอ้างสิทธิความเป็นเจ้าของของผู้ชาย รูปแบบในลักษณะนี้ คือความสัมพันธ์ของการถือครองที่ซ้อนกันอยู่ (Nested tenure) โดยสรุปจากบทความที่พบคือมิติของความสัมพันธ์ระหว่างหญิง-ชาย ได้เปิดพื้นที่ให้การต่อรองและการใช้ทรัพยากรที่ทำให้การจัดการทรัพยากรมิได้ตกเป็นของใครคนใดคนหนึ่งเพียงฝ่ายเดียว (หญิง/ชาย) แต่มันยังได้ชี้ให้เห็นถึงการสลายคู่ตรงข้ามของการจัดการทรัพยากรที่เคยประสบปัญหามาโดยตลอดได้อีกทางหนึ่งด้วย

ประเด็นที่พบร่วมกันของตัวอย่างงานทั้ง 3 ชิ้นแรกที่ยกมาข้างต้นนั้นเป็นเรื่องของการให้ความหมายต่อพื้นที่โดยชุมชนเพื่อการอ้างสิทธิในทรัพยากรธรรมชาติ ในบางกรณีอาจจะกล่าวได้ว่าพื้นที่ที่ปรากฏนั้นเป็นการผลิตซ้ำหรือต่อยอดเพื่ออ้างไปสู่ต้นแบบอันบริสุทธิ์/ดั้งเดิม และทำให้มันกลายเป็นสัญลักษณ์ (symbol) ร่วมของคนในสังคม อย่างไรก็ตามแม้บทความจะเปิดให้เห็นถึงกระบวนการที่ชุมชนท้องถิ่นใช้ในการช่วงชิงสิทธิด้วยการนิยามความหมายให้กับพื้นที่ แต่สิทธิดังกล่าวก็ยังคงเป็นสิทธิในเชิงปัจเจกอยู่เช่นเดิม ดังนั้น ในบทความชิ้นที่ 4 นี้เองที่ได้เริ่มลบสิทธิของปัจเจกนั้นไปสู่สิทธิที่ซ้อนทับบนทรัพยากรซึ่งเป็นการเปิดพื้นที่ในการต่อรองให้กับกลุ่มคนในสังคมได้มีการเจรจาตกลงกันมากขึ้น

โดยสรุปแล้วเราจะเห็นความหมายภายใน 'พื้นที่ทางกายภาพ' (Place) ที่ถูกซ้อน 'พื้นที่ทางนามธรรม/พื้นที่ของความหมาย' (Space) ลงไปอีกหลายชั้น กล่าวคือพื้นที่ทางกายภาพนั้นอาจถูกนิยามความหมายจากมิติที่แตกต่างและหลากหลาย เช่น มิติทางชาติพันธุ์ มิติของเพศภาวะ มิติทางวัฒนธรรม และมิติทางการเมือง ความเข้าใจที่มีต่อมิติเหล่านี้จะช่วยให้เข้าใจเกี่ยวกับการซ้อนทับของสิทธิและเปิดพื้นที่ให้สามารถเกิดการต่อรองได้ ในประเด็นนี้เองที่มีส่วน

สำคัญต่อแนวทางของความเป็นประชาธิปไตย ดังนั้น เนื้อหาในส่วนต่อไปจึงจะเป็นการทบทวนถึงการเปิดพื้นที่ในมิติทางวัฒนธรรมซึ่งเราจะพบปฏิบัติการดังกล่าวอยู่ทั่วไปในสังคมปัจจุบัน

4. การเปิดพื้นที่ทางวัฒนธรรมในสนามของการช่วงชิงทรัพยากร

พื้นที่ทางวัฒนธรรมเป็นแนวคิดที่สมาทานให้กับแนวทางของ Antonio Gramsci นักคิดชาวอิตาลีคนสำคัญในสาย Marxism ที่ได้หันมาให้ความสนใจต่อความรู้สึกนึกคิดของคนและมีบทบาทต่อสังคมในฐานะของผู้ที่มีปฏิบัติการ (Agency) เราจะพบว่าผลจากการขยายตัวอย่างไร้พรมแดนของโลกยุคใหม่ (ทุนนิยมตอนปลาย) ก่อเกิดกลุ่มคนรูปแบบใหม่ๆ เพิ่มขึ้นและความหมายหรือการนิยามสิ่งต่างๆ ภายในสังคม จึงเริ่มถูกปฏิเสธจากมุมมองของกลุ่มคนที่เริ่มเปลี่ยนแปลงไป (ซึ่งในที่นี้อาจจะยกตัวอย่างของการนิยามสิทธิได้) ดังนั้น Gramsci จึงเริ่มหันไปนำแนวความคิดเกี่ยวกับประชานิยมหรือ civil society ซึ่งปรากฏมาแล้วตั้งแต่สมัยยุคกรีก-โรมัน แต่เขาได้ให้ความหมายของ civil society ในลักษณะของกลุ่มคนที่ถูกเบียดขับหรือกลุ่มที่ตกเป็นเบี้ยล่างทางสังคม (Subaltern) และเป็นกลุ่มของคนที่มีปฏิบัติการในสังคมที่ต้องการต่อรองกับอำนาจที่กดทับพวกเขาอยู่

ประเด็นสำคัญอีกประการหนึ่งของ Gramsci คือเขาเห็นว่าการต่อสู้/ต่อรองกับอำนาจในโลกยุคปัจจุบันนั้นไม่ได้อยู่ภายใต้กรอบแบบ Marxism หรือกรอบทางดั่งเศรษฐกิจและการเมืองอีกต่อไป แต่อยู่ที่ 'วัฒนธรรม' เหตุนี้เองทำให้ Gramsci มองว่าวัฒนธรรมไม่ได้มีอยู่แล้ว (Given) หรือเป็นเรื่องของสิ่งดั่งามที่คนในสังคมประพฤติปฏิบัติสืบต่อกันมา แต่เป็นเรื่องของความสัมพันธ์เชิงอำนาจ วัฒนธรรมถูกสร้างผ่านประเด็นการถกเถียงเพื่อช่วงชิงความหมายกันในสังคมมาโดยตลอด ในความหมายนี้ได้สอดคล้องกับงานของ Gupta และ Ferguson (1999) ที่ศึกษาวัฒนธรรมในความหมายใหม่จากเดิมที่เห็นว่าวัฒนธรรมถูกมองว่าจำกัดอยู่ในพื้นที่ทางกายภาพมีพรมแดนที่แน่นอน แต่เมื่อโลกก้าวเข้าสู่ความไร้พรมแดน (Globalization) โลกทั้งโลกเชื่อมโยงถึงกันอย่างไร้การจำกัดของเวลาและสถานที่ มันทำให้เกิดการผสมผสานของวัฒนธรรมต่างๆ ทั่วโลกหรือลักษณะที่เรียกว่าเป็นวัฒนธรรมลูกผสม (Hybrid culture) ในที่สุดแล้ววัฒนธรรมจึงไม่ได้ถูกยึดโยงอยู่ในพื้นที่ทางกายภาพ (Place) อีกต่อไป แต่ก้าวไปสู่พื้นที่ทางนามธรรม (Space) ที่เป็นเรื่องของ การนิยามความหมาย (identity) ของกลุ่มคนหรืออาจจะกล่าวได้ว่าวัฒนธรรมคือพื้นที่ของอัตลักษณ์

ในความหมายของพื้นที่ทางวัฒนธรรม (Cultural space) ของ Gupta และ Ferguson เป็นความสัมพันธ์ที่ไร้พรมแดน และมีการซ้อนอยู่ในหลายระดับคือ

- 1) ความหมายของพื้นที่ของการแสดงออกถึงอัตลักษณ์ที่ผ่านการจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจ กล่าวคือ การนิยามอัตลักษณ์ไม่สามารถเป็นการนิยามจากใครคนใดคนหนึ่ง

ได้อย่างลอยๆ แต่มันได้แสดงนัยของการจัดความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันภายในกลุ่ม

- 2) เป็นการเปิดพื้นที่ของการสื่อสาร เช่น Hyper space ที่เปิดโอกาสให้กับความแตกต่างทางชาติพันธุ์ ความเป็นเพศ เป็นพื้นที่ของการสร้างสรรค์ของคนหลายกลุ่ม กรณีที่พบได้ชัดเจนในงานศึกษามานุษยวิทยาในปัจจุบันคือการศึกษาของกลุ่มชาติพันธุ์ม้งที่ติดต่อกันผ่านสื่ออินเทอร์เน็ต ได้เชื่อมต่อชาวม้งในเอเชียและในอเมริกาให้สามารถสื่อสาร/สร้างความหมายร่วมกันได้เป็นชุมชนเสมือนจริงในโลกอินเทอร์เน็ต
- 3) เป็นพื้นที่สำหรับเปิดประเด็นข้อถกเถียง เปิดโอกาสให้มีการปรับความสัมพันธ์ของคนในสังคมใหม่ไม่ให้เกิดการครอบงำ และที่สำคัญคือทำให้เกิดการช่วงชิงความหมายของคนกลุ่มต่างๆ ได้ ซึ่งผลจากการช่วงชิงนี้ก็จะนำไปสู่การนิยามอัตลักษณ์ของสังคมใหม่อีกครั้ง

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าระดับของพื้นที่ทางวัฒนธรรมก็ยังสามารถปรับเปลี่ยนกันไปมาได้ทำให้ตัวมันเองมิได้เป็นหน่วยปิดแต่เป็นพื้นที่ของความสัมพันธ์ที่ไร้พรมแดน ในความเห็น Gramsci พื้นที่ทางวัฒนธรรมได้เปิดให้คนในสังคมได้มีการโต้เถียงต่อรองกันได้ แต่เมื่อวัฒนธรรมได้รับการนิยามแล้วก็จะถูกผลิตซ้ำเพื่อสร้างความชอบธรรมในการครอบงำเหนือสังคม (หรือ Hegemony ในความหมายของ Gramsci) อย่างไรก็ตามเมื่อไปถึง ณ จุดที่การครอบงำไม่สามารถยึดครองพื้นที่ได้อย่างเบ็ดเสร็จอีกต่อไปกระบวนการเปิดพื้นที่ทางวัฒนธรรมเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายก็จะถูกคนในสังคมนำกลับมาใช้อีกครั้ง

ตัวอย่างที่เห็นเป็นรูปธรรมในสถานการณ์ยุคปัจจุบันในงานของอานันท์ (1998) ที่เสนอว่าการช่วงชิงความหมายในการเข้าถึงทรัพยากรระหว่างกลุ่มคนคือ รัฐ ชนบ้าน และ NGOs บนพื้นที่ทางวัฒนธรรม (cultural space) นั้นมีปัญหาเรื่องสิ่งแวดล้อม และสิทธิในการจัดการสิ่งแวดล้อมเป็นประเด็นสำคัญอยู่ เหตุนี้เองทำให้พื้นที่ทางวัฒนธรรมเป็นพื้นที่ของการสร้างสรรค์ความคิดเพื่อหารูปแบบใหม่ในทิศทางการจัดการ โดยจะเห็นการสร้างวาทกรรมขึ้นมาหลายชุดจากทั้งฝ่ายของรัฐ เป็นวาทกรรมการจัดการที่อิงแนวคิดด้านวิทยาศาสตร์ ส่วนในภาคของชุมชนหรือ NGOs คือ ดึงเอาจารีตความดีงามที่เคยมีอยู่มาเป็นเครื่องมือ หรือการสร้างชุดความรู้ในเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น แต่ประเด็นดังกล่าวก็ยังคงเป็นข้อถกเถียงและยังไม่มีใครที่ยึดกุมพื้นที่ได้อย่างเบ็ดเสร็จ

ส่วนในงานของ Hayami ที่เคยยกไปแล้วในช่วงต้นคือการใช้พิธีกรรมบวชป่าของชาวกระเหรี่ยงที่บ้านวัดจันทร์ พิธีกรรมของชาวบ้านที่จัดขึ้นเป็นรูปแบบหนึ่งของปฏิบัติการ (discursive practice) ของการต่อต้านอำนาจวาทกรรมที่สร้างโดยรัฐ เราจะเห็นระดับของการใช้พื้นที่ทางวัฒนธรรมที่ซ้อนกันอยู่ในลักษณะที่คล้ายคลึงกับข้อเสนอของ Gupta และ Ferguson กล่าวคือ 1)

ในระดับแรกชาวบ้านมีปฏิบัติการของการช่วงชิงการนิยามความหมายให้กับป่า โดยนำเอาพิธีกรรมการบวชป่ามาใช้เพื่ออ้างความชอบธรรมของการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชน ประเด็นนี้เป็นการช่วงชิงการนิยามสิทธิในการจัดการทรัพยากรระหว่างรัฐและชุมชน ซึ่งก็เป็นการเปิดพื้นที่ให้กับการต่อสู้/ต่อรอง ระหว่างกลุ่มคนในสังคมนั่นเอง 2) ระดับของการเปิดพื้นที่เพื่อการสื่อสาร ชาวบ้านใช้พิธีกรรมการบวชป่าเพื่อสื่อสารให้กับกลุ่มคนหลายกลุ่ม กลุ่มแรกคือสื่อออกไปสู่ภายนอก (external) เพื่อบอกว่าชาวบ้านกำลังถูกอำนาจจากรัฐกดดันหรือบีบบังคับ แต่ชาวบ้านยังมีจารีตที่ฝังงมในการจัดการดูแลรักษาทรัพยากรซึ่งดีกว่าการจัดการโดยรัฐ และในอีกทางเป็นการสื่อสารให้กับคนภายในชุมชน (internal) ที่ไม่ได้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวตามที่คนทั่วไปคิดได้หันมาให้ความสนใจและยอมรับการนิยามความหมายใหม่ที่สร้างขึ้นเพื่อต่อรองกับอำนาจรัฐไปพร้อมๆ กัน และสุดท้ายการต่อสู้นั้นได้ดำเนินไปถึงจุดที่รัฐยอมรับการนิยามความหมายของชาวบ้านบางส่วนโดยการยกเลิกการสร้างโรงเลื่อยในหมู่บ้าน แต่รัฐก็ยังไม่ได้ปล่อยให้ชาวบ้านเป็นผู้ดูแลจัดการป่าสนนั้นเพียงฝ่ายเดียว

ย้อนกลับมาในกรณีของปางมะผ้าการช่วงชิงการนิยามความหมายของพื้นที่แหล่งโบราณคดีถ้ำผีแมนมีความซับซ้อนอยู่ที่แต่เดิมแหล่งโบราณคดีมีสภาพเป็นถ้ำตามธรรมชาติทั่วไป ต่อมาเมื่อกลุ่มคนได้เข้ามาใช้พื้นที่เพื่อประกอบพิธีกรรมและพื้นที่ถูกทิ้งร้างไปเป็นระยะเวลาอันยาวนาน กระทั่งในยุคปัจจุบันเมื่อกลุ่มชาติพันธุ์มูเซอได้เคลื่อนย้ายเข้ามาจับจองพื้นที่ใกล้กับแหล่งโบราณคดีในยุคแรกความหมายของแหล่งโบราณคดีอาจเป็นเพียงเรื่องเล่าที่สืบทอดมาจากกลุ่มชาวไทยใหญ่ถึง ‘ผีแมน’ ที่ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นเจ้าของโรงไม้ในแหล่งโบราณคดี และชาวมูเซอเองก็ไม่ได้มีร่องรอยของความเกี่ยวข้องกับเจ้าของแหล่งโบราณคดีดังกล่าว ความหมายของแหล่งโบราณคดีต่อชาวมูเซอในยุคแรกๆ จึงเป็นเพียงพื้นที่ตามธรรมชาติโดยทั่วไป ที่ได้แทรกเอาเรื่องของผีแมนหรือความน่าหวาดกลัวของผีอยู่ด้วยเช่นเดียวกับผีที่มีอยู่ตามภูเขาหรือลำธารโดยรอบหมู่บ้าน เราจะเห็นความหมายของแหล่งโบราณคดีที่ถูกผลิตซ้ำเพื่อตอกย้ำในเรื่องของความศักดิ์สิทธิ์อีกครั้งเมื่ออำนาจของรัฐได้แผ่ขยายเข้าไปนิยามพื้นที่ทรัพยากรของหมู่บ้าน โดยเฉพาะเมื่อโครงการวิจัยซึ่งชาวบ้านมองว่าเป็นตัวแทนของอำนาจรัฐเข้าไปบุกรุกพื้นที่ถ้ำ แนวคิดของพื้นที่ในจินตนาการ (Mythical land) จึงอาจจะสอดคล้องกับปรากฏการณ์นี้ที่ชาวบ้านนำเรื่องเล่าในอดีตกลับมานิยามพื้นที่ถ้ำ เพื่อสร้างความชอบธรรมในการจัดการดูแลโดยชุมชน

ในที่นี้พิธีกรรมขอขมาที่ชาวบ้านเรียกร้องให้โครงการวิจัยรับผิดชอบในค่าใช้จ่ายนั้นจึงไม่ได้อยู่ในประเด็นที่ว่าเป็นการทำวัฒนธรรมให้เป็นสินค้า คือเรียกร้องให้โครงการจ่ายเงินเพื่อจัดพิธีกรรมเลี้ยงผีให้ชมและนำสินค้ามาวางขายตามภาพที่ปรากฏเท่านั้น แต่มันเป็นคือปฏิบัติการของของการเปิดพื้นที่ทางวัฒนธรรมเพื่อช่วงชิงการนิยามสิทธิของชุมชนเหนือทรัพยากรซึ่งในที่นี้อาจไม่ได้หมายถึงเพียงถ้ำและแหล่งโบราณคดี แต่ยังได้โอบเอาแหล่งทรัพยากรที่อยู่โดยรอบถ้ำ

และชุมชนไว้ในความหมายเดียวกันด้วย ถ้าจะเปรียบเทียบตามแนวความคิดของ Gupta และ Ferguson พื้นที่ทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นนี้เป็นเช่นเดียวกับกรณีชาวกะเหรี่ยงที่บ้านวัดจันทร์ คือเป็นทั้งการเปิดพื้นที่ให้มีการต่อรองระหว่างรัฐและชุมชน และเป็นพื้นที่ของการสื่อสารทั้งสื่อสารให้คนภายนอกรับรู้และคนภายในชุมชนเองได้ต่อยกย่อง/ผลิตซ้ำความหมายที่ถูกสร้างขึ้น ซึ่งเราจะเห็นได้ชัดจากการที่ชาวบ้านทุกครัวเรือนมาร่วมประกอบพิธีกรรมขอขมา

ในท้ายที่สุดผู้เขียนอยากจะทิ้งท้ายไว้เป็นคำถามปลายเปิดต่อนโยบายการจัดการทรัพยากรของภาครัฐคือ การอ้างสิทธิในการดูแลมรดกวัฒนธรรมที่ผ่านมามากอ้างและใช้อำนาจอย่างเบ็ดเสร็จโดยรัฐ ความชอบธรรมที่มักจะพบอยู่เสมอคือเป็นมรดกและวัฒนธรรมของชาติ ซึ่งเป็นนัยของ ‘วัฒนธรรมไทย’ แต่ในกรณีของแหล่งโบราณคดีโลงผีแมนนี้ได้แสดงออกถึงรูปแบบทางวัฒนธรรมที่แตกต่างไปจากการนิยามความหมายของรัฐ ถึงแม้ในกรณีที่เกิดขึ้นกลุ่มชาติพันธุ์มุเซอคำจะไม่ได้มีหลักฐานว่าเป็นลูกหลานของบรรพบุรุษเจ้าของโลงผีแมนนั้น แต่ถ้าหากในอนาคตเกิดกรณีที่ลูกหลานสามารถอ้างถึงความสัมพันธ์กับแหล่งโบราณคดีนั้นได้ แล้วการจัดการนั้นจะยังคงเป็นของรัฐอยู่เช่นนั้นหรือ ? ในประเด็นนี้สิ่งที่ผู้เขียนต้องการตั้งคำถามคือในกรณีที่ทรัพยากรทางวัฒนธรรมนั้นแตกต่างไปจากรูปแบบเดิมๆ นั้น รัฐคงจะไม่สามารถกล่าวอ้างความชอบธรรมได้อย่างเต็มปากเต็มคำ ยิ่งถ้าหากเจ้าของวัฒนธรรมยังคงมีการสืบทอดดูแลอยู่ รัฐก็จำเป็นต้องหันกลับมาพิจารณา/ทบทวนต่อบทบาทที่เป็นมรดกของการสร้างชาตินิยมในประวัติศาสตร์ยุคสมัยหนึ่ง และหาทางปรับนโยบายในการอนุญาต/ยินยอม ให้มีการจัดการทรัพยากรโดยกลุ่มคนอื่นที่จะสามารถทำให้มีผลในทางปฏิบัติจริงมิใช่ยังคงเกิดปัญหาการบุกรุกและทำลายดังเช่นที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบคุณคณาจารย์ในภาควิชาการพัฒนาลังคม คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ โดยเฉพาะ ศ.ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์ ที่ช่วยชี้แนะแนวทางรวมทั้งบทความต่างๆ ที่จำเป็นต้องใช้ในการเขียนบทความขึ้นนี้ ขอขอบคุณ ผศ.ดร.วัศม์ ชูทรงเดช ที่แนะนำโอกาสในการเข้าร่วมประชุมครั้งนี้ เช่นเดียวกับศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร และสุดท้ายนี้ขอขอบคุณครอบครัวที่สนับสนุนกำลังใจและกำลังใจทรัพย์มาโดยตลอด

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

อานันท์ กาญจนพันธุ์

2544ก **วิธีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน: พลวัตและศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา.** (พิมพ์ครั้งแรก) กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

2544ข **มิติชุมชน: วิธีคิดท้องถิ่นว่าด้วยสิทธิ อำนาจ และการจัดการทรัพยากร.**(พิมพ์ครั้งแรก) กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

ภาษาอังกฤษ

Abramson, A.

2000 *Mythical land, legal boundaries: wondering about landscape and other tracts*, in Abramson, Allen and Dimitrios Theodossopoulos (eds.) **Land, Law and Environment: Mythical Land, Legal Boundaries**. London: Pluto Press.

Anan Ganjanapan

1994 *The northern Thai land tenure system: local customs versus national laws*, **Law and Society Review**. 28 (3): 609-622.

1998 *The politics of conservation and complexity of local control of forests in the northern Thai highlands*, **Mountain Research and Development**. 18 (1): 71-82.

2003 *Complexity of rights and legal pluralism in participatory watershed development in Thailand*, in Xu Jianchu and Stephan Mikesell (eds.) **Landscapes of Diversity**. Kunming: Yunnan Science and technology Press, pp.207-212.

Gupta, A. and James Ferguson

1999 *Beyond culture: space, identity and the politics of difference*, in Akhil Gupta and James Ferguson (eds.) **Culture, Power, Place: Explorations in Critical Anthropology**. Durham: Duke University Press.

Hann, C.M.

- 1998 *Introduction: the embeddedness of property*, in **Property Relations: Renewing the Anthropological Tradition**. Cambridge: Cambridge University Press.

Hayami, Y.

- 1998 *Internal and external discourse of communality, tradition and environment: minority claims on forest in the northern hills of Thailand*, **Southeast Asian Studies**. Kyoto, 35 (3): 558-579.

Hollowell, A.I.

- 2003 *The nature and function of property as a social institution*, in Larson, Bruce A. (ed.) **Property Rights and Environmental Problems Vol.1**. Hants, UK: Ashgate.

Kemp, J.H.

- 1981 *Legal and informal tenures in Thailand*, **Modern Asian Studies**. 15 (1): 1-23.

Kuper, H.

- 1972 *The language of sites in the politics of space*, **American Anthropologist**. 74 (3): 411-425.

Macpherson, C.B.

- 1978 *The meaning of property*, in **Property: Mainstream and Critical Position**. Toronto: University of Toronto Press.

Martin, J.

- 2002 **Antonio Gramsci: Critical Assessments of Leading Political Philosophers**. (Vol.2) London & New York: Routledge.

Ostrom, E. and Edella Schlager

- 1996 *The formation of property rights*, in Susan Hanna, Carl Folke and Karl-Goran Maler (eds.) **Rights to Nature: Ecological, Economic, Cultural and Political Principles of Institutions for the Environment**. Washington D.C.: Island Press.

Peluso, N.L.

- 1992 *The Emergence of scientific forests in colonial Java*, in **Rich Forest, Poor People: Resource Control and Resistance in Java**. (Chapter 3)
Berkeley: University of California Press.

Peluso, N.L. and Emily Harwell

- 2001 *Territory, Custom and the Cultural Politics of Ethnic War in west Kalimantan, Indonesia*, in Nancy Lee Peluso and Michael Watts (eds.) **Violent Environments**. Ithaca: Cornell University Press, pp.83-116.

Rocheleau, D. and David Edmunds

- 1997 *Women, men and trees: gender, power and property in forest and agrarian landscapes*, **World Development**. 25 (8): 1351-1371.

Vandergeest, P. and Nancy Lee Peluso

- 1995 *Territorialization and state power in Thailand*, in **Theory and Society**. 24: 385-426.

Vandergeest, P.

- 2006 *CBNRM communities in action*, in Stephen Tyler (ed.) **Communities, Livelihood and Natural Resources: Action Research and Policy Change in Asia**. Ottawa: ITDG Publishing (IDRC).